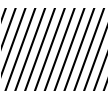
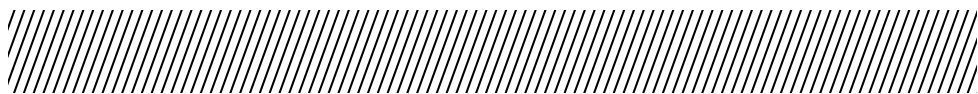

Curia ducis, curia regis
PANOVNICKÝ DVŮR
ZA VLÁDY PŘEMYSLOVCŮ
DANA DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ - JAN ZELENKA

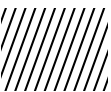

Curia ducis, curia regis
PANOVNICKÝ DVŮR
ZA VLÁDY PŘEMYSLOVCŮ

DANA DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ - JAN ZELENKA

Historický ústav
Praha 2011

PRÁCE HISTORICKÉHO ÚSTAVU AV ČR, v. v. i.
OPERA INSTITUTI HISTORICI PRAGAE

Řada A – Monographia
Svazek 35

Vědecký redaktor:
prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc.

Lektoři:
Prof. PhDr. Marie Bláhová, DrSc.
PhDr. Karel Maráz, Ph.D.

Práce je výsledkem řešení juniorského badatelského grantu *Recepce dvorské kultury v českých zemích raného a vrcholného středověku* KJB 800150802 z let 2008–2010 Grantové agentury Akademie věd České republiky.

ISBN 978-80-7286-182-8

© Nakladatelství Historického ústavu, Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2011
© Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka 2011

Obsah

Slovo úvodem	8
I. PANOVNICKÝ DVŮR A JEHO VÝZKUM	
1. Dvorská otázka v historiografii	12
2. Panovnický dvůr v řeči pramenů, terminologie a metodika	24
II. SKLADBA PANOVNICKÉHO DVORA	
1. Úřady a služební posty do konce 12. století	38
2. Přemyslovský dvůr 10.–12. století	61
3. Úřady a služební posty doby královské v letech 1197–1253	75
4. Přemyslovský dvůr první poloviny 13. století	90
5. Úřady a služební posty v letech 1253–1306	95
6. Přemyslovský dvůr druhé poloviny 13. století	114
7. Panovnice a dvorská společnost	119
III. KAŽDODENNOST PANOVNICKÉHO DVORA	
1. Všední dny	128
2. Ženy na dvoře	138
3. Děti a jejich výchova	145
4. Slavnosti a svátky	164
IV. PANOVNICKÝ DVŮR V PROSTORU	
1. Panovnické sídlo	178
2. Dvůr na cestách	185
V. DVORSKÁ RYTÍŘSKÁ KULTURA	
1. Rytířství a dvorská kultura	194
2. Turnaje	209
3. Rytíř a jeho ctnosti	222
4. Rytíř a láska	233
5. Ideál a realita rytířství	246
Dvůr přemyslovských knížat a králů	252
Summary	258
Seznam vyobrazení	266
Seznam zkratk	268
Soupis pramenů a literatury	270
Rejstřík	302

Slovo úvodem

Panovnický dvůr představoval centrum každé monarchie nejen ve středověkém období, a to i přes význam dalších složek společnosti, které měly podíl na vládě a správě, nebo vzdělanosti a kulturním rozkvětu ovládané země. Jeho centralizující vliv působil *de facto* na všechny sociální vrstvy, neboť dvůr tvořil jeviště pro politické rozhodování, moc, reprezentaci a představoval do značné míry existenční křížovatku společnosti. Zde se vytvářel prostor pro směnu, spotřebu a zároveň vznikala svěbytná produkce dvorské kultury. Jak napovídá název publikace, věnují se následující stránky panovnickému dvoru přemyslovských knížat a králů, včetně fenoménu dvorské kultury v rozmezí od 10. do počátku 14. století. Tedy tématu, které dosavadní badatelský zájem opomíjel, neboť se soustředil převážně na mladší dějinné období pozdního středověku. Kniha vychází z výsledků grantového projektu *Recepte dvorské kultury v českých zemích raného a vrcholného středověku*, jež autoři zpracovávali od roku 2008 na půdě Historického ústavu Akademie věd České republiky. Snaha vytvořit prostor pro soustavnější studium panovnického dvora po celé období, včetně kulturních jevů, které ho provázely, vedla na stejném místě již roku 2005 k uspořádání mezinárodního kolokvia *Dvory a rezidence ve středověku*. Diskusní fórum programově otevřelo prostor pro prezentaci badatelských výsledků se zaměřením na dvorskou a rezidenční problematiku. Zájem domácích i zahraničních badatelů současně podnítil nejen konání dalších dvou mezinárodních zasedání (2007 a 2009), ale rovněž přípravu zmíněného grantového projektu. Cílem výzkumu se stala snaha zaměřit se na ucelené studium podoby, fungování, kultury a rozvoje dvora přemyslovských panovníků v kontextu evropského vývoje.¹

Předkládanou monografii „*Curia ducis, curia regis*. Panovnický dvůr za vlády Přemyslovců“ otvírá oddíl zaměřený na přehled pramenů a literatury. Součástí jednotlivých kapitol je rovněž zhodnocení dosavadního bádání, otázka terminologie a metodologie. Na tuto část navazuje druhý

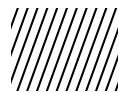
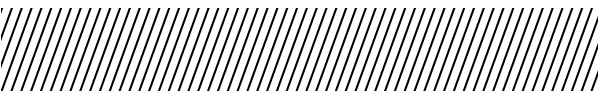
1 Vedle vlastních vědeckých výstupů projektu se autoři zaměřili rovněž na popularizaci tématu prostřednictvím webové prezentace <http://www.dvory-a-rezidence.cz/> a především pravidelným rozhlasovým pořadem *Dvory a rezidence ve středověku*, který vznikl ve spolupráci s Českým rozhlasem Leonardo, viz archiv stanice http://www.rozhlas.cz/leonardo/historie/_themeline/1075.

celek publikace, jenž se podrobně věnuje skladbě dvora a funkci doložených úřadů za vlády Přemyslovců. Vzhledem k množství údajů a zejména s ohledem na přehlednější postižení vývoje dvora jsou jednotlivé kapitoly rozlišeny na základě chronologie (do konce 12. století; do poloviny 13. století; do počátku 14. století). Na každou z nich navazuje samostatné zhodnocení a shrnutí výpovědi pramenných zmínek. V obsahu třetího oddílu knihy vystupuje do popředí problematika každodennosti, která se věnuje všednímu i svátečnímu dění na panovnickém dvoře. Součástí jsou rovněž kapitoly zaměřené na postavení a roli žen ve dvorském prostředí. Další pasáž tvoří rozprava k výchově a zajištění péče o děti. Čtvrtý celek pak rozebírá problematiku rezidence a prostoru, kde se dvůr nacházel, ať už se jedná o kamenná sídla nebo obecně cestování dvorské společnosti. Poslední oddíl vyplňuje téma dvorské-rytířské kultury. Přestože o dvorské-rytířské kultuře lze v domácím prostředí hovořit až v průběhu 13. století, věnují se jednotlivé kapitoly rovněž dvorské kultuře „doby knížecí“. Rozvržení vychází ze skutečnosti, že některé prvky spoluutvářející dvorskou-rytířskou kulturu, která se začala rozvíjet v západoevropském prostředí ve 12. století, nebyly novými jevy, ale náležely ke způsobu myšlení, vnímání a chování platného pro celou středověkou Evropu. Z tohoto důvodu se kapitoly *Rytířství a dvorská literatura*, *Turnaje*, *Rytíř a jeho ctnosti*, *Rytíř a láska*, *Ideál a realita rytířství* věnují rozmachu dvorské-rytířské kultury v západoevropské oblasti a její přirozené reflexi v domácím prostředí.

K edičním poznámkám práce doplňme, že u překladů jednotlivých citací z pramenů, pokud nejsou původními překlady autorů publikace, uvádíme vždy jméno překladatele a edici. Z hlediska terminologie, není-li výslovně uvedeno jinak, užíváme slova *hodnost*, *úřad*, *post* či *officium* jako synonyma. Termíny *dvořan/dvořané* chápeme v kontextu pouze jako obecné označení osoby na panovnickém dvoře.

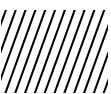
Závěrem je pro nás milou povinností poděkovat našim kolegům, kteří přispěli v průběhu výzkumu cennými radami a komentáři; za konzultace latinských překladů předně Janě Zachové a Lence Blechové. Za jazykové korektury děkujeme Janě České a za přípravu publikace k tisku Václavu Žákovi. V neposlední řadě za cenné připomínky k náplni monografie vděčíme Ivanu Hlaváčkovi a Josefu Žemličkovi. Za laskavé posouzení práce jsme rovněž zavázáni lektorům Marii Bláhové a Karlu Marázovi.

I.

PANOVNICKÝ DVŮR
A JEHO VÝZKUM

1. Dvorská otázka v historiografii

Výzkum na poli dvorské problematiky symbolizují úzce provázaná témata – *dvůr, rezidence a dvorská kultura*. Lze říci, že inspirativním se v evropském kontextu stal německý výzkum, který se nejprve orientoval na hledání funkčního a obsahového vymezení termínu *rezidence*. Historický vývoj Svaté říše římské ve středověku, kde se nenacházelo centrální rezidenční sídlo panovníka, ostatně tento badatelský směr předurčil.¹ „Rezidenční diskuse“ na téma *co je rezidence* však vzápětí sama odhalila limity při určování jednoznačné definice a pozornost německých historiků se obrátila k vnímání rezidence jako prostoru pro život dvorské společnosti. Zaměřili se na problematiku slavností a všedních dní. Do popředí vystoupila např. témata výchovy dětí, stravy a zabezpečení dvora nebo role žen apod.² Přenesení zájmu badatelů z pevného sídla na rovinu sociálního prostoru umožnilo postihnout dvorské prostředí – dvůr – všude tam, kde se nacházel/pobýval panovník nebo vládce, ať už světský, či církevní. Tento přístup pak *via facti* nabídl další možnosti studia, a to např. sledování

1 Srov. Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Panovnický dvůr ve středověku. Struktura, prostor a reprezentace*, *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 11–37. Výsledky studia od 60. let 20. století sumarizují *Vorträge und Forschungen zur Residenzenfrage*, *Residenzenforschung* 1, Peter Johaneck (ed.), Sigmaringen 1990 a *Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa*, *Vorträge und Forschungen* 36, Hans Patze – Werner Paravicini (ed.), Sigmaringen 1991; ze starších prací zejm. Heinrich KOLLER, *Die Residenz im Mittelalter*, *Jahrbuch für Geschichte der oberdeutschen Reichsstädte* 12/13, 1966/67, s. 9–39; Hans PATZE, *Die Bildung der landesherrlichen Residenzen im Reich während des 14. Jahrhunderts*, in: *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklung und Funktionen*, *Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas* 2, Wilhelm Rausch (ed.), Linz 1972, s. 1–54; Hans PATZE – Gerhard STREICH, *Die landesherrlichen Residenzen im spätmittelalterlichen Deutschen Reich*, BDLG 118, 1982, s. 205–220; problematiku hlavního sídelního místa říše pojednal Wilhelm BERGES, *Das Reich ohne Hauptstadt*, in: *Das Hauptstadtproblem in der Geschichte*, *Festgabe zum 90. Geburtstag Friedrich Meineckes* (Tübingen, 1952), Goldbach 1993, s. 1–29; srov. také Carlrichard BRÜHL, *Zum Hauptstadtproblem im Frühmittelalter*, in: *Aus Mittelalter und Diplomatie. Gesammelte Aufsätze*, Bd. 1, Hildesheim 1989, s. 89–114.

2 Diskusi vyvolal zejména článek Peter MORAW, *Was war eine Residenz im deutschen Spätmittelalter*, *ZHF* 18, 1991, s. 461–468. Dále srov. např. *Alltag bei Hofe*, *Residenzenforschung* 6, Werner Paravicini (ed.), Sigmaringen 1997; *Erziehung und Bildung bei Hofe*, *Residenzenforschung* 13, Werner Paravicini – Jörg Wettlaufer (edd.), Stuttgart 2002; *Das Frauenzimmer. Die Frau bei Hofe im Spätmittelalter und früherer Neuzeit*, *Residenzenforschung* 11, Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (edd.), Stuttgart 2000.

dvora na cestách nebo obecně mimo kamenné rezidenční objekty. Otázka rezidence a prostoru je nadále sledována také v rovině symboliky a významu. Bádání zohledňuje jejich estetické vnímání, zasazení do krajinného kontextu i otázku „vnitřního“ sociálního prostoru.³ Takto orientované studium prostředí dvora v soudobé historiografii převládá. Dvůr, jako centrum moci, kulturního, hospodářského nebo intelektuálního života, hodnotí rovněž monografická a souhrnná díla, která jsou primárně zaměřena na odlišnou problematiku – dějiny zemí, vlád panovníků, dynastií atd. Výzkum nezůstává omezen pouze na období středověku a novověku, ale stoupá i zájem o bádání ve vztahu ke starověkým dějinám. Rovněž geografický rámec bádání zaměřeného na některý z aspektů tématu je široký, sahající od japonských až po britské ostrovy.⁴

U publikací, jež se přímo věnují tématu dvora, postihneme několik základních přístupů. K elementárním náleží strukturálně-personální analýza sledovaného dvora. Mezi podstatné práce lze zařadit studii Wenera Rösenera *Hofämter an mittelalterlichen Fürstenhofen*. Autor vymezil základní dvorské hodnosti, jež sledoval od merovejského období až po

3 Přehled přístupů i možností bádání podává Robert LIDDIARD, *Castles in context: power, symbolism and landscape, 1066 to 1500*, Macclesfield 2005; dále např. *Architecture et vie sociale, l'organisation intérieure des grandes demeures à la fin du Moyen âge et à la Renaissance*, Jean Guillaume (ed.), Paris 1994; *Zeremoniell und Raum*, Residenzenforschung 6, Werner Paravicini (ed.), Sigmaringen 1997; Charles COULSON, *Castles in medieval society: fortresses in England, France, and Ireland in the central Middle Ages*, Oxford 2003; Abigail WHEATLEY, *The idea of the castle in medieval England*, Woodbridge 2004; Peter von MOOS, „Öffentlich“ und „Privat“ im Mittelalter, Heidelberg 2004; *Innenräume in der Literatur des deutschen Mittelalters*, Burkhard Hasenbrink (ed.), Tübingen 2008; srov. též *Hof und Theorie. Annäherung an ein historisches Phänomen*, Reinhardt Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (edd.), Köln – Weimar – Wien 2004 a zde zejména Reinhardt BUTZ – Lars-Arne DANNENBERG, *Überlegungen zu Theoriebildungen des Hofes*, s. 1–41.

4 Obecně však převažují témata se vztahem k pozdněstředověkým a novověkým dějinám, přehled nejnovější literatury nabízí *Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen* spolu se zvláštními bibliografickými sešity (*Sonderheft*), viz <http://resikom.adw-goettingen.gwdg.de/altheft.htm>; <http://resikom.adw-goettingen.gwdg.de/sonderheft.htm>; zejména pro francouzské prostředí: *La Cour de France* - <http://cour-de-france.fr/>, která nabízí též odkazy na podobně zaměřené projekty a instituce. Ke starověkým dějinám zejm. *Der ägyptische Hof des Neuen Reiches. Seine Gesellschaft und Kultur im Spannungsfeld zwischen Innen- und Außenpolitik*, Rolf Gundlach – Andrea Klug (edd.), Wiesbaden 2006; *The Court and Court Society in Ancient Monarchies*, Antony J. S. Spawforth (ed.), Cambridge 2007; *Egyptian Royal Residences*, Rolf Gundlach – John H. Tylor (edd.), Wiesbaden 2009; *Der Achämenidenhof. The Achaemenid Court*, Bruno Jacobs (ed.), Wiesbaden 2010; z dalších titulů např. Daud ALL, *Courtly Culture and Political Life in Early Medieval India*, New Delhi 2006; Paul Gordon SCHALOW, *A Poetics of Courtly Male Friendship in Heian Japan*, Honolulu 2007; Christian MEYER, *Ritendiskussionen am Hof der nördlichen Song-Dynastie (1034–1093). Zwischen Ritengelehrsamkeit, Machtkampf und intellektuellen Bewegungen*, Monumenta Serica Monograph Series 58, Sankt Augustin – Nettetal 2008; *Court cultures in the Muslim world: seventh to nineteenth centuries*, Albrecht Fuess – Jan-Peter Hartung (edd.), New York 2010; *Byzantine Court Culture from 895–1204*, Henry Maguire (ed.), Washington 1994.

pozdní středověk.⁵ Zatímco Rösenerova analýza vykazuje obecnější závěry, zaměřili se další badatelé na situaci jednotlivých, vybraných dvorů. Především na základě prosopografického rozboru listinného materiálu sledovali skladbu dvorských úřadů, jejich držitele, stejně jako jiné postavy pohybující se více či méně pravidelně u studovaného dvora. V rámci takto pojatého přístupu vystupují do popředí zejména správní funkce, včetně dílčích výkonných článků, jako byla knížecí či královská rada (tj. neinstanční, ale ve významu různého počtu rádců) nebo kancelář, dále proměny skladby dvora a jeho chodu.⁶

Nejširší oblast dosavadního výzkumu představuje studium tzv. dvorské kultury. Jednou ze základních prací v tomto směru je monografie *Höfische Kultur* od Joachima Bumkeho, který předložil rozsáhlé pojednání k tématu s akcentem na německé prostředí.⁷ V centru dvorské kultury

5 Werner RÖSENER, *Hofämter an mittelalterlichen Fürstenhofen*, DA 45, 1989, s. 485–550; IDEM, *Der mittelalterliche Fürstenhof. Vorbilder, Hofmodelle und Herrschaftspraxis*, in: *Mittelalterliche Fürstenhöfe und ihre Erinnerungskulturen*, Carola Fey – Steffen Krieb – Werner Rösener (edd.), Göttingen 2007, s. 21–41. Přehled významnějších prací do počátku 90. let zpracoval Joachim BUMKE, *Höfische Kultur. Versuch einer kritischen Bestandsaufnahme*, Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 114, 1992, s. 414–492; srov. také Werner PARAVICINI, *Die ritterlich-höfische Kultur im Mittelalter*, Enzyklopädie deutscher Geschichte 32, München 1994, s. 57nn.

6 Alheydis PLASSMANN, *Die Struktur des Hofes unter Friedrich I. Barbarossa nach den deutschen Zeugen seiner Urkunden*, Hannover 1998; Christian HILLEN, *Curia regis. Untersuchungen zur Hofstruktur Heinrichs (VII.) 1220–1235 nach den Zeugen seiner Urkunden*, Frankfurt am Main 1999; Christian LACKNER, *Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzöge (1365–1406)*, Wien 2002; Wolfram ZIEGLER, *König Konrad III. (1138–1152). Hof, Urkunden und Politik*, Köln – Weimar 2008. Dvorským úřadům na polském dvoře se nověji věnuje Janusz KURTYKA, *Hofämter, Landesämter, Staatsämter und ihre Hierarchien in Polen im mitteleuropäischen Vergleich (11.–15. Jh.)*, in: *Das Reich und Polen. Parallelen, Interaktionen und Formen der Akkulturation im hohen und späten Mittelalter*, Vorträge und Forschungen 59, Thomas Wünsch (ed.), Stuttgart 2003, s. 129–213. Otázka personálního složení dvorské společnosti souvisí rovněž s problematikou kariéry, k čemuž např. *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, Residenzenforschung 17, Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (edd.), Ostfildern 2004. Ve vztahu k prosopografickému bádání srov. databázi *Prosopographia Burgundica* (<http://prosob.heraudica.org/index.php>), kde se nachází digitalizované edice pramenů i publikací ke dvoru burgundských vévodů.

7 Joachim BUMKE, *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, München 1997⁸ (první vydání 1986); přehledně rovněž W. PARAVICINI, *Die ritterlich-höfische Kultur*, passim; ze starší literatury Alwin SCHULTZ, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger I–II*, Leipzig 1889⁹; přestože je monografie metodologicky překonanou prací, podařilo se Schultzovi využít rozsáhlý pramenný materiál, opřeno o epické i lyrické písemné památky. Z dalších prací Joachim BUMKE, *Mäzene im Mittelalter. Die Gönner und Auftraggeber der höfischen Literatur in Deutschland 1150–1300*, München 1979; řada sborníků, např.: *Jagd und höfische Kultur im Mittelalter*, Werner Rösener (ed.), Göttingen 1997; *Court culture in the early Middle Ages: the proceedings of the First Alcuin Conference*, Catherine Cubitt (ed.), New York 2003; *Hofkultur in Frankreich und Europa im Spätmittelalter. La culture de cour en France et en Europe à la fin du Moyen-Âge*, Christian Freigang (ed.), Berlin 2005; *Rittertum und höfische Kultur der Stauferzeit*, Johannes Laudage – Yvonne Leiverkus (edd.), Köln 2006; *The court as a stage. England and the low countries in the later middle ages*, Steven Gunn (ed.), Woodbridge 2006; *Luxus und Integration. Materielle Hofkultur Westeuropas vom 12. bis zum 18. Jahrhundert*, Werner Paravicini

sledovala literatura především ideály rytířství nebo život samotného rytíře. Stále aktuální zůstává např. monografie Maurice Keena *Chivalry*. Autor pojednal o vzniku rytířství vrcholného středověku v širším kontextu života nobility, vytváření ideálu rytířství, pojetí cti, rytířské „mytologie“ i každodennosti spojené s turnaji a válkou. S ohledem na německé prostředí se tématem obdobným způsobem zabýval Josef Fleckenstein.⁸ Pro dvorskou kulturu se stal charakteristický způsob distingovaného chování, které nejčastěji označujeme pojmem *curialitas*. Problematice se přehledně věnuje sborník *Curialitas. Studien zu Grundfragen der höfisch-ritterlichen Kultur*. Přínosná je nadále rovněž starší monografie C. Stephena Jaegera *The Origins of Courtliness*, vydaná nověji v překladu *Die Entstehung höfischer Kultur*.⁹ Nejvýraznější projevy *curialitatis* jsou spojeny s dvorskými slavnostmi, které mají vztah k obecnější otázce ceremoniálu a reprezentace. Dvorské reprezentaci i chování dvorské společnosti se v posledních letech věnoval podnětným způsobem Horst Wenzel.¹⁰ V souvislosti s projevy dvorského života se autor zabýval také otázkou výchovy, již se dostalo zvláštního pojednání též na stránkách jednoho ze svazků řady *Residen-*

(ed.), München 2010; Wojciech IWANŹCZAK, *Höfische Kultur und ritterliche Lebensformen in Polen vor dem Hintergrund der europäischen Entwicklung*, in: *Das Reich und Polen. Parallelen, Interaktionen und Formen der Akkulturation im hohen und späten Mittelalter*, Vorträge und Vorschungen 59, Thomas Wünsch (ed.), Stuttgart 2003, s. 277–300.

8 Maurice KEEN, *Chivalry*, New Haven – London 1984; Josef FLECKENSTEIN, *Vom Rittertum im Mittelalter*, Goldbach 1997; IDEM (Unter Mitwirkung mit Thomas Zotz), *Rittertum und ritterliche Welt*, Berlin 2002; k metodologicky cenným pracím náleží též Richard W. KAEUPER, *Chivalry and Violence in Medieval Europe*, New York 1999; k fenoménu rytířství a turnajových klání nověji David CROUCH, *Tournament*, New York 2005.

9 *Curialitas. Studien zu Grundfragen der höfisch-ritterlichen Kultur*, Josef Fleckenstein (ed.), Göttingen 1990; C. Stephen JAEGER, *The Origins of Courtliness. Civilizing Trends and the Formation of Courtly Ideals 939–1250*, Philadelphia 1985; v německém překladu IDEM, *Die Entstehung höfischer Kultur. Vom höfischen Bischof zum höfischen Ritter*, Berlin 2001.

10 Horst WENZEL, *Hören und Sehen. Schrift und Bild. Kultur und Gedächtnis im Mittelalter*, München 1995; IDEM, *Höfische Repräsentation. Symbolische Kommunikation und Literatur im Mittelalter*, Darmstadt 2005. Z dílčích prací např. Peter MORAW, *Die Hoffeste Kaiser Friedrich Barbarossas von 1184 und 1188*, in: *Das Fest. Eine Kulturgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart*, Uwe Schultz (ed.), München 1988, s. 70–83; Peter GANZ, *Friedrich Barbarossa: Hof und Kultur*, in: *Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers*, Alfred Haverkamp (ed.), Sigmaringen 1992, s. 623–650; Michael LINDNER, *Fest und Herrschaft unter Kaiser Friedrich Barbarossa*, in: *Kaiser Friedrich Barbarossa. Landesausbau-Aspekte seiner Politik-Wirkung*, Evamaria Engel – Bernhard Töpfer (edd.), Weimar 1994, s. 151–170; Malcolm VALE, *The Princely Court. Medieval Courts and Culture in North-West Europe 1270–1380*, New York 2001, s. 165–246; Rita Costa GOMES, *The Making of a Court Society. Kings and Nobles in Late Medieval Portugal*, Cambridge 2003, s. 357–421; Sybille SCHRÖDER, *Macht und Gabe: materielle Kultur am Hof Heinrichs II. von England*, Husum 2004; dále sborníky *Höfische Repräsentation. Das Zeremoniell und die Zeichen*, Hedda Ragotzky – Horst Wenzel (edd.), Tübingen 1990; *Höfische Feste im Spätmittelalter*, Gerhard Fouquet – Harm von Seggern – Gabriel Zeilinger (edd.), Kiel 2003; *Heinrich der Löwe. Herrschaft und Repräsentation*, Johannes Fried – Otto Gerhard Oexle (edd.), Ostfildern 2003; s ohledem na prostor, v němž se událost odehrává, např. *Zeremoniell und Raum*, passim.

zenforschung. Méně pozornosti než slavnostnímu dění a reprezentaci bylo naopak věnováno běžným dnům na dvoře.¹¹ K problematice všedního i svátečního dění se řadí též otázka postavení a role žen, kde však převažují práce související s fenoménem dvorské lásky a navazující na literární diskurs.¹² V neposlední řadě náleží k bádání o dvorské kultuře právě téma dvorské literatury. Vedle tradiční snahy o postižení vývoje, šíření i funkce dvorské epiky a lyriky je rozbor literárních děl užíván při studiu všech dosud zmíněných projevů dvorské kultury. Bádání sleduje návaznost dvorské literatury na kulturní vlivy církevního prostředí, zabývá se pojetím sexuality, genderových vztahů, násilí a obecně zachycením chování i myšlení v pramenech literární povahy.¹³

11 H. WENZEL, *Hören und Sehen*, zejména s. 25–37, 128–192; *Erziehung und Bildung bei Hofe*, Residenzenforschungen 13, Werner Paravicini – Jörg Wettlaufer (ed.), Stuttgart 2002. K otázce každodennosti zejména *Alltag bei Hofe*, passim. Všedního dne na dvoře se dotýkají rovněž publikace věnované obecně otázce každodennosti či života ve středověku, např. Hans-Werner GOETZ, *Leben im Mittelalter: vom 7. bis 13. Jahrhundert*, München 2002, s. 189–200.

12 *Das Frauenzimmer*, passim a srov. rovněž *Frau und Politik im Mittelalter*, Ulrich Müller – Franz Hundsnurscher – Cornelius Sommer (ed.), Göppingen 1986; ke dvorské lásce a pojetí ženy v dvorské literatuře např. Walter HAUG, *Die höfische Liebe im Horizont der erotischen Diskurse des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Berlin 2004; Margreth EGI, *Höfische Liebe: Entwürfe der Sangspruchdichtung. Literarische Verfahrensweisen von Reinmar von Zweter bis Frauenlob*, Heidelberg 2002; James A. SCHULTZ, *Courtly Love, the Love of Courtliness and the History of Sexuality*, Chicago – London 2006; obecné práce představují např. Edith ENNEN, *Frauen im Mittelalter*, München 1999⁶ (v českém vydání *Ženy ve středověku*, Praha 2001); Shulamith SHAHAR, *The Fourth Estate. A history of women in the Middle Ages*, New York 2003²; Jennifer Clare WARD, *Women in medieval Europe, 1200–1500*, London 2002.

13 *The Troubadours*, Simon Gaunt – Sarah Key (ed.), Cambridge – New York 1999; *The Cambridge Companion to Medieval Romance*, Roberta L. Krueger (ed.), Cambridge – New York 2000; Dennis Howard GREEN, *The Beginnings of Medieval Romance: Fact and fiction, 1150–1220*, Cambridge – New York 2002; *Arthurian Studies XLIII: Companion to Chrétien de Troyes*, Norris J. Lacy – Joan Tasker Grimbert (ed.), Cambridge 2005; *The Cambridge Companion to Medieval French Literature*, Simon Gaunt – Sarah Kay (ed.), Cambridge – New York 2008; pro německé prostředí ze starších děl Helmut de BOOR, *Die höfische Literatur: Vorbereitung, Blüte, Ausklang 1170–1250*, bearb. von Ursula Hennig, München 1991¹¹; Peter NUSSER, *Deutsche Literatur im Mittelalter. Lebensformen, Wertvorstellungen und literarische Entwicklungen*, Stuttgart 1992; Thordis HENNINGS, *Französische Heldenepik im deutschen Sprachraum. Die Rezeption der Chansons de Geste im 12. und 13. Jahrhundert. Überblick und Fallstudien*, Heidelberg 2008. Z prací založených především na interpretaci literárních děl srov. vedle již zmínované práce C. S. JAEGER, *Die Entstehung höfischer Kultur*, rovněž IDEM, *The Envy of Angels. Cathedral Schools and Social Ideals in Medieval Europe, 950–1200*, Philadelphia 1994; a dále především *Courtly Literature and Clerical Culture*, Christoph Huber – Henrike Lähnemann (ed.), Tübingen 2002; R. Howard BLOCH, *Medieval Misogyny and the Invention of Western Romantic Love*, Chicago – London 1991; Simon GAUNT, *Gender and genre in medieval French literature*, Cambridge 1995; Sarah KAY, *Courtly Contradictions. The Emergence of the Literary Object in the Twelfth Century*, Stanford 2001; Walter HAUG, *Die Wahrheit der Fiktion. Studien zur weltlichen und geistlichen Literatur des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Tübingen 2003; *Violence in Medieval Courtly Literature*, Albrecht Classen (ed.), New York – London 2004; *Visualisierungsstrategien in mittelalterlichen Bildern und Texten*, Horst Wenzel – C. Stephen Jaeger (ed.), Berlin 2006; Jan-Dirk MÜLLER, *Höfische Kompromisse. Acht Kapitel zur höfischen Epik*, Tübingen 2007; *Sexuality in the Middle Ages and Early Modern Times*, Albrecht Classen (ed.), Berlin – New York 2008.

Z hlediska pramenné matérie jsou považovány za klíčové takové spisy, které se věnují uspořádání dvora, náplni úřadů a jejich zabezpečení, jež označujeme jako dvorské řády. Přestože např. podle Wernera Paraviciniho lze existenci skutečných dvorských řádů doložit teprve od šedesátých let 13. století, setkáváme se již od raného středověku s texty podobného obsahu. Zřejmě nejznámější takové dílo představuje práce Hinkmara z Remeše *De ordine palatii*.¹⁴ Remešský arcibiskup popsal na základě starší, stejnojmenné práce Adalharda, rádce Karla Velikého, podrobným způsobem chod karolinského dvora, jeho strukturu i náplň a hierarchii jednotlivých úřadů. Stručný soupis oficií a služebníků „menšího“ dvora anglického krále, včetně přesného vymezení jejich zabezpečení, se dochoval pod názvem *Constitutio domus regis* (asi k roku 1136). Z anglických poměrů vychází rovněž pojednání *Dialogus de Scaccario*, datované v rozmezí 1177–1179. Na rozdíl od obou dříve zmíněných se již nevěnuje dvoru jako celku, ale detailně přibližuje institut královské finanční správy, tzv. *scaccarium* (angl. *exchequer* – královská pokladna). V prostředí anglického královského dvora vznikl také další zajímavý spis, který se však zmiňované tvorbě vymyká. Jedná se o dílo anglického klerika Waltera Mapa *De nugis curialium* (pravděpodobně z počátku osmdesátých let 12. století), jež satirickou formou popisuje život panovnického dvora.¹⁵

Z prostředí německých zemí se blíží Hinkmarovu *De ordine palatii* a anglickému *Constitutio domus regis* text *Ministeria curiae Hanoniense* z počátku 13. století. Spis podrobně představuje zejména povinnosti nižších úředníků a přibližuje každodenní život henegavského dvora. Dvorů církevních knížat se alespoň částečně dotýkají tzv. svody práv ministeria-

¹⁴ Za dvorský řád považuje Paravicini soupis vzniklý z podnětu panovníka/knížete, který stanoví: 1) jaké úřady má dvůr, 2) kdo je drží, 3) jaké odměny jsou s vykonáváním úřadu spojeny, případně na jaký doprovod mají držitelé úřadu nárok, 3) co je náplní úřadu, 5) v jaké formě má tato činnost probíhat. Přesto, že si je autor vědom reálné neexistence řádu, který by naplňoval všechny zmíněné prvky, považuje za první dochované dvorské řády francouzský (1261), aragonský (1276/77) a anglický (1279), jemuž však předcházeli podobný spis *Constitutio domus regis* z roku 1136, Werner PARAVICINI, *Europäische Hofordnung als Gattung und Quelle*, in: *Höfe und Hofordnungen 1200–1600, Residenzenforschung 10*, Holger Kruse – Werner Paravicini (ed.), Sigmaringen 1999, s. 14; srov. též M. Vale, *The Princely Court*, s. 34–35, 42. Nejnovější kritická edice Hinkmarova spisu: *Hincmarus De ordine palatii (editio altera)*, MGH *Fontes Iuris Germanici Antiqui in usum scholarum separatim editi III*, Thomas Gross – Rudolf Schieffer (edd.), Hannoverae 1980. K povaze a charakteristice arcibiskupova díla srov. Josef FLECKENSTEIN, *Die Struktur des Hofes Karls des Großen im Spiegel von Hinkmars De ordine palatii*, *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 83, 1976, s. 5–22.

¹⁵ *Dialogus de Scaccario. The Course of the Exchequer and Constitutio Domus Regis. The Establishment of the Royal Household*, Charles Johnson (ed.), Oxford 1983, s. XI–LII. Právě *Constitutio* považuje Paravicini za „pozoruhodného“ předchůdce budoucího anglického dvorského řádu, srov. W. PARAVICINI, *Europäische Hofordnung*, s. 14; Walter Map, *De nugis curialium, Courtiers' Trifles*, Montaque Rhodes James – Christopher Brooke – Roger Aubrey Baskerville Mynors (edd.), Oxford 1983.

lity, např. „*Dienstrecht*“ bamberského biskupství z roku 1060, či podobný spis sestavený pro potřeby kolínské arcidiecéze přibližně o století později.¹⁶ S ohledem na projevy dvorské kultury je významným pramenem středohornoněmecké veršované dílo *Der Welsche Gast*, jež v rozmezí let 1215 až 1216 sepsal klerik Thomasin von Zerclaere na dvoře aquilejského patriarchy. Thomasin zaměřil rozsáhlé naučení převážně na urozené mladíky, které vybízel k dodržování dvorských mravů, poučoval o výchově, lásce, způsobech i rytířských ctnostech.¹⁷ Naučný charakter má rovněž známý spis *Yconomica* Konrada z Megenberku z poloviny 14. století. Dílo pojednává o podobě, skladbě i chodu císařského dvora své doby. Přestože se opět nejedná o dvorský řád, je zjevné, že autor prostředí dvora znal z osobní zkušenosti. Text koncipoval jako reflexivní a zároveň teoretické (až normativní) pojednání na dané téma.¹⁸

Obrátíme-li pozornost k domácímu prostředí, nalezneme zmínky o dvorech českých panovníků v zásadě v každé publikaci k přemyslovským dějinám. Pojednání o panovnickém dvoru zapracoval do svého díla již František Palacký, přičemž se soustředil především na doložení jednotlivých osob a jejich role na dvoře.¹⁹ Tématu se dotkl také Václav Vladivoj Tomek, který sledoval jednotlivé členy dvora a dohledal i některé informace o náplni úřadů a jejich odměn. Podrobněji se dvorským prostředím zabýval Václav Novotný. V rozsáhlém díle o českých dějinách sledoval dvorské úředníky a kleriky na dvorech Přemyslovců. V podobném duchu navázal na Novotného Josef Šusta, který ve stejné ediční řadě částečně postihl přemyslovský dvůr druhé poloviny 13. století. Problematice se v různé míře

16 *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, MGH SS rer. Germ. in usum scholarum separatim editi XXIX, Arndt Wilhelm (ed.), Hannoverae 1869, s. 294–301. K okolnostem a důvodům vzniku spisu Thomas ZOTZ, *Herrschaftswechsel und Identität des Hofes im 12. und frühen 13. Jahrhundert*, in: *Fürstenhöfe und ihre Außenwelt. Aspekte gesellschaftlicher und kultureller Identität im deutschen Spätmittelalter*, Thomas Zotz (ed.), Würzburg 2004, s. 14–20. Bamberský „*Dienstrecht*“ in: *Quellen zur deutschen Verfassungs-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte bis 1250*, *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters XXXII*, Weinrich Lorenz (ed.), Darmstadt 1977, s. 120–123 a 266–278. K tomu srov. také Irmgard LÄTZKE, *Hofamt, Erzamt und Erbamt im mittelalterlichen deutschen Reich*, Frankfurt am Main 1970, s. 167–174.

17 *Thomasin von Zerclaere, Der Welsche Gast*, Friedrich Willhelm von Kreis (ed.), Göppingen 1984; *Thomasin von Zerclaere, Der Welsche Gast*, Auswahl, Eva Willms (ed.), Berlin – New York 2004.

18 *Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik*, Teil I–III, Buch I–III, MGH Staatschriften des späteren Mittelalters, Sabine Krüger (ed.), Stuttgart 1973–1984.

19 František PALACKÝ, *Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě*, I. a II., Praha 1876–1877². Již v roce 1832 autor vydal souhrnný soupis úředníků: František PALACKÝ, *Přehled současných nejvyšších důstojníků a úředníků zemských i dvorských ve království českém od nejstarších časů donynějška*, Praha 1832. Přestože jeho přehled revidoval roku 1941 František Charvát, jedná se o práci dnes již neúplnou a nepřesnou, *Dílo Františka Palackého I*, František Charvát (ed.), Praha 1941.

věnovala rovněž novější kompendia k domácím středověkým dějinám.²⁰ Soustavněji se studium dvora v domácí historiografii otevřelo od sedmadesátých let minulého století pracemi Františka Kavky a Josefa Macka. Přínosné je zejména Kavkovo představení dvora krále a císaře Karla IV. a Mackova sémantická analýza pojmu *dvůr*.²¹ Přibližně ve stejné době se v dílčích studiích zaměřil na tematiku rovněž Ivan Hlaváček, na příkladu dvora Václava IV. a Jošta Lucemburského. Jeho studie se orientují převážně na kancelář a itineráře.²² Mezi cenná pojednání patří z metodologického hlediska studie Zdeňky Hledíkové, které představují dvůr pražského biskupa/arcibiskupa.²³ Z dílčích studií k panovnickému dvoru do roku 1306

20 Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy I*, Praha 1892; Václav Novotný, *České dějiny I/1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*, Praha 1912; IDEM, *České dějiny I/2. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034–1197)*, Praha 1913; IDEM, *České dějiny I/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928; IDEM, *České dějiny I/4. Rozmach české moci za Přemysla Otakara II.*, Praha 1937; Josef Šusta, *České dějiny II/1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935; z dalších srov. zmínky in: Rostislav Nový, *Přemyslovský stát 11. a 12. století*, Praha 1972; Zdeněk Fiala, *Přemyslovské Čechy*, Praha 1975; Josef Žemlička, *Čechy v době knížecí*, Praha 2007², s. 183nn; Jan Frolík – Marie Bláňová – Naďa Profantová, *Velké dějiny země Koruny české I*, Praha 1999; Josef Žemlička, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 503–517; Vratislav Vaníček, *Velké dějiny země koruny české III*, Praha 2002.

21 František Kavka, *Die Hofgelehrten*, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, Ferdinand Seibt (ed.), München 1978, s. 249–253; IDEM, *Am Hofe Karls IV.*, Leipzig 1989; IDEM, *Na dvoře Karla IV.*, Praha 1993; Josef Macek, *Dvůr. Historicko-sémantická analýza*, rukopis nepublikované studie uložené v Archeologickém ústavu AV ČR, pod č. j. 8262/79, s. 1–26; IDEM, *Die Hofkultur Karls IV.*, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, Ferdinand Seibt (ed.), München 1978, s. 237–241; ke dvoru také IDEM, *Jagellonský věk v českých zemích I*, Praha 1992, zvláště s. 226–262; badatelsky téma rozšířil v 70. letech rovněž Karel Stejskal, *Umění na dvoře Karla IV.*, Praha 1978.

22 Ivan Hlaváček, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen König Wenzel (IV.) 1376–1419. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplomatik*, Schriften der MGH 23, Stuttgart 1970; IDEM, *K organizaci státního správního systému Václava IV. Dvě studie o jeho itineráři a radě*, Praha 1991. K markrabímu Joštovi se vztahuje Hlaváčkova práce *Brünn als Residenz der Markgrafen der luxemburgischen Sekundogenitur*, in: Fürstliche Residenzen in spätmittelalterlichen Europa, Vorträge und Forschungen 36, Hans Patze – Werner Paravicini (edd.), Sigmaringen 1991, s. 361–420; dále IDEM, *Studie k diplomatice Václava IV. 7. Dvě formulářové sbírky s Václavovými písemnostmi*, SAP 13, 1963, s. 145–168; IDEM, *Studie k diplomatice Václava IV. 4. Itinerář krále Václava IV. (1361–1419)*, ČSČH 10, 1962, s. 64–94; IDEM, *Die Itinerare der böhmischen Herrscher bis zum Jahre 1253 aus verwaltungsgeschichtlicher Sicht*, FD 1, 1971, s. 113–127; IDEM, *Verwaltungsgeschichtliche Bemerkungen zum Itinerar Johans von Luxemburg*, in: Johann der Blinde, Graf von Luxemburg, König von Böhmen, Michel Pauly (ed.), Luxemburg 1997, s. 121–134; IDEM, *Johann von Luxemburg und die böhmischen Städte: Bemerkungen zu Johans Itinerar*, in: King John of Luxembourg (1296–1346) and the Art of his Era, 1996, Klára Benešová (ed.), Praha 1998, s. 19–27, k čemuž srov. též Jiří Spěváček, *Das Itinerar Karls IV. als Markgrafen von Mähren*, HG 5, 1970, s. 105–140; dále Ivan Hlaváček, *Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské. Stručný přehled vývoje a literatury pro dobu do roku 1346*, in: Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, Opera historica 7, Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), České Budějovice 1999, s. 29–70.

23 Zdeňka Hledíková, *(Arci)biskupský dvůr v Praze do doby husitské*, DP 3, 1991, s. 341–360. K tomu srov. Eadem, *Biskupské a arcibiskupské centrum ve středověké Praze*, PSH 27, 1994, s. 5–23. Ze soudobých badatelů se problematice mladšího období věnovali také Vladimír Rů-

nelze vynechat práce Zdeňka Fialy ke kanceláři, vývoji zemského soudu a současně k problematice podkomořského a komornického úřadu. Vedle Fialy se kormorníky ve 12.–13. století zabýval Vratislav Vaníček a úřadem podkomořího naposledy Libor Jan.²⁴ Z dalších prací se dvoru Václava I. věnoval v prosopografické studii Miloslav Sovadina.²⁵ Ke dvorské problematice se rovněž vztahují práce o královské kanceláři panovníků Václava II. a Václava III. od autorů Miloslava Pojsla, Ludmily Sulitkové a Ivana Řeholky. Stejně téma naposledy rozšířil a doplnil Dalibor Havel.²⁶ Dvuru krále Václava II. věnovala několik studií Dana Dvořáčková-Malá, včetně pojednání o metodologii a možnostech definování panovnického dvora.²⁷

ŽEK, Česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberka, SAP 38, 1988, s. 37–311; Tomáš BALETKA, Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411), SAP 46, Praha 1996, s. 259–536.

24 Zdeněk FIALA, *Panovnické listiny, kancelář a zemský soud za Přemysla II.*, SAP 1, 1951, s. 167–294; IDEM, *Komorník a podkomoří. Pojednání o počátcích a vzájemném poměru obou do konce 13. století*, SH 2, 1954, s. 57–82. Ze starších prací pak je třeba jmenovat: Václav VANĚČEK, *Komorník a podkomoří. Příspěvek k dějinám českých úředníků*, Sborník prací z dějin práva československého I, Praha 1930, s. 60–64; Vratislav VANÍČEK, *Rody pražských a nejvyšších českých komorníků 12. a 13. století. K utváření vztahu mezi šlechtou a monarchií v Čechách*, in: Genealogia. Studia nad wspólnotami krewniami i terytorialnymi w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym, Jacek Hertel – Jan Wroniszewski (edd.), Toruń 1987, s. 113–127; Libor JÁN, *Moravský podkomoří v době Václava II.*, ČČH 95/3, 1997, s. 315–348; IDEM, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000, s. 154–191; IDEM, *Několik postřehů k vývoji panovnické komory, soudů a správy země*, in: Pocta Janu Janákovi k sedmdesátinám, Brno 2002, s. 75–83; IDEM, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Praha 2006, s. 59–75.

25 Miloslav SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, SAP 45, 1995, s. 3–40.

26 Miloslav POJSL – Ivan ŘEHOLKA – Ludmila SULITKOVÁ, *Panovnická kancelář posledních Přemyslovců Václava II. a Václava III.*, SAP 24, 1974, s. 261–365; EADEM, *Petr Angelův*, SAP 24, 1974, s. 231–260; nověji Dalibor HAVEL, *Listinné písmo v kanceláři Václava II (1283–1305) a Václava III. (1305–1306)*, I. *Přehled písarských individualit*, SPFFBU C 47, 2000, s. 71–130; IDEM, *Listinné písmo v kanceláři Václava II. (1283–1305) a Václava III. (1305–1306) II. Typologie písma*, SPFFBU C 48, 2001, s. 37–65; nejnověji pak IDEM, *Listinné písmo v českých zemích na přelomu 13. a 14. století*, Brno 2008. Ze starších badatelů výběrově: Jiří PRAŽÁK, *Otakarus 29*, in: Studie k české diplomatice doby přemyslovské, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, ročník 69, sešit 9, Praha 1959; Sáša DUŠKOVÁ, *Kdo byl notář Jindřich?*, SPFFBU C 9, 1960, s. 59–74; EADEM, *Formulář Tobiáše z Bechyně ve světle listin pražských biskupů*, SPFFBU C 14, 1965, s. 53–74; Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Česká listina doby přemyslovské*, SPFFBU C 11, 1964, s. 114–130.

27 Dana MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, MHB 9, 2003, s. 97–163; Dana MALÁ-DVOŘÁČKOVÁ, *Braniboři v Čechách a zjetí Václava II. Česko-braniborské vztahy ve 13. století*, in: Korunní země v dějinách českého státu II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–16. století, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2005, s. 129–158; Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Biskup Bernard z Kamence, zakladatel, rádce, kancléř a diplomat*, Dvory a rezidence ve středověku, MHB 10, Supplementum 1, Praha 2006, s. 107–121; EADEM, *Petr z Aspeltu mezi Přemyslovci a Lucemburky*, in: Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám profesorky Lenky Bobkové, Jana Konvičná – Jan Zdichynec (edd.), Praha 2006, s. 27–35; EADEM, *Familiars regis, Duchovenstvo na dvoře Václava II.*, in: Od knížat ke králům. Sborník k šedesátým narozeninám profesora Josefa Žemličky, uspořádali Eva Doležalová a Robert Šimůnek ve spolupráci s Danou Dvořáčkovou-Malou a Alešem Pořízkou, Praha 2007, s. 165–176; EADEM, *Panovnický dvůr ve středověku*, s. 11–37; EADEM, *K modelu středověkého panovnického dvora jako sociálního systému*, ČČH 107, 2009,

Prosopografii dvora posledního Přemyslovce Václava III. představil Karel Maráz.²⁸ Některé studie se dotkly také dvorské kultury doby přemyslovské, přestože se tomuto fenoménu domácí historiografie soustavně nevěnovala.²⁹ Otázkou básní krále Václava II. a jejich autorství se zabýval Josef Šusta.³⁰ Téma turnajů v závěru 13. století představil Libor Jan a dvorskou kulturu doby přemyslovské shrnula Dana Dvořáčková-Malá.³¹ Literární tvorbou pražského dvora 13. století se obsáhle zabýval německý badatel Hans-Joachim Behr a také kolektiv autorů v domácí monografii *Moravo, Čechy radujte se!*³²

Z hlediska pramenů je pro přemyslovskou dobu k dispozici diplomatický materiál (listiny, listy a formulářové koncepty) a narativní prameny. Spis, jenž by se podobal dvorskému řádu, z domácího prostředí neznáme. Listinný materiál je přístupný v diplomatárii do roku 1283 a pro následující období (zde do roku 1306) jsou vedle originálních listin k dispozici starší regesta Josefa Emlera.³³ Vedle pramenů diplomatické povahy při-

s. 309–335. EADEM, *Dvorská kultura přemyslovského období. Nástin problematiky a možnosti výzkumu*, MHB 12/1, 2009, s. 9–43. Tematicky se k otázce dvora a rezidence věnují tři svazky řady *Dvory a rezidence ve středověku*, MHB 10, Supplementum 1, Praha 2006; *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008; *Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech*, MHB 12, Supplementum 3, Praha 2009. V dílčích studiích se dvorského prostředí dotkl také Libor JAN, *Herman z Hohenlohe, rádce a vyslanec českého krále Václava II.*, SPFFBU C 43, 1996, s. 17–35; IDEM, *Hodnostáři rytířských duchovních řádů na dvorech posledních Přemyslovců*, in: *Česko-rakouské vztahy ve 13. století – Sborník příspěvků ze symposia konaného 26.–27. září 1996 ve Znojmě*, Praha 1998, s. 134–148; nebo Jana HYNKOVÁ, *Heidenreich Sedlecký*, in: *Sborník 900 let cisterciáckého řádu*, Kateřina Charvátová (ed.), Praha 1998, s. 99–155.

28 Karel MARÁZ, *K hodnostářům a úředníkům uherského (1301–1304), českého a polského (1305–1306) krále Václava III.*, *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura středověké společnosti*, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 103–114; IDEM, *Václav III. (1289–1306). Poslední Přemyslovec na českém trůně*, České Budějovice 2007, s. 56–57.

29 Mladší období 14. století sledoval Wojciech IWAŃCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, Praha 2001, z jeho dalších prací se váží k sledovanému tématu, *Passovanie rycerskie na ziemiach czeskich – ceremonia symboliczna i instrument polityki*, KH 2, 1984, s. 255–277; IDEM, *Dwór jako centrum kultury w czechach luksemburskich*, MHB 1, 1991, s. 145–181.

30 Josef ŠUSTA, *Skládal Václav II. básně milostné*, ČČH 21, 1915, s. 217–246, kde i starší literatura.

31 Turnajovému klání se u nás začala věnovat již Věra OLIVOVÁ, *Lidé a hry. Historická geneze sportu*, Praha 1979, s. 177–198; dále Josef MACEK, *Das Turnier im mittelalterlichen Böhmen*, in: *Das ritterliche Turnier im Mittelalter. Beiträge zu einer vergleichenden Formen- und Verhaltensgeschichte des Ritterstums*, Josef Fleckenstein (ed.), Göttingen 1985, s. 371–389; Libor JAN, *Počátky turnajů v českých zemích a jejich rozkvět v době Václava II.*, LF 128, 2005, s. 1–20.

32 Hans-Joachim BEHR, *Literatur als Machtlegitimation. Studien zur Funktion der deutschsprachigen Dichtung am böhmischen Königshof im 13. Jahrhundert*, München 1989; *Moravo, Čechy, radujte se! Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců*, kol. autorů, Praha 1998.

33 CDB I, Gustav Friedrich (ed.), Prague 1904–1907; CDB II, Gustav Friedrich (ed.), Prague 1912; CDB III/1, Gustav Friedrich (ed.), Prague 1942; CDB III/2, Gustav Friedrich – Zdeněk Kristen (edd.), Prague 1942; CDB III/3 Addimenta, Gustav Friedrich – Zdeněk Kristen – Jan Bistřícký (edd.), Olomucii 2000; CDB IV/1, Jindřich Šebánek – Šáša Dušková (edd.), Prague

nášeji podstatné informace také narativní písemné památky, a to především s ohledem na život a kulturní projevy dvora. Počínaje nejstarší svatoludmilskou a svatováclavskou hagiografií se setkáváme se zprávami o služebném zázemí přemyslovských knížat i se zvyky a způsoby jejich „domácnosti“.³⁴ Množství informací nadále stoupá v souvislosti s rozvojem domácího písemnictví. U kronikáře Kosmy a jeho prvních pokračovatelů nacházíme do konce 12. století informace nejen o skladbě dvora, jednotlivých úřadech, ale také o průběhu svátků, slavností i ojedinělé záznamy vztahující se k průběhu všedního dne či výchovy.³⁵ Přestože žádný ze zmíněných pramenů nevypovídá o dvoře tolik, jako zmiňované dvorské řády či spisy psané primárně o prostředí dvora, lze na základě dochovaných informací sledovat jeho vývoj, skladbu i fungování. Od počátku 13. století jsme z narativních textů odkázáni na tzv. *Druhé pokračovatele Kosmovy*, kteří ke dvoru poskytují spíše drobné údaje, výrazně se však zvyšuje dochování listinného materiálu. Množství informací dále stoupá pro druhou polovinu 13. století, neboť jsou doloženy formulářové sbírky.³⁶ Pramennou matérii obsáhle rozšiřuje také *Zbraslavská kronika*, která zachycuje události od vlády Přemysla Otakara II. až po nástup mladého Karla Lucemburského. Z narativních zdrojů se k přemyslovské době vrací také staročeská *Kronika tak řečeného Dalimila* a středohornoněmecká veršovaná kronika Otakara Štýrského z počátku 14. století.³⁷ Z pramenné matérie nelze vy-

1962; CDB V/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Prague 1974; CDB V/2, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Prague 1981; CDB V/3, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Prague 1982; CDB V/4, – Sáša Dušková – Václav Vašků (edd.), Prague 1983; CDB VI/1, Zbyněk Sviták – Helena Krmíčková – Jarmila Krejčíková (edd.) ve spolupráci s Janou Nechutovou, Prague 2007; RBM II., III., IV., Josef Emler (ed.), Prague 1882–1890; CDM IV. a V., Antonín Boček (ed.), Olomucii 1845; *Archivum Corona regni Bohemiae I., II.*, Václav Hrubý (ed.), Prague 1928; *Moravské a slezské listiny lichtenštejnského archivu ve Vaduzu I.*, (1173–1380), Jan Bystřický – František Spurný – Ludvík Václavek – Metoděj Zemek (edd.), Brno 1991; *Archiv pražské metropolitní kapituly I. Katalog listin a listů z doby předhusitské /-1419/*, Jaroslav Eršil – Jiří Pražák (edd.), Prague 1958; *Codex iuris Bohemici I.*, Hermenegild Jireček (ed.), Prague 1867; *Codex iuris municipalis I.*, Jaromír Čelakovský (ed.), Prague 1886.

34 Nejstarší legendy souhrnně in FRB I, Josef Emler (ed.), Prague 1873; dále *Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavovi a sv. Ludmile*, Josef Vajs (ed.), Praha 1929; z dalších vydání hagiografických pramenů: *Kristiánova legenda*, Jaroslav Ludvíkovský (ed.), Praha 1978; *Staroslověnské legendy českého původu*, Marie Bláhová – Václav Konzal (edd.), Praha 1976.

35 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, MGH SS rer. Germ., Nova series II, Bertold Bretholz (ed.), Berlin 1923; *Kanovník vyšehradský*, FRB II, Josef Emler (ed.), Prague 1874, s. 203–237; *Mnich sázavský*, FRB II, Josef Emler (ed.), Prague 1874, s. 238–269; *Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského*, FRB II, Josef Emler (ed.), Prague 1874, s. 407–460; *Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského*, FRB II, Josef Emler (ed.), Prague 1874, s. 461–516.

36 *Letopisy české od roku 1196 do roku 1278 a Příběhy krále Václava I.*, FRB II, s. 282–308; *Příběhy krále Přemysla Otakara II. a Vypravování o zlých letech po smrti krále Přemysla Otakara II.*, FRB II, s. 308–368.

37 *Formulář Tobiáše z Bechyně*, Jan Bedřich Novák (ed.), Praha 1903; *Nově nalezený zlomek Formuláře Tobiáše z Bechyně*, Eduard Šebesta (ed.), Praha 1905; Ivan HLAVÁČEK, *Nový zlomek formuláře Tobiáše z Bechyně*, ČSČH 6, 1958, s. 541–561; *Listy kláštera Zbraslavského*, Ferdi-

nechat ani literární památky, které vznikly na přemyslovském dvoře a následně i na šlechtických dvorech přelomu 13. a počátku 14. století. Jedná se jak o tvorbu básní oslavné i milostné lyriky, tak rozsáhlé dvorské eposy, jejichž zadání si objednali panovníci Přemysl Otakar II., jeho syn Václav II. a někteří šlechtici.³⁸

nand Tadra (ed.), Praha 1904; *Das St. Pauler Formular*, Joseph Loserth (ed.), Prag 1896; Joseph LOSERTH, *Fragmente eines Formelbuches Wenzels II. von Böhmen*, AÖG 57, 1878, s. 320–333, a *Formulářová sbírka Zdeňka z Třebíče*, Národní knihovna Praha, sbírka rukopisů, sg. I E 48, též přístupná v edici Josefa Emlera in RBM II; *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, FRB IV., Josef Emler (ed.), Pragae 1884; *Kronika Zbraslavská*, Jan V. Novák (překlad) – Václav Novotný (úvod), Praha 1905, zde je také na s. VIII uvedena starší literatura; *Chronicon Aulae regiae, Zbraslavská kronika*, František Heřmanský – Zdeněk Fiala (edd.), Praha 1976; *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila /1–2/*, Jiří Daňhelka – Bohuslav Havránek – Naděžda Kvitková (edd.), Praha 1988; *Ottokars Österreichische Reimchronik*, Joseph Seemüller (ed.), MGH Deutsche Chroniken V/1, 2, Hannoverae, 1890–1893; k tomu srov. Miloš Vystyd, *Die steierische Reimchronik und die Königsaal Chronik. Eine quellenkritische Untersuchung*, MIÖG 34, 1913, s. 226–254.

38 Např. ULRICH VON ETZENBACH, *Alexander*, Wendelin Toscher (ed.), Tübingen 1888; IDEM, *Wilhelm von Wenden*, Hans Friedrich von Rosenfeld (ed.), Berlin 1957; srov. podrobně kap. *Rytířství a dvorská literatura*.

2. Panovnický dvůr v řeči pramenů, terminologie a metodika

Prostředí dvora, jeho význam i mnohoznačnost, přitahovalo již současníky, kteří se jej snažili postihnout a charakterizovat. Hinkmar z Remeše chápal v návaznosti na Adalharda, rádce Karla Velikého, dvůr jako srdce říše, jehož prostřednictvím král uskutečňoval svou vládu: „... *celek království sestává ze dvou okruhů [divisionibus]. První okruh, jak říkal [Adalhard], je ten, v němž je pečlivě a ustavičně řízen a spravován králův dvůr [regis palatium], druhý ten, ve kterém se podle povahy věcí s co největší obezřetností dohlíží na stav celé říše [...]. Přední místo zaujímali král a královna se svými potomky, přičemž duchovní, světské i osobní záležitosti ležely v rukou [...] úředníků [ministros].*“³⁹ Jinou charakteristiku nabídl ve druhé polovině 12. století anglický klerik Walter Map, který dvůr popsal se záměrnou ironií: „... *mohu říci, že jsem na dvoře, mluvím o dvoře, ale co dvůr je, ví Bůh, já to nevím. Přesto vím, že dvůr [...] je proměnlivý a rozmanitý, spočívající na jednom místě i pohyblivý, nepřetržující v nezměněné podobě. Když ho opouštím, dobře ho znám, když se vracím, nenacházím nic nebo jen málo z toho, co jsem zde zanechal. Stávám se mu cizím a on se stává cizím mě. Dvůr je stejný, ale přítomní jsou jiní [...]. Je nás nekonečné množství a všichni se snažíme zalíbit jedinému jednotlivci. Ale zatímco dnes jsme jeden dav, zítra budeme jiným, dvůr se ale nemění, zůstává vždy stejným.*“⁴⁰ Další autoři používali pro popis

39 „... *duabus principaliter divisionibus totius regni statum constare anteposito semper et ubique omnipotentis Dei iudicio. Primam videlicet divisionem esse dicens, qua assidue et indeficienter regis palatium regabatur et ordinabatur; alteram vero, qua totius regni status secundum suam qualitatem studiosissime providendo servabatur. In prima igitur dispositione regis palatium in ornameto totius palatii ita ordinatum erat: Anteposito ergo rege et regina cum nobilissima prole sua tam in spiritalibus quamque et in saecularibus atque corporalibus rebus per hos ministros omni tempore gubernabatur*“, Hincmarus *De ordine Palatii*, s. 54–56; stov. J. FLECKENSTEIN, *Die Struktur des Hofes Karls des Großen*, zejména s. 18–19.

40 „*In tempore sum et de tempore loquor, ait Augustinus, et adiecit: nescio quid sit tempus. Ego simili possum admiratione dicere quod in curia sum, et de curia loquor, et nescio, Deus scit, quid sit curia. Scio tamen quod curia non est tempus; temporalis quidem est, mutabilis et uaria, localis et erratica, nunquam in eodem statu permanens. In recessu meo totam agnosco, in reditu nichil aut modicum inuenio quod dereliquerim; extraneam uideo factus alienus. Eadem est curia, sed mutata sunt membra. Si descripsero curiam ut Porphyrius diffinit genus, forte non menciar, ut dicam earn multitudinem quodammodo se habentem ad unum principium. Multitudo certe sumus infinita, uni soli placere contendens: et hodie sumus una multitudo, eras erimus alia; curia vero non mutatur, eadem semper est*“, W. Map, *De nugis curialium. Courtiers' Trifles*, s. 2.

dvora např. metaforu králova těla, přičemž tak v abstraktní rovině rozpracovávali pojetí, s nímž se setkáváme u Hinkmara z Remeše.⁴¹ Propojení mezi osobou vládce a jeho dvora vyjádřil výstižně císař Fridrich II. Štaufský, když poznamenal, že „německý“ dvůr (*Alemanie curia*) je tam, kde se nachází on a jeho knížata.⁴²

Rozmanitost pohledů na „instituci“ dvora podtrhují rovněž výrazy, jimiž je dvůr označován v pramenech. Obrátíme-li pozornost k domácímu prostředí, jedná se především o latinský termín *curia*. Sémantickou analýzu výrazu *curia* zpracoval v nepublikované studii Josef Macek, přičemž vymezil čtyři základní kategorie: *sídlo, dvůr v personálním slova smyslu* (služebníci, družina, držitelé úřadů, „dvořané“ atd., v čele s panovníkem), *hospodářské středisko* a *shromáždění* (sněm, sjezd). Nedostatkem práce zůstalo chybějící zdůvodnění pro jednotlivá zařazení u nalezených slov *curia*.⁴³ Nahlédneme-li do Kosmovy kroniky, o níž se Macek především opíral, použil svatovítský děkan termín *curia* celkem ve čtrnácti případech.⁴⁴ Z daného počtu přiřadil autor jeden ke čtvrté skupině, tedy *curia* ve významu sněmu⁴⁵, a jeden pojednal samostatně jako výraz pro sídlo boží.⁴⁶ Ze zbylých dvanácti případů zařadil devět do první⁴⁷ a tři do druhé kategorie.⁴⁸ Při prvním pohledu na dané pasáže Kosmovy kroniky je však zřejmé, že kritéria řazení se zakládala především na autorově intuici. Např. pasáž kroniky, která hovoří o tom, že Viprecht z Grojče býval na dvoře krále Vratislava prvním mezi jeho přáteli (*tempore patris mei regis Wratizlai semper in curia primus inter amicos fuisti*), řadí Macek do druhé skupiny.⁴⁹ Naopak záznamy o výběru třetího pražského biskupa Thidaga (*Forte aderat in regali curia capellanus nomine Thegdagus, actibus probis et moribus decoratus, liberalibus studiis adprime eruditus*), o nástupu biskupa Šebíře (*Severus [...], qui tempore iuventutis mire enituit decore agilitatis, quia, quotquot erant in curia*

41 Srov. R. C. GOMES, *The Making of a Court Society*, s. 24.

42 „... ibi sit Alemanie curia, ubi persona nostra et principes imperii nostri consistunt“, *Historia diplomatica Friderici secundi II*, Jean-Louis-Alphons Huillard-Breholles (ed.), Parisii 1852, s. 630. K tradici tohoto principu vycházejícího ze starověkého úsloví „Řím je tam, kde je imperátor“, srov. Ernst Hartwig KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton 1954, především s. 204, pozn. 34.

43 Autorem vymezené kategorie však samozřejmě odpovídají sémantickým polím termínu *curia* ve všech soudobých pramenech, srov. *Latinitatis mediaevalis lexicon Bohemorum I*, s. 998–1001; *Mediaeval Latinitatis Lexicon Minus*, Jan Frederik Niermeyer (ed.), Leiden 1976, s. 288–290.

44 Macek sice uvádí o jeden případ více, ten však již pochází z pasáže o založení Sázavského kláštera z pera Mnicha sázavského, která je dodatkem Bretholzovy edice Kosmy.

45 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/55, s. 229; J. MACEK, *Dvůr*, s. 8–9.

46 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/30, s. 54; J. MACEK, *Dvůr*, s. 9.

47 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/4, s. 11; I/31, s. 56; I/34, s. 61; I/38, s. 71; I/41, s. 76; II/22, s. 114; III/27, s. 196; III/34, s. 205; III/39, s. 211; J. MACEK, *Dvůr*, s. 5.

48 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/15, s. 106; III/7, s. 167; III/8, s. 168; J. MACEK, *Dvůr*, s. 5.

49 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/7, s. 167; J. MACEK, *Dvůr*, s. 5.

ducis, omnes suis precellens obsequiis) či o kandidátovi na biskupa kaplanu Lancovi (*Erat autem tunc temporis in curia ducis quidam Lanczo capellanus*) počítá do první.⁵⁰ Jaké měřítko posloužilo Mackovi k rozlišení citovaných pasáží a jejich řazení k daným významům, není zřejmé. Spojení *in regali curia*, popř. *in curia ducis* má i v případě posledních třech citací spíše obecnější význam a odkazuje ke společnosti osob, jež obklopovaly panovníka, ne k určitému sídlu. Kosmas v souvislosti s Thidagem, Šebířem i Lancem hovoří o jejich funkci, event. zásluhách a významu na panovnickém dvoře, nikoliv pouze v konkrétním panovnickém paláci.

Na spornost Mackova členění upozorňuje také další termín – *curtis*, který se podle autora vztahuje podobně jako *curia* k sídlu či hospodářskému středisku, ne však k lidem u dvora nebo ke sněmům. Již první výskyt daného termínu u Kosmy ale takovému závěru neodpovídá. Vysvěcení prvního českého biskupa Dětmara měl z rozkazu císaře provést mohučský arcibiskup, který „*tunc preerat curti*“.⁵¹ Kosmas neříká, že arcibiskup byl přední osobou pouze v císařském sídle (paláci), ale na císařském dvoře, mezi jeho dalšími příslušníky. Neměl na mysli striktně prostorové, nýbrž především personální souvislosti, což odpovídá realitě doby a postavení, které mohučský arcibiskup na císařském dvoře zastával. Mackovo řazení k jednotlivým kategoriím se tak jeví jako zbytečně násilné a ve výsledku zavádějící. Neznamená to, že by se dané termíny nevyskytovaly s jasně vymezeným obsahem. Díky své mnohoznačnosti se ale jednotlivé významy mohly v určitých případech překrývat či být chápány v přeneseném slova smyslu. Výše zmiňovaná pasáž týkající se mohučského arcibiskupa je výstižným dokladem. Termínem *curtis* Kosmas skutečně většinou odkazuje na určité sídlo.⁵² V případě výsadního postavení mohučského arcibiskupa však šlo o dvůr sestávající z hierarchie určitých osob, a ne pouze o arcibiskupovo postavení v daném císařském paláci.

Podobné významové posuny si můžeme ukázat rovněž na dalších termínech. Kosmas např. v záznamu o výchově synů Boleslava II. říká, že Jaromír „*iuvēnis patris est nutritus in aula, Odalricus autem a puericia traditus erat imperatoris Heinrici in curiam, quo addisceret morem et eorum astuciam ac Teutonicam linguam*“.⁵³ Přestože *aula* v Kosmově textu označuje také sídlo, či dokonce určitou místnost, je třeba termín v tomto případě

50 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/31, s. 56; I/41, s. 76; II/22, s. 114. J. MACEK, *Dvůr*, s. 5.

51 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/23, s. 45; J. MACEK, *Dvůr*, s. 9.

52 *IBIDEM*, II/19, s. 111; II/21, s. 113; II/27, s. 120–122; III/39, s. 211; III/32, s. 202; III/34, s. 205.

53 *IBIDEM*, I/34, s. 61. Kosmas ve zmiňované pasáži sice hovoří o dvoře císařském, ve skutečnosti se však jednalo o dvůr bavorského vévody Jindřicha II. Svárlivého, otce budoucího císaře Jindřicha II., srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/1*, s. 661–662.

opět vnímat v přeneseném významu.⁵⁴ Děkanova formulace neznamená, že Jaromír byl vychováván pouze v otcově sídle na Pražském hradě, ale obecně na knížecím dvoře, zatímco Oldřich byl poslán k výchově na dvůr bavorského vévody Jindřicha Svárlivého. Spojení *in aula* a *in curia* zde nevystupují jako výrazy s rozdílným významem, ale mají (zjevně ze stylistických důvodů) zástupnou funkci.⁵⁵ Podobným způsobem užíval Kosmas rovněž termín *palatium*. Též s jeho pomocí obvykle odkazoval na konkrétní sídlu.⁵⁶ Když však chtěl vyjádřit přední postavení velmože Kojaty na dvoře knížete Vratislava II., opsal jej spojením „*primus erat in palatio ducis*“.⁵⁷ Podobně jako u mohučského arcibiskupa a termínu *curtis* i u výrazu *aula* ve spojitosti s Jaromírovou výchovou, nelze vnímat ani „palác“ v prostorovém, nýbrž v přeneseném významu slova. Kosmas nechtěl sdělit, že Kojata byl prvním pouze v knížecím paláci, ale obecně mezi všemi členy Vratislavova dvora.⁵⁸

Vztah mezi „prostorovým“ a „personálním“ obsahem slov *curia*, *curtis*, *palatium* či *aula* můžeme přiblížit na příkladu termínu *ecclesia*, jehož sémantické pole rovněž zahrnuje konkrétní stavbu – kostel a zároveň církev jako společenství věřících. Výmluvný je v tomto smyslu list sv. Pavla Korintským, v němž apoštol oslovuje společenství věřících jako „Boží chrám“

54 IBIDEM, I/38, s. 70; I/42, s. 78.

55 Obdobně použil termín *aula* např. autor legendy o blahoslaveném Hroznatovi, který uvádí: „*Hroznata de principum claro genere oriundus, in aula regis primum locum post regalem magnifitentiam obtinebat*“, *Život blahoslaveného hroznaty*, FRB I, Josef Emler (ed.), Praha 1873, s. 368. Spojení *in aula regis* zde opět primárně necílí na konkrétní stavbu či místnost, ale obecně na královský dvůr.

56 IBIDEM, I/13, s. 31; I/28, s. 50; I/30, s. 54; II/19, s. 111; II/32, s. 128; II/48, s. 155; II/49, s. 156; III/10, s. 170; III/29, s. 198; III/40, s. 213; III/45, s. 219.

57 IBIDEM, II/19, s. 111. Naprosto shodným způsobem se vyjádřil Kosmas rovněž v případě knížete Svatopluka, který se měl při svém zajetí u Jindřicha V. snažit obměkčit krále za pomoci „předních dvořanů“ (*per primos palatii iram regis flectere temptat*), IBIDEM, III/21, s. 187.

58 Stejně kategorie i problematiku vymezení postihneme také v dalších pramenech, např. výraz *palatium* je převážně užíván pro označení konkrétního sídelního komplexu, či přímo paláce v užším slova smyslu, srov. *Kanovník vyšehradský*, s. 209, 214–215; *Letopis Vincencia*, s. 437, 440, 444, 445, 452; *Letopis Jarlocha*, s. 469, 500–501; *Letopisy české*, s. 289; *O zlých letech po smrti krále Otakara*, s. 351; *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 70, 75, 81, 215, 221 a jiné; Vincencius však v jednom případě hovoří o Gervasiovi jako o *regalis palatii cancellarii* a lze předpokládat, že kronikář nepovažoval Gervasia pouze za kancléře královského paláce, ale za kancléře dvora, potažmo království, *Letopis Vincencia*, s. 457. Stejným způsobem je možno nahlížet na pasáž Petra Žitavského o nabídce Jindřicha Korutanského opatům ze Sedlece a Zbraslavi. Petrovými slovy Jindřich vzkázal: „*Manete et consentite nobis et bene erit vobis super omnes, qui in conspectu nostri palatii stant*.“ Podobně jako v dalších výše zmíněných případech má Jindřichova nabídka smysl pouze tehdy, pokud je výraz *palatium* užit v přeneseném významu pro panovníkův dvůr. Král nenabízel opatům přednostní postavení pouze v určitém sídle, ale obecně mezi všemi příslušníky jeho dvora, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 135. Obdobně výraz *aula* užívají v sídelně-prostorovém smyslu např. *Letopisy české*, s. 299; stejný pramen však hovoří o notáři Jindřichovi jako o notáři *aulae regiae*, tedy jako o notáři panovníkova dvora, a ne pouze konkrétní stavby, královského paláce, IBIDEM, s. 299.

(1 Kor 3,16) nebo list Timoteovi, který pro církve užívá sousloví „Boží dům“ (1 Tm 3,15). Podobně jako je „dům Boží“ (kostel) zástupným pojmem pro společenství věřících, mají rovněž uvedené příklady termínů *curtis*, *aula patris* a *palatium ducis* významový přesah. Na místo konkrétní stavby odkazují ke společenství, které reprezentují, v tomto případě panovnický dvůr. Není náhodné, že se termíny překrývají a jsou používány v přeneseném významu právě v případě dvora, jehož mechanismus zahrnuje personální, prostorové, ale i správní komponenty, které jej utvářejí a nemusí být ani v terminologické rovině zcela jasně oddělitelné.⁵⁹ Každá *curia*, ať ta panovnická, církevní či níže stojící jakákoliv světská *curia*, sdružuje osoby náležející k nějakému vládci, či postavě stojící v čele a ti všichni se pohybují v sídle svého hospodářského zázemí. To vše je tedy *curia*. Zdánlivě odlišné výsledky historicko-sémantické analýzy tak přinášejí jeden závěr.⁶⁰

Přesto si však již současníci byli zároveň vědomi, že „celek“ dvora podléhal další diferenciaci, která nesouvisela pouze s existencí různých úřadů a okruhy jejich činností. V odborné literatuře se v této souvislosti hovoří o tzv. menším a větším dvoře, což je pojetí, které se opírá o spis *Yconomica* Konráda z Megenberku z poloviny 14. století. Konrádův teoretický popis uspořádání dvora ukazuje ideální podobu takového společenství. Z kontextu je navíc zjevné, že znal stav dvorské společnosti a patrně také obsah dvorských řádů. Konrád rozlišoval mezi *curia minor* a *curia maior*: „Je nutno vědět, že dvůr císaře je dvojitý, totiž menší a větší. Menší dvůr je císařův dům [domácnost] složený z menších služebníků, jako jsou níže postavení rytíři a vazalové, kteří jsou jeho každodenními dvořany a čeledí. Dvůr větší znamená pak osobní setkávání se císaře s velmoži, knížaty a kurfiřty Svaté říše římské.“⁶¹ Konrád pro popis tohoto schématu užívá rovněž další termíny jako *curia ordinaria* (pravidelná, běžná), *curia cottidiana* (každodenní), či naopak *curia plena* (úplná, naplněná).⁶² Konrádovo rozdělení na menší (běžný,

59 Srov. Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis. Život a kultura na dvoře posledních Přemyslovců*, nepublikovaná disertační práce obhájená na FF UK 2010, Praha 2010, s. 33–34 (srov. EADEM, *Královský dvůr Václava II.*, České Budějovice 2011, v tisku).

60 Srov. EADEM, *K modelu středověkého panovnického dvora*, s. 320.

61 „Est ergo sciendum, quod Cesaris augusti duplex est curia, videlicet minor et maior. Curia minor est domus Cesaris ex minoribus constans ministris, quales sunt minores milites et vasalli, qui cottidiani sunt curienses atque domestici eius. Curia vero maior est communicatio personalis augusti cum magnatibus et principibus electoribusque sacri imperii Romani“, in: *Die Werke des Konrad von Megenberg*, *Ökonomik*, Teil II, Buch II, s. 199. K dílu Konráda z Megenberku Gisela DROSSBACH, *Scientia de regimine domus regie: Der Hof zwischen Ideal und Wirklichkeit in der „Yconomica“ Konrads von Megenberg*, in: *Höfe und Hofordnungen 1200–1600, Residenzenforschung 10*, Holger Kruse – Werner Paravicini (edd.), s. 23–35, zde s. 28.

62 „Et hoc differenciam dicitur cancellarii minoris, qui minorem atque cottidianam curiam sequitur augusti“, *Die Werke des Konrad von Megenberg*, *Ökonomik*, Teil II, Buch II, s. 207.

každodenní) a větší (úplný) dvůr postihuje přímo císařsko-panovnický dvůr a jím použité termíny nestojí proti sobě, ale naopak na sebe navazují.

Konrád z Megenberku nebyl první, kdo nad podobou dvora uvažoval tímto způsobem. Shodné pojetí je čitelné již u zmiňovaného Hinkmara z Remeše. Pro arcibiskupa byla říšská správa pouze prodloužením správy dvorské, oba okruhy splývaly a spojovaly v sobě dvůr a říši.⁶³ O stejném principu vypovídá rovněž zápis o prostředí dvora švábských Velfů pocházející z tzv. *Historia Welforum*, kde se podobně jako u Konráda setkáváme ve vztahu k uspořádání dvora s rozlišením *maior* a *minor*: „*Svůj dům uspořádali královským způsobem tak, že všechny úřady, to znamená služby stolníka, číšníka, maršálka, komorníka, korouhevnicka jsou obstarávány hrabaty nebo osobami jim mocí rovnými. Do čela své domácnosti, jak větší, tak menší [tam maiori quam minori], postavili pak jednoho z předáků dvora, kterého nazývali fojt, aby je ve všech jejich záležitostech zastupoval před králi nebo knížaty či jinými sudími a ve všech sporech nebo stížnostech za ně zodpovídal.*“⁶⁴ Shodné nazírání na podobu dvora najdeme také v domácích pramenech.

Kristiánova legenda hovoří o věrném druhu knížete Václava Podivenovi, jenž „*když byl správcem nade všemi, kteří žili v domě svatého Václava, téměř všechny domácí lidi až k posledním kuchařům tak vzdělal, že mezi dvořany nebylo téměř nikoho, aby nedovedl hymny žalmistů*“.⁶⁵ Kristián zachytil hierarchii „domácích služebníků“ (*vernaculi*), z nichž konkrétně zmínil pouze kuchaře (*coci*). V čele dvora stál „správce“ (*dispensator*) Podiven. Autor zároveň zobrazuje Podivena a jemu podřízené služebníky jako členy jedné skupiny, které shrnuje slovem *curtenses*. Pojem *curtensis*, jenž Jaroslav Ludvíkovský přeložil jako „*dvořan*“, nepatří v pramenech mezi často užívané. Jeho význam více než Ludvíkovského překladu odpovídá v tomto případě sousoví „*sloužící v domácnosti*“.⁶⁶ Kristiánův pohled na knížecí

63 J. FLECKENSTEIN, *Die Struktur des Hofes Karls des Großen*, s. 18–19.

64 „*Domum quoque suam regio more ordinauerant, ita ut quae officia curie, id est ministeria dapiferi, pincerne, marscalci, camerarii, signiferi per comites vel eis equipollentes regerentur. Prefecerant etiam familie sue tam maiori quam minori unum de maioribus curiae, quem nominabant advocatum, qui vice sua pro omnibus suis staret coram regibus seu ducibus vel aliis iudicibus, et in quacumque causa vel querimonia pro eis responderet*“, *Monumenta Welforum antiqua*, MGH SS. rer. Germ. in usum scholarum XLIII, Ludwig Weiland (ed.), Hannoverae 1869, s. 13; srov. Jan ZELENKA, *Vývoj přemyslovského dvora do 12. století*, Dvory a rezidence ve středověku, II. Skladba a kultura středověké společnosti, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 39–55, zde s. 46–47. V podstatě stejný názor najdeme např. v kastilském řádu *Partidas* ze 13. století, který rozlišoval mezi těmi, kdo u dvora pobývají stále a ostatními, kteří přijíždějí pouze ze specifických důvodů, R. C. GOMES, *The Making of a Court Society*, s. 357.

65 „*Nam cum esset universorum dispensator inter tecta sancti Wenceslai degencium, cunctos pene vernaculos extremos usque ad cocos ita instruxerat, quo pene nullus curtensium foret, qui psalmografum ymnos canere vel stilo ecarare ignoraret*“, *Kristiánova legenda*, s. 88, překlad s. 89.

66 Srov. heslo *curtensis* in: *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, s. 293; pro české země *Latinitatis mediaevi lexicon Bohemorum I*, s. 1008.

„domácnost“ rozšířil později svatovítský děkan Kosmas. Ve zprávě k roku 1055 v kronice uvádí, že nově nastoupivší kníže Spytihněv II. „vzal s sebou ke dvoru [in curia] své bratry, Konráda učinil nejvyšším lovcím a Otu mistrem nad kuchaři a pekaři“.⁶⁷ Podobně jako Kristián, také Kosmas vidí knížete obklopeného skupinou osob, jež shrnuje pod výrazem *curia*. Zatímco však v Kristiánově podání tvoří *curtenses* služební zázemí Václavovy „domácnosti“, je Kosmovo pojetí personálních souvislostí termínu *curia* širší. Dobře je to patrné z pasáže, kde kronikář stylizoval rozhovor mezi knížetem Břetislavem II. a Viprechtem z Grojče. Český kníže žádal míšeňského markraběte o radu ve věci volby nového biskupa těmito slovy: „Tys býval za časů mého otce, krále Vratislava, vždy u dvora [in curia] první mezi jeho přáteli, tys nahlédl do povahy a života Čechů, ty znáš nejen laiky, nýbrž i duchovní [...] podle tvé rady chci nyní biskupa zvoliti.“⁶⁸ Z obou citovaných pasáží je zřejmé, že svatovítský děkan zahrnoval pod spojení *in curia* rozsáhlejší okruh osob s rozdílným vztahem k panovníkovi. Z Kosmova pohledu nepříslušeli ke dvoru pouze služebníci či úřady, o nichž hovořil k roku 1055 a na několika dalších místech kroniky, ale také panovníkovi „přátelé“, kteří se – s ohledem na markraběte Viprechta – mohli ve Vratislavově okolí reálně pohybovat pouze nepravidelně. Kosmas jistě nepromyšlel termín *curia* na obdobně teoretické úrovni jako o století a půl později Konrád z Megenberku. Přesto, ať již vědomě či nikoliv, zachytil flexibilitu, která se v termínu *curia* skrývá ve vztahu k personální skladbě panovnického dvora.

Analogický způsob popisu dvora nalzáme u dalšího klíčového pramene k přemyslovskému období. Podle *Zbraslavské kroniky* král Václav II. „některým tedy svěřoval hrady, některým města, jiným pak záležitosti úřadů království a řízení soudů: Toho ustanovil purkrabím, onoho maršálkem, jiného pak postavil v čelo [toti familie sue⁶⁹] jako představeného a mistra. Jiné pak ustanovil podle své vůle komorníky, druhé soudci, některé pak správci nejen stolu, nýbrž i své ložnice.“⁷⁰ Z Petrova vyprávění se dozvídáme o podobě

67 „... fratres suos accepit, ut essent secum in curia, Conradum proficiens venatoribus, Ottonem vero posuit super pistores atque cocos magistrum“, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/15, s. 106; není-li uvedeno jinak, jsou dále v textu užity překlady podle *Kosmova Kronika česká*, Karel Hrdina (ed.), Praha 1950.

68 „Tu tempore patris mei regis Wratizlai semper in curia primus inter amicos fuisti, tu mores et vitam Boemorum perspexisti, tu non solum laicos, verum etiam clericos omnes intus et in cute nosti, tuo consilio nunc episcopum eligere volo“, *IBIDEM*, III/7, s. 167.

69 Pro překlad *Zbraslavské kroniky* je užita edice *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae regie*, editoři pro termín *familia* užívají slovo *družina*, které ale v případě dvora nepředstavuje vždy zcela výstižný překlad, srov. již D. DVORÁČKOVÁ-MALÁ, *K modelu středověkého panovnického dvora*, s. 320–322.

70 „Quibusdam igitur castra, quibusdam oppida aliis vero beneficiorum regni commisit negocia et iudicia gubernanda; istum purgavium, illum marschalcum, alterum vero toti familie sue profecit

dvora krále Václava II., kde sledujeme, že některým panovník svěřoval hrady, ti se podíleli na zemské správě, a jiní měli na starosti záležitosti království a soudů. Hospodaření na dvoře se dotýkájí slova o ustavení maršálka a předně o hodnostáři v čele, který měl na starosti chod celého dvora (*toti familie sue*). Patřili sem rovněž ti, jež se podle Petra starali o stůl a ložnici. Petr Žitavský užíval ve vztahu ke dvoru rovněž pojem *cottidiana familia*. Např. v době korunovace Václava II. roku 1297, kdy vypočítává množství spotřebovaného obroku pro koně, píše, že se ho značná část vydala nejen pro hosty a cizince, ale i těm, kteří se počítali „*inter cottidianam familiam*“.⁷¹ Obdobně se kronikář vyjadřuje i v případě královny Kunhuty, která „*inter cottidianam sue curie familiam*“ přijala Závíše z Falkenštejna.⁷² Zmíněné záznamy Petra Žitavského naše znalosti rozšiřují a zároveň podrobněji informují, jak doboví intelektuálové vnímali uspořádání a podobu panovnického dvora. Nejedná se pouze o zmíněný příklad. Pro označení dvora jako každodenního domu vládce nacházíme spojení *curia cottidiana* nebo *cottidiana familia*.⁷³ Rovněž u *Pokračovatelů Kosmových* ze 13. století se objevuje charakteristika dvora královny Kunhuty: „*A od té chvíle se ztenčil a rozptýlil dvůr paní královny a její familie, která před tím narostla ve velikém počtu urozených jinochů a panen i jiných rytířů, služebníků a úředníků.*“ Ve stejné kapitole čteme navíc přímo o rozlišení na „*universa curia et familia reginae*“.⁷⁴

Prameny přelomu 13. a 14. století tedy ve vztahu k popisu dvora využívají pojmy jako *curia*, *universa curia*, *familia* či *cottidiana familia* nebo *curia cottidiana*, přičemž *familia* / *cottidiana familia* / *curia cottidiana* představují běžný, každodenní dvůr vládce. Význam slova *familia* leží v tomto případě ve slovech dvůr/družina, a to ve smyslu těch, kteří tzv. žijí v domě, tedy každodenně, nebo do něj pravidelně docházejí a panovníka doprovázejí. Součástí takového domu je domácnost, přičemž termín představuje jeden ze tří původních významů slova *familia* (domácnost, dům, rodina).⁷⁵ Jedná se tedy o to, co Konrád z Megenberku popisuje jako menší dvůr,

prepositum et magistrum. Alios camerarios, alios iusticiarios, quosdam vero non tantum mense sed et cubilis sui pro sua voluntate ordinavit ministros“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 38.

71 „... qui inter cottidianam familiam fuerant computati, quorum tamen numerus non est parvus“, *IBIDEM*, s. 76; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K modelu středověkého panovnického dvora*, s. 320–322.

72 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 23.

73 Dále např. „... inter cotidiane curie sue familiam“, *IBIDEM*, s. 70; „... inter cotidiane consortium familie“, *IBIDEM*, s. 40–41.

74 „Et ex illa hora curia dominae reginae et familia eius, quae ad magnam numerositatem creverat tam in domicellis nobilium quam in domicellabus et aliorum militum servorum officialium, imminuta est et dispersa“, *Zlá léta po smrti krále Přemysla Otakara II.*, s. 347.

75 Problematicčnost překladu slova *familia* ukazují příklady in: *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum II*, s. 583–584 a srov. též následující text.

neboť počítá s tím, že běžný dvůr (*cottidiana familia/curia*) se vymezuje příležitostně na širší dvůr – tedy to, co přinášejí časově starší *Kosmovi pokračovatelé* a *Zbraslavská kronika* v podobě *universa curia*. O *universa curia* píše později po Petrově vzoru Beneš Krabice z Weitmile, když připomíná založení zbraslavského kláštera, kterého se účastnil celý dvůr (*universa curia*) shromážděný při královské korunovaci.⁷⁶ I přes terminologickou nestálost při popisu dvorské společnosti zřetelně vidíme, že středověcí vzdělanci vnímali okruh dvora kolem panovníka jako každodenní dvůr nebo jako menší, a to proto, že příležitostně byla potřeba vymezit se proti širší společnosti, která se scházela nepravidelně při různých příležitostech. Konrádovo rozlišení na menší (každodenní) a větší (úplný) dvůr je tedy možné užívat ve vztahu k zahraničnímu i domácímu prostředí.

Panovník a jeho rodina stáli v centru dvora, kde je obklopoval okruh služebnictva a úředníků z řad duchovních i světských. Společně s panovníkem uskutečňovali každodenní správu a reprezentaci v rámci ovládaného teritoria (*curia minor, cottidiana*). Elementární v rámci geneze dvora je ale domácnost panovníka či hospodářsko-materiální zázemí, které zajišťovalo každodenní potřeby vládce a jeho rodiny, a postupně i přibývajících členů dvora. Domácnost je možné vymezit jako tzv. jádro menšího dvora, přičemž princip je stejný jako u jiné domácnosti. Rozdíl naopak spočíval v rostoucí velikosti dvora, tak jak narůstala moc vládce. V situacích, kdy do života panovníka a jeho rodiny vstupovaly slavnostní chvíle (korunovace, svatby, pohřby aj.), nebo důležité okamžiky vlády (sněmy, politická jednání), dostával dvůr rozměr velkého shromáždění. Každodenní (běžný) dvůr se tak stával menším dvorem v poměru k nepravidelnému, příležitostnému shromáždění velkého (úplného) dvora.⁷⁷ Uvedená schematizace podoby dvora vycházející z výpovědi pramenů vystihuje nejen proměnlivost dvorského prostředí, jíž si byli vědomi již současníci, ale může rovněž napomoci lépe pochopit jeho genezi a vývoj. Nastíněná terminologie pramenů a úvah současníků o charakteru dvora navíc předesílá i základní metodologické postupy studia dvorského prostředí, které spočívají ve třech výchozích rovinách.

76 „... cum universa curia et turba principum, nobilium et omnium aliorum“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 75–76; „... cum universa curia et turba principum ac nobilium copiosa multitudinē“, *Kronika Beneše Krabice z Weitmile*, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 462; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K modelu středověkého panovnického dvora*, s. 320–322.

77 D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K modelu středověkého panovnického dvora*, s. 314–315; Aloys Winterling, „Hof“ – *Versuch einer idealtypischen Bestimmung anhand der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Geschichte*, in: Hof und Theorie. Annäherung an ein historisches Phänomen, Reinhardt Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (edd.), Köln – Weimar – Wien 2004, s. 78; Otto Brunner, *Das „ganze Haus“ und die alteuropäische „Ökonomik“*, in: IDEM, *Neue Wege der Verfassungs- und Sozialgeschichte*, Göttingen 1968², s. 103–127; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Panovnický dvůr ve středověku*, s. 34–35.

Primárním východiskem je v tomto směru strukturálně-personální analýza dvorského prostředí, která umožňuje sestavit přehled hodnotářů a jejich úřadů, včetně služebního zázemí dvora a náplně jednotlivých funkcí. S tím se pojí identifikace jednotlivých členů dvora i rodové příslušnosti. Na základě rozboru doložených hodnotí a osob je pak možné zabývat se významem jednotlivých úřadů, případnou dědičností i vztahem mezi držiteli (potažmo rodinami/rody) a panovníkem. Výše uvedené citáty i vnímání menšího a většího dvora naznačují druhý přístup ke studiu dvora, a to sledování společensko-reprezentativního dění. V jeho rámci se prvotně nabízí postižení průběhu slavnostních okamžiků, stejně jako každodenního života. S tím souvisí otázky činnosti služebnictva, ale také např. stravy, odívání či hygieny. Třetím metodologickým východiskem je sledování prostorových souvislostí v životě dvorské společnosti. Nejedná se přitom pouze o určení panovnické rezidence, její vymezení či charakteristiku, neboť dvůr se nacházel všude tam, kde pobýval panovník, bez ohledu na to, zda se jednalo o kamenné sídlo, stanový tábor či průvod na cestě.

Všechny tři výše uvedené směry současně dovolují uvažovat a sledovat dvorské prostředí v obecnější rovině sociálního systému.⁷⁸ O něm lze hovořit tehdy, pokud určité společenství spočívá v organizaci, která se naplňuje v podobě struktury a stanovených norem chování a jednání. To se projevuje rovněž v komunikaci, přičemž hovoříme o interakci. Takové jednání a uspořádání vykazoval každý feudální dvůr, neboť na něm probíhaly shodné a opakované mechanismy, které můžeme popsat pomocí systémové teorie a lépe tak pochopit chování skupin v rámci jimi tvořeného systému – zde na příkladu středověkého panovnického dvora.⁷⁹ Pro dvorské prostředí byl rovněž charakteristický zvláštní způsob chování, jehož si všímali sami středověcí vzdělanci a označovali jej zejména termínem *curialitas* nebo *curialis*.⁸⁰ Již v 11. století byl pojem *curialitas* využíván ve vztahu ke způsobu chování na dvoře sálských císařů. Pojem si však nejprve osvojili církevní reformátoři, kteří s jeho pomocí kritizovali světské mravy „dvorského“ kléru. Náplň pojmu zahrnovala v jejich pojetí především od-

78 K pojetí dvora jako sociálního systému v domácí literatuře D. DVORÁČKOVÁ-MALÁ, *K modelu středověkého panovnického dvora*, s. 309–335; srov. zejména Jan HIRSCHBIEGEL, *Hof als soziales System. Der Beitrag der Systemtheorie nach Niklas Luhmann für eine Theorie des Hofes*, in: *Hof und Theorie. Annäherung an ein historisches Phänomen*, Reinhardt Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (edd.), Köln – Weimar – Wien 2004, s. 43–54.

79 Srov. Niklas LUHMANN, *Interaktion, Organisation, Gesellschaft, Soziologische Aufklärung 2*, Opladen 1975, s. 9–21.

80 Překlady odpovídají nejčastěji slovům vlidný, laskavý, uhlazený, pěkný; srov. heslo *curialis, curialitas* in: *Latinitatis mediæ ævi lexicon Bohemorum I*, s. 1001–1002; k tématu zejm. Norbert Elias, *O procesu civilizace I*, Praha 2006, zde s. 291.

kaz na vnější, „estetické“ projevy chování, příklon ke světským stránkám života vyznačujících se touhou po přepychu a okázalosti, které měly být příznačné právě pro panovnický dvůr. V průběhu 12. století však získal termín *curialitas* ve vztahu k hodnotám dvorské společnosti pozitivní etický význam.⁸¹ Obdobně vykazuje rovněž německá varianta slova – *kurteis*, kterou najdeme např. v domácí básni *Rytířská jízda Jana z Michalovic* od Heinricha z Freibergu z konce 13. století. Ve stejném významu ho užíval v téže době na pražském dvoře rovněž Ulrich von Etzchenbach v eposu *Wilhelm von Wenden*. Smyslu *curialitas* jako způsobu jednání odpovídá později rovněž staročeské slovo *dvorný*, které zaznamenáváme ve 14. století. Platí to i v pozdním středověku, kdy však nabývalo pejorativního nádechu.⁸²

Curialitas byla tedy pro středověkou dobu pojmem, který vystihoval způsoby komunikace a interakce dvorské společnosti.⁸³ Walter Map zároveň zdůraznil, že všem přítomným u dvora byla vlastní snaha zalíbit se vládci. Snaha, kterou i podle jiných pramenů provázelo přejímání způsobů typických pro feudální dvůr. Pokud k prostředí dvora patřilo určité chování, a pokud toto chování napomáhalo k zisku přízně, pak bylo pro „dvořany“ výhodné se přizpůsobovat, a tím zpětně vytvářet/potvrzovat obraz dvora, pro nějž byl charakteristický určitý způsob chování – *curialitas*. V tomto ohledu není rozhodující, zda se jednalo o pouhé formální napodobování vnějších znaků „dvornosti“, nebo skutečné přejímání etických hodnot, které se za těmito znaky skrývaly. Takové jednání vykazoval každý dvůr, neboť na něm probíhaly shodné a opakované mechanismy pro

81 C. S. JAEGER, *Die Entstehung höfischer Kultur*, s. 181, 215–241; W. PARAVICINI, *Die ritterlich-höfische Kultur*, s. 7.

82 Srov. HEINRICH VON FREIBERG, *Rytířská jízda Jana z Michalovic*, Marie Ryantová (ed.), Praha 2005, v. 247, včetně poznámky. K pojmu „dvorný“ W. Iwańczak, *Po stopách rytířských příběhů*, s. 141n.; Milada NEDVĚDOVÁ a kol., *Dvorný a dvořilý*, Naše řeč 62, 1979, s. 190–199; František ŠMAHEL, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2008, s. 108; pod pojem *curialitas* lze zahrnout požadavky na různé způsoby chování i vystupování jako například: *disciplina* (kultivovanost, sebeovládání, ale také odkaz na náležitou dvorskou výchovu), *elegantia morum* (vybrané, kultivované chování/způsoby), *holaritas*, *jocunditas* (zábavnost/vtipnost), *facetia* (inteligence/důvtip), *temperantia* (rozhoda), srov. W. PARAVICINI, *Die ritterlich-höfische Kultur*, s. 7. Jaeger upozorňuje na skutečnost, že termín *curialitas* měl nejprve spíše „společenskou“ náplň a vztahoval se k vnějším způsobům chování, zatímco na spojení „vnitřních“ etických a „vnějších“ estetických hodnot odkazoval především termín *elegantia morum*. Ve svém rozboru terminologie „dvorských způsobů“ však zároveň dospívá k závěru, že v průběhu první poloviny 12. století získal pojem *curialitas* také etický obsah a oba termíny lze chápat v podstatě jako zástupné, srov. C. S. JAEGER, *Die Entstehung höfischer Kultur*, s. 180–241.

83 K významu *interakce*: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 4, Joachim Ritter† – Karlfried Gründer, Basel 1976, s. 476. *Interakce* se jeví jako výstižnější termín, neboť je na rozdíl od *komunikace* minimálně „dvojsměrná“, zahrnuje tedy vzájemné působení dvou či více činitelů. *Komunikace* se však může odehrávat také pouze „jednosměrně“ např. formou prostého přenosu informací. Jinak řečeno, *interakce* v sobě zahrnuje *komunikaci*, *komunikace* však nemusí být za všech okolností rovněž *interakcí*. K interakci srov. D. DVORÁČKOVÁ-MALÁ, *K modelu středověkého panovnického dvora*, s. 328–334.

zachování vlastní existence. Integrující podmínky jsou ve smyslu řádu/ uspořádání obecně nutné pro existenci společenství osob, v našem případě panovnického dvora (alias sociálního systému). Jednotlivé strukturální prvky, zde úřady a posty, vykazovaly onen řád, a to i přesto, že jejich nositelé, členové dvora, se stále obměňovali, což byla přirozená fluktuace osob na dvoře. Výše zmíněná proměnlivost, na níž narážel Walter Map, byla charakteristickým jevem dvora, a zároveň sloužila panovníkovi (obecně vládci) coby nástroj k udržení stability.⁸⁴

84 K přízivi na panovnickém dvoře D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K modelu středověkého panovnického dvora*, s. 328–334; a zejména Jan Hirschbiegel, *Gabentausch als soziales System? – Einige theoretische Überlegungen*, MRK, Sonderheft 2, *Ordnungsformen des Hofes*, s. 44–55; IDEM, *Hof als social System*, s. 43–54.

II.

SKLADBA PANOVNICKÉHO DVORA

1. Úřady a služební posty do konce 12. století

Podobu dvorské společnosti přemyslovské doby lze sledovat již prostřednictvím nejstarších písemných památek. Určení skladby jednotlivých dvorských úřadů a identifikace jejich držitelů představuje zároveň základní východisko pro navazující okruhy otázek. Stav poznání zůstává závislý na množství dochovaných pramenů, přičemž pro období od 10. do poloviny 12. století jsme odkázáni v zásadě jen na narativní texty. Zájem autorů legend, analistických záznamů, nekrologií či kronik se ale primárně nezaměřoval na knížecí dvůr. Relevantní informace se na jejich stránky dostávaly spíše mimoděk a sporadicky. Přesto si s jejich pomocí můžeme utvořit o podobě a vývoji přemyslovského dvora alespoň rámcovou představu.

Z chronologicky nejstarších písemných pramenů přináší záznamy o úřadech, jež můžeme spojit s formováním přemyslovského dvora, již soubor svatováclavských legend. Knížete Václava zobrazují legendisté pravidelně spolu s družinou a služebníky.¹ Nejpodrobnější informace přináší *Kristiánova legenda*, podle níž obklopovali Václava „domácí služebníci“ (*familiars clientuli*). Rovněž po vraždě Václavovy babičky Ludmily se rozuteklo všechno její „domácí služebnictvo oběho pohlaví“ (*universique vernaculi utriusque sexus*). V době, kdy měl Boleslav připravovat vraždu bratra Václava, nechal zamknout dveře kostela sv. Kosmy a Damiána právě z důvodu, aby se do něj nemohl kníže schovat a být zachráněn svými „věrnými bojovníky a komorníky“ (*militibus eius fidelibus seu camerariis eius*).² Nejrozsaňlejší obraz „domácnosti“ knížete Václava pak přináší již v předcházející kapitole citovaná *Kristiánova pasáž* o hierarchii domácích služebníků na čele s *dispensatorem* Podivenem.

Kristiánův pohled do zázemí, jež obklopovalo knížete Václava, rozšířil až svatovítský děkan Kosmas. Rovněž Kosmův text však nabízí spíše než celistvý obraz přemyslovského dvora pouze jednotlivé informace. Podobně jako na stránkách legend vystupuje kníže v *Kronice Čechů* pravidelně ve

1 Srov. obě redakce tzv. *I. staroslověnské legendy* in: Sborník staroslověnských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile, Josef Vajs (ed.), Praha 1929, s. 14nn.; dále např. *legenda Utrpení sv. Václava mučedníka (Crescente fide)*, FRB I, Josef Emler (ed.), Praha 1873, zejm. s. 184.

2 *Kristiánova legenda*, s. 32, 38 a 70. O „domácích služebnících“ sv. Václava však hovoří také např. *vostokovská redakce I. staroslověnské legendy*, s. 16.

společnosti osob, které můžeme řadit mezi bojovníky, služebníky i velmože, aniž bychom však ve valné většině případů byli schopni konkrétně určit jejich funkci či vztah ke knížecímu dvoru.³ Mezi výjimky patří zmiňovaná zpráva k roku 1055 o nejvyšším lovcím Konrádovi a mistru nad kuchaři a pekaři Otovi. Vedle vrchního lovcího a mistra kuchařů i pekařů nacházíme u Kosmy dvakrát jmenovaný úřad komorníka (*camerarius*), přičemž v prvním případě se jedná o komorníka krále Vratislava, jistého Víta Želibořice, a ve druhém o nejmenovaného komorníka knížete Břetislava II.⁴ Stejnou měrou je zachycen palatin (*comes palatinus*), jak Kosmas označil k roku 1068 Kojatu, syna Všeborova.⁵ Druhým a posledním zmiňovaným nositelem stejného titulu byl Vacek, zavražděný 1113.⁶ K roku 1091 se Kosmas zmiňuje o vilikovi Zderadovi (*Zderad villicus*).⁷ Ke světským osobám, kterým můžeme díky Kosmovým informacím přisoudit na knížecím dvoře určitou funkci, patřil ještě Pavlík, syn Markvartův, vychovatel (*pedagogus*) Vladislava I. O Pavlíkovi se dozvídáme pouze na základě zprávy o jeho smrti při obléhání hradu v Rakousích roku 1100.⁸ Z Kosmova popisu vánočních svátků roku 1099 je zřejmé, že byl na knížecím dvoře znám úřad mečníka (*ensifer*).⁹ Vedle světských osob se Kosmas dotkl rovněž duchovních, konkrétně kaplanů jednotlivých panovníků. První zmínka se týká knížete Spytihněva II., který měl dávat vždy na Zelený čtvrtek svému kaplanovi biskupský plášť s kožešinou (*pelliciam episcopalem*) a kněžskou tuniku.¹⁰ O kaplanu Lancovi, jehož se kníže Vratislav II. pokusil neúspěšně prosadit na biskupský stolec, Kosmas přímo říká, že žil

3 Skupiny osob, které Kosmas označuje jako *satellites*, *clientes* či *familiares*, obklopují Přemyslovce již od mytických dob, aniž je možné jejich postavení a vztah ke knížeti blíže charakterizovat, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, např. I/5, 12, 34, s. 18, 26, 61. K významu uvedených termínů srov. *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum I*, s. 712 a II, s. 584–586; *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, s. 191, 408–409, 939–940.

4 V obou případech Kosmas užívá termín *camerarius*, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/40, s. 144–145; III/5, s. 166.

5 „*Koyata, filius Wsebor, palatinus comes*“, IBIDEM, II/23, s. 115, o Kojatovi se Kosmas již v předcházejícím textu vyjádřil, že „*primus erat in palatio ducis*“, IBIDEM, II/19, s. 111. Všebor a Kojata jsou považováni za první známé předky Hrabšiců, Tomáš VELÍMSKÝ, *Hrabšici, páni z Rýzmburka*, Praha 2002, s. 14nn.

6 Jako *comes palatinus* vystupuje Vacek pouze jednou k roku 1111, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/37, s. 209, jeho vražda III/39, s. 211.

7 IBIDEM, II/43–44, s. 149–150.

8 „*Paulik, filius Marquardi, pedagogus Wladizlai, sagittatus moritur*“, IBIDEM, III/12, s. 173; jako o vychovateli hovoří Kosmas již o Durynkovi, jenž měl v péči syna luckého knížete Vlastislava, IBIDEM, I/13, 29–30.

9 IBIDEM, III/9, s. 170.

10 Kosmas při této příležitosti používá termín *capellanus cubicularius*, IBIDEM, II/16, s. 107–108. Zda se jedná o oficiální označení určitého kaplana, či Kosmas spojením pouze naznačuje užší vztah mezi daným kaplanem a knížetem, nelze rozhodnout. Slovní obrat užívá kronikář pouze v tomto případě.

na knížecím dvoře.¹¹ Vratislavovým kaplanem byl rovněž vzdělaný Petr, syn Podivy, probošt u Sv. Jiří.¹² Jménem známe také dalšího z Vratislavových kaplanů, Vecla, kterého se na rozdíl od Lance podařilo králi dosadit na místo olomouckého biskupa.¹³ Rovněž boleslavský probošt Heřman, kaplan Vratislava a později Břetislava II., byl na radu Vprechta z Grojče druhým jmenovaným panovníkem povýšen na pražského biskupa.¹⁴

Informace narativních pramenů doplňuje před polovinou 12. století tzv. *Kanovník vyšehradský*, jenž navázal na Kosmovu kroniku v průběhu čtyřicátých let.¹⁵ Přestože autor věnuje knížecímu dvoru v podstatě jedinou větu, má její obsah nezanedbatelný význam nejen pro zachycení skladby dvorských úřadů, ale rovněž pro posouzení jejich významu ve srovnání s dalšími oficii. V roce 1130 odhalil Soběslav I. spiknutí, jehož cílem bylo odstranit knížete a napomoci k trůnu jeho bratranci Břetislavovi (syn Břetislava II.). Při výslechu jeden ze spiklenců, velmož Miroslav, přiznal, že si mohl za úspěšně provedenou vraždu knížete vybrat „jednu věc z této pětičky, totiž mezi Žatecem, Litoměřicemi, komorou, stolem a stájí“.¹⁶ V Čechách první třetiny 12. století tedy existovala pětička *beneficií*, jejichž hodnota byla odpovídající odměnou za odstranění knížete. Vedle žatecké a litoměřické kastelánie se jednalo o hodnosti vážící se ke knížecímu dvoru: komorníka, stolníka a maršálka. Zatímco o komornících hovořil nejen Kosmas, ale dokonce i Kristián, odkaz na úřady stolníka (*dapifer*) a maršálka (*agaso*) se poprvé objevuje v citovaném záznamu *Kanovníka Vyšehradského*. S dobou, v níž neznámý kanovník sepisoval pokračování Kosmova textu, souvisí také postupná proměna pramenné základny. Pro 12. století je k dispo-

11 „*Erāt autem tunc temporis in curia ducis quidam Lanczo capellanus*“, IBIDEM, II/22, s. 114nn.

12 „*Erāt enim ducis in capella quidam Petrus presbiter, patre genitus Podiwa, pollens sancti Georgii prepositura et ceteros precellens scientie literatura atque utramque linguam sciens eque Teutonicam simul et Romanam*“, IBIDEM, II/29, s. 123.

13 „... *subintronizat capellanium suum nomine Weclonem in territorio Moraviensi episcopum*“, IBIDEM, II/41, s. 146.

14 „*Est patris tui et nunc tuus capellanus, quem vos melius nostis, nomine Hermannus [...]. Hermannus promotione diaconus, prepositura Boleslavensi sublimatus, sublimiorem invitus subrogatur ad episcopatus honorem*“, IBIDEM, III/7, s. 168.

15 K dílu *Kanovníka Vyšehradského* zejména Václav NOVOTNÝ, *Zur böhmischen Quellenkunde I. Der erste Fortsetzer des Kosmas*, VKČSN, 1908, č. VII, s. 1–114; nověji Marie BLÁHOVÁ, *Staročeská Kronika tak řečeného Dalimila (3) v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota*, Praha 1995, s. 101.

16 „*Si vitam ducis perdidit, inter ista quinque scilicet Zatecz, Liutomirzicz et inter cameram et mensam et agazoniam*“, *Kanovník vyšehradský*, s. 211. K příčinám a následkům spiknutí proti Soběslavovi I. srov. Josef ŽEMLIČKA, *Vyšehrad 1130: soud, nebo inscenace? (K „nekosmovskému“ pojetí českých dějin)*, in: *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám F. Šmahela, I, Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (edd.)*, Praha 1994, s. 47–68; Vratislav VANÍČEK, *Soběslav I. Přemyslovci v kontextu evropských dějin v letech 1092–1140*, Praha – Litomyšl 2007, s. 220nn.

zici nejen souvislejší řada vyprávěcích pramenů, ale od konce čtyřicátých let narůstá počet diplomatického materiálu – listin. Jejich svědečné řady jsou pro zachycení podoby dvora pramenem zcela nové povahy a kvality. Listiny pravidelně přinášejí informace týkající se skladby panovnického dvora a představují také významné svědectví o formování, vývoji a praxi panovnické kanceláře.¹⁷

Složení úřadů přemyslovského dvora nastíněné *Kanovníkem Vyšehradským* potvrzuje jako první listina sepsaná pravděpodobně mezi listopadem 1146 až červnem 1147, v jejíž svědečné řadě nacházíme stolníka Konráda (*Conradus dapifer*), maršálka Jiříka (*Jurik agaso*) a nově také číšníka Budislava (*Budizlau pincerna*).¹⁸ K anonymní zmínce o komorníkovi u *Kanovníka Vyšehradského* doplňuje konkrétního hodnostáře až listina z roku 1159, která hovoří o královském komořím Markvartovi (*Marchuart camerarius regis*).¹⁹ Již o rok později však vystupuje jako králův komorník Nemoj (*camerarius regis Nemoj*).²⁰ Dalšího komorníka, jistého Ctibora (*Stibor camerarius regis*), zaznamenáváme roku 1165.²¹ V letech 1169–1170 je doložen Bohuslav, jehož označení kolísá. Nejprve je uveden jako komorník (*camerarius*), v roce 1170 pak „*camerarius regis Boemorum*“.²² Zmiňovaná listina z roku 1170 pro strážce (*custos*) hrobu sv. Václava je donací Časty, syna Vojslavova (*camerarii gloriosissimi et serenissimi regis Boemorum Wladizlai*).²³ Jistý Vojslav vystupuje již v letech 1160 a 1165 v úřadu maršálka. Rovněž Jarloch hovoří o předákovi Vojslavovi, jehož Vladislav II. povýšil nad všechny velmože. Kronikář tak činí k roku 1169, kdy zmiňuje, že byl zavražděn královým synem Svatoplukem.²⁴ Vzhledem k souvislostem se jedná s největší pravděpodobností o tutéž osobu a Jarlochova zmínka o povznesení Vojslava dobře koresponduje s dosažením komornického úřadu, který Vojslav zřejmě vykonával po Ctiborovi mezi lety 1165–1169.²⁵ V letech 1175 a 1177 nacházíme v roli komorníka Zdislava (*Sdezlaus ca-*

17 K vývoji užívání listiny v domácím prostředí Zdeněk FIALA, *K počátkům listin v Čechách*, SH 1, 1953, s. 27–45; Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DÚŠKOVÁ, *Česká listina v době přemyslovské. Nástin vývoje*, SPFFBU C 11, 1964, s. 51–72.

18 CDB I, č. 157, s. 163. Friedrichem uvedenou dataci listiny upravil na základě rozboru pramenů V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/2*, s. 809, pozn. 1.

19 CDB I, č. 204, s. 193.

20 Nemoj je doložen dvakrát roku 1160 s titulací *camerarius regis*, CDB I, č. 208, s. 196 a č. 210, 198.

21 CDB I, č. 227, s. 205.

22 CDB I, č. 246 a 247, s. 218 a 219; č. 251, s. 224. Na donaci od zřejmě již mrtvého Bohuslava plaskému klášteru vzpomíná listina z roku 1175, kde vystupuje jako *Boguzlaus scilicet camerarius, filius Scaste*, CDB I, č. 278, s. 244.

23 CDB I, č. 251, s. 223.

24 *Letopis Jarlocha*, s. 463–464.

25 Srov. Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/2*, s. 983–984.

merarius)²⁶, kterého ještě v témže roce nahradil Heřman (*Hermmanus camerarius*).²⁷ Svědečná řada listiny z roku 1180 zachytila dokonce dva komorníky, Hrabíše (*Grabissa camerarius*) a Onše (*Onso camerarius*), přičemž na listině z následujícího roku vystupuje pouze první jmenovaný *Grabissa camerarius*.²⁸ V letech 1183–1185 je v úřadu doložen Hroznata (*Groznata camerarius; camerarius ducis*)²⁹, 1187–1188 se jako komorníci objevují Letar (*Laterio tunc camerario*), Hrabíše (*Grabisse camerarius*) a znovu Heřman (*Hermannus camerarius*).³⁰ Od roku 1192 až do roku 1197 se do úřadu opětovně vrátil Hrabíše (*Grabisse camerarius; camerarius summus; camerarius ducis*).³¹

V roce 1184 se setkáváme s úřadem **podkomořího** (*subcamerarius*). Listina z července roku 1185 hovoří o výměně polí, která se odehrála v několika fázích. V prosinci předchozího roku došlo ve vyšehradské kapitule k vlastní směně, po níž následoval „objezd“ (*circuitus*) polností, jehož svědkem byl mezi jinými rovněž komoří Hrabíše s podkomořím Kojatou (*Groznata camerarius, Koyata subcamerarius*).³² V červenci roku 1185 došlo k potvrzení všech předešlých aktů před knížetem Bedřichem a jejich zlistinění. Mezi svědky se opět nacházel podkomoří, šlo však o jistého Vlčka (*Vlček subcamerarius*).³³ Znovu se s podkomořím setkáváme o dva

26 CDB I, č. 278, s. 244 a č. 279, s. 246; č. 285, s. 251, kde je uveden spolu se synem Petrem (*Sdezlaus camerarius et filius eius Petr*).

27 CDB I, č. 280, s. 247.

28 CDB I, č. 292, s. 261 a č. 295, s. 265. Je otázkou, kam zařadit komorníka Oneše. Zatímco Hrabíše nacházíme jako komorníka v následujícím roce a rovněž v pozdější době, Oneš se v pramenech již nevyskytuje. Zatímco F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého I*, s. 441, považoval za nejvyššího komorníka pouze Hrabíše, V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 16, již za nejvyššího komorníka pokládal rovněž Oneše, aniž by však zdůvodnil, jak se mohli na jedné listině vyskytnout dva držitelé téhož úřadu a co z toho vyplývá. Oneše mezi nejvyšší komorníky neřadí Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 64, sám však možnost jeho bližšího určení nenabízí a podobně postupuje I. HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence*, s. 41, který pouze konstatuje, že je vedle nejvyššího komorníka na listině uveden další komoří. Bližší určení Onešova postavení není vzhledem k dochovaným informacím bohužel možné, nejméně pravděpodobná se jeví možnost, že by na pražském dvoře fungovali dva nejvyšší komorníci. Jednalo se spíše o některého z Hrabíšových podřízených, případně o komorníka panovnice, či dokonce olomouckého biskupa, jemuž je listina určena.

29 CDB I, č. 300, s. 270; č. 301, s. 271; č. 304, s. 274; č. 305, s. 276; č. 308, s. 279; č. 309, s. 280.

30 CDB I, č. 317, s. 289; č. 320; s. 293; č. 323, s. 297.

31 CDB I, č. 336, s. 307; č. 348, s. 313; č. 349, s. 315; č. 355, s. 320; č. 356, s. 323; č. 357, s. 324; č. 358, s. 326. Přestože T. Velímský uvažuje, že se v případě Hrabíše z roku 1180 a 1187 může jednat o dva různé příslušníky rodu, nelze současně vyloučit, že jde o identickou osobu, srov. T. VELÍMSKÝ, *Hrabíšici*, s. 23nn

32 CDB I, č. 308, s. 278. Je třeba ovšem doplnit, že nejstarší doložený *subcamerarius* je jistý Reinart, podkomoří pražského biskupa, zmiňovaný k roku 1177, srov. CDB I, č. 280, s. 247; Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 73.

33 CDB I, č. 309, s. 279.

roky později, kdy úřad zastával Diviš (*Divis subcamerarius*)³⁴ a následně v listině datované mezi roky 1195–1197 se uvádí podkomoří Vítek (*Witigo subcamerarius*).³⁵

Dalším z úřadů, který si mohl Miroslav vybrat za zabití knížete, byl **maršálek**. Konkrétní osobu, jistého Jiříka, nacházíme v jeho držení ve svědečné řadě již citované listiny sepsané v rozmezí let 1146–1147. Jde o stejného Jiříka, který zahynul na křížové výpravě, kam doprovázel knížete Vladislava.³⁶ Znovu se úřad připomíná o více jak desetiletí později, kdy byl maršálkem Chotěbor (*Chothebor agaso regis*).³⁷ V letech 1160 a 1165 držel úřad zmiňovaný Vojslav (*Woyzlaus agaso*).³⁸ V roce 1175 a 1177 se uvádí Heřman buď jako *Hermannus agaso*, nebo *marscalcus*.³⁹ Ještě roku 1177 jej ale vystřídal Dluhomil (*Dlugomilus marscalcus*).⁴⁰ Roku 1180 spravoval úřad maršálka Protiva (*Protiwa agaso*).⁴¹ V listině z roku 1185 vystupuje **podmaršálek** Jindřich (*Heinricus subagaso*), který však byl o dva roky později označen jako maršálek (*Heinric agaso*).⁴² Třetím z úřadů zmiňovaných *Kanovníkem Vyšehradským* byl **stolník**. Jistého Konráda zachytila výše citovaná listina z let 1146–1147. V letech 1159–1165 držel úřad stolníka Kochan (*Chochan dapifer regis, dapifer*).⁴³ Od roku 1169 do roku 1177 se setkáváme s Vítkem (*Vitko dapifer*).⁴⁴ Zřejmě v roce 1178 působil stolník Rivin (*Riwin dapifer*) a o dva roky později Slavibor (*Zlaiborius dapifer*).⁴⁵ Mezi roky 1183–1185 je doložen stolník Letar (*Letar dapifer*)⁴⁶ a v letech 1187 a 1189 Matouš.⁴⁷ Roku 1194 se objevuje Jiřík (*Iuric dapifer*) a v témže roce je známý rovněž **podstolí** Erkenbert (*Erumbreht subdapifer*).⁴⁸

34 CDB I, č. 317, s. 289.

35 CDB I, č. 356, s. 323.

36 „Jurik eius agaso, uir nobilis et strenuus, [...] cum aliis plurimis interfectus est“, *Letopis Vinčencia*, s. 418. Srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/2*, s. 826.

37 CDB I, č. 204, s. 193.

38 CDB I, č. 208, s. 196; č. 210, s. 198; č. 227, s. 205.

39 CDB I, č. 278, s. 244; č. 279, s. 246.

40 CDB I, č. 280, s. 247.

41 CDB I, č. 292, s. 261.

42 CDB I, č. 308, s. 278; č. 317, s. 289.

43 CDB I, č. 204, s. 193; č. 208, s. 196; č. 210, s. 198; č. 227, s. 205.

44 CDB I, č. 246, s. 218; č. 247, s. 219; č. 278, s. 244; č. 279, s. 246.

45 CDB I, č. 285, s. 251; č. 292, s. 261.

46 CDB I, č. 301, s. 271; č. 304, s. 274; č. 305, s. 276.

47 CDB I, č. 317, s. 289; č. 323, s. 297.

48 CDB I, č. 348, s. 313; č. 349, s. 315, Erkenbert zastával tuto funkci již na biskupském dvoře biskupa Fridricha (1169–1179) a své postavení si udržel po nástupu biskupa Jindřicha Břetislava roku 1182, srov. CDB I, č. 280, s. 247; č. 335, s. 306. Poté, co biskup získal roku 1193 rovněž knížecí stolec, stal se Erkenbert podstolím knížete. Lze uvažovat, že zmiňovaný stolník Jiřík může být totožný s bývalým stejnojmenným biskupovým komorníkem, srov. CDB I, č. 325, s. 298; č. 335, s. 306. V takovém případě by se jednalo o zajímavé svědectví o postavení nového knížete, prolínání mocenských struktur i významu jednotlivých úřadů. Zatímco Erkenbert mohl zřejmě zcela plynule přejít z postavení podstolího biskupa do stejné pozice na knížecím

Dalším z úřadů dvora, který sice nezaznamenal Kanovník vyšehradský, ale záhy jej nacházíme v listinném materiálu, byl číšník. Prvně doloženým číšníkem je Budislav (*Budizlau pincerna*). V období let 1159–1165 se jako králův číšník uvádí Vecel (*Wezel pincerna regis; pincerna*).⁴⁹ Mezi roky 1169–1170 vykonával hodnost Zdislav (*Sdezlaus pincerna; pincerna regis Boemorum*).⁵⁰ V letech 1175 a 1177 držel úřad Dluhomil (*Dulgomilo pincerna*), přičemž v témže roce vystupuje coby číšník i jistý Štěpán (*Stephanus pincerna*).⁵¹ K roku 1180 se v úřadu zmiňuje Hroznata (*Hroznata pincerna*)⁵², v roce 1183 listiny dokládají Mutinu (*Mutin pincerna*)⁵³ a o rok později Konráda (*Conradus pincerna*).⁵⁴ Roku 1185 je doložen také podčeší Diviš (*Diuis subpincerna*)⁵⁵ a konečně roku 1187 spravoval úřad číšníka Sezema (*Zezema pincerna*).⁵⁶

Teprve v roce 1170 zachytíme v pramenech **dvorského sudího**, kterým byl jistý Zvěst (*Zwetzt iudex curie regis Boemorum*).⁵⁷ Mezi lety 1175–1178 se zmiňuje Čěc (*Cec iudex curie*)⁵⁸, k roku 1189 Preda⁵⁹ a 1192 Ratibora.⁶⁰ Ze světských úřadů, které můžeme v této době rovněž spojit s panovnickým dvorem, vystupuje v mezidobí 1184–1185 ještě **mistr lovců** Matouš (*Mathi magister venatorum; summus curie mee venator*).⁶¹ Na stejné listině nacházíme rovněž „**správce**“ Hroznatu (*Groznata Calvus dispensator*). Již roku 1130 se připomíná pražský vilik (*villicus Pragensis*), který však následně vystupuje zejména na listiných falsech.⁶² Roku 1183 se zmiňuje **mečník**

dvore, biskupův komorník Jiří se musel spokojit s postavením stolníka. Úřad nejvyššího komorníka, a tedy nejvýznamnější post mezi dvorskými hodnostmi, si totiž nárokoval Hrabíše.

49 CDB I, č. 204, s. 193; č. 208, s. 196; č. 210, s. 198; č. 227, s. 205.

50 CDB I, č. 246, s. 218; č. 247, s. 219; č. 251, s. 224.

51 CDB I, č. 278, s. 244; č. 279, s. 246; č. 280, s. 247.

52 CDB I, č. 292, s. 261.

53 CDB I, č. 300, s. 270; č. 301, s. 271.

54 CDB I, č. 301, s. 271; č. 304, s. 274.

55 CDB I, č. 308, s. 278.

56 CDB I, č. 317, s. 289.

57 CDB I, č. 251, s. 224.

58 CDB I, č. 278, s. 244; č. 280, s. 247; č. 285, s. 251.

59 CDB I, č. 322, s. 295; č. 323, s. 297.

60 CDB I, č. 336, s. 307.

61 CDB I, č. 305, s. 276. Přestože titulatura *summus curie mee venator* pochází z nepravé listiny sepsané ve 13. století, slouží v tomto případě k potvrzení, že Matouš byl skutečně nejvyšším dvorským lovcem, CDB I, č. 402, s. 419. Za nejvyššího lovcího považoval V. Novotný rovněž Vecela, který je doložen jako *Wezel venator* k roku 1189, CDB I, č. 322, s. 295; V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 21. Vzhledem k tomu, že se samotná titulatura *venator* vztahovala také na nižší lovcí, sídlící na hradech či dvorcích, nelze v tomto případě s jistotou rozhodnout. O těchto lovcích hovoří např. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/34, s. 62–63; *Kanovník vyšehradský*, s. 208; CDB I, č. 246, s. 218.

62 CDB I, č. 111, s. 114; na listině k roku 1186 hovoří kníže o „svém vilikovi“ Hrdoňovi (*Gherdoin villicus meus*) č. 310, s. 282; pražský vilik se objevuje na falsech č. 375, s. 349; č. 387, s. 386 a 389; č. 390, s. 397; č. 405, s. 430; na dalším falsu č. 396, s. 409 je zmíněn *Boguhual villicus regis*.

Přibyslav (*Pribislaus ensifer*).⁶³ Na pražském dvoře byli přítomni také baviči. Konkrétně na dvoře knížete Soběslava II. působil Kojata *ioculator* a falsum z konce 12. století hovoří k roku 1167 o kejklíři krále Vladislava, Dobřetovi (*ioculator*).⁶⁴

Mimo světské hodnostáře nacházíme v listinném i narativním materiálu rovněž duchovní, především **kaplany**. O kaplanovi Soběslava I., jistém Vincenciovi, informuje k roku 1140 *Kanovník vyšehradský*.⁶⁵ Známe rovněž kaplana Vladislava II., Drahoňe, jehož panovník roku 1157 dosadil na uprázdněný biskupský stolec v Olomouci. Nově nabyté hodnosti se však Drahoň po krátké době vzdal.⁶⁶ Na listině z roku 1165 vystupuje další králův kaplan, vyšehradský kanovník Podiva (*Podiuus canonicus Wisigradensis et capellanus regi*).⁶⁷ Přestože v listinách i nadále nacházíme větší počet kaplanů, není jisté, zda se jedná přímo o kaplany panovníka. Např. konfirmace darovaných majetků vyšehradské kapitule datovaná mezi roky 1174–1178 uvádí ve svědečné řadě kaplany Floriana, Alvika a Radostu (*Florianus capellanus, Aluicus capellanus, Radosta capellanus*).⁶⁸ Josef Emler ztotožnil Floriana se stejnojmenným Florianem, který od roku 1169 vystupuje jako „podkancléř“ (*subcancelarius*), notář (*notarius*) a nejpozději od roku 1181/1182 jako kancléř a vyšehradský probošt.⁶⁹ Vzhledem ke vztahu mezi kaplí a kanceláří je Emlerova domněnka o identitě Floriana zřejmě oprávněná. V takovém případě by i oba zbývající muže bylo možné považovat za kaplany knížete.⁷⁰ V letech 1185–1186 se setkáváme s kaplany Štěpánem a Anselmem.⁷¹ Za milovaného kaplana svého i otce Vladislava označil kníže Bedřich roku 1186 jistého Engelšalka.⁷² Skupinu knížecích kaplanů zřejmě zachytila také listina vydaná 2. května 1187, v jejíž svědečné řadě nacházíme hned za kancléřem Arnoldem kaplany Laurentina, Slávu, Staňka, Otu, Petra, Bohuslava, Rapotu, Odolena a Vacka (*capellani: Laurentio, Slaua, Stankone, Ottone, Petro, Boguslao, Rapotone, Odoleno,*

63 CDB I, č. 300, s. 270.

64 CDB I, č. 289, s. 255 a č. 399, s. 413; srov. Markéta MARKOVÁ, *Kuchaři, kejklíři, lékaři... a jejich postavení na přemyslovském dvoře*, Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 116.

65 *Kanovník vyšehradský*, s. 233.

66 „*Dragon, ducis Wlad[izlai] capellanus, electus fuit, sed supra se hoc onus esse considerans in breui per omnia publice recusauit*“, *Letopis Vincencia*, s. 426.

67 CDB I, č. 227, s. 205.

68 CDB I, č. 288, s. 254.

69 CDB I, s. 483.

70 Srov. E. HANKE-HAJEK – M. WIEDEN – H. ZATSCHEK, *Böhmische Hofkapelle bis 1306*, s. 41.

71 CDB I, č. 307, s. 277; č. 309, s. 280; srov. E. HANKE-HAJEK – M. WIEDEN – H. ZATSCHEK, *Böhmische Hofkapelle bis 1306*, s. 42.

72 CDB I, č. 311, s. 284 (*dilecto capellano*); srov. E. HANKE-HAJEK – M. WIEDEN – H. ZATSCHEK, *Böhmische Hofkapelle bis 1306*, s. 42.

Veckone).⁷³ Prvně jmenovaný Laurentin je doložen jako kaplan na dalších dvou knížecích listinách z let 1188 a 1194. V roce 1194 se uvádí spolu s dalším kaplanem, již zmiňovaným Rapotou, který zde vystupuje jako notář (*Laurentius capellanus et Rapoto notarius*).⁷⁴ O Rapotově roli v kanceláři se však nedozvídáme poprvé. Roku 1192 se objevuje s označením *scriba* a v následujících letech jako *notarius*, aby se na začátku 13. století stal na krátkou dobu dokonce kancléřem. Zaznamenaná řada kaplanů tedy pravděpodobně představuje skutečně kaplany panovníka, z nichž minimálně Rapota pečoval rovněž o kancelářskou agendu. Roku 1192 vystupuje ve svědečné řadě kaplan *Adelbertus*.⁷⁵ Za jednoho z kaplanů Vladislava Jindřicha označil Jarloch i Daniela Milíka, jehož kníže roku 1197 dosadil na místo pražského biskupa.⁷⁶

S nárůstem diplomatického materiálu se objevují také konkrétní jména mužů, kteří měli na starosti vlastní vyhotovení listin – **notářů**. K roku 1163/1164 zmiňuje Vincencius notáře Martina, vnuka kancléře Gervasia, který vedl jednání s byzantským císařem Manuelem I. při tažení krále Vladislava I. do Uher.⁷⁷ Ve stejné době se notář Martin (*Martinus notarius regis*) vyskytuje rovněž ve svědečné řadě listiny datované mezi červenec až září roku 1165.⁷⁸ V dalších letech (1170–1175/1178) se objevuje notář Florian (*Florianus canonicus Pragensis et notarius regis; notarius*), budoucí kancléř.⁷⁹ Další notář Jindřich (*Heinricus notarius ducis*) svědčí na listině z roku 1184/1185.⁸⁰ Roku 1188 je doložen jako *notarius* Alexandr.⁸¹

73 CDB I, č. 317, s. 289; srov. E. HANKE-HAJEK – M. WIEDEN – H. ZATSCHEK, *Böhmische Hofkapelle bis 1306*, s. 42.

74 CDB I, č. 320, s. 294; č. 349, s. 315.

75 CDB I, č. 344, s. 311; srov. E. HANKE-HAJEK – M. WIEDEN – H. ZATSCHEK, *Böhmische Hofkapelle bis 1306*, s. 43.

76 *Letopis Jarlocha*, s. 513.

77 „Martinum, curiae suae notarium, quem maxime fidelem sibi dilectum habebat, nepotem domni Geruasii, Visegradensis prepositi et regalis palatii cancellarii, uiri uenerabilis et coram deo et hominibus approbati, clericum honestum, eloquentem, cum plurimis et electis regalibus muneribus ad imperatorem Grecum in legationem mittit“, *Letopis Vincencia*, s. 457. K událostem podrobně V. NOVOTNÝ, *České dějiny* 1/2, s. 937–943, který rovněž upravuje Vincenciovo posunuté vročení zpět k letům 1163/1164.

78 CDB I, č. 227, s. 205. Na listině datované mezi roky 1158–1169 je Martin titulován jako *subcancellarius*.

79 CDB I, č. 241, s. 224; č. 251, s. 224; č. 278, s. 244; č. 285, s. 251. Rovněž Florian vystupuje již roku 1169 jako *subcancellarius*.

80 CDB I, č. 305, s. 376.

81 CDB I, č. 320, s. 293. Na listinách od roku 1181/1182 se objevuje rovněž jistý mistr Alexandr (*magister Alexandr*), který je v roce 1187 dokonce kancléřem (*Alexandro Pragensi magistro et cancellario*), aby však v letech následujících byl opět titulován pouze jako *magister*; CDB I, č. 296, s. 266; č. 304, s. 274; č. 317, s. 289; č. 323, s. 297; č. 325, s. 298; č. 348, s. 313; č. 349, s. 314; č. 356, s. 323; č. 358, s. 326. Již F. Palacký považoval notáře Alexandra a mistra Alexandra za dvě rozdílné osoby, F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého* 1/2, s. 446, což převzali jak J. Emler, tak V. Novotný; CDB I, s. 459; V. NOVOTNÝ, *České dějiny* 1/3, s. 20 a pozn. 3. Palacký svůj závěr podepřel poukazem na skutečnost, že mezi lety 1181–1186 vystupuje jako

Dříve než notáře dokládají listiny **kancléře**. Roku 1146 zemřel v Konstantinopoli Alexandr, bratr budoucího biskupa Daniela, který vedl poselstvo k císaři. *Necrologium Bohemicum* doplňuje v zápise o jeho smrti, že se jednalo o vyšehradského probošta a kancléře.⁸² V průběhu druhé křížové výpravy byl zajat kancléř Bartoloměj (*ducis cancellarius*) a podle Vincencia zmizel beze stopy.⁸³ Více jak dvacet let vykonával funkci kancléře Gervasius (*cancellarius regis et prepositus Wissigradensis; cancellarius et prepositus Wisigradensis, cancellarius*), který je prvně doložen roku 1156.⁸⁴ Nástupcem Gervasia byl již zmiňovaný Florian (*cancellarius; cancellarius et prepositus Wisshigradensis, prepositus et cancellarius ducis*), který se uvádí nejprve roku 1181 a naposledy 1197.⁸⁵ Na konci šedesátých let se setkáváme s titulem „**podkancléře**“ (*subcancellarius*), který je v této době doložen ve třech případech – u Martina na listině datované k letům 1158–1169 a Floriana ve dvou listinách z roku 1169.⁸⁶ Otázkou je význam hodnosti. Vzhledem k tomu, že oba zmiňovaní jsou uváděni rovněž jako notáři, může se jednat o záměnu titulací. Nabízí se ovšem také varianta, že jde o vědomé odlišení obou mužů od dalších notářů. Martin byl Gervasiovým vnukem, který požíval u panovníka značné důvěry, jak naznačuje Vincenciova zmínka o poselství k řeckému císaři. Florianovy schopnosti nejlépe dokládá sama skutečnost, že se stal Gervasiovým nástupcem. Titul *subcancellarius* je tedy pravděpodobně spíše svědectvím o dalším členění královské kanceláře a svým významem by mohl odpovídat později doložené funkci protonotáře.

Jen neurčitou představu si v této době můžeme udělat o konkrétní náplni jednotlivých úřadů. Aktivity, které jsou v některých případech do-

kancléř Florian, který je na této pozici dosvědčen znovu od roku 1189. Z tohoto důvodu nepředpokládal, že by na postě kancléře došlo k této krátkodobé změně, F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého I/2*, s. 446. Přesto zaráží, že je Alexandr jako kancléř uveden nejprve ve svědecké řadě a následně dpm formulí knížecí konfirmace pro Vyšehrad. Není tedy jediný důvod, proč by měl právě tuto listinu vydat kancléř biskupa. Alexandra nacházíme na knížecích listinách CDB I, č. 296, s. 266; č. 304, s. 274; č. 317, s. 289; č. 323, s. 297, roku 1190 je sice přítomen na listině biskupa, spolu s ním zde ovšem vystupuje rovněž kancléř Florian a listina je vydána kancléřem biskupa Fridrichem, CDB I, č. 325, s. 298, v následující době vystupuje na listinách Jindřicha Břetislava až v době, kdy je biskup současně také knížetem.

82 *Letopis Vincencia*, s. 416; *Necrologium Bohemicum Saeculi XII.*, Monumenta historica Boemiae III, Gelasius Dobner (ed.), Pragae 1774, s. 15; V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 18–19.

83 *Letopis Vincencia*, s. 418.

84 Gervasius je prvně doložen jako kancléř roku 1156, kdy jednal spolu s biskupem Danielem ve Würzburgu s císařem Fridrichem Barbarossou, *Letopis Vincencia*, s. 424; dále CDB I, č. 182, s. 179; č. 204, s. 193; č. 208, s. 197; č. 210, s. 198; č. 227, s. 206; č. 245, s. 215; č. 246, s. 218; č. 247, s. 219; č. 251, s. 224; č. 278, s. 244; č. 279, s. 246; č. 280, s. 247; č. 285, s. 251; č. 287, s. 252–253; č. 288, s. 254.

85 CDB I, č. 295, s. 265; č. 296, s. 266; č. 300, s. 270; č. 303, s. 273; č. 304, s. 274; č. 305, s. 276; č. 308, s. 278; č. 311, s. 284; č. 322, s. 295; č. 323, s. 297; č. 325, s. 298; č. 326, s. 301; č. 336, s. 307; č. 348, s. 313; č. 355, s. 320; č. 356, s. 323; č. 357, s. 324; č. 358, s. 326.

86 CDB I, č. 245, s. 215; č. 246, s. 218; č. 247, s. 219.

loženy, nelze vždy pokládat za specifické funkce konkrétních hodnostářů dvora, neboť je vykonával širší okruh různě postavených osob. Mezi takové činnosti náležely zejména „objezdy“, tedy vytyčování pozemkových hranic a veřejné vyhlásování privilegií.⁸⁷ Nejen představitelé kanceláře, ale také držitelé dalších dvorských úřadů plnili poslání v diplomacii, jak napovídá případ královna komorníka Sezemy. Ten na základě dohod mezi Vladislavem II. a byzantským císařem Manuelem z roku 1164 doprovázel do Konstantinopole Vladislavovu vnučku, která se měla provdat za císařova synovce.⁸⁸

Při určení konkrétní pracovní náplně jsme v převládající míře odkázání pouze na názvy hodností, z nichž lze odvodit alespoň obecné informace o činnosti. Na významu tím nabývají rovněž příklady z mladšího období i analogie ze zahraničí. Nejvíce zmínek směřujících k postižení náplně se zachovalo v případě úřadu komorníka. Když se kníže Břetislav II. roku 1098 dozvěděl, že Židé stěhují ze země svůj majetek, měl podle Kosmy poslat bojovníky na čele s komorníkem, aby židovský majetek zabavili.⁸⁹ Lze předpokládat, že volba právě tohoto úředníka nebyla náhodná. Místem, kde se shromažďovaly příjmy i obecně hmotný majetek knížete, byla knížecí komora (*camera ducis*). Právě Břetislav II. nechal na smrtelném loži z knížecí komory rozdat klášterům tribut, který byl v té době donesen z Polska.⁹⁰ Rovněž Židé se svým majetkem byli chápáni jako součást komory⁹¹ a Kosmovo spojení komorníka se zmiňovanými událostmi tak pravděpodobně odkazuje ke kompetencím správce knížecí komory.⁹²

V tomto ohledu je zřejmě třeba opravit názor Zdeňka Fialy, který do druhé poloviny 12. století považoval nejvyššího komorníka za důvěrníka panovníka bez čitelného vymezení působnosti. Autor však do svého rozboru nezahrnul Kosmovo líčení zabavení židovského majetku a zejména

87 CDB I, č. 308, s. 277–279; č. 317, s. 288–289 – v tomto případě měl sice vyhlášení privilegií udělených Vyšehradu zajistit podkomoří Diviš, praxe z pozdější doby však dokládá, že se nejednalo o specifickou činnost spjatou s tímto úřadem.

88 *Letopis Vincencia*, s. 457–458.

89 „... dux valde iratus misit camerarium suum cum aliquibus militibus, ut eos a vertice usque ad talos expoliarent“, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/5, s. 166.

90 „Tributum autem, quod eo tempore fuit de Polonia allatum et quicquid in sua invenit camera, per manus episcopi fecit dari per monasteria“, *IBIDEM*, III/13, s. 174. K funkci knížecí komory Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 59–60; srov. též J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 170.

91 J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 216.

92 Tento příklad unikl rozboru Z. Fialy, který se vztahu komorníka a komory detailně věnoval, a rovněž *Dějiny správy* hovoří o komorníkovi jako o správci knížecí komory prvně k roku 1159, srov. Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 61; Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích*, Praha 2005, s. 35. Židé jsou konkrétně v kompetencích komorníka doloženi v této době např. v případě trevírského arcibiskupství, kde nejvyšší komorník spravoval minci, Židy a také několik komorních řemeslníků – kožešníky, ševce, kováře i řezníky, W. RÖSENER, *Hofämter an mittelalterlichen Fürstenhofen*, s. 536.

zmínku o „komoře“ u *Kanovníka Vyšehradského*.⁹³ Právě posledně jmenovaný záznam však dokládá, že nejpozději ve čtyřicátých letech 12. století musel být (nejvyšší) komorník úřadem v „institucionálním“ smyslu. *Kanovník vyšehradský* neměl v úmyslu čtenáři sdělit, že se Miroslav mohl za vraždu Soběslava I. stát důvěrníkem nového knížete s blíže nespecifikovaným vymezením kompetencí. Nabídka „komory“ za odstranění panovníka měla význam pouze v tom případě, pokud se ke „komoře“ vázal určitý ustálený úřad. Stejně jako se např. k nabízeným Litoměřicím bezpochyby vázalo postavení hradského správce.⁹⁴ Vzhledem ke kontextu vystupování komorníka v Kosmově záznamu k roku 1098 je však důvodné uvažovat o existenci úřadu nejvyššího komorníka již v tomto období. Fialova úvaha nicméně platí v tom ohledu, že panovník na takový post dosazoval osoby, k nimž měl důvěru.

Druhý příklad, který již zcela konkrétně postihuje další okruh působnosti nejvyššího komorníka, je pasáž z privilegia Soběslava II. pro pražské Němce z rozmezí let 1174–1178. Zde se uvádí, že pokud by kdokoliv obvinil Němce, má nejvyšší komorník (*camerarius summus*) o věci prostřednictvím posla zpravit „soudce Němců“ (*iudex Theutonicorum*), který následně případ rozsoudí. Kauza tedy nadále nespádala pod pravomoc komorníka.⁹⁵ Soběslavovské privilegium připomíná funkci komorníka v rámci soudní agendy, kam se také v následujícím století přesouvá těžiště jeho činnosti.⁹⁶ Další možnou náplň činnosti komorníků můžeme odvodit pouze z názvu úřadu a jeho spojení s panovníkem a komorou. To se týká zejména představy o činnosti nižších komorníků u dvora. Viděli jsme, že již Kristián nazval skupinu služebníků obklopujících knížete Václava komorníky (*camerarii*). Výraz komora (*camera*) v nejširším slova smyslu neoznačuje pouze místo, kde se shromažďoval movitý majetek a příjmy knížete, ale rovněž obecně obytnou místnost, či konkrétně ložnici nebo dokonce šatník. Sémanticky širšímu významu slova komora odpovídá rozsah činností, které můžeme připsat komorníkům a jež se pohybují od výkonu

93 Srov. Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 61 a 77.

94 Což ale neznamená, že by úřad sám o sobě musel mít ve všech ohledech jasně vymezenou náplň a pravomoci.

95 „*Item si Boemus vel Romanus vel quisunque inculpaverit Theutonicum, tunc camerarius summus debet mittere nuncium ad iudicem Theutonicorum et ipse iudex Theutonicorum iudicabit causam illam et ibi nichil plus pertinet ad camerarium*“, CDB I, č. 290, s. 256–257.

96 Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 64nn. Soběslavovo privilegium má podle svého znění zachycovat práva, která pražští Němci požívali již za časů krále Vratislava („*secundum legem et iusticiam Theutonicorum, quam habuerunt a tempore avi mei regis Wratisylai*“, CDB I, č. 290, s. 256), je tak otázkou, zda můžeme soudní pravomoci spojit s úřadem nejvyššího komorníka již v této době. S ohledem na výše rozebíraný Kosmův záznam podtrhující vztah komorníka a komory i na význam komory jako místa, kde se soustředily zisky knížete – tedy i zisky ze soudnictví, to však lze předpokládat.

finanční či soudní agendy v rámci veřejné správy až po osobní služby pánovi.⁹⁷ Jako příklad uveďme opatova komorníka v klášteře Maurmünster (Maurmoutier), který se v polovině 12. století staral nejen o jídlo, ložní prádlo a další vybavení domácnosti, ale měl mít rovněž vždy připraveného koně, aby mohl s opatem cestovat. Svému pánovi měl být k dispozici, když šel na lůžko i když vstával.⁹⁸ Komorníci na dvoře henegavských hrabat se přibližně ve shodné době starali o distribuci vody. Nižší komorník ji donášel svému nadřízenému, který nápojem obsluhoval hraběte a hraběnku, zatímco jeho podřízený rozléval vodu klerikům a vazalům (*clericis et militibus*). Vedle toho však nižší komorníci také vyráběli svíce, hlídali komoru a upravovali lože.⁹⁹ Z mladšího období víme, že se komorníci starali o panovníkovo ošacení, obuv, šperky, plnili funkci dveřníků a nočních hlídačů či měli na starosti správu financí a nákupy pro potřeby dvora.¹⁰⁰ Poslední zmiňovaný příklad v podstatě parafrázuje náplň činnosti, kterou Hinkmar z Remeše připisoval komorníkovi již na dvoře Karla Velikého. Královna a jí podřízený komorník se měli starat o správné zajištění i vybavení dvora a dbát na to, aby v případě potřeby nic nechybělo.¹⁰¹

Označení *camerarius* tedy zahrnovalo množství rozdílně postavených osob, od osobních sluhů až po urozené nejvyšší komorníky působící v rámci veřejné správy. Fakticky celou tuto škálu postihují příklady z domácích pramenů. V Kristiánově pojetí patřili komorníci ke služebnému zázemí knížete Václava. Kosmou zmiňovaný komorník Vratislava II., Vít Želibořic, doprovázel svého pána jako jediný na schůzku s bojovníkem Benedou, který panovníka urazil a jehož chtěl panovník při soukromém

97 K významu obou termínů srov. *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum I*, s. 491–485; *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, s. 118–120.

98 „*Camerarius abbatís in caminata mensis, lectisteriiis et relique suppellectili præsideat, equum suum semper paratum habeat, cum abbate equitet, cubitum eunti, surgenti in omnibus subministrat*“, *Membrana Meinhardi abbatis de juribus Maurimonasterii ac ministerialium ejus*, Alsatia diplomatica I, Johann Daniel Schöpflin (ed.), Mannheimii 1772, č. 275, s. 229.

99 „... *ministerium [...], qui Camerarius dicebatur, et erat de ministerio suo facere candelas precepto camerarii et per pondus camerario factas amministrare. Administrare etiam aquam ipsi camerario ut ipse camerarius eam porrigat comiti et comitisse, ipse autem minor camerarius clericis et militibus*“, *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 297; „... *minor camerarius [...] debet custodire cameram et facere lectos et precepto camerarii facere candelas et reddere eas camerario per pondus et porrigere aquam clericis et militibus et camerario, ut porrigat eam comiti et comitisse*“, *IBIDEM*, s. 299.

100 S tím souvisí, že pod termín komorníci mohou být zahrnuti také lidé, kteří za jiných okolností vystupují pod jiným, přesnějším určením činnosti, např. dveřníci, svičkaři, stelaři atd., Zdeněk ŽALUD, *Královští komorníci, dveřníci a vrátní v lucemburských Čechách (s výhledem do 15. století)*, Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech, MHB 12, Supplementum 3, Praha 2009, s. 461–473, zde s. 462nn.; Pavel TRNKA, *Složení dvora krále Vladislava Jagellonského v letech 1471–1490*, MHB 13/1, 2010, s. 111–145; srov. též M. VALE, *The Princely Court*, s. 59–63.

101 *Hincmarus De ordine Palatii*, s. 72nn.

setkání zajmout.¹⁰² Víta v tomto případě můžeme považovat za králova osobního služebníka a v jistém smyslu také za důvěrníka. Komorník, který z rozkazu knížete Břetislava II. zabavil židovský majetek, však byl vzhledem k souvislostem spíše správcem knížecí komory. Tomuto postavení odpovídá význam, který komornickému úřadu nepřímou připsal *Kanovník vyšehradský* a nejvyššího komorníka nacházíme v následující době jako nejčastěji se vyskytující světskou hodnost na přemyslovských listinách, kde se dozvídáme rovněž o jeho funkci v rámci soudní agendy. Přestože do poloviny 12. století vystupuje komorník v pramenech pouze v ojedinělých případech, můžeme se při srovnání těchto několika příkladů s dobovými analogiemi ze zahraničí oprávněně domnívat, že na přemyslovském dvoře fungovala již v 11. století hierarchie komorníků.¹⁰³ Náplň jejich činnosti sahala od privátní posluhy panovníkovi, až k osobě nejvyššího komorníka, který stál v čele celého aparátu a v jehož kompetenci se nacházela správa komory a funkce v rámci soudnictví.¹⁰⁴

Otázkou zůstává činnost panovníkova podkomořího, jehož úřad můžeme doložit od poloviny osmdesátých let 12. století. V literatuře nepanuje shoda o vztahu mezi komorníkem a podkomořím. Především Václav Vaněček chápal s ohledem na vývoj ve 13. století podkomořího za zvláštní úřad již ve starším období, zatímco novější studie se přiklánějí k názoru, že podkomoří vyskytující se v pramenech do počátku 13. století představují podřízené, tedy nižší komorníky.¹⁰⁵ Vzhledem k naznačenému rozsahu činnosti komorníků i jejich hierarchii je pro sledované období relevantní spíše druhý prezentovaný názor.

S úřadem komorníka souvisí v domácím prostředí také problematika funkce palatina/falckraběte (*comes palatinus*). Současná historiografie se opírá zejména o vzory Polska a Uher, kde byl palatin nejvyšším dvorským úředníkem a zástupcem panovníka zejména v oblasti vojenství. Na základě těchto analogií se předpokládá, že palatin stál v průběhu 11. století v čele přemyslovského dvora (prvně použil Kosmas termín *palatinus comes* roku 1068), avšak po zavraždění Vacka roku 1113 úřad zanikl, neboť se

102 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/40, s. 143–145.

103 Stov. Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 66–67, který hovoří o složitém „správním systému“ se vztahem ke komoře fungujícím okolo roku 1200.

104 Pro oba okruhy činnosti se nám ovšem nabízejí pouze nepřímé doklady – Kosmova historika o zabavení židovského majetku a znění Soběslavova privilegia, které hovoří o německých právech uznávaných již za Vratislava II., viz výše.

105 V. VANĚČEK, *Komorník a podkomoří*, s. 60–64; také Rostislav Nový považoval hodnost podkomořího za nezávislou a ne pouze subordinovaný úřad. Odmítal však vysvětlení jeho činnosti analogiemi ze 13. století, Rostislav NOVÝ, *Přemyslovský stát 11. a 12. století*, Praha 1972, s. 46; Zdeněk Fiala konstatoval, že doklady o vzájemné nezávislosti obou úřadů disponujeme až ve 30. letech 13. století, Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 74. Na podkomořího jako podřízeného nejvyššího komorníka naopak nejnověji pohlíží L. JAN, *Několik postřehů*, s. 77.

Přemyslovci měli obávat soustředění nadměrné moci v rukou jediného hodnostáře.¹⁰⁶ Oproti tomu již Václav Vaněček soudil, že výraz *palatinus comes* představoval v Kosmově podání pouze parafrázi úřadu komorníka. Termín *palatinus comes* byl podle Vaněčka ekvivalentem slovanského výrazu *nádvorní župan*, který se odráží rovněž v uherském pojmenování palatina – *náadorispan*. Tento názor podpořil Ambroży Bogucki, jenž upozornil, že se termín *camerarius* vyskytuje v dolnoslezských pramenech 13. století jako synonymum výrazu *palatinus*. Bogucki předpokládal, že původní slovanský termín pro nejvyššího dvorského hodnostáře v Polsku i v Čechách byl *nádvorní župan*. Zatímco se však na piastovském dvoře ustálil v latinské podobě jako *comes palatinus* (palatin, vojvoda), prosadilo se v českém prostředí nakonec pojmenování (nejvyšší) komorník. Dikci dolnoslezských pramenů, kde se vyskytují oba termíny jako zástupné, mělo ovlivnit právě české prostředí.¹⁰⁷

106 Problematiku shrnul Alexander GIEYSZTOR, *Wojewoda*, Słownik starożytności słowiańskich VI, Wrocław 1980, s. 486–487; IDEM, *Urząd wojewodziński we wczesnych państwach słowiańskich IX–XI w.*, Archeologia Polski 16, 1971, s. 317–325; dále J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 184, kde i odkazy na další literaturu; Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 35; J. KURTYKA, *Hofämter, Landesämter, Staatsämter*, s. 137, autor však mezi palatiny přemyslovského dvora mylně zahrnul bavorského falckrabího Rapota, který v Kosmově kronice vystupuje rovněž jako *comes palatinus*, srov. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/29, s. 124; II/37, s. 137; II/49, s. 156; III/2, s. 162.

107 Václav VANĚČEK, *Les „družiny“ (gardes) princieres dans les débuts de l'état Tcheque*, Czasopismo Prawno-Historyczne 2, 1949, s. 443. Vaněčkův názor na palatinát procházel postupným vývojem. Ve starší studii považoval palatina pouze za přechodně zřizovanou hodnost pro ctižádostivé jednotlivce, ne však za ustálený dvorský úřad, V. VANĚČEK, *Komorník a podkomoří*, s. 61–63; Ambroży BOGUCKI, *Komornik a podkomorzy w Polsce piastowskiej*, in: Společnostwo Polski średniowiecznej III, Stefan K. Kuczyński (ed.), Warszawa 1985, s. 75–134, zejména 107–115. Proti Boguckého závěru vystoupil Józef SPORS, *Ze studiów nad urzędami w Polsce XI i XII w. (wojewoda, komornik, podkomorzy)*, Czasopismo Prawno-Historyczne 44, 1992, s. 46–47, který se vrací k původnímu pojetí. Opírá se o názor, že vystupování českého palatina se nijak neliší od polského vojvody, což se snaží nejprve doložit na jeho působnosti v zemské správě. Poukazuje přitom na Kosmovo líčení udělení kastelánství v Bílině Kojatovi, IBIDEM, s. 46. Autorova argumentace se však točí v pomyslném kruhu. Kojata v této pasáži není zmíněn jako *palatinus comes*, nýbrž jako „první v knížecím paláci“. Nejprve by tedy bylo nutné odůvodnit, že měl Kosmas svým opisem skutečně na mysli úřad palatina, neboť spojení slov „první v paláci“ či „u dvora“ užíval kronikář k obecnému označení významu dané osoby/osob, viz níže v textu. Další autorův argument se týká vystupování Vacka, jemuž Spors připsal postavení vojenského velitele i soudní pravomoci. Vacek skutečně vystupuje jako zástupce knížete za jeho nepřítomnosti v zemi roku 1108, kdy při napadení země Poláky plní rovněž roli vojenského velitele. Spolu s Vackem však stejné postavení zastává rovněž Vršovce Mutina. Pokud nebudeme uvažovat o existenci dvou palatinů, pak zastupování a vojenské vedení v nepřítomnosti panovníka samo o sobě není důkazem o zastávání úřadu palatina. Knížata ostatně některému z velmožů zřejmě svěřovala velení nad vojskem, kdykoliv si to okolnosti žádaly. Výmluvným příkladem je tažení Jindřicha II. do Čech roku 1140, kdy Břetislav I. svěřil velení nad jednotkami z Moravy a pomocnými oddíly z Uher Prkošovi, správci hradu v Bílině, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/11, s. 98–99. Podobně lze nahlížet na Vackovy domnělé soudní pravomoci, které Spors shledává v Kosmově zprávě k roku 1110, podle níž Vacek rozkázal zmrzačit jednoho z Vršovců. Ve skutečnosti však Kosmas v této kapitole popisuje události poté, co se Vladislav I. definitivně zmocnil vlády a rozkázal ošlepit či alespoň zbavit majetku přívržence

V Kosmově podání tedy mohl být *comes palatinus* identický s komorníkem. Lze však rovněž uvažovat o možnosti, že kronikář neměl na mysli žádný konkrétní úřad. Analogii najdeme v anglickém prostředí, kde úřad dvorského palatina nikdy neexistoval. Přesto např. kronikář Ordericus Vitalis termín *palatinus* použil, aby s jeho pomocí charakterizoval výjimečné postavení, které v Anglii po roce 1066 zastával nevlastní bratr Viléma Dobyvatele biskup Odo z Bayeux.¹⁰⁸ Je možné, aby Kosmas podobně jako Orderik pouze opsal přední postavení dané osoby na panovnickém dvoře, aniž by hovořil o ustáleném úřadu? Nepřímo by takovému pojetí napovídá text kroniky. Prvním doloženým českým předákem, jehož Kosmas tituloval *palatinus comes*, byl Všeborův syn Kojata. O něm se však kronikář nejprve vyjádřil, že „*byl prvním v knížecím paláci*“ (*primus erat in palatio ducis*). Až o několik kapitol dále označil Kojatu výrazem *palatinus comes*.¹⁰⁹ Děkan však právě slovní spojení „první u dvora“ nebo „první v paláci“ využíval k obecnému označení významu dané osoby/osob, aniž by jej chápal jako odkaz ke konkrétnímu úřadu. O Viprechtovi z Grojče Kosmas uvádí, že byl u dvora Vratislava II. „*první mezi jeho přáteli*“ (*primus inter amicos*), kníže Svatopluk se měl při své internaci u Jindřicha V. snažit získat královu přízeň pomocí „*prvních u dvora*“ (*per primos palacii*).¹¹⁰

Nápadná je rovněž četnost, s níž Kosmas termín užíval. Celkově kronikář uvedl titul *palatinus comes* v sedmi případech, pouze dva se však vztahují ke zmiňovaným velmožům. Zbýlých pět se týká bavorského falckraběte Rapoty, u jehož osoby uvádí Kosmas hodnost až na dvě výjimky vždy, když vystupuje v textu kroniky.¹¹¹ Právě tento nepoměr je nápadný.

knížete Bořivoje II. Vacek zde nevystupuje jako soudce, nýbrž zcela chladnokrevně vykonává z rozkazu knížete pomstu nad jeho protivníky, IBIDEM, III/32, s. 203. Ani jeden z autorových argumentů proti Vaněčkově a Boguckého tezi tedy nelze pokládat za relevantní, což se týká rovněž Sporsových úvah o úřadu komorníka. Spors připisuje komorníkovi pouze postavení nižšího významu, což podpírá poukazem na Vratislavova komorníka/důvěrníka Víta Želiboříce, J. SPORS, *Ze studií*, s. 47. Podobně jako Fiala ovšem opomíjí Kosmovo líčení o zabavení židovského majetku komorníkem, jemuž jsme se věnovali výše v textu.

108 Orderik, který působil v Normandii u kláštera Saint-Evroul, chápal zřejmě význam titulu *palatinus* tak, jak se udržel ve Francii do 11. století od karolinské epochy, Gaillard Thomas LAPSLEY, *The County Palatine of Durham: A Study in Constitutional History*, New York – London 1924², s. 6nn.

109 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/19, s. 111; II/23, s. 115.

110 IBIDEM, III/7, s. 167; III/21, s. 187. Obdobně užívá děkan spojení „*primus inter seniores*“, „*první inter primates*“, IBIDEM, I/19, s. 39; II/ 39, s. 142; a také např. Kosmův sázavský pokračovatel hovoří o „*primatus curialis*“, což je vzhledem ke kontextu daného místa kroniky možné překládat v plurálu jako „*přední u dvora*“, *Mnich sázavský*, s. 243.

111 O Vackovi jako o „*palatino comite*“ sice hovoří rovněž *Letopisy Hradištsko-Opatovické*, s. 392, jedná se však o doslovný opis Kosmova textu k roku 1111 a pro naše účely tedy postrádá výpovědní hodnotu. Rapotu zmiňuje *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/29, s. 124; II/37, s. 137; II/49, s. 156; III/2, s. 162. Pouze jako hraběte (*comes*) uvádí Kosmas Rapotu v II/49, s. 156, kde je však Rapota přímo zmíněn třikrát, z čehož dvakrát s titulaturou palatina. Znovu jen jako hrabě vystupuje Rapota v II/50, s. 157. V případě první zmínky o Rapotovi v kronice

Pokud by *palatinus comes* označoval v českém prostředí konsolidovaný úřad zvláštního významu, bylo by nasnadě očekávat, že Kosmas jej bude užívat ve vztahu k jeho držitelům stejně běžně jako v případě Rapoty. Nabízí se tak varianta, že Kosmas použil pro „prvního muže v paláci“ opis „palácový hrabě“, který znal z říšského prostředí, aniž by chtěl vyjádřit více než Kojatův (a později Vackův) vliv na knížecím dvoře.¹¹² Tím spíše, že Kosmas v pasáži, kde se zmiňuje o Kojatově prvenství u dvora, popisuje, jak Vratislav II. udělil velmožovi správu bílinské kastelánie. S představou nejmocnějšího hodnostáře knížectví příliš nekoresponduje ani konec předákovy kariéry. Poté, co se Kojata vzeprěl Vratislavovu rozhodnutí povýšit na biskupský stolec svého německého kaplana Lance, byl podle Kosmy nucen spolu s dalším nespokojencem, žateckým kastelánem Smilem, tajně uprchnout a zmizet, jinak by je „kníže beze všeho slyšení potrestal jako nepřátele země“.¹¹³ Kojatův příběh tak více odpovídá postavě Vratislavova oblíbence, jemuž panovník udělil hradské centrum, kde hodlal uskutečnit výměnu správce, než představě držitele nejvýznamnějšího úřadu v zemi – palatinátu, který ve svých rukou hromadil další funkce.

Pochybnosti vyvolávají také důvody, jež by měly vést k předpokládanému zániku palatinátu. Koncentrace moci v rukou držitele úřadu je dobře doložitelná na příkladu polského palatina Setěcha. V letech 1080–1100 Setěch prakticky vládl Polsku. Měl rozhodující vliv na knížete Vladislava Heřmana, spravoval knížectví, na významné posty dosazoval příbuzné a přívržence, razil dokonce vlastní mince.¹¹⁴ Problém spočívá ve skutečnosti, že Kosmova kronika o nadměrné koncentraci moci v rukou domnělého palatina nevyovídá, přestože Kojata i Vacek vystupují jako sebevědomí velmoži. Kojata se rozhodně postavil úmyslu knížete Vratislava II. povýšit na biskupský stolec svého kaplana namísto panovníkova bratra Jaromíra.¹¹⁵ Vacek se úspěšně pohyboval v blízkosti několika přemyslovských knížat. Svou kariéru zahájil ve službách knížete Svatopluka. Roku 1108 dokonce zastupoval knížete v době jeho nepřítomnosti v zemi. Po Svatoplukově zavraždění Vacek dosáhl, aby císař oblénil knížectvím Sva-

Kosmas zřejmě zaměnil falckraběte s jeho stejnojmenným otcem, srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny* 1/2, s. 150.

112 Ke Kosmovým literárním předlohám a pramenům srov. Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika*, Praha 1968, s. 50nn.; Antonín KOLÁŘ, *Kosmovy vztahy k antice*, Sborník filosofické fakulty university Komenského v Bratislavě 3, 1924, s. 21–99; Jan VILIKOVSKÝ, *Několik poznámek ke Kosmovi*, ČČH 34, 1928, s. 349–356.

113 „... nisi noctu elapsi delituisent fuga, sine omni audientia dux eos ut hostes rei publice punisset“, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/24, s. 117.

114 Roman GRODECKI – Jan DĄBROWSKI – Stanisław ZACHOROWSKI, *Dzieje Polski Średniowiecznej 1*, Kraków 1995, s. 128nn.; Marek Kazimierz BARAŃSKI, *Dynastia Piastów w Polsce*, Warszawa 2006, s. 181–185.

115 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/22–24, s. 114–117.

toplukova bratra Otu. Přes císařovu designaci však čeští předáci zvolili knížetem na základě starších dohod Vladislava I., v jehož službách se následně Vacek rovněž uplatnil.¹¹⁶

Do běhu událostí druhé poloviny 11. a prvních let 12. století, kdy se Kosmas zmiňuje o „palácovém hraběti“, ale zasahovali podobnou měrou i jiní velmoži. Spolu s Kojatou vystoupil proti rozhodnutí Vratislava II. rovněž žatecký kastelán Smil. Tažení na Moravu proti bratrovi Konrádovi měl Vratislav II. podniknout na radu velmože Zderada. O jeho postavení Vratislavova rádce a důvěrníka nejlépe vypovídá Kosmova zmínka, že král byl jediný, kdo Zderada oplakával poté, co jej pro urážku zabil panovníkův syn Břetislav.¹¹⁷ O Vršovci Mutinovi Kosmas hovoří jako o „*pobočníkovi a důvěrníkovi*“ knížete Břetislava II.¹¹⁸ Mutina a jeho příbuzný Božej si ke Kosmově zjevné nevoli podrželi významné postavení rovněž za vlády Bořivoje II., který podle kronikáře navíc podléhal vlivu rádců Hrabíše a Protivena.¹¹⁹ Právě Mutinovi spolu s Vackem svěřil kníže Svatopluk správu země při uherském tažení roku 1108, kdy učinil oba muže v době své nepřítomnosti „*pány nade všemi*“.¹²⁰ Postavení Kojaty a Vacka tedy nejen nepřipomíná výsadní roli polského palatina Setěcha, ale rovněž se nijak nevymyká z míry vlivu, který se na přemyslovská knížata a chod země pokoušeli uplatňovat další čeští předáci. Lze navíc předpokládat, že Kosmas, u něhož se *palatinus comes* Vacek netěšil oblibě, by nezamtlcel případnou palatinovu výjimečnou moc, která by po jeho smrti přiměla knížete Vladislava ke zrušení úřadu.¹²¹ Polská paralela mimoto naznačuje, že ani zkušenost se Setěchovými ambicemi, nepředstavovala pro polské panovníky důvod k odstranění palatinátu.¹²²

116 IBIDEM, III/17, s. 181; III/22, s. 189; III/27, s. 196–197; III/30, s. 199–200; III/32, s. 203; III/37, s. 209; III/39, s. 211.

117 IBIDEM, II/43, s. 150.

118 „*Mutinam filium Bosa, suum collateralem et secretarium*“, IBIDEM, III/4, s. 165.

119 IBIDEM, III/14, s. 176; III/19, s. 184; rádcí (*consiliarii*) Hrabíše a Protiven, III/16, s. 179; III/10, s. 184.

120 „... *his duobus omnem curam suam commiserat et, ut essent in tutelam Boemie, cunctis eos prefecerat*“, IBIDEM, III/22, s. 189.

121 Jíž v první knize kroniky, tedy dlouho předtím, než se kronikář dostal k líčení současných událostí, hovoří nepříteliš lichotivě o Vackovi jako o muži „*narozeném pod selským mlýnem*“ (*cum nostris temporibus Wacek sub mola rusticana natus*), IBIDEM, I/35, s. 63.

122 Po Setěchově vyhnání roku 1100 se kníže podle kronikáře Galla Anonyma rozhodl již žádného palatina do čela svého dvora neustanovit a nadále vládl sám, „*nullum tamen in curia sua palatinum vel palatini vicarium prefecit. Omnia namque per se ipsum vel suo consilio sagaciter ordinabat [...]. Et sic per se patriam sine palatino comite rexit*“, Galli Anonymi *cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*, MPH Nova Series II, Karol Maleczyński (ed.), Kraków 1952, II/21, s. 88; úřad palatina však nezankl a po smrti panovníka roku 1102 hodnost znovu obsadil Vladislavův nástupce Boleslav Křivoústý, J. KURTYKA, *Hofämter, Landesämter, Staatsämter*, s. 139–140.

Zmíněné indicie vedou k závěru, že označením *palatinus comes* Kosmas skutečně neměl na mysli úřad, jenž by byl obdobou polského vojvody. Nemusí se jednat o nijak překvapivý závěr. Hierarchie dvorských hodností nebyla ve středověké Evropě ani ve 12. století shodná. Zatímco např. na dvoře trevírského arcibiskupa byl nejvýznamnějším hodnostářem komorník, stál v henegavském hrabství stejně jako ve Francii na špičce dvora *dapifer/senešal*.¹²³ Zdá se, že podobná hierarchie existovala na saském dvoře Jindřicha Lva, kde jako nejvýznamnější vystupoval rovněž stolník. Naopak komorník zřejmě platil za méně hodnotný dvorský úřad.¹²⁴ Naopak *Kronika švábských Welfů (Historia Welforum)* nejmenuje na čele dvora některý z předcházejících úřadů, nýbrž výslovně připisuje nejvýznamnější postavení mezi dvorskými úředníky fojtovi (*advocatus*).¹²⁵ Význam jednotlivých oficií se odvíjel od místního vývoje a jeho případných specifik. Analogie s polskými poměry založená pouze na Kosmově dvojím užití termínu *palatinus comes* ve spojitosti s českými velmoži se jeví jako zavádějící. V tomto ohledu se však nezdá pravděpodobná ani možnost, že by Kosmas použil výraz *palatinus comes* jako synonymum hodnosti komorníka. Skutečnosti nejbližší bude zřejmě již zmíněná interpretace daného titulu pomocí Kosmova opisu „první v knížecím paláci“, aniž bychom za ním hledali reálně existující úřad. Pro podobný výklad máme ostatně oporu v podobné paralele z mladšího období. Ota Zbraslavský užil v prvních kapitolách *Zbraslavské kroniky* pro Záviše z Falkenštejna označení *dispensator*, které však rovněž neodkazuje ke konkrétnímu úřadu, ale spíše k obecné rovině významu slova ve smyslu „správce“.¹²⁶

Obrátíme-li pozornost k dalším doloženým úřadům, jsme schopni o náplni činnosti uvažovat pouze na základě jejich názvů a analogií. Nejvyšší lovčí, o němž hovoří Kosmas k roku 1055, stál zřejmě v čele struktury lovců, které nacházíme na hradištích i dvorcích. Jedním z nich byl např. Hovora, který získal od knížete Jaromíra pro sebe i své potomky dědičný úřad lovcůho ve Zbečně.¹²⁷ Lze předpokládat, že v kompetencích nejvyššího lovcůho byla organizace knížecích lovců. Jak tato činnost vypadala v ideál-

123 W. RÖSENER, *Hofämter an mittelalterlichen Fürstenhofen*, s. 515–517 a 536–537; *dapifer/senešal* navazoval ve francouzské kulturní sféře na hodnost karolinského palatina, srov. J. FLECKENSTEIN, *Die Struktur des Hofes Karls des Großen*, s. 12–13; nověji např. *Medieval France. An Encyclopedia*, New York – London 1995, s. 1645.

124 Claus-Peter HASSE, *Hofämter am welfischen Fürstenhof*, in: *Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter*, Wolfenbütteler Mittelalter-Studien 7, Bernd Schneidmüller (ed.), Wiesbaden 1995, s. 104–105.

125 „*Prefecerant etiam familie sue tam maiori quam minori unum de maioribus curiae, quem nominabant advocatum*“, *Monumenta Welforum antiqua*, s. 13.

126 Srov. níže kap. *Vývoj přemyslovského dvora v letech 1253–1306*.

127 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/34, s. 62–63. Dalším takovým lovcům byl *Morek venator de Belsk* doložený k roku 1169, CDB I, č. 246, s. 218.

ním případě, si můžeme přiblížit alespoň podle spisu Hinkmara z Remeše *De ordine Palatii*. Lovčím náleželo zabezpečit vše potřebné pro průběh lovu, zjistit počet účastníků, vybrat správné místo pro jeho konání, zajistit potřebné množství lidí, psů či cvičených ptáků. Měli také zaopatřit dostatečné stravování pro zúčastněné.¹²⁸ Význam lovu v každodenním životě podtrhuje rovněž doprovod lovčích, který můžeme doložit u panovníka na cestách. Když Soběslav I. odhalil roku 1130 při cestě z Kladska na Moravu pokus o svou vraždu, byli to právě lovčí se psy, které vyslal za jedním z domnělých pachatelů, jemuž se podařilo uniknout.¹²⁹

Rovněž o činnosti Kosmova *mistra nad kuchaři a pekaři* si lze udělat představu pouze na základě vlastního názvu, který odkazuje k zajištění každodenní obživy dvora. Podobné vymezení kompetencí předpokládáme v případě později doloženého stolníka (*dapifer*). O jeho náplni příznačně vypovídá pojem *mensa*, který pro opis úřadu použil *Kanovník vyšehradský*. Stolníkovi tedy příslušela starost o vše, co se týkalo zabezpečení panovníkovy tabule. Konkrétní příklady se opět nabízejí pouze ze zahraničních pramenů. Úřadu stolníka odpovídala na karolinském dvoře svou náplní hodnost senešala, který se měl mimo jiné starat, aby jemu podřízení úředníci byli vždy zpraveni o místě, příjezdu i pobytu panovníka a mohli v předstihu připravit vše potřebné.¹³⁰ Stolník, jemuž se na dvoře henegavského hraběte stále běžně říkalo senešal, stál nejen v čele dvora a ostatní úředníci se mu zodpovídali ze svých povinností, ale také připravoval pro svého pána hostiny.¹³¹ V podstatě identickou náplň činnosti jako u stolníka, můžeme předpokládat v případě číšníka, samozřejmě s tím rozdílem, že v tomto případě šlo o zajištění nápojů a jejich servírování. Výskyt termínů *subdapifer/subpincerna* v domácích pramenech dokládá rovněž existenci stolníkových/číšnickových podřízených a můžeme předpokládat podobnou hierarchii jako u komorníků.¹³² V souvislosti se zmíně-

128 *Hincmarus De ordine Palatii*, s. 76–78. Obdobně hovoří o funkci lovčích také např. známé *Capitulare de villis*, MGH *Capitularia regum Francorum I*, Alfred Boretius (ed.), Hannoverae 1883, s. 87, ustanovení 47.

129 *Kanovník vyšehradský*, s. 207–208.

130 *Hincmarus De ordine Palatii*, s. 74–76; srov. *Capitulare de villis*, s. 87, ustanovení 47.

131 „... *dapifer*, qui vulgariter *senescalus* dicitur“, *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 295; „*Omnes ministri curie de ministerii suis debent computare coram senescalco*“, *IBIDEM*, s. 295, 301; „... *dapes tanquam summus Hanoniensis dapifer amministravit* [...] *vinum tanquam summus pincerna propinavit*“, *IBIDEM*, s. 101; „*Ubi cum Egidius de Sancto Oberto cruce signatus domino suo comiti dapes tanquam summus dapifer ministrasset*“, *IBIDEM*, s. 107.

132 Podobu běžné činnosti služebního personálu, který podléhal stolníkovi a číšníkovi, si lze představit na základě zprávy polského kronikáře Galla Anonyma vztahující se k hnězdenské korunovací Boleslava Chrabrého roku 1000. Na závěr třídených oslav měl Boleslav rozkázat, aby právě číšníci a stolníci posbírali zlaté a stříbrné nádoby, které daroval císaři Otovi III. „*Finito namque convivio pincernas et dapiferos vasa aurea et argentea, nulla enim lignea ibi habebantur, cyphos videlicet et cuppas, lances et scutellas et cornua de mensis omnibus trium dierum congregare*

nými Hinkmarovými záznamy je zajímavé rovněž Kosmovo líčení cesty biskupa Jaromíra-Gebharda na Moravu roku 1073. Jaromír směřoval do svého dvorce v Sekyř Kosteletě, po cestě však odbočil, aby navštívil biskupa Jana v Olomouci. Poté, co Jaromír využil malicherné záminky, aby Jana fyzicky napadl a potupil, podle Kosmy „*odjel na svůj dvůr, kam předtím oznámil svůj příjezd*“.¹³³ Vystává otázka, jak vlastně probíhaly nejen biskupovy, ale také panovníkovy cesty po knížectví. Z kronikářova záznamu plyne, že biskupova cesta byla dopředu oznámena, tedy plánována. Jistá analogie s Hinkmarovým popisem, podle něhož bylo hlavním úkolem nejen senešela, ale také dalších hodnostářů, připravit místní úředníky na panovníkův příjezd a zajistit vše potřebné, se tedy nabízí.

Postavení i povinnosti maršálka/podkoního (*marscalcus/agaso*) vyplývaly ze spojení úřadu s významným přepravním i vojenským prostředkem doby – koněm. Maršálek opata kláštera Maurmünster (Maurmoutier) měl na starosti stáje, koně, příslušející služebníky i ozbrojený doprovod.¹³⁴ Podobně jako další výše zmínění úředníci zabezpečoval karolinský maršálek cestování panovníka, význam úřadu se však odvíjel především od jeho postavení velitele vojska. Funkci maršálka jako velitele vojenského doprovodu zachytil Arnold z Lübecku při líčení pouti saského a bavorského vévody Jindřicha Lva do Palestiny roku 1172. Když průvod napadli Srbové, byl to podle kronikáře právě maršálek, který shromáždil bojovníky okolo vévodovy korouhve.¹³⁵ Nepřímo by podobné kompetence úřadu v domácích poměrech mohla naznačovat Vincenciova zmínka o účasti maršálka Jiříka na křížovém tažení Vladislava II. do Palestiny.

Hodností, kterou známe jak z Kosmova podání, tak listinného materiálu, je úřad mečníka. Službu, která spočívala v nesení meče před panovníkem v průběhu procesí, zachycují prameny zejména při oslavách církevních svátků či jiných slavnostních příležitostech.¹³⁶ Tomu odpovídá Kosmův údaj o funkci mečníka, kterou při oslavě vánočních svátků v Žatci

precepit et imperatori pro honore, non pro principali munere presentavit“, *Galli Anonymi cronicae*, I/6, s. 21.

¹³³ Návštěva v Olomouci *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/27, s. 120–122; „... it in curtem suam, ad quam olim condixerat ire“, *IBIDEM*, II/27, s. 122.

¹³⁴ „*Stabularius, ut marshalcus abbatibus, stabulo, famulis, equis, equitature atque copule abbatibus praesideat*“, *Membrana Meinhardi abbatibus*, s. 228.

¹³⁵ „... *circuibat Heinricus marscalcus cogens milites omnes ad vexillum ducis convenire*“, *Arnoldi Chronica Slavorum*, MGH SS rer. Germ. in usum scholarum XIV, Johann Martin Lappenberg (ed.), Hannoverae 1868, I/3, s. 17.

¹³⁶ Srov. J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 226–227; např. roku 1134 vystupoval při oslavě Velikonoc ve funkci mečníka pro Lothara III. dánský král Magnus, *Cronica Sancti Petri Erfordensis moderna*, MGH SS rer. Germ. in usum scholarum XLII, Oswald Holder-Egger (ed.), Hannoverae 1899, s. 170. Boleslav III. Křivoústý plnil roli mečníka znovu roku 1135 na sněmu v Merseburku, kde tuto čestnou službu vykonával také pro císaře Lothara III., *Annales Magdeburgenses*, MGH SS XVI, Georg Waitz (ed.), Hannoverae 1859, s. 185. Roku 1184 se na Mohučském sněmu

roku 1099 vykonával „*se souhlasem kmetů*“ polský knězic Boleslav (pozdější Boleslav III. Křivoústý). Boleslav měl podle Kosmy za svoji čestnou službu dostávat „*každoročně vždy sto hřiven stříbra a deset hřiven zlata*“, což je možné interpretovat v tom smyslu, že se s Boleslavovou úsluhou při stejné či podobné významné příležitosti počítalo do budoucna.¹³⁷ Z výčtu světských funkcí zbývá ještě dvorský sudí, jenž zastupoval knížete v rámci soudnictví.¹³⁸ Rovněž v případě doloženého „správce“ (*dispensator*) Hroznaty nelze k náplni jeho činnosti uvést bližší podrobnosti. Prameny termín užívají nejčastěji ve vztahu k hospodářskému správci či almužníkovi. Kristián takto označil „správce domácnosti“ knížete Václava a v zahraničních pramenech výraz nacházíme také jako synonymum pro majordoma – hofmistra. Vzhledem k významovému rozsahu pojmu *dispensator* mohl tedy Hroznata vykonávat prakticky cokoliv.¹³⁹

přeli o funkci mečníka český kníže, rakouský i saský vévoda, falckrabě rýnský a lantkrabě durynský, *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 142–143.

137 „*Item eodem anno dux Bracizlaus in nativitate Domini Bolezlaum per sororem sibi propinquum invitavit ad convivium, quod erat in urbe Satc dispositum, ubi in ipso festo consentientibus omnibus comitibus Boemie factus est Bolezlaus ensifer avunculi sui. Quem post festum dux remittens ad propria dono dat sibi et constituit, quatenus ensifere dignitatis pro ministerio ex tributo, quod pater suus Wladizlaus solvebat, annuatim semper C marcas argenti et X auri talenta habeat*“, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/10, s. 170.

138 Srov. např. Otto PETERKA, *Rechtsgeschichte der böhmischen Länder in ihren Grundzügen dargestellt I. Geschichte des öffentlichen Rechtes und die Rechtsquellen in vorhussitischer Zeit*, Reichenberg 1923, s. 35; Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 36; J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 185.

139 Srov. *Latinitatis mediae aevi lexicon Bohemorum II*, s. 201–202; *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, s. 341. Ve smyslu *maior domus* uvádí termín DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, t. 3, col. 139c. <http://ducange.enc.sorbonne.fr/DISPENSATOR>. Obdobně lze nahlížet na doložené vilika. *Villicus* může být synonymem výrazu *dispensator*, jak naznačuje případ jistého Předvoje, který se v listině datované k roku 1219 nejprve připomíná s hodností *dispensator*, aby vzápětí ve svědečné řadě figuroval jako *villicus*, CDB II, č. 188, s. 175 (s označením *villicus* vystupuje Předvoj již o rok dříve, CDB II, č. 153, s. 143–144). Zda se však i v případě zmíněného Hroznaty jedná o obdobnou terminologickou záměnu, nelze potvrdit ani vyvrátit. Vilik je literaturou pokládán za knížecího hospodářského správce, jemuž již starší bádání přisuzovalo významné postavení na knížecím dvoře, ačkoliv zejména O. Peterka uvažoval, že úřad postupně ztrácel na důležitosti ve prospěch hodnosti komorníka, srov. Julius LIPPERT, *Social-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I*, Prag – Wien – Leipzig 1896, s. 234–235; František VACEK, *Sociální dějiny české doby starší*, Praha 1905, s. 120–134; O. PETERKA, *Rechtsgeschichte der böhmischen Länder*, s. 34; v současné době probíhá o významu a funkci viliků v ústrojí přemyslovské správy bouřlivá debata, k čemuž srov. zejm. L. JAN, *Václav II. a struktury*, s. 23–37, 168nn.; IDEM, *Budování monarchie českých Přemyslovců. Postřehy a úvahy*, in: Martin Wilhoda – Lukáš Reitingger a kolektiv, *Proměna středověčného Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely*, Brno 2010, s. 116–136, zde zejména s. 126–131; odlišný názor zastávají Dušan TŘEŠTÍK – Josef ŽEMLIČKA, *O modelech vývoje přemyslovského státu*, ČČH 105, 2007, s. 122–164 či Josef ŽEMLIČKA, *Kasteláni, vilikové a beneficia v netransformované transformaci*, ČČH 106, 2008, s. 109–136. Zaměříme-li se čistě na panovnický dvůr, je v každém případě zarážející velmi omezený výskyt tohoto úředníka zejména v diplomatických pramenech ve srovnání s pravidelností, s jakou se v listinách setkáváme s hodnostáři, jako byli komorník, maršálek, číšník, stolník či později dvorský soudce. Tento stav by potvrzoval Peterkův názor, přestože není současně vyloučeno, že úřad mohl být i vzhledem ke své „eko-

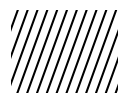
Vedle světských hodnostářů a sloužících tvořili významnou složku dvora duchovní. Náplň jejich činnosti vyplývala nejen z liturgických povinností, ale rovněž z dosaženého stupně vzdělání, které církevní osoby předurčovalo mimo kancelářské agendy také k diplomatické činnosti. Když Kosmas stylizoval řeč Viprechta z Grojče, který doporučoval knížeti Břetislavovi II. volbu kaplana Heřmana novým biskupem, patřila k Heřmanovým předpokladům právě spolehlivost při vykonávání poselství.¹⁴⁰ Diplomatické mise náležely vedle dohledu nad činností kanceláře a listinnou agendou rovněž k náplni činnosti kancléřů a notářů. Viděli jsme, že roku 1146 zemřel v Konstantinopoli vyšehradský probošt a kancléř Alexandr, který zde zřejmě jednal o nadcházejícím křížovém tažení. Jednání s byzantským dvorem vedl o necelá dvě desetiletí později také notář Martin, vnuk kancléře Gervasia.¹⁴¹

nomické“ náplni vždy pouze jedním z komorníkových podřízených. V každém případě četnost doložení „pražského“ (ústředního?) vilika nevyovídá o výjimečném postavení úřadu a je pravděpodobné, že jeho váha nedosahovala významu dalších zmíněných hodností.

140 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/7, s. 168. Za posla využil Vratislav rovněž kaplana olomouckého biskupa, jistého Němce Hagena, který měl v Římě informovat o napadení biskupa Jana pražským biskupem Jaromírem-Gebhardem, *IBIDEM*, II/28, s. 123. Rovněž zájmy pražského biskupa hájil před papežským stolicí jeho kaplan Albík, *IBIDEM*, II/38, s. 140.

141 Povinnosti a každodenní starosti duchovního panovnického dvora plasticky přiblížil Gottfried z Viterba ve spisu *Memoria Seculorum*. Gottfried působil jako notář, kaplan a diplomat Fridricha I. Barbarossy i jeho syna Jindřicha VI. Čtenáři se světuje, že na díle nepracoval v tichu a klidu poustevny či kláštera, nýbrž v zákoutích panovnického paláce, na cestách, dokonce v průběhu obléhání hradů a bitev. Gottfried psal během každodenního shonu dvora, přestože byl vytížen plněním liturgických a dalších povinností, koncipováním listů i mnoha diplomatickými cestami, které vykonával po celé Evropě, *Memoria Seculorum*, MGH SS XXII, Georg Heinrich Pertz (ed.), Hannoverae 1872, s. 105. Přes možnou nadsazenost popisu, jenž měl bezpochyby vyzvednout Gottfriedovo úsilí a zásluhy, je klerikův záznam dobrým příkladem různorodosti úkolů, které připadaly vzdělaným duchovním pohybujícím se v panovníkově blízkosti.

2. Přemyslovský dvůr 10.–12. století

Při shrnutí a zhodnocení doložených zpráv představuje problém *sui generis* výpovědní hodnota pramenného materiálu, kterou neomezuje pouze nedostatečná kvantita, ale také zmiňovaná otázka terminologie. Nejedná se přitom pouze o již rozebírané výrazy jako *curia* či *palatinus comes*. Situaci komplikuje rovněž skutečnost, že se za formální shodou názvů úřadů může skrývat rozdílná náplň, nebo jsou naopak některé výrazy používány *promiscue*, aniž by jejich formální rozdílnost odrážela obsahovou odlišnost. Vzorem prvního typu je především termín *camerarius*, u něhož jsme ukázali, že označuje široké spektrum různě postavených osob, u nichž nejsme schopni blíže určit náplň činnosti. Příkladem může být listina vydaná v průběhu roku 1180, v jejíž svědečné řadě jsou doloženi komorníci Hrabíše a Oneš.¹⁴² V případě Hrabíše se jedná o nejvyššího komorníka, zda mohl být Oneš jedním z jeho podřízených komorníků dvora, panovnice či dokonce olomouckého biskupa, jemuž je listina určena, se lze pouze domnívat. Nejedná se přitom o výjimečný domácí fenomén. Např. Gislebert z Monsu ve svém přehledu úřadů henegavského dvora (*Ministeria curie Hanoniensis*) hovoří o komornících a náplni jejich činnosti. Přestože je ze souvislostí od počátku zřejmé, že mezi komorníky panuje hierarchie, teprve s postupem textu užívá Gislebert k bližšímu rozlišení adjektivum *minor* a odlišuje tak zřetelně (nadřízeného) komorníka od menších/nížších komorníků.¹⁴³

Za příklad druhé skupiny termínů může sloužit zástupné užívání výrazů *marscalcus/agaso*. Na listině z roku 1175 vystupoval Heřman pod označením *agazo*. Stejný muž se ovšem v březnu roku 1177 objevil s titulem *marscalcus*, který na listině vydané o měsíc později nesl také jeho nástupce v úřadu Dluhomil. Roku 1180 se znovu setkáváme s termínem *agaso*.¹⁴⁴ První dvě listiny bezpochyby hovoří o identické osobě, jsou však psány rozdílnými písaři, kteří byli zvyklí užívat pro jednoho hodnostáře rozlišná po-

142 CDB I, č. 292, s. 261.

143 *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 297 a 299.

144 Srov. svědečné řady CDB I, č. 278, s. 244: „*Hermannus agazo cum fratribus suis Gauel et Zauise*“; č. 279, s. 246: „*Hermanno marscalco cum fratribus suis Zauissa et Gaulo*“; č. 280, s. 247: „*Dlugomilus marscalcus*“; č. 292, s. 261: „*Protiva agaso*“.

jmenování.¹⁴⁵ Zatímco v případě maršálka je situace jednoznačná, narazili jsme na podobný problém rovněž u označení *notarius/subcancellarius*. Jako podkancléř (*subcancellarius*) býval ve francouzských pramenech označován první notář kanceláře.¹⁴⁶ Titul známe rovněž z německého prostředí, kde se prvně objevuje v době vlády Jindřicha IV. Opakovaný výskyt je však doložen pouze za vlády Lothara III., kdy je užíván pro vedoucího notáře kanceláře, jenž v této době zastupoval chybějícího kancléře.¹⁴⁷ Výše vyslovená domněnka, že výraz *subcancellarius* dokládá i pro naše prostředí hlubší diferenciaci kanceláře, kde v čele pisařů stáli „podkancléři“ Martin a později Florian, je tak opodstatněná. Vystává však otázka, jak chápat Florianovu pozici od roku 1170. Od tohoto data se až do svého nástupu do kancléřského úřadu na konci sedmdesátých či na počátku osmdesátých let 12. století objevuje v listinách pouze jako notář (*notarius*). Proměna ze *subcancellarius* na *notarius* může na první pohled naznačovat změnu postavení. V takovém případě by roku 1169 doložený podkancléř Florian klesl od roku 1170 do pozice notáře, aby po několika letech znovu povýšil, tentokrát na post kancléře. Pravděpodobnější se zdá ale jiná varianta. I v průběhu 13. století pravidelně kolísá titul prvního notáře a protonotáři jsou běžně zaměňováni za notáře. Dvojice *subcancellarius/notarius* podobně jako později *protonotarius/notarius* tedy spíše než o kariérních vzestupech a pádech vypovídá o stejném fenoménu – kolísavém názvosloví. Určující v těchto případech není vlastní označení úřadu, ale spojení s osobou, která jej zastává. Roku 1169 je Florián doložen jako „podkancléř“, byl tedy zřejmě prvním notářem v kanceláři. Pokud je v dalších letech označen pouze jako notář, vypovídá titulatura primárně o jeho „pracovním zařazení“, ne však o postavení, které v rámci skupiny notářů zastával. *Subcancellarius* Florián z roku 1169 a *notarius* Florián z roku 1170 je identická osoba, v obou případech se jedná o prvního notáře panovnické kanceláře, zatímco však první doložený titul postihuje konkrétní místo v rámci hierarchie, je druhý obecným označením skupiny úředníků, mezi něž Florián náležel.

Obdobné schéma lze fakticky doložit pro všechny názvy úřadů zachycených zejména v listinném materiálu. Příkladem může být hodnost nejvyššího komorníka. Jen v malém počtu případů je jeho postavení v hierarchii blíže charakterizováno, např. pomocí adjektiv *summus*, *regis* nebo *ducis*. V převažující většině doložení vystupuje držitel úřadu jenom jako ko-

145 CDB I, č. 278–279, s. 243–244; srov. také *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum I*, s. 103.

146 *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, s. 996.

147 *Henrici IV. Diplomata*, MGH *Diplomata regum et imperatorum Germaniae VI/2*, Dietrich von Gladiss (ed.), Hannoverae 1952, s. 607; *Lotharii III. Diplomata nec non Richenzae imperatricis Placita*, MGH *Diplomata regum et imperatorum Germaniae VIII*, Emil von Otenthal – Hans Hirsch (edd.), Berlin 1928, s. XVI.

morník. Např. Hrabiše je pouze v listině z let 1195–1197 označen spojením *summus camerarius*, v listině z roku 1197 *camerarius ducis*, zatímco na všech dalších dochovaných listinách vystupuje pod prostým označením *camerarius*. Podobně jako Florián je Hrabiše ve většině případů charakterizován obecným „pracovním zařazením“ mezi komorníky, pouze výjimečně doplnili autoři listin rovněž odkaz na jeho místo v „komornické“ hierarchii. Z hlediska bližší identifikace daných osob tedy rozhodující roli hrály jiné okolnosti, než přesné definování úřadu pomocí jeho názvu. V našem případě tuto roli bezpochyby plnilo jméno držitele hodnosti. *Camerarius* Hrabiše nemohl být v době sepsání dané listiny nikdo jiný, než nejvyšší komorník, stejně, jako byl *notarius* Florián vedoucím písařem, aniž by tato skutečnost musela být za všech okolností zdůrazňována.

Přes naznačené problémy s terminologií dovoluje samotný výčet doložených dvorských úřadů vyslovit některé závěry. V rámci jednotlivých hodností je zřetelná hierarchie, na niž upozorňuje výskyt podřízených úředníků, nejčastěji označených předponou *sub*, stejně jako označení nejvyšších dvorských hodnostářů adjektivem *summus*. Hierarchie však vystupuje do popředí také mezi nevyšše postavenými hodnostáři. Za nejvýznamnější úřad platil nejvyšší komorník, což potvrzují nejen četnost doložení, která významně přesahuje zbylé světské hodnosti, ale zejména kariérní postupy. Pokud můžeme sledovat přesuny držitelů dvorských hodností, postupují vždy právě k tomuto úřadu.¹⁴⁸ Lze předpokládat, že druhým nejvýznamnějším oficiem byl maršálek. Tomu by nasvědčoval případ číšníka Dluhomila, který se stává maršálkem poté, co dosavadní maršálek Heřman získal hodnost komorníka.¹⁴⁹ O míře a rozdílu v prestiži úřadů číšníka a stolníka nelze vyslovit jednoznačný závěr. Významné postavení náleželo rovněž kancléři, který stál na čele rozrůstající se kanceláře. Téměř po celou druhou polovinu 12. století vykonávali kancléřský post pouze dva muži, Gervasius a jeho nástupce Florián. Samotný výčet doložených úřadů vypovídá rovněž o další skutečnosti. Čtveřice světských hodností – komorník, maršálek, číšník a stolník – byla v říši považována za známku rozvinutého knížecího dvora 12. století.¹⁵⁰ Přemyslovský dvůr tedy před polovinou 12. věku dosáhl (minimálně) po formální stránce podoby běžné v říšském prostředí.

148 Komorníky se stali bývalí maršálkové Vojslav a Heřman i stolník Letar. Pokud budeme uvažovat o ztotožnění číšníka Hroznaty s později doloženým komorníkem Hroznatou z Peruce, můžeme jej rovněž přiřadit ke zmiňovaným případům.

149 Srov. CDB I, č. 279–280, s. 246–247.

150 Tuto tezi rozpracoval W. RÖSENER, *Hofämter an mittelalterlichen Fürstenhofen*, s. 548–549; IDEM, *Der mittelalterliche Fürstenhof*, s. 29.

Právě shodný obraz skladby dvorských hodností, který nacházíme v českých i německých pramenech zejména 12. století, ovlivnil dosavadní chápání vývoje přemyslovského dvora v domácí historiografii. František Palacký dospěl k závěru, že dvůr českých panovníků převzal zejména za panování Soběslava I. (1125–1140) „ústroj německé“.¹⁵¹ Hermenegild Jireček naopak předpokládal, že dvorští úředníci byli ustanoveni v 11. století podle vzoru „byzantsko-franského“.¹⁵² Význam západoevropských (franských) podnětů pro formování přemyslovského dvora akcentovali také další autoři.¹⁵³ Literatura současně neopomíná zdůraznit rozdílný obraz dvora pražských Přemyslovců, který na jedné straně alespoň částečně nabízí *Kosmova kronika* a na straně druhé mladší prameny následujícího období.¹⁵⁴ Do popředí tak vystupuje představa přemyslovského dvora, který navazoval na skladbu dvorského prostředí Karlovců, aby posléze prošel v první polovině 12. století proměnou reagující na nové impulsy z říšských poměrů.

Zastavme se nejprve u vývoje knížecího dvora v říši, jemuž se věnoval podrobně zejména Werner Rösener. Při rekonstrukci knížecích dvorů vycházel ze dvou základních předpokladů, z nichž první představuje neskrývané napodobování dvora panovnického, k němuž se zcela bez ostychu přiznávají již soudobé prameny.¹⁵⁵ Se zřetelnou dávkou pýchy informoval na počátku svého díla autor spisu *Historia Welforum* (okolo roku 1170), že dvůr jihoněmeckých Welfů odpovídal obrazu královského dvora a měl tedy úřady stolníka, číšníka, maršálka, komorníka a korouhevnicka.¹⁵⁶ První čtyři ze zmíněných úřadů jmenovalo již o deset let dříve sepsané *Constitutio de expeditione Romana* (Reichenau okolo roku 1160), jehož autor považoval jejich ustavení dokonce za povinnost jednotlivých knížat.¹⁵⁷ Zatímco vrstva nejvýznamnějších leníků římského krále proflovala vlastní dvůr

151 F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého I/2*, s. 238.

152 Hermenegild JIREČEK, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě II. Od počátku XI. do konce XII. století*, Praha 1864, s. 116.

153 Srov. O. PETERKA, *Rechtsgeschichte der böhmischen Länder*, s. 33–35; F. VACEK, *Sociální dějiny české doby starší*, s. 251; s opatrností a upozorněním na možnou zavádějící výpovědní hodnotu latinské terminologie připomíná spřízněnost merovejských, karlovských a otonských vzorů s českým prostředím také J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 152 a 184. Pouze o vzniku dvorských úřadů v 11. století a jejich dalším rozšíření ve století následujícím hovoří Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 35.

154 R. NOVÝ, *Přemyslovský stát 11. a 12. století*, s. 44.

155 Významné místo v tomto procesu přisoudil Rösener hostině, která se roku 936 odehrála v Cáchách. Otovi I. při této příležitosti posluhovali vévoda Gislebert Lotrinský jako komorník, Eberhard Franský jako stolník, Herman Švábský jako číšník a Arnulf Bavorský jako maršálek, W. RÖSENER, *Hofämter*, s. 502nn.

156 „Domum quoque suam regio more ordinauerant, ita ut quoque officia curie, id est ministeria dapiferi, pincerne, marscalci, kamerarii, signiferi“, *Monumenta Welforum antiqua*, s. 13.

157 „Singuli vero principes suos habeant officinarios speciales, marscalum, dapiferum, pincernam et kamerarium“, *Constitutio de expeditione Romana*, MGH Constitutiones et acta publica imperatorum et regum I, Ludwig Weiland (ed.), Hannoverae 1893, s. 663.

po vzoru panovníka, snažili se méně významní páni i církevní instituce přiblížit knížecímu standardu. Se stejným sebevědomím jako *Historia Welforum* informují také anály kláštera Stetenberg (přelom 12.–13. století), že byl klášter úřady doslova ozdoben „podle zvyku knížat“.¹⁵⁸ Knížecí dvůr se čtveřicí centrálních úřadů číšníka, stolníka, maršálka a komorníka tak na jedné straně kopíroval dvůr královský, sám se však zároveň stával vzorem k napodobování, neboť byl zřetelným symbolem postavení a prestiže. Požadavky „*Constitutia*“ na vybavení knížecího dvora čtyřmi základními úřady také přejímají právní knihy ze 13. století, zejména relace *Schwabenspiegels*.¹⁵⁹

Druhý předpoklad pro vytváření dvorů říšských knížat, se kterým pracuje německá medievistika, představuje další výrazný fenomén říšských dějin 12. století – budování teritoriálních knížectví (*Landesherrschaft*). Knížata, podobně jako další urození či církevní instituce, přetvářela původně rozptýlenou držbu, skládající se z různorodého konglomerátu alodiálních i lenních statků a dalších práv, na kompaktní územní panství. Středem centralizačního úsilí knížecí moci se stal právě dvůr, jehož úřady byly obsazeny ministeriálitou, která současně představovala hlavní oporu teritoriální správy a politiky. Souvislost mezi výstavbou teritoria a dvora podtrhuje podle Rösenera skutečnost, že raný výskyt centrálních úřadů je doložen právě v případech rodů či institucí, u nichž lze současně prokázat pokročilý rozvoj územního panství.¹⁶⁰

158 „... et quod ad huius mundi gloriam pertinet secundum ritum principum, dapiferis, pincernis, marescalcis, militibus, ministerialibus nostram ecclesiam gloriosissime decoravit“, *Annales Stederburgenses*, MGH SS XVI, Georg Heinrich Pertz (ed.), Hannoverae 1859, s. 200.

159 „... div geistlichen fursten amor und div waertlichen fursten amor die sint gestiftet von vier fursten ampten von erste. mit einem chameraere mit einem schenchen mit einem truhsaetzen mit einem marschalich“, *Schwabenspiegel Kurzform I*, MGH Fontes iuris Germanici antiqui, Nova series IV/1–2, Karl August Eckhardt (ed.), Hannoverae 1974, s. 118.

160 W. RÖSENER, *Hofämter*, především s. 491–496, 514nn., 548; Johannes LAUDAGE, *Rittertum und höfische Kultur der Stauferzeit eine Einführung*, in: *Rittertum und höfische Kultur der Stauferzeit*, Johannes Laudage – Yvonne Leiverkus (edd.), Köln 2006, s. 15–18; Hans Karl SCHULZE, *Adelsherrschaft und Landesherrschaft. Studien zur Verfassungs- und Besitzgeschichte der Altmark, des ostsächsischen Raumes und des hannoverschen Wendlandes im hohen Mittelalters*, Köln – Graz 1963, s. 113nn.; Hans PATZE, *Die Entstehung der Landesherrschaft in Thüringen I*, Köln – Graz 1962, s. 326nn.; Wilhelm PÖTTER, *Die Ministerialität der Erzbischöfe von Köln vom Ende des 11. bis zum Ausgang des 13. Jahrhunderts*, Düsseldorf 1967; Hagen KELLER, *Zwischen regionaler Begrenzung und universalem Horizont. Deutschland und Imperium der Salier und Staufer 1024–1250*, Frankfurt am Main – Berlin 1986, s. 342nn.; také v případě správní funkce dvora a využití ministeriality v dvorské službě je možno hovořit o inspiraci císařským dvorem. Potřeba zajistit a zefektivnit řízení královské domény zajistila ministeriálitě v druhé polovině 11. století významné postavení na sálském panovnickém dvoře i v říšské správě. Stejnou cestou postupovala zejména ve 12. století při utváření dvora a organizaci správy teritoria také říšská knížata. Základní práci věnovanou vzniku a významu ministeriality zůstává Karl BOSL, *Die Reichsministerialität der Salier und Staufer. Ein Beitrag zur Geschichte des hochmittelalterlichen deutschen Volkes, Staates und Reiches I–II*, Schriften der MGH 10, Stuttgart 1950–1951; IDEM, *Das ius ministerialium. Dienstrecht und Lehnrecht im deutschen Mittelalter*, in: *Studien zum*

Rösener ve své studii přemyslovský dvůr opominul, ačkoliv by jím zvolený přístup přinášel zajímavý výsledek.¹⁶¹ Autor stanovil ranou fázi rozvoje knížecího dvora v první polovině 12. století, kdy se na dvorech porýnských arcibiskupů (Kolín, Mohuč, Trevír) a rakouských markrabat rozvinul systém čtyř centrálních hodností. Kolínský a mohučský dvůr se měl plně rozvinout na konci třicátých let 12. století, v Trevíru je tato čtveřice úřadů dosvědčena na počátku let padesátých. Vídeňský dvůr k roku 1141 disponoval úřady maršálka, komorníka a stolníka, číšník se však zmiňuje až k roku 1159. Hlavní etapu „dvorské geneze“ položil Rösener do druhé poloviny století, zvláště mezi roky 1170–1190. V této době se z kvarteta úřadů měl stát základní atribut dvora světských i duchovních knížat.¹⁶² Přemyslovský dvůr by se tak nejen řadil do oné „rané fáze“, ale dalo by se zároveň logicky předpokládat, že by ve své době prestižním uspořádáním sám ovlivňoval další konstituování dvorů říšských knížat. Přitažlivě současně vyhlíží časová paralela mezi výskytem centrálních úřadů v Čechách a na babenberském dvoře rakouských markrabat. Díky sňatkům s dcerami Leopolda II. (†1095) pojil příbuzenský poměr s rakouskými markrabaty Bořivoje II. i Litolda Znojemského. S dcerou Leopolda III. (1095–1136) se o generaci později oženil Vladislav II. Dcera Soběslava I., Marie, byla naopak provdána za markraběte Leopolda IV. (1136–1141).¹⁶³ Nabízí se úvaha, nakolik ovlivnilo formování domácího dvorského prostředí několikanásobné příbuzenství a zda za ustálením centrálních hodností nestála např. snaha vyrovnat se právě babenberským příbuzným. Taková možnost se zdá o to přijatelnější, že manželkou markraběte Leopolda III. se na počátku 12. století stala Agnes, dcera císaře Jindřicha IV., a Přemyslovci by tedy byli inspirováni prostředím, které mělo přímou vazbu na dvůr císařský.

Takto nastíněný obraz však přináší několik problémů. Neřeší, co o vývoji přemyslovského dvora vypovídají úřady zachycené v Kosmovi a legendách, stejně jako pasáž o dvorských úřadech od *Kanovníka Vyšehradského*. Kronikář považuje správu „komory“, „stolu“ a „stáje“ za stejně hodnotnou, jako správu Litoměřic a Žatce. Je ale možné, aby ve čtyřicátých letech 12. století dosáhly dvorské hodnosti takové prestiže jako významná centra zemské správy, pokud by byly v této době pouze přeneseny z jiného, říšského (babenberského) prostředí? Bez problémů navíc není ani výpovědní hodnota, kterou výskytu čtyř centrálních úřadů přikládá W. Rösener.

mittelalterlichen Lehenswesen, Vorträge und Forschungen 5, Theodor Mayer (ed.), Lindau – Konstanz 1960, s. 51–94; I. LATZKE, *Hofamt, Erzamt und Erbamt*, s. 167–177; obecně shrnuje danou problematiku W. PARAVICINI, *Die ritterlich-höfische Kultur*, s. 6.

161 Na což upozornil již I. HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence*, s. 30–31, pozn. 2.

162 W. RÖSENER, *Hofämter*, s. 523, 535–542, 548; IDEM, *Der mittelalterliche Fürstenhof*, s. 29.

163 Ke zmíněným sňatkům V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/2*, s. 399, 516–517, 655–656, 758–759.

Rozpornost autorova přístupu lze ukázat na příkladu dvora saského a bavorského vévody Jindřicha Lva. Dvůr Jindřicha Lva patřil z hlediska reprezentace ke špičce své doby. Jindřich si v saském Brunšviku budoval rezidenční sídlo, jehož jádrem byla honosná falc Dankwarderode, která se vyrovnala okázalým císařským stavbám tohoto druhu. Roku 1166 nechal Jindřich na nádvoří falce postavit známou sochu lva, jež vedle reprezentativního účelu sloužila rovněž k vyjádření vévodova sebevědomí a mocenských ambicí. Dva roky poté se Jindřich oženil s anglickou princeznou Matyldou, dcerou krále Jindřicha II. O kulturním *niveau* saského dvora této doby vypovídají umělecká díla vznikající v jeho okruhu. Nejznámějším příkladem je tzv. *Evangeliář Jindřicha Lva*, jehož věnování i iluminace odkazují na příbuzenství welfského rodu s karolinskými císaři a královský původ vévodkyně Matyldy.¹⁶⁴ Na saském dvoře nechyběla rovněž turnajová klání.¹⁶⁵ Vévodův dvůr se tedy minimálně po stránce vnější reprezentace blížil úrovni královského/císařského dvora, což v historiografii dokonce vyvolalo úvahy o Jindřichových královských ambicích.¹⁶⁶ S okázalým dojmem, který o jeho dvoře vytvářejí zejména hmotné památky, však příliš nekoresponduje míra doložení dvorských úřadů. Prvním zachyceným dvorským hodnostářem byl komorník, který se v pramenech vyskytuje již ve čtyřicátých letech 12. století. Na počátku šedesátých let se v listinném materiálu zmiňuje stolník a na konci stejného desetiletí se objevují maršálek a číšník. Všechny čtyři centrální dvorské úřady ale společně vystupují pouze na listinách v období 1169–1170, přičemž na dvou listinách z roku 1171 svědčí jen stolník, číšník a komorník. V této době se dvorské hodnosti objevují ve svědečných řadách duplicitně, což je považováno za doklad existence hierarchie podřízených úředníků.¹⁶⁷ Po roce

164 Karl JORDAN, *Heinrich der Löwe. Eine Biographie*, München 1979, s. 183–186; 235–251; Joachim EHLERS, *Heinrich der Löwe. Europäisches Fürstentum im Hochmittelalter*, Göttingen 1997, s. 93nn.; Dieter KARTSCHOKE, *Deutsche Literatur am Hof Heinrichs des Löwen?*, in: Heinrich der Löwe. Herrschaft und Repräsentation, Johannes Fried – Otto Bernard Oexle (Hrsg.), Ostfildern 2003, s. 83–134; Bernd SCHNEIDMÜLLER, *Burg-Stadt-Vaterland*, in: IBIDEM, s. 50–81.

165 Clauss-Peter HASSE, *Die welfischen Hofämter und die welfische Ministerialität in Sachsen. Studien zur Sozialgeschichte des 12. und 13. Jahrhunderts*, Husum 1995, s. 223.

166 Srov. zejména Johannes FRIED, *Königsgedanken Heinrichs des Löwen*, AfK 55, 1973, s. 312–351.

167 C.-P. HASSE, *Die welfischen Hofämter*, s. 221–222; srov. též Otto HAENDLE, *Die Dienstmannen Heinrichs des Löwen. Ein Beitrag zur Frage der Ministerialität*, Stuttgart 1930, s. 69. V období let 1169–1170 se jedná o tři listiny, kde jsou zachyceny všechny čtyři úřady, dvě listiny k roku 1171 zmiňuje pouze tři zmíněné hodnostáře, srov. *Die Urkunden Heinrichs des Löwen, Herzogs von Sachsen und Bayern*, MGH Laienfürsten und Dynastenerkunden I, Karl Jordan (ed.), Leipzig 1941, č. 81, s. 120; č. 82, s. 122; č. 83, s. 124 a č. 84, s. 125; č. 88, s. 132.

1171 však dvorské úřady s výjimkou stolníka Jordana z listin mizí, přestože byl Jindřich až do konce sedmdesátých let v podstatě na vrcholu moci.¹⁶⁸

Přestože Rösenerovy závěry ohledně reprezentativní funkce čtyř centrálních úřadů, které charakterizují knížecí dvůr, jsou jistě oprávněné, zůstává otázkou, co nám jejich výskyt o konkrétním dvoře vlastně vypovídá. Dvůr Jindřicha Lva je výstižným příkladem. Výše zmiňovaná *Historia Welforum* dokládá, že si Welfové byli dobře vědomi reprezentativní funkce dvora organizovaného „po královském způsobu“, tedy s odpovídajícími dvorskými hodnostmi. Jindřich sám byl až do svého konfliktu s císařem na konci sedmdesátých let 12. století druhým nejmocnějším mužem říše a výjimečné postavení dával okázale najevo. Jak však interpretovat velmi nízkou frekvenci doloženého výskytu úřadů jeho dvora? Etablovaly se všechny dvorské posty teprve na konci šedesátých let? Znamená absence jejich výskytu v diplomatických pramenech po roce 1171, že nebyly obsazovány? A jak tedy vypadal Jindřichův dvůr, který v jiných ohledech reprezentace dosahoval nejvyšší úrovně? Odpověď zřejmě naznačuje Arnold z Lübecku, jenž k roku 1172 zmiňuje účast maršálka Jindřicha na vévodově pouti do Palestiny. Stejněho maršálka, který je v listinách naposledy jmenován k roku 1170 a více se již ve svědečných řadách neobjevuje. O návštěvě Jindřicha Lva, jehož doprovázel stolník, číšník a další úředníci, hovoří k roku 1174 rovněž anály kláštera Stetenberg.¹⁶⁹

Problém Rösenerova modelu rozvoje říšského knížecího dvora spočívá ve skutečnosti, že se z části zakládá na pouhém zachycení názvů dvorských hodností v dochovaných pramenech, a to zejména diplomatické povahy. Prvotní doložení názvu určitého úřadu však samo o sobě nevypovídá o tom, zda úřad právě vznikl, či existoval již delší dobu, pouze nebyl v pramenech zachycen. Neobjasňuje nám, zda nově pojmenovaná hodnost představuje zcela novou funkční složku dvora, nebo pouze navazuje či překrývá starší struktury. Podobně ani náhlá absence hodností v listinném materiálu není důkazem jejich neobsazení, zániku, proměny nebo dokonce úpadku dvorského prostředí. Přestože jsou všechny čtyři centrální úřady doloženy v Jindřichových listinách pouze v rozmezí dvou let, vyskytují se současně spolu s podřízenými úředníky. Uvážíme-li Jindřichovu okázalou sebe prezentaci i dobové povědomí, které dvorským úřadům připisovalo jasně čitelnou reprezentativní funkci, lze se oprávněně domnívat, že míra doložení úředníků ve vévodových listinách není

¹⁶⁸ *Die Urkunden Heinrichs des Löwen*, s. 132nn, roku 1180 je znovu doložen komorník, *IBIDEM*, č. 114, s. 171-172, ve druhé polovině 80. let, tedy již po návratu Jindřicha Lva z anglického exilu, do něhož se byl nucen odebrat roku 1182, se znovu objevuje maršálek, *IBIDEM*, č. 118, s. 176; k Jindřichovu politickému vzestupu K. JORDAN, *Heinrich der Löwe*, s. 174nn.

¹⁶⁹ *Annales Stederburgenses*, s. 211.

primárně svědectvím o prostředí saského dvora jako spíše o omezené výpovědní hodnotě dochovaných pramenů.¹⁷⁰ Tomuto závěru odpovídá i zachycení dvorských úřadů v listinách po roce 1170/1171. Přestože maršálek mizí z listin již roku 1170, připomíná jej o dva roky později zmínka Arnolda z Lübecku a roku 1174 hovoří o číšníkovi Stetenberské anály. Ani absenci hodností komorníka v diplomatickém materiálu po roce 1171 tedy není nutné chápat jako doklad jeho neobsazení. Rösenerova rekonstrukce rozvoje knížecích dvorů v říši je zcela závislá na doložení názvů jednotlivých dvorských úřadů, jejichž zachycení je však opět závislé na dalších objektivních i subjektivních okolnostech – stav dochování pramenů, praxe daných kancelářů i zvyky písařů. Především však explicitně nevypovídá o fungování, kvalitě a vývoji konkrétního dvora. Pro české poměry z toho vyplývá, že náhlé objevení se shodných názvů úřadů, které známe z říšského prostředí, není samo o sobě svědectvím o genezi či proměně přemyslovského dvora, který by přebíral říšské modely. Spíše než k názvosloví jednotlivých úřadů se proto vrátíme ke zprávě *Kanovníka Vyšehradského*.

Na rozdíl od Kosmy či listinného materiálu nejmenuje *Kanovník vyšehradský* úředníky, nýbrž okruhy jejich působení – komoru, stůl, stáj, k nimž můžeme díky číšníkovi doloženému v letech 1146/1147 doplnit ještě „číši“. V obecné rovině vidíme péči o hmotný majetek a osobní potřeby pána, zajištění přísunu potravin i nápojů a konečně starost o koně, tedy zcela běžné, všední činnosti, které patřily k životu středověké „domácnosti“ (*Haushalt*).¹⁷¹ Josef Fleckenstein upozornil v rámci výzkumu karolinského dvora, že úřady komorníka, maršálka, stolníka a číšníka vycházejí z původního „služebného zabezpečení domácnosti“ (*Hausdienst*). Služebníci, kteří zaopatřovali dané každodenní potřeby, se nacházeli v každé „panské domácnosti“ (*Herrenhaus*). Vývoj královského dvora a spolu s ním také přeměna „domácího“ služebníka v dvorského hodnostáře přinášel proměnu jejich postavení – stoupal význam zastávaného úřadu a docházelo ke změně jeho náplně, která již nespočívala ve

170 Tuto skutečnost podtrhují císařské listiny. Ještě v době vlády Lothara III. nalézáme jedenkrát zmíněného číšníka a stolníka, komorník je doložen pouze na jediném falsu a maršálek zcela chybí. Imunitní listina pro klášter Stablo pouze obecně zmiňuje jakési „maršálky“ (*mariscalcorum*), kteří nemají bez souhlasu využívat klášterní statky. Podobný obraz platí i pro předcházející dobu Jindřich IV., kdy je sice v pěti případech doložen komorník a ve dvou stolník, úřady maršálka a číšníka se však ve svědečných řadách nevyskytují. Tento obraz se mění až na listinách Lotharova nástupce Konráda III., kde doložení dvorských úředníků výrazně přibývá, srov. rejstříky edic *Lotharii III Diplomata*, s. 298nn, listina pro klášter Stablo č. 119, s. 193; *Henrici IV. Diplomata*, MGH *Diplomata regum et imperatorum Germaniae VI/3*, Alfred Gawlik (ed.), Hannover 1978, s. 966nn; *Conradi III. et filii eius Henrici Diplomata*, MGH *Diplomata regum et imperatorum Germaniae IX*, Friedrich Hausmann (ed.), Wien – Köln – Graz 1969, s. 754nn.

171 H.-W. GOETZ, *Leben im Mittelalter*, s. 34nn.

vykonávání vlastní činnosti, ale dohledu nad podřízenými. Spolu s tím překračoval rozsah činnosti vrcholných dvorských hodnostářů vlastní dvůr a tvořil součást říšské správy.¹⁷² Fleckenstein tak navázal na bádání Otto Brunnera, jenž za předobraz středověkého politického, sociálního i hospodářského zřízení považoval právě prostředí „domácnosti“.¹⁷³

Paralelu „domácnosti“ můžeme ve vztahu k vývoji dvora a centrálních úřadů užít rovněž dalším způsobem. Panovník (nebo jakýkoliv jiný „pán domu“) byl vrchním „distributorem“ jídla, pití, koní, ale také dalších potřeb.¹⁷⁴ Z domácích pramenů věnují této skutečnosti pozornost již nejstarší legendy. Těsně před svou smrtí připomněla kněžna Ludmila svým vrahům, jak je „živila jako syny“ a obdarovávala zlatem, stříbrem a drahocennými rouchy.¹⁷⁵ Vzácným šatstvem, zlatem a stříbrem odměnila vrahy své tchýně po dobře vykonaném činu i kněžna Drahomíra.¹⁷⁶ Kníže Václav vybavoval své vojsko nejlepším oděvem a zbraněmi.¹⁷⁷ Ludmilina narážka na „syny“/družiníky je výstižná, kníže skutečně vystupuje jako pravý „otec“, což potvrzuje rovněž ruské slovo „dětinec“, které označuje opevněné sídlo knížete a jeho družiny.¹⁷⁸ Příklad k „domácnosti“ v čele s „otcem“ podtrhuje termín *familia*, jenž se v pramenech vztahuje nejen na pokrevní a další příbuzné, ale rovněž na široký okruh osob v různém stupni podřízenosti pánovi – domácí služebníky, družiníky/vazaly, různě postavené členy dvora atd.¹⁷⁹ V obecné rovině je tedy možné hledat počátek každého dvora v „domu“/„domácnosti“ v čele s pánem/„otcem“, jenž vládne své „rodině“. Nejedná se zdaleka o středověký či pouze evropský jev.¹⁸⁰ Lze konstatovat, že každá „společnost, v níž se moc stane monopolem panovníka, vytváří pod-

172 J. FLECKENSTEIN, *Die Struktur des Hofes Karls des Großen*, zejména s. 12–19. V podstatě k témuž závěru dospěl s odkazem na Maxe Webera také Norbert ELIAS, *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie*, Frankfurt am Main 2002, zejména s. 75–76.

173 K domácnosti/domu (*domus, Haus*) jako základní jednotce středověké správy O. BRUNNER, *Das „ganze Haus“*, zejména s. 39–40; srov. též H.-W. GOETZ, *Leben im Mittelalter*, s. 35; A. WINTERLING, „Hof“, s. 82–83.

174 S odkazem na karolinské prostředí na tuto skutečnost upozornila R. C. GOMES, *The Making of a Court Society*, s. 19.

175 Život sv. Lidmily (*Fuit in provincia Boemorum*), s. 145; srov. též *Kristiánova Legenda*, s. 36.

176 *Kristiánova Legenda*, s. 57.

177 *Utrpení sv. Václava mučedníka (Crescente fide)*, s. 184. V sousedním Polsku se podobným způsobem staral kníže nejen o své družiníky, ale rovněž o jejich děti, Jerzy STRZELCZYK, *Mieszko Pierwszy*, Poznań 1999², s. 39; M. K. BARAŃSKI, *Dynastia Piastów*, s. 38.

178 Josef ŽEMLIČKA, „*Duces Boemanorum*“ a vznik přemyslovské monarchie, ČČH 37, 1989, s. 708.

179 Karl BOSL, *Die „familia“ als Grundstruktur der mittelalterlichen Gesellschaft*, Zeitschrift für Bayrische Landesgeschichte 38, 1975, s. 403–424; srov. *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, s. 407–408; k výrazu *familia* v domácích pramenech *Latinitatis mediae aevi lexicon Bohemorum II*, s. 583–584.

180 K vývoji dvora starověkých monarchií z původních „domácností“ zakladatelských dynastií srov. jednotlivé příspěvky in: *The Court and Court Society in Ancient Monarchies*, passim.

*mínky pro vytvoření určité formy ‚dvorské společnosti‘; jinými slovy, jedná se o skutečný sociologický, nebo dokonce antropologický fenomén“.*¹⁸¹

Stejný „fenomén“ sledujeme rovněž v domácích pramenech. Legendy 10. století zobrazují přemyslovská knížata obklopená „domácími služebníky“ a družiníky. Díky Kristiánovi víme, že mezi těmito služebníky panovala již v této době určitá hierarchie. Přemyslovci však nezůstali pouze jedním z rodů českých knížat, omezení na vládu nad svou původní „domácností“ a „rodinou“, nýbrž vytvořili a opanovali knížectví Čechů.¹⁸² Takto nastíněný obraz geneze přemyslovského dvora se překrývá s již zmiňovaným předpokladem vývoje knížecího dvora v říši – tedy se souvislostí mezi rozvojem dvora a budováním teritoriálního panství. Přemyslovským panovníkům se podařilo završit ovládnutí území Čech a Moravy na počátku 11. století, což se muselo odrazit rovněž na vývoji dvora.¹⁸³ Na přemyslovský dvůr je možné uplatnit stejný modelový vývoj od „domácího služebníka“ k dvorskému hodnostáři, jaký nastínil výše zmíněný Josef Fleckenstein. Do této vývojové linie zapadá na jedné straně Kristiánova zmínka o Podivenovi jako správci „domu“ knížete Václava, zatímco na druhém konci stojí dvorské úřady, co do významu rovnocenné centřům hradské správy. Lze předpokládat, že se zabezpečení přemyslovské „domácnosti“ i dvora odvíjelo od čtyř základních okruhů – komora, stůl, „číše“ a stáj. Do jaké míry však od sebe byly v průběhu 10. a 11. století odlišeny nebo se naopak překrývaly, a to i v rovině personální, nelze blíže určit. Na základě „civilizačního procesu“ je možné soudit, že v tomto období postupovala jejich diferenciaci, vytvářela se hierarchická struktura v rámci okruhů činnosti i mezi dvorskými hodnostáři a jednotlivé sféry se specializovaly.¹⁸⁴ Podrobněji jsme však schopni zachytit až stav vývoje, který popisují prameny 12. století. Pro období 11. století známe díky Kosmově kronice pouze představitele prvních dvou okruhů – komorníka a mistra nad kuchai a pekaři. Stejnému vývoji muselo podléhat rovněž duchovní zázemí panovníka, kde se z kněží, kteří obklopovali první přemyslovská knížata, utvářela panovníká kapse, v jejímž rámci se posléze formovala kancelář.

181 „... all societies in which power becomes the monopoly of the ruler create the conditions for the emergence of some form of ‚court society‘; in other words this is a truly sociological, or even anthropological, phenomenon“, Jeremy PATERSON, *Friends in high places: the creation of the court of the Roman emperor*, in: *The Court and Court Society in Ancient Monarchies*, Antony J. S. Spawforth (ed.), Cambridge 2007, s. 121.

182 Dušan TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*, Praha 2001.

183 J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 42nn. Vývoj na Moravě v 10. a prvních dekadách 11. století nověji pojednal Martin WIHODA, *Morava v 10. století*, in: *České země v raném středověku*, Petr Sommer (ed.), Praha 2006, s. 53–73; IDEM, *Morava v době knížecí*, Praha 2010, s. 104nn.

184 Srov. Norbert ELIAS, *O procesu civilizace 1–2*, passim.

Neznamená to, že by se přemyslovský dvůr vyvíjel izolovaně pouze na základě autochtonních vlivů. Již jsme zmiňovali sňatky a těsné kontakty s rakouskými Babenberky. Přemyslovská knížata se od 9. století pravidelně pohybovala na dvoře říšských panovníků, kde se měla možnost seznámit s jeho chodem a zejména s ceremoniálními zvyklostmi.¹⁸⁵ Roku 986 kníže Boleslav II. navštívil Quedlinburk, kde měl při oslavách Velikonoc možnost sledovat, jak mladému Otovi III. posluhoval u „tabule“ vévoda Jindřich Bavorský, Konrád Švábský se staral o „komorní“ záležitosti, Jindřich Korutanský o „sklep“ a Bernard Saský o koně.¹⁸⁶ Sám český kníže Vladislav I. vykonával roku 1114 službu číšníka pro císaře Jindřicha IV.¹⁸⁷ Právě zvyklosti dvorské společnosti římských císařů měly jistě vliv i na utváření ceremoniálu přemyslovského dvora. Příkladem může být hodnota mečníka doložená již za vlády Břetislava II. Český kníže oslavil Boží hod vánoční hostinou ve společnosti svých velmožů a významný zahraniční host v průběhu oslav plnil čestnou úlohu mečníka. Pokud bychom vynechali jméno místa i osob, jednalo by se v podstatě o identický popis průběhu významného církevního svátku, jaký nám prameny běžně nabízejí ve vztahu k římským panovníkům. Významnou roli při utváření dvorského ceremoniálu hrál jistě zisk královské hodnosti Vratislavem II., která navyšovala nároky na okázalost panovnické reprezentace.¹⁸⁸ Prostředí, které v tomto ohledu představovalo přirozený vzor, byl nepochybně císařský dvůr.

Ve vývoji přemyslovského dvora se prolínaly dvě základní roviny. První, kterou můžeme chápat jako „strukturálně-funkční“, se vytvářela již v době, kdy Přemyslovci na Levém Hradci stáli v čele „domu“, „domácnosti“ obklopeni svou „rodinou“. Spolu s rozsahem přemyslovského

185 Jednotlivé případy doložených pobytů nejpodrobněji shrnuje V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/1*, s. 421nn. a V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/2*, passim.

186 Podobně jako *Kanovník vyšehradský* ani Dětmar z Merseburku nezaznamenal názvy hodností, ale přiřadil jednotlivé osoby k základním „atributům“ úřadu: „... ubi quattuor ministrabant duces, Heinricus ad mensam, Conrad ad cameram, Hecil ad cellarium, Bernhardus equis profuit“, *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*, MGH SS rer. Germ., Nova series IX, Robert Holtzmann (ed.), Berlin 1935, IV/9, s. 140; W. RÖSENER, *Hofämter*, s. 503; V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/1*, s. 619.

187 *Ekkehardi Chronicon universale*, MGH SS VI, Georg Waitz (ed.), Hannoverae 1844, s. 248; k tomu V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/2*, s. 506 a pozn. 1.

188 V souvislosti s Vratislavovou královskou hodností je třeba připomenout rovněž hymnus *Versus post missam cum processit usque ad mensam regis*, který podle D. Třeštíka sepsal kronikář Kosmas. Hymnus oslavuje krále i jeho „užitečnost“ zemi a byl zřejmě určen ke zpěvu za významných svátků, když se král po slavnostní korunovací ubíral k hodovnému stolu. Třeštíkovy závěry by tak podtrhovaly formu reprezentativnosti královského dvora Vratislava II. i snahu o její další propracování, srov. Dušan TŘEŠTÍK, „*Gloria regni*“ Vratislava II. Hymnus „*Versus post missam*“ a *kronikář Kosmas*, in: Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám, Martin Nodl – Petr Sommer ve spolupráci s Evou Doležalovou (edd.), Praha 2004, s. 286–298.

panství se rozšiřovaly rovněž obě tyto složky. Knížecí dvůr se zformoval na základech služebného zázemí „domácnosti“, jež na jedné straně stále zaopatřovala každodenní potřeby knížete a všech, kteří se nacházeli v jeho blízkosti. Na stranu druhou však prostřednictvím nejvýše postavených hodnostářů působila rovněž vně tento okruh do oblasti širší správy.¹⁸⁹ Druhá rovina se týkala reprezentativní funkce dvorského prostředí. I zde sice můžeme uvažovat o návaznosti na domácí tradice, například na společné hostiny u příležitosti oslav významných svátků, jejichž souvislost se starší pohanskou tradicí dokládají svatováclavské legendy.¹⁹⁰ Přesto právě v tomto ohledu nabízelo prostředí císařského dvora inspirace, které v domácím prostředí, zejména v souvislosti s dosažením královské hodnosti, nacházely uplatnění. Příkladem je již zmiňovaná oslava Vánoc v Žatci.¹⁹¹ Společná oslava Božího hodu navazovala na starší, předkřesťanský svátek zimního slunovratu i na zvyk společného hodování knížete a jeho družiny.¹⁹² Vystupování mečníka však umocňovalo reprezentativnost oslav a přibližovalo jejich průběh obrazu císařského dvora.

Přemyslovský dvůr nevznikl díky převzetí již hotových byzantských, franckých či jiných vzorů a modelů, stejně tak ale ve své celistvosti – včetně projevů dvorské kultury – nebyl a vlastně ani nemohl být pouhým výsledkem domácích procesů. Jeho základní struktura a okruhy činnosti se utvářely v přirozené a logické linii „domácnost“ – dvůr spolu s rozvojem přemyslovského panství. Právě dlouhodobá kontinuita ve vývoji dvora

189 Přestože je „zemský“ rozsah správní činnosti jasně čitelný jen v případě úřadu komorníka, význam, který úřadům připisuje *Kanovník vyšehradský*, není vysvětlitelný pouze skrze postavení ve vlastní dvorské hierarchii. Jejich postavení asi nejlépe vysvětlíme již zmíněnou paralelou z franckého prostředí, kde podle Hinkmara z Remeše měly úřady maršálka, senešala a číšníka zajistit při panovníkových cestách vše nezbytné a celkově se spolu s dalšími hodnostáři starat, aby panovník nemusel být rušen starostmi o každodenní potřeby, srov. *Hincmarus De ordine Palatii*, s. 74nn. Tuto možnost ostatně podporuje nejen zmíněný příklad s plánováním cesty biskupa Jaromíra, ale také např. doložená funkce nejvyššího lovčího a přítomnost „nižších“ lovčích na jednotlivých hradištích a dvorech. V kompetencích nejvyššího lovčího byla jistě i příprava lovů, které na konkrétních místech zajišťovali jeho podřízení, srov. Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 35.

190 Srov. např. *Kristiánova legenda*, s. 58.

191 Funkce mečníka, s ním se Přemyslovci měli příležitost setkat již na otenském dvoře (o mečníkovi císaře Oty I. hovoří *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*, s. 169–170), vyjadřovala mimo jiné těsnou vazbu k panovníkovi a mezi knížaty dokonce docházelo ke sporům o její vykonávání, srov. J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 226–227; spor o funkci mečníka, jehož se roku 1184 účastnil i český kníže Bedřich, popisuje *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 142–143, k čemuž podrobněji Jan ZELENKA, *Sic sapiens imperator coniurationem rebellium repressit. Fridrich Barbarossa a české knížectví v optice procesu s vévodou Jindřichem Lvem*, MHB 11, 2008, s. 58–59. Šlo o ceremoniální úlohu, kterou při zvláštních příležitostech zastávali také významní zahraniční hosté, což je ostatně i případ vánočních oslav v Žatci.

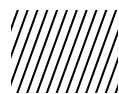
192 Srov. Josef ŽEMLIČKA, *Politický kalendář přemyslovských Čech*, ČČH 89, 1991, s. 31–47; Dušan TŘEŠTÍK, *Mír a dobrý rok. Státní ideologie raného přemyslovského státu mezi křesťanstvím a „pohanstvím“*, FHB 12, 1988, s. 23–45. V obecnější rovině Arnold VAN GANNEP, *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*, Praha 1996, např. s. 35–36, 123–124, 151–152

zároveň umožnila uplatnění forem vyspělé dvorské reprezentace – k níž lze úřad mečníka bezpochyby zařadit – která doplňovala domácí zvyklosti o nové formy. Nelze se tak ztotožnit s představami o „*velice skromné*“ existenci přemyslovského dvora doby knížecí či jeho „*primitivní*“ struktuře.¹⁹³ Vedle informací z písemných pramenů vypovídají o úrovni dvora pražských Přemyslovců rovněž doklady z uměleckovědní oblasti, zejména nálezy z interiéru Vyšehradu či hmotné památky z doby vlády Vladislava II.¹⁹⁴ O vyspělosti je zároveň třeba vždy uvažovat ve srovnání. Pražský dvůr nepochybně nebyl souměřitelný s dvorem císařským nebo s královskými dvory Francie či Anglie. Zejména ve srovnání s vývojem knížecích dvorů v říši se však přemyslovský dvůr stal již v průběhu 10. století nejen správním centrem knížectví, ale o století později musel reagovat rovněž na reprezentativní podněty dané ziskem královské hodnosti. V tomto ohledu předcházela přemyslovský dvůr vývoj na říšských knížecích dvorech a úvahy o „*primitivnosti*“ tak nejsou na místě.

193 Srov. I. HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence*, s. 33, 39 a poznámka 21.

194 Přehled podávají zejm. jednotlivé příspěvky sborníků *Královský Vyšehrad I-III*, Bořivoj Nechvátal – Jiří Huber (edd.), Praha 1992, 2001, 2007.

3. Úřady a služební posty doby královské v letech 1197–1253

Roku 1198 získal Přemysl Otakar I. dědičnou královskou hodnost a panovnícký dvůr se definitivně stal dvorem královským. Dědičný královský titul bývá v literatuře považován za výrazný zlom ve vývoji přemyslovského dvora, který se měl „rázem“ nejen rovnat dvorům říšských knížat, ale dokonce je předstihnout.¹⁹⁵ Předcházející kapitoly poukázaly na nepodloženost domněnek, jež vývoji připisují „skokový“ průběh, zakládající se pouze na recepci říšských vzorů. Naznačili jsme dlouhodobější tendence, jež ovlivňovaly genezi dvorského prostředí a byly obdobné jako vývojové procesy na dvorech v rámci říše. Jednotlivé změny se dotýkaly přirozené diferenciaci struktury dvora a obecně chování dvorské společnosti. Docházelo k propracovávání dvorských zvyklostí, okázalosti a ceremoniálu, jež královská hodnost podněcovala.

Mezi sledovanými oficii zůstává v pramenech nejčastěji zmiňovaným *summus camerarius*, přičemž roku 1197/1198 vystřídal v komornické pozici Hrabíše jeho bratr Slavek (*camerarius*, *camerarius Boemie*, *camerarius noster*, *summus camerarius curiae regis*), který v úřadu vystupuje do roku 1201.¹⁹⁶ V následující době jej však nahradil *camerarius* Černín.¹⁹⁷ Po Černínově vyhnání v roce 1212 získal Slavek komornictví zpět a úřad vedl nejpозději do roku 1224¹⁹⁸, kdy se uvádí již jeho syn Bohuslav (*camerarius*, *camerarius noster*, *camerarius regis*, *summus camerarius*).¹⁹⁹ V letech 1233–1236 zastával úřad nejvyššího komorníka Zdislav (*camerarius*, *camerarius noster*, *camerarius Boemie*, *camerarius regis*, *summus camerarius*).²⁰⁰ Již v průběhu roku 1237 se však v této úloze jmenuje opět Bohuslav, který hodnost

195 I. HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence*, s. 45.

196 CDB II, č. 6, s. 4; č. 21, s. 18; č. 27, s. 25; jako *summus camerarius curiae regis* je však Slavek označen pouze na falsu z konce 13. století, CDB II, č. 367, s. 399–401.

197 CDB II, č. 58, s. 52; č. 75, s. 67; č. 90, s. 87–88; jako *camerarius regis Bohemiae* vystupuje Černín in *Letopisy české*, s. 283.

198 CDB II, č. 99, s. 98; č. 113, s. 108; č. 125, s. 114; č. 136, s. 126; č. 153, s. 143; č. 229, s. 218; č. 230, s. 219; č. 241, s. 234; k Černínovi V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/2*, s. 1153; IDEM, *České dějiny I/3*, s. 299–300; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 102–103.

199 CDB II, č. 258, s. 248; č. 264, s. 255–256; CDB III/1, č. 20, s. 19.

200 Již roku 1229 je Zdislav doložen jako pražský komorník, *camerarius Pragensis*, CDB II, č. 332, s. 341, pouze jako komorník (*camerarius*) vystupuje k 28. červnu 1232. Vzhledem k tomu, že ještě 8. června je jako *summus camerarius* označen Bohuslav, Zdislav zřejmě v této

zřejmě držel až do roku 1241.²⁰¹ Situaci komplikuje listina královny Konstancie datovaná 5. prosince 1240, která hovoří o *domino Alberto de Slyuen, camerario Boemie*, zatímco na listině vydané o rok později svědčí znovu *Boguzlaus camerarius noster*.²⁰² Jako další komorník vystupuje o tři léta později Vítek z Příběnic (*camerarius*)²⁰³ a teprve od roku 1249 je v úřadu uvedený Bohuslavův syn, Boreš z Rýzmburka (*camerarius, camerarius noster, maior camerarius*).²⁰⁴

Podkomoří je ve sledované době spolehlivě doložen k roku 1211²⁰⁵, kdy úřad zastával Bohuslav (*subcamerarius, subcamerarius regis*), syn nejvyššího komorníka Slavka.²⁰⁶ Listina vydaná 15. června 1218 se zmiňuje o podkomorníkovi Sulislavovi/Zdislavovi (*subcamerarius*), který vystupuje rovněž na listinách datovaných do období 1219–1222.²⁰⁷ Přestože se v případě podkomořího Sulislava/Zdislava uvažuje, že je identický s osobou budoucího pražského a nejvyššího komorníka, nelze tento předpoklad

době stále zastával pouze funkci pražského komorníka. Teprve v roce 1233 je Zdislav doložen jako *camerarius Boemie*, srov. CDB III/1, č. 20, s. 19; č. 21, s. 20; č. 55, s. 56.

201 CDB III/1, č. 173, s. 214; č. 176, s. 219; č. 180, s. 225; CDB III/2, č. 193, s. 246; č. 196, s. 251; č. 207, s. 269; č. 208, s. 271; č. 211, s. 276; č. 219, s. 294; CDB IV/1, č. 9, s. 70.

202 CDB III/2, č. 258, s. 350; CDB IV/1, č. 9, s. 70. Albert ze Slivna je literaturou považován za nejvyššího sudího, jehož bratr Rudolf držel úřad stolníka, srov. např. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 858, 868; Markéta ŠPŮROVÁ, *Identifikace svědků v listinách královské rodiny v době Václava I. a jejich vztah k panovníckému dvoru*, Dvory a rezidence ve středověku, MHB 10, Supplementum 1, Praha 2006, s. 14, pozn. 16; ve 30. letech 13. století však v listinách nacházíme dva soudce téhož jména – *Albertus iudex, item alius Albertus iudex*, CDB III/2, č. 196, s. 251. Zatímco jedním ze zmiňovaných sudích je zřejmě Albert ze Slivna, druhým by mohl být *Albertus iudex provincialis* doložený k roku 1234, CDB III/1, č. 64, s. 68, snad identický s *Albertus iudex de Brvchiz*, CDB III/1, č. 176, s. 220; srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 868, pozn. 4. Listina z 5. prosince 1240 bohužel o Albertovi ze Slivna hovoří pouze jako o jednom z prostředníků nákupu vesnice, nelze určit, zda se Albertova komornická titulatura vztahuje k datu sepsání listiny nebo k době transakce, která se mohla odehrát kdykoliv v předcházející době. Druhou variantu snad podporuje fakt, že jistý Albert zastával roku 1227–1228 úřad podkomořího, je tedy možné, že se jednalo právě o Alberta ze Slivna. Jeho komornická titulatura v listině z roku 1240 by pak byla (opět) pouze terminologickým posunem.

203 CDB IV/1, č. 17, s. 83.

204 CDB IV/1, č. 173, s. 284; č. 180, s. 331; č. 185, s. 338; č. 233–234, s. 404–405; v roce 1249 je Boreš doložen rovněž jako maršálek a v této době tedy zastával oba posty, srov. CDB IV/1, č. 169, s. 276; č. 175, s. 287; k tomu V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 866; T. VELÍMSKÝ, *Hrabišiči*, s. 65.

205 Podkomoří se uvádí již roku 1201, kdy byl takto zmíněn jistý *Sdzllaus*. Přestože se nabízí identifikace s osobou budoucího nejvyššího komorníka, je tento podkomoří pokládán za zástupce olomouckého komorníka Bohuslava, srov. CDB II, č. 22, s. 20; Richard HORNA, *K dějinám moravských úředníků I. Dvorští úředníci moravští do r. 1411*, Praha 1922, s. 33–34; V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 603.

206 CDB II, č. 90, s. 87; č. 99, s. 98; k tomu T. VELÍMSKÝ, *Hrabišiči*, s. 50.

207 CDB II, č. 153, s. 143 a 144; č. 231, s. 220; zatímco obě listiny hovoří shodně o Sulislavovi (*Sulizlaus*), je na listině z roku 1219 vydané v Kníně zmíněn podkomoří Zdislav (*Sdzllaus*), CDB II, č. 188, s. 175; o identitě obou jmen a tedy osob nepochybuje V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 602, ani Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 74 a pozn. 84.

jednoznačně potvrdit.²⁰⁸ V letech 1222–1225 se připomíná podkomoří Hroznata (*subcamerarius regis, subcamerarius noster, subcamerarius*), mezi 1227–1228 vedl úřad jistý Albert, snad totožný s Albertem ze Slivna (*subcamerarius*).²⁰⁹ S nástupem Václava I. je v úřadu v letech 1232–1233 doložen Vata (*subcamerarius*), který však ve Václavových službách působil již v době, kdy byl vévodou a „mladším králem“.²¹⁰ V období 1233–1236 se v listinách vyskytuje podkomoří Závíš z Nechanic, syn Vítky Staršího (*subcamerarius, subcamerarius regis*), vedle něhož se však ve stejné době objevují ve svědečných řadách rovněž podkomorníci Dalibor a Pitrolf (*subcamerarius*).²¹¹ Postavení Dalibora upřesňuje listina z 6. června 1235, kde vystupuje vedle podkomořího Závíše jako „mladší podkomoří“ (*iunior subcamerarius*).²¹² Zatímco v únoru 1237 je Dalibor titulován opět podkomořím (*subcamerarius*), jeho postavení znovu specifikuje listina z května téhož roku, kde je uvedený jako *subcamerarius minor Boemie*. Pitrolf se objevuje až na listině z června 1238 jako „mladší komorník“ (*iunior camerarius*). Spolu s Pitrolfem listinu osvědčili nejvyšší komorník Bohuslav a Vok *subcamerarius de Benesov*.²¹³ Vok z Benešova se jako podkomoří/komorník (*subcamerarius/camerarius*) objevuje od druhé poloviny dvacátých let ve svědečných řadách markraběcích listin.²¹⁴ Ve svědečné řadě listiny markraběte Přemysla z 30. března 1238 však vystupuje již jistý podkomoří Viktor.²¹⁵ O Vokovi navíc listina sepsaná o rok později hovoří přímo jako o podkomořím krále

208 Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 74. U autora vyvolává pochybnosti o totožnosti obou osob zejména dlouhé časové rozmezí, v němž máme doloženého podkomořího Zdislava a stejnojmenného nejvyššího komorníka. Podkomoří Zdislav je nejprve doložen roku 1218 a naposledy nejpozději roku 1222, zatímco nejvyšší komoří Zdislav vystupuje až roku 1233 (respektive v pozici pražského komorníka roku 1229) a naposledy o tři roky později. Jedná se tedy o dobu 18 let, což nelze pokládat za dobu, která by nutně zpochybňovala identitu obou Zdislavů.

209 Hroznata: CDB II, č. 239, s. 231; č. 264, s. 256; č. 278, s. 272; Albert: CDB II, č. 305, s. 304; č. 310, s. 308.

210 Vata se na listinách vyskytuje od roku 1219, CDB II, č. 187, s. 174, roku 1226 je doložen jako *camerarius ducis*, CDB II, č. 286, s. 286; o dva roky později dosvědčuje listinu „mladšího krále“ jako *subcamerarius*, CDB II, č. 323, s. 326; po nástupu Václava na trůn je pak nadále uváděn jako podkomoří, CDB III/1, č. 15, s. 15; č. 30–32, s. 28–32.

211 Závíš: CDB III/1, č. 55, s. 57; č. 62, s. 66; č. 73, s. 80; č. 85, s. 92; č. 105, s. 125; č. 108, s. 134; č. 113, s. 140; č. 130, s. 165; č. 136, s. 170; Dalibor a Pitrolf: CDB III/1, č. 73, s. 80 (1234) a č. 108, s. 134 (1235).

212 CDB III/1, č. 113, s. 140; č. 146, s. 184; č. 165, s. 207.

213 CDB III/2, č. 193, s. 246, podobně č. 195–196, s. 248–252.

214 Srov. CDB II, č. 287, s. 287; CDB III/1, č. 25, s. 24; č. 50, s. 51; č. 53, s. 54; č. 66, s. 71; č. 74, s. 81; č. 77–78, s. 84–85; č. 88, s. 99–100; č. 90, s. 106; č. 97, s. 113; č. 107, s. 133; č. 113, s. 140; č. 140, s. 175; ke dvorům moravských markrabat R. HORNA, *K dějinám moravských úředníků I, passim*; Martin WIHODA, *Dvory prvních moravských markrabat*, Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 53–80; k moravským podkomořím L. JAN, *Moravští podkomoří*, s. 315–348; IDEM, *Vznik zemského soudu*, s. 154–191; IDEM, *Několik postřehů*, s. 75–83.

215 CDB III/1, č. 179, s. 223.

(*subcamerarius domini regis*).²¹⁶ Je tedy pravděpodobné, že Vok z Benešova snad již v průběhu roku 1237, kdy se uvádí na listině kladrubského kláštera s nejvyšším komorníkem Bohuslavem a sudím Albertem ze Slivna, přešel do služeb krále Václava I.²¹⁷ V úřadu podkomořího je Vok následně doložen až do roku 1241, kolísavě jako *subcamerarius* nebo *camerarius*.²¹⁸ Od roku 1245 až do Václavovy smrti se ve svědečných řadách znovu připomíná zmiňovaný Pitrolf. Také v jeho případě jmenování kolísá mezi *camerarius domini regis* / *subcamerarius* / *camerarius noster*.²¹⁹ Přestože listiny označují Pitrolfa rovněž za komorníka, zastával v této době zřejmě pouze post podkomořího, což napovídá listina z 22. června 1249, která hovoří o nejvyšším komorníkovi Borešovi z Rýzmburka i o Pitrolfovi jako o „našich komornících“ (*camerarius noster*).²²⁰ Rovněž v případě Pitrolfovy titulatury se tedy zřejmě jedná opět pouze o posuny v terminologii. Pitrolf byl v průběhu třicátých let podobně jako výše zmíněný Dalibor „nižším podkomořím“, zatímco o desetiletí později zřejmě povýšil na místo podkomořího.

Maršálka zmiňuje ve sledované době až papežská listina z roku 1217, v níž Svatý otec chválí maršálka Jindřicha (*marescalcus*), syna Vítka z Prčice, a další české velmože za oddanost církvi.²²¹ Maršálek Jindřich vystupuje rovněž ve svědečné řadě listiny z roku 1222. Dne 24. června téhož roku se však připomíná maršálek Častolov (*marscalcus*).²²² Privilegium pro českou církev vydané v témže roce hovoří rovněž o úřadu mladšího maršálka (*marescalcus noster iunior*).²²³ O dva roky později najdeme v roli maršálka Diviše (*marscalcus*).²²⁴ Teprve roku 1233 je ve výčtu svědků zachycen maršálek Jan (*marscalcus*) a roku 1237 Beneš (*marscalcus*).²²⁵ Rok na to se objevuje podmaršálek Nevhlas (*submarscalcus*) a až o desetiletí poz-

216 CDB III/2, č. 214, s. 283.

217 CDB III/1, č. 173, s. 214; srov. M. SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, s. 8.

218 CDB III/2, č. 219, s. 294 (*subcamerarius*); č. 223, s. 301 (*subcamerarius*); CDB IV, č. 8, s. 68 (*camerarius*). Nabízí se samozřejmě otázka, zda doložená titulatura *camerarius* k roku 1241 nemůže naznačovat Vokův postup v hierarchii na místo nejvyššího komorníka. Právě roku 1241 je naposledy doložen nejvyšší komorník Bohuslav a jeho syn Boreš tuto pozici prokazatelně zastával až na konci 40. let. V tomto mezidobí se žádný nejvyšší komorník v pramenech nevyskytuje. Zda jde v případě Voka skutečně o kariéerní vzestup nebo pouze o další případ terminologických výkyvů, nelze určit.

219 CDB IV, č. 86, s. 176; č. 159, s. 263; č. 180, s. 331; č. 183, s. 335; č. 185, s. 338; č. 276, s. 469.

220 CDB IV, č. 185, s. 338.

221 CDB II, č. 136, s. 126; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 123.

222 CDB II, č. 230, s. 219; č. 232, s. 221.

223 CDB II, č. 227, s. 211.

224 CDB II, č. 258, s. 248.

225 CDB III/1, č. 54, s. 55; č. 173, s. 214; roku 1228 je sice doložen maršálek Držislav, listinu, kde svědčí, však vydal mladší král Václav a je tak možné, že Držislav patřil mezi jeho úředníky, tak jako např. podkomoří/komorník Vata, který je ve svědečné řadě rovněž uveden, srov. CDB II, č. 323, s. 326.

ději (1248) je v úřadu prvně zmíněn Boreš z Rýzmburka (*marscalcus noster, summus aule nostre marscalcus, aule nostre marscalcus, marscalcus*).²²⁶

Ve funkci *stolníka* se na dvoře Přemysla I. uvádí nejprve v roce 1207 Diviš (*dapifer*) a později roku 1217 pak jistý Hrděbor (*dapifer regis Boemie*).²²⁷ V období let 1222–1224 vystupují ve svědečných řadách stolník Jindřich (*dapifer*) a podstolí Kojata (*subdapifer*).²²⁸ Dne 18. ledna 1232 jmenuje listina mezi svědky podstolího Jaroslava (*subdapifer*), přičemž již 28. června stejného roku je uveden coby stolník (*dapifer*), zatímco ve svědečné řadě listiny je v roli podstolího Oldřich (*subdapifer*).²²⁹ V letech 1236–1241 působil v úloze stolníka Rudolf (*dapifer*) a podstolího Soběslav, u něhož opět dochází ke střídání termínů *subdapifer/dapifer*.²³⁰ Podezřelá listina z roku 1239 hovoří o stolníkovi krále (*dapifer regis*) Crhovi, jenž tento úřad vykonával v předcházející době pro zesnulého markraběte Přemysla. Crh se následně připomíná jako stolník (*dapifer*) ještě na králově konfirmaci z roku 1243.²³¹ Na konci roku 1249 se stolnictví věnoval Jaroš (*dapifer*), který je zřejmě totožný s číšníkem Jarošem ze Slivna.²³²

Jako *číšník* se k roku 1207 cituje Bohuta (*pincerna*), o dva roky později již jistý Martin (*pincerna, pincerna regis*), který úřad spravoval do 1225.²³³ Již roku 1222 se setkáváme s podčesím Holasem (*subpincerna, subpincerna regis*) a v roce 1227 s Albertem (*subpincerna*).²³⁴ S nástupem Václava I. se od roku 1232 připomíná *subpincerna* Zbraslav, který v dubnu roku 1238 vystupuje v roli číšníka (*pincerna*).²³⁵ Ve své závěti z dubna téhož roku se Zbraslav představil jako *regis Bohemie pincerna*.²³⁶ Již na počátku května 1238 je doložen číšník Bavor ze Strakonice (*pincerna*) a o rok později se naposledy setkáváme s číšníkem (*pincerna*) Zbraslavem.²³⁷ Od prosince

226 Nevhlás: CDB III/1, č. 183, s. 230; č. 188, s. 235; Boreš: CDB IV, č. 149–152, s. 247–253; č. 158, s. 261; č. 169, s. 276; č. 175, s. 287.

227 CDB II, č. 74–75, s. 66–67 a č. 136, s. 126.

228 CDB II, č. 227, s. 212; č. 234, s. 225; č. 258, s. 248; č. 259, s. 250; v roce 1228 svědčí podstolí Slavník, listinu však vydal mladší král Václav a je tedy možné, že Slavník patřil k jeho dvoru.

229 CDB III/1, č. 15, s. 15; č. 21, s. 20.

230 CDB III/1, č. 136, s. 170; č. 175, s. 217; č. 180, s. 225; č. 188, s. 235; CDB III/2, č. 193, s. 246; č. 196, s. 251; č. 208, s. 271; č. 219, s. 294; CDB IV, č. 8, s. 68.

231 CDB III/2, č. 221, s. 298; CDB IV, č. 17, s. 80; srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 598, 858.

232 CDB IV, č. 175, s. 287; srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 858 pozn. 3 a s. 859.

233 Bohuta: CDB II, č. 74, s. 66; Martin: CDB II, č. 85, s. 79; č. 190, s. 176; č. 227, s. 212; č. 270, s. 264.

234 Holas: CDB II, č. 234, s. 225; č. 239, s. 232; Albert: CDB II, č. 305, s. 304; podčeši Zbraslav doložený o rok později byl v této době zřejmě úředníkem mladšího krále Václava.

235 CDB III/1, č. 15, s. 15; č. 21, s. 20; č. 31, s. 30–31; č. 32, s. 32; č. 88, s. 99; č. 136, s. 170; č. 175, s. 217; č. 180, s. 225; CDB III/3 Additamenta, č. 287, s. 405.

236 CDB III/1, č. 181, s. 227.

237 Bavor: CDB III/1, č. 188, s. 235; CDB III/2, č. 196, s. 251; Zbraslav: CDB III/2, č. 208, s. 271; ke Zbraslavovi podrobněji Josef ŽEMLIČKA, *Královský číšník Zbraslav a jeho dědictví*.

roku 1239 do února roku 1249 působil na dvoře *pincerna* Jaroš ze Slivna, syn Alberta ze Slivna.²³⁸

V pozici *sudího* se na přelomu let 1198/99 setkáváme s Ratiborem (*iudex*), v letech 1205–1212 s Budivojem (*iudex, iudex curie*) a 8. června 1216 svědčí soudce Dalibor (*iudex curie, maior iustitiarius*), jenž držel úřad ještě roku 1222.²³⁹ Listina z června 1218 však hovoří rovněž o jistém sudím dvora Ctiborovi (*iudex curie*), který byl přítomen u zástavy vesnice kláštera Milevsko, na níž listina rovněž upomíná. Vzhledem ke svědkům přítomným zapsanému aktu se mohlo celé jednání odehrát asi v rozmezí let 1211–1212.²⁴⁰ Právě z této doby ale známe již zmiňovaného soudce Budivoje. Dva sudí zachycení v téže době naznačují obdobnou hierarchii úřadu, jakou sledujeme u ostatních oficií. Daný fakt dokládá listina z 10. března 1222, kde spolu svědčí již zmíněný sudí Dalibor a Záviš.²⁴¹ Záviš (*iudex, iudex curie, iudex curie regis*) se následně objevuje až do roku 1233.²⁴² V letech 1235–1239 vedl úřad Albert ze Slivna (*iudex, iudex curie, iudex curie nostre*)²⁴³ a roku 1240 svědčí Mikuláš *iudex Boemie*.²⁴⁴ Roku 1244 se připomíná sudí Ctibor, uváděný také jako sudí zemský (*iudex, iudex terre*) a o pět let později je zmíněn v postavení nejvyššího sudího Pomněn (*summus iudex*).²⁴⁵

Z dalších světských úřadů zachycených ve vztahu ke královskému dvoru se opět připomíná **nejvyšší lovčí**, nejprve roku 1221 bez konkrétního držitele pouze jako *magister venatorie dignitatis*, roku 1226 pak nejvyšší lovčí Častolov, syn Smilův (*venator summus*), a o rok později snad jistý

Vznik a rozklad jednoho feudálního dominia z první poloviny 13. stol., HG 21, s. 117–132.

238 CDB III/2, č. 219, s. 294; CDB IV, č. 8, s. 68; č. 149–152, s. 247–253; č. 158, s. 261.

239 Ratibor: CDB II, č. 6, s. 4; Budivoj: CDB II, č. 74, s. 66; č. 75, s. 67; č. 90, s. 87–88; č. 99, s. 98; Dalibor: CDB II, č. 125, s. 114; č. 153, s. 143; č. 187, s. 174; č. 190, s. 176; č. 227, s. 212.

240 CDB II, č. 153, s. 143, jako svědci zástavy vystupují kancléř Ondřej, který je prvně v tomto úřadě doložen právě roku 1211, a nejvyšší komorník Černín, jenž v průběhu roku 1212 komornický úřad ztratil. Stejnou situaci připomíná rovněž listina č. 188, s. 175; srov. části této kapitoly věnované komorníkům a kancléřům.

241 CDB II, č. 227, s. 212.

242 CDB II, č. 258, s. 248; č. 270, s. 264; č. 305, s. 304; č. 333, s. 341; CDB III/1, č. 56, s. 59; k roku 1234 jsou na královských listinách doloženi rovněž sudí Sigfríd a Aldik, jejichž úřad nelze blíže přiřadit ke dvoru či hradeckému (městskému) centru. Zejména v případě Aldika by se jeho vazba na pražský dvůr nabízela, neboť toto jméno nesl rovněž syn dvorského sudího Dalibora. Další indicie však postrádáme; srov. Aldik, syn Dalibora: CDB II, č. 153, s. 143; soudce Aldik: CDB III/1, č. 65, s. 69 a č. 73, s. 80; soudce Sigfríd: CDB II, č. 64, s. 68; Aldika za dvorského soudce považoval rovněž V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 868 a pozn. 4.

243 CDB III/1, č. 105, s. 125; č. 136, s. 170; č. 153, s. 188; č. 173, s. 214; č. 177, s. 221; č. 180, s. 225; CDB III/2, č. 193, s. 246; č. 196, s. 251; č. 207, s. 269; č. 208, s. 271; č. 209, s. 210.

244 V případě Zbyslava a Čěče doložených v letech 1241 a 1242 nelze opět říci, zda byli skutečně soudci dvorskými, přestože tuto skutečnost předpokládal V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 869; CDB IV, č. 8, s. 68; č. 13, s. 75.

245 CDB IV, č. 55, s. 55; č. 57, s. 57; č. 173, s. 284.

Radoslav *magister venatorum* – mistr lovcích.²⁴⁶ Další zprávy o nejvyšších lovcích se vztahují vždy k některé z moravských provincií.²⁴⁷ Z **mistrů kuchyně** poznáváme k roku 1241 Hirza (*magister coquine, coquine nostre magister*), o němž se prameny znovu zmiňují v roce 1248.²⁴⁸ Již starší listina z 1229 však hovoří o **kuchaři** Přemysla Otakara I. jménem Matyáš (*coquus noster*), který daroval s královým svolením vesnici klášteru Opatovice.²⁴⁹ Z dalších funkcí se již roku 1207 setkáváme se **sklepníkem** Jarošem (*celerarius*) a listina vystavená roku 1219 hovoří o „**správci/almužníkovi**“ Předvojovi (*dispensator*).²⁵⁰ Pouze falsum datované k roku 1219, zhotovené však až kolem 1240, připomíná znovu **mečníka** (*ensifer*), jistého Markvarta.²⁵¹ Roku 1235 se v listině pro milevské premonstráty vzpomíná Nětka (*nutrix*), **kojná** krále Václava I., a v roce 1240 vystupuje ve svědečné řadě královny listiny **krejčí** Jindřich (*sartor*).²⁵² Roku 1249 hovoří Václav I. o svém **holiči/bradýři** (*noster rator*) Kunešovi (Chunczone).²⁵³ Ke dvoru krále Václava můžeme počítat rovněž **vychovatele** (*pedagogus noster*) jeho syna Přemysla jménem Hunei, který vystupuje na listině markraběte vydané v Praze 2. září 1251.²⁵⁴

Z duchovních členů dvora se opět setkáváme s řadou **kaplanů**. Na přelomu let 1198/99 se jako kaplan připomíná budoucí olomoucký biskup Robert.²⁵⁵ V dopise papeži z roku 1219 nazývá král Přemysl Otakar I. svými kaplany (*capellani nostri*) pražského děkana Arnolda i kancléře Benedikta.²⁵⁶ Arnold vystupuje jako králův kaplan (*regis capellanus*) na listinách i o rok později a ve stejném roce hovoří král také o svém bratranci, olomouckém kanovníkovi Sigfridovi jako o *capellano nostro*.²⁵⁷ Roku 1221 se

246 CDB II, č. 387, s. 436, listina hovoří také o jeho podřízených „lesnicích“ (*forestarii*); Častolov: CDB II, č. 286, s. 286; Radoslav: CDB II, č. 305, s. 304; i v tomto případě můžeme vzhledem ke znění privilegia, které se týká kláštera Louka, a skladbě svědků, kde se Radoslav nachází mezi znojemským kastelánem a bitovským sudím, uvažovat, že se jednalo o nejvyššího lovcího znojemské provincie.

247 Úřadem lovcího se pro moravské poměry detailně zabýval Libor JAN, *Úřad lovcího na Moravě ve 13. a na počátku 14. století*, Vyškovský sborník 1, 1999, s. 19–35; IDEM, *Vznik zemského soudu*, s. 192–208.

248 CDB IV, č. 8, s. 68; č. 149, s. 249; k Hirzovi, který se posléze stal purkrabím na Zvíkově, zejména Jiří KUTHAN, *Zvíkovský purkrabí Hirzo. Příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech*, ČSČH 19, 1971, s. 711–725; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 555–556.

249 CDB II, č. 324, s. 328.

250 Jaroš: CDB II, č. 74, s. 66; Předvoj: CDB II, č. 188, s. 175.

251 CDB II, č. 374, s. 410.

252 Nětka: CDB III/1, č. 108, s. 133–134; Jindřich: CDB III/2, č. 257, s. 349.

253 CDB IV, č. 159, s. 263.

254 CDB VI/1, č. 223, s. 389.

255 CDB II, č. 6, s. 5; srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 593.

256 CDB II, č. 184, s. 171.

257 CDB II, č. 191–192, s. 177–178; č. 200, s. 185; Sigfrida zmiňuje č. 199, s. 184.

kaplanem nazývá rovněž notář Heřman (*capellanus noster*).²⁵⁸ V roce 1226 je doložen Ivan (*capellanus domini regis*), 1228 čtveřice kaplanů Zdislav, Tomáš, Hilarius a Bedřich (*capellani curie nostre*) a o rok později Hypolitus (*capellanus regis Boemie*).²⁵⁹ Roku 1235 jsou mezi kaplany kněz Petr (*capellanus noster*), Dobřemil, Zdislav a Bohuslav (*capellani*), a bilinský arcijáhen Přibyslav (*capellanus noster*).²⁶⁰ Dne 18. června 1236 se připomínají kaplani Otto, boleslavský kanovník, Thimo, kanovník vyšehradský, a Jan, kanovník litoměřický, přičemž Otto a Thimo jsou jako *capellani regis* či *capellani nostri* doloženi do roku 1239.²⁶¹ Na listině z 18. června je jako kaplan krále uveden rovněž notář Vilém.²⁶² Roku 1236 je zmíněn kaplan Markvart, pražský kanovník (*capellanus noster*), mezi lety 1236–1237 kaplani Řehoř a Bartoloměj (oba pod *noster capellanus*).²⁶³ Roku 1237 vystavil král listinu pro zřejmě již zmiňovaného Zdislava (*capellanus noster*), probošta kostela sv. Petra v Brně, kde svědčil rovněž *capellanus domini regis* Žir (Sir).²⁶⁴ V letech 1238–1239 najdeme Sigera (*capellanus noster, capellanus regis*) a Pavla (*capellanus regis*) a v roce 1239 pražského probošta Eppa (*capellanus noster*).²⁶⁵ O dva roky později se znovu připomíná Heřman, litoměřický probošt, který byl královým kaplanem ještě roku 1252.²⁶⁶ Rovněž o lékaři Vilémovi hovoří král v roce 1243 jako o svém kaplanovi a ve stejném roce se objevuje také kaplan Alexius (*capellanus regis*).²⁶⁷

Z kancelářského personálu se na přelomu roku 1198/99 znovu setkáváme s **notářem** Rapotou (*notarius*), který se o necelé desetiletí později stal kancléřem. V letech 1202–1211 vystupuje jako notář pražský kanovník Benedikt, pozdější litoměřický probošt a kancléř, který je nejprve doložen coby *notarius regis*, roku 1207 *prothonotarius* a o čtyři roky později znovu

258 CDB II, č. 217, s. 205.

259 CDB II, č. 287, s. 287; č. 320, s. 318; č. 331, s. 340; Tomáše a Zdislava považuje V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 594, za bývalé kaplany markraběte. Je však otázka, zda určití kaplani nepřináleželi králi i markraběti, neboť zmiňovaný Hilarius je zřejmě identický s markraběcím kaplanem a notářem. O prolínání dvorů již M. ŠPŮROVÁ, *Identifikace svědků*, s. 15, na příkladu dvora zeměpána a panovnic.

260 CDB III/1, č. 102, s. 121; č. 108, s. 134; č. 125, s. 156; řadu kaplanů (*capellani curie*) vyjmenovává listina královny Konstancie z téhož roku, vzhledem k souvislostem se však zřejmě jedná o kaplany královny, CDB III/1, č. 103, s. 122.

261 CDB III/1, č. 129, s. 163; č. 176, s. 219; CDB III/2, č. 204, s. 263; č. 207, s. 269; č. 212, s. 278.

262 CDB III/1, č. 129, s. 164.

263 CDB III/1, č. 136, s. 170; č. 143, s. 178; opět je možné, že kaplané Řehoř a Bartoloměj jsou totožní s doloženými markraběcími kaplany, srov. CDB III/1, č. 25, s. 24; č. 66, s. 71; č. 87, s. 96; č. 90, s. 106; č. 91, s. 108.

264 CDB III/1, č. 165, s. 206–207.

265 Siger: CDB III/1, č. 176, s. 219; CDB III/2, č. 207, s. 269; Pavel: CDB III/1, č. 191, s. 241; Eppo: CDB III/2, č. 216, s. 286.

266 CDB IV, č. 10, s. 71; č. 233, s. 401.

267 K Vilémovi srov. následující text a Alexius: CDB IV, č. 34, s. 115.

notarius.²⁶⁸ Roku 1212 se připomínají notář Vojslav (*notarius curie*) a spolu s ním vyšehradský kanovník Engelšalk, králův písař (*regis scriba*), který se znovu objevuje až roku 1222 s titulem *regis prothonotarius* a o tři roky později jako *notarius regis*.²⁶⁹ V roce 1213 se setkáváme s notářem (*notarius noster*) Oldřichem.²⁷⁰ V letech 1215/1216–1220 je doložen Anselm (*notarius, notarius curie nostre, prothonotarius*), od prosince roku 1219 se po deset let zmiňuje Heřman, od roku 1226 zřejmě litoměřický probošt (*notarius domini regis, regis notarius, notarius, notarius noster, notarius curie, notarius regie aule*).²⁷¹ V této době je doložen ještě Vipert, probošt u Sv. Hypolita ve Znojmě, a to nejprve roku 1223 jako *curie nostre prothonotarius* a *notarius*, roku 1226 pod *scriba regis*.²⁷² V období 1232–1234 se zmiňuje notář Jan (*notarius noster, notarius, notarius curie regis*) a od 1233 až do 1240 Vilém (*notarius, notarius noster, scriba regis, notarius regis, regis Bohemorum protonotarius*).²⁷³ Roku 1238 vystupuje notář Remboto (*notarius noster, curie nostre notarius, curie nostre prothonotarius, scriba regis*), který je v listinách opakovaně až do roku 1244.²⁷⁴ V letech 1247–1253 působil v kanceláři rovněž pražský kanovník Herbord (*curie nostre notarius, aule nostre notarius, noster notarius, notarius*).²⁷⁵ Od roku 1248 se objevuje Arnold (*notarius*), jenž je následně doložen až v letech 1252–1253.²⁷⁶

268 CDB II, č. 57, s. 51; č. 86, s. 80; č. 90, s. 88.

269 CDB II, č. 99, s. 98; č. 272, s. 267.

270 CDB II, č. 110, s. 106.

271 Anselm: CDB II, č. 118, s. 111; č. 188, s. 175; č. 199, s. 185; Heřman: CDB II, č. 187, s. 174; č. 218, s. 206; č. 239, s. 232; č. 258, s. 248; č. 265, s. 257; č. 270, s. 264; č. 286, s. 286; č. 289, s. 290; č. 320, s. 319; č. 324, s. 329.

272 CDB II, č. 245–246, s. 237–238; ještě roku 1236 se Vipert připomíná jako probošt u sv. Hypolita, CDB III/1, č. 129, s. 163.

273 Jan: CDB III/1, č. 15, s. 15; č. 21, s. 20; č. 24, s. 23; č. 30–32, s. 29–32; č. 44, s. 45; č. 54–55, s. 55–57; č. 61, s. 65; č. 73, s. 80; Vilém: CDB III/1, č. 30–32, s. 29–32; č. 62, s. 66; č. 64, s. 71; č. 86, s. 94; č. 105, s. 125; č. 108, s. 134; č. 113, s. 140; č. 115, s. 142; č. 125, s. 156; č. 129, s. 164; č. 135, s. 169; č. 146, s. 184; č. 153, s. 188; CDB III/3 Additamenta, č. 287, s. 405; č. 289, s. 408; CDB III/1, č. 175–177, s. 217–221; č. 180, s. 225; č. 183, s. 230; č. 188, s. 235; CDB III/2, č. 193, s. 246; č. 202, s. 260; č. 204, s. 263; č. 207–208, s. 266–271; č. 209, s. 273; č. 211–212, s. 275–278; č. 214, s. 283; č. 219, s. 295; č. 226, s. 304; č. 227, s. 306; č. 232, s. 312; č. 240, s. 320; č. 257, s. 349; notář Vilém se od roku 1249 objevuje v kanceláři markraběte Přemysla Otakara, aby později zaujal znovu post také v jeho královské kanceláři. Identitu obou mužů doložil H. Zatschek in E. HANKE-HAJEK – M. WIEDEN – H. ZATSCHEK, *Böhmische Hofkapelle bis 1306*, s. 63–67; srov. též Sáša DUŠKOVÁ, „*Confectum per manum*“ v listinách Václava I. Příspěvek k poznání diplomatické činnosti notáře Viléma, SPPFBU C5, 1958, s. 41.

274 CDB III/1, č. 177, s. 221; CDB III/2, č. 247, s. 330; č. 253, s. 344; CDB IV, č. 8, s. 68; č. 12, s. 73; č. 17, s. 86; č. 19, s. 92; č. 26, s. 103; č. 32–34, s. 111–115; č. 43–44, s. 127–129.

275 CDB IV, č. 117–118a, s. 210–212; č. 165–166, s. 269–271; č. 169–170, s. 274–277; č. 173, s. 284; č. 180, s. 331; č. 183, s. 335; č. 185, s. 338; č. 213, s. 379; č. 232, s. 402; č. 241, s. 414; č. 266, s. 455; č. 288, s. 482.

276 CDB IV, č. 147, s. 246; č. 241, s. 414; č. 262, s. 446; č. 276, s. 469.

Funkci kancléře vykonával v období let 1202–1207 vyšehradský a později pražský probošt Kristián (*cancellarius*).²⁷⁷ Krátce, pouze k roku 1207, je v úřadu doložen bývalý notář Rapota (*cancellarius*).²⁷⁸ Od roku 1211 působil v této pozici již probošt Ondřej (*cancellarius, cancellarius regis, cancellarius aule regie*), který se roku 1215 stal pražským biskupem.²⁷⁹ Pouze roku 1216 se připomíná pražský probošt Eppo (*regalis aule cancellarius, regis Boemie cancellarius*)²⁸⁰ a mezi lety 1219–1225 je na postu kancléře doložen bývalý notář Benedikt (*cancellarius noster, cancellarius aule regie, cancellarius curie nostre, cancellarius domini regis*).²⁸¹ Jeho nástupcem se stal vyšehradský probošt Arnold (*cancellarius regis, cancellarius noster, cancellarius, aule regie cancellarius, domini regis cancellarius, W. regis Boemie cancellarius*), činný v letech 1226–1237.²⁸² V letech 1232–1233 se však v diplomatickém materiálu objevuje jako *cancellarius regis* rovněž pražský arcijáhen Hypolit.²⁸³ Roku 1239 se poprvé připomíná kancléř Filip Sponheimský (*cancellarius regis Boemie, aule regie cancellarius*), syn Bernarda Korutanského²⁸⁴, který

277 CDB II, č. 57–58, s. 51–52; srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 594.

278 CDB II, č. 74, s. 66.

279 CDB II, č. 90, s. 88; č. 99, s. 98; č. 113, s. 108–109.

280 CDB II, č. 125–126, s. 113–116.

281 CDB II, č. 184, s. 171; č. 187, s. 174; č. 227, s. 213; č. 229–231, s. 213–220; č. 241, s. 234; č. 258–259, s. 248–250; č. 272, s. 267; č. 387, s. 436.

282 CDB II, č. 286, s. 286; č. 289, s. 290; č. 324, s. 329; č. 332, s. 340; č. 342, s. 352; CDB III/1, č. 20, s. 19; č. 26, s. 25; č. 30–32, s. 28–32; č. 62, s. 66; CDB III/3 Additamenta, č. 281, s. 398–399; CDB III/1, č. 102, s. 121; č. 130, s. 165; č. 138–139, s. 172–174; CDB III/3 Additamenta, č. 287, s. 405; č. 288, s. 407.

283 Arcijáhen Hypolit se prvně zmiňuje roku 1229, CDB II, č. 331, s. 340; zřejmě se jedná o identického Hypolita, který je jako králův kaplan doložen na listině z téhož roku, CDB II, č. 333, s. 342; již 4. ledna 1231 je Hypolitus zmíněn v dpm formuli královské listiny, CDB III/1, č. 2, s. 2; ještě v červnu roku 1232 vystupuje s kancléřským titulem Arnold, 1. srpna je však Hypolit uveden jako *regis cancellarius* a Arnold, který stojí na počátku svědečné řady před Hypolitem, je označen pouze jako vyšehradský probošt. V únoru následujícího roku však kancléřství vedl znovu Arnold. Situace se znovu obrátila v srpnu, kdy se jako *regis cancellarius* opět uvádí Hypolit. V následující době vystupuje ale s kancléřskou funkcí pouze Arnold, srov. CDB III/1, č. 23, s. 22; č. 30–32, s. 29–32; č. 45, s. 46; zřejmě již jako na bývalého arcijáhna odkazuje listina z roku 1235, která hovoří o darování, jež měl král učinit právě v Hypolitově domě, CDB III/1, č. 126, s. 156; V. Novotný považoval Hypolita pouze za běžného člena kancléře, srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 862; o písařské chybě nepochybovali rovněž E. HANKE-HAJEK – M. WIEDEN – H. ZATSCHEK, *Böhmische Hofkapelle bis 1306*, s. 62–63. Zmiňování autoři však o chybě uvažovali pouze na základě znalosti listiny ze srpna roku 1233, která je příjmeckým vyhotovením kladrubského kláštera. Listina, jež ale jako první uvádí Hypolitovo kancléřství, vznikla zřejmě v královské kanceláři a písař navíc na prvním místě mezi svědky uvedl probošta Arnolda. Je v takovém případě možné, aby nevěděl, kdo je stávajícím kancléřem? Přítomnost Václava I. v Hypolitově domě navíc naznačuje bližší vztah mezi panovníkem a pražským arcijáhmem. M. SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, s. 9, uvažoval, že Hypolitovo označení za kancléře odráží zápas mezi pražským a vyšehradským kostelem o tento úřad. Na tuto možnost upozornila již dříve rovněž S. DUŠKOVÁ, *Počátky kanceláře Václava I.*, s. 72.

284 Listina byla původně Erbenem datována k roku 1246, neboť v její dataci uváděné vročení k roku 1234 bylo vzhledem k informacím obsaženým v diplomu nemožné. Teprve na základě

je v hodnosti doložen ještě v průběhu roku 1245.²⁸⁵ Již listina z 5. května 1240 však hovoří o vicekancléři Divišovi (*aule nostre vicecancellarius, aule regie vicecancellarius*)²⁸⁶, jenž vystupuje do 1245.²⁸⁷ Od roku 1248 pak Diviš působil až do konce vlády Václava I. v roli kancléře.²⁸⁸

Ke klerikům královského dvora patřili rovněž **lékaři**. Zejména v okolí Václava I. se jich ve čtyřicátých letech 13. století vyskytovalo hned několik. Lékař a kaplan Vilém, jehož král nazýval přímo „*zvláštním opatrovatelem svého těla*“, byl původně kaplanem a lékařem markraběte Přemysla.²⁸⁹ Dalšími lékaři byli Kuno a Konrád doložení roku 1243, přičemž Konrád vystupuje v králových službách do roku 1253, kdy svědčí také další lékař Šimon.²⁹⁰ Lékaři však na pražském dvoře prokazatelně působili již za Václavova otce, neboť v této době měli podle listiny z roku 1248 potvrzené vsi (*ville medicorum*) ke své obživě.²⁹¹ K výčtu jednotlivých úřadů a služebných postů přidejme pro toto období informace o dvoru Václava I. ještě z doby jeho následnictví, tedy za života krále Přemysla Otakara I. Prameny zmiňují od roku 1219 komorníka/podkomořího Vatu (*camerarius, subcamerarius, camerarius ducis*)²⁹², který zastával post podkomořího i po Václavově nástupu na trůn. Ke dvoru „vévody“/„mladšího krále“ patřil zřejmě také k roku 1229 doložený komorník Dobromil (*camerarius*) a dále již zmiňovaný podčeší/číšník Zbraslav, podstolí Slavník a maršálek Držislav, kteří vystupují na listině z roku 1228.²⁹³

Množství informací o konkrétní náplni činnosti jednotlivých dvorských úředníků zůstává v první polovině 13. století minimální. Znovu

nového rozboru především svědečné řady listiny byla datace posunuta k roku 1239. Na listině uvedené vročení zřejmě způsobila písařská chyba, srov. CDB III/2, č. 222, s. 299–300.

285 Pouze jako vyšehradský probošt CDB III/2, č. 253, s. 343; jako kancléř CDB IV, č. 64–65, s. 151–153.

286 CDB III/2, č. 228, s. 308.

287 CDB IV, č. 62–63, s. 148–151; č. 71, s. 160; již V. Novotný zdůvodnil potřebu vicekancléře nepřítomností kancléře Filipa v zemi. Vycházel při tom z výše zmíněné datace listiny č. 222 k roku 1246, pro autora tak byl Filip jako kancléř prvně doložen až roku 1245. Vzhledem k nové dataci listiny je však Filipovo kancléřství doloženo již roku 1239. Tento fakt ovšem nijak nepopírá Novotného úvahy o potřebě vicekancléřského úřadu, která vycházela z Filipovi nepřítomnosti v Čechách. Obdobně též E. HANKE-HAJEK – M. WIEDEN – H. ZATSCHEK, *Böhmische Hofkapelle bis 1306*, s. 60–61.

288 Přestože s nástupem do kancléřské funkce můžeme počítat již k roku 1246, kdy byl Filip zvolen salcburským arcibiskupem, srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 824; CDB IV, č. 149–152, s. 247–253; č. 158, s. 261; č. 160, s. 264; č. 164–165, s. 268–270; č. 175, s. 287; č. 187, s. 340; č. 205, s. 368; č. 263, s. 446–447.

289 CDB IV, č. 33, s. 113; Vilémovo působení na markraběcím dvoře zachycují listiny CDB III/1, č. 38, s. 37; č. 53, s. 54; č. 66, s. 71; č. 74, s. 81.

290 CDB IV, č. 33, s. 113, č. 164, s. 269; č. 165, s. 270; č. 288, s. 482.

291 CDB IV, č. 153, s. 254.

292 CDB II, č. 187, s. 174; č. 286, s. 286; č. 323, s. 326.

293 CDB II, č. 323, s. 326; č. 333, s. 342; srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, 598–602 a pozn. 2 na s. 602; M. SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, s. 6.

se setkáváme zejména s „objezdy“ pozemkových hranic. Vedle dvorských úředníků jako stolník, dvorský soudce, komorník a podkomoří se jich účastnili další aristokraté, duchovní, ale také obyvatelé dotčeného území zřejmě nejrůznějšího sociálního statusu. Pravidelně se však vytyčení hranic účastnil komorník či podkomoří, což zřejmě vycházelo z jejich postavení v rámci komory i soudní agendy.²⁹⁴ Úředníci se také stále podíleli na vyhlášení privilegií a plnili posláním v diplomacii.²⁹⁵

Výjimky v rámci postižení pracovní náplně dvorských hodnostářů představují listiny poukazující na soudní kompetence. Listina z 3. ledna 1221 zřejmě odkazuje k základním povinnostem dvou skupin dvorských úředníků. Svatojiřská abatýše Agnes hledala u panovníka spravedlnost, neboť beneficiář na Levém Hradci a jeho podřízení sužovali klášterní poddané ve vsi Suchdol a okolním majetku, jenž k ní náležel. Agnes uspěla, neboť na svou podporu předložila panovníkovi a „způsobilým svědkům, totiž dvorským sudím a našim komorníkům“ listinu dokládající oprávněnou držbu vsi i zbylých pozemků.²⁹⁶ V případě odkazu na „způsobilé“ soudce a komorníky můžeme uvažovat o Daliborovi a zřejmě i Závíšovi, který je spolu s Daliborem doložen o rok později. Úřad komorníka držel v této době Slavek. Vzhledem k tomu, že i o komornících hovoří listina v plurálu, byl zřejmě přítomen rovněž podkomoří Zdislav.

Dostáváme se tak zřejmě k nejvýraznější předpokládané změně v náplni některého z úřadů, která se týká právě komorníka a podkomořího. V odborné literatuře najdeme v současné době dva názory. První, navazující na práci Zdeňka Fialy, předpokládá, že se kompetence nejvyššího komorníka stále více přesouvaly do oblasti soudní. Podkomoří se naopak již v první polovině 13. století profiloval jako králův finančník, který zajišťoval panovníkovi potřebné sumy hotovosti formou půjček, jež si následně splácel díky pronájmu příjmů z měst a klášterů.²⁹⁷ Na základě rozboru

294 Srov. CDB II, č. 75, s. 66–68; č. 153, s. 142–144; č. 188, s. 174–175; CDB III/2, č. 214, s. 280–283; CDB IV, č. 57, s. 142–143.

295 Např. roku 1211 měli „velký“ (*magnus*) Slavek a spolu s ním komorník Černín, dvorský sudí Budivoj a podkomoří Bohuslav dát na trhu ve známost právě vydanou listinu pro vyše-hradský kostel, CDB II, č. 90, s. 87–88. Listina z roku 1220 zmiňuje číšníka Martina mezi členy panovníkova poselstva k papeži, CDB II, č. 190, s. 176.

296 „... exhibuitque coram nobis et idoneis testibus, videlicet iudicibus curialibus et camerariis nostris, literas in pergamena scriptas“, CDB II, č. 387, s. 436; velké privilegium české církve vydané o rok později připisuje nejvyšší soudní pravomoci nad duchovními osobami panovníkovi a nejvyššímu dvorskému soudci. Pokud nešlo o hrdelní zločin, pak i kancléři, CDB II, č. 227, s. 211.

297 Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 49–50, 58–59, tento názor je v podstatě spojením závěrů Z. Fialy a V. Vaněčka. Vaněček upozornil nejen na komorníkovy kompetence v rámci fisku, ale také v justici, kam se jeho role měla postupem času přesouvat. Současně předpokládal nezávislost podkomořího od úřadu nejvyššího komorníka, V. VANĚČEK, *Komorník a podkomoří*, 61–64. Rovněž Fiala nepovažoval podkomořího za podřízeného

zpráv vztahujících se především k poměrům na Moravě upravit tento názor Libor Jan. Pokládá sice podkomořího rovněž za nezávislého hodnostáře nejpozději od dvacátých let 13. století, stejně jako upozorňuje na zvýraznění soudní role nejvyššího komorníka. Podkomořího však nepovažuje za prostého poskytovatele úvěru, ale za úřad, v jehož kompetenci se nacházela zejména správa klášterů a měst, v jejímž rámci zajišťoval nejen výběr hotovosti, ale rovněž lokace, soudní agendu i záležitosti městské samosprávy.²⁹⁸ Problémem i přesto zůstává především nepřehledná situace v Čechách, na niž, včetně rozporů ve Fialově argumentaci, upozornil již Miloslav Sovadina.²⁹⁹ Autor uvažoval, že „pro 30. a 40. léta 13. století se spíše zdá, že jak podkomoří, tak mladší (menší) podkomoří byli více osobně

úředníka, zdráhal se dokonce hovořit o „úřadu“ a spíše uvažoval o „finančníkovi krále“, který rychle obstarával nutné sumy peněz, jež následně získával zpět ze zastavených komorních příjmů. Vzhledem ke svému názoru na komoru, kterou považoval do pozdního 13. století zejména za souhrn peněžních důchodů, především soudních pokut, současně předpokládal, že nejvyšší komorník působil vždy jen v soudní oblasti a ve 13. století se pouze zmenšil okruh jeho působnosti, Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 59nn.

298 L. JAN, *Několik postřehů*, zejm. s. 78–79; IDEM, *Moravští podkomoří*, s. 315–348; IDEM, *Vznik zemského soudu*, zejm. s. 154–191.

299 M. SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, s. 8 a pozn. 34. V určitém smyslu zavádějící je již Fialův závěr, že se v pramenech nenalézá žádný náznak podřízenosti podkomořího komorníkovi. Žádný z Fialou citovaných pramenů totiž na druhou stranu nedokládá nezávislost obou úřadů. Nejvážnější rozpor, naznačený právě Sovadinou, je však výskyt podřízených podkomořího ve 30. letech 13. století, tedy mladšího/menšího podkomořího Dalibora a Pitrolfa. Fiala tento problém vyřešil konstatováním, že se jedná o doklad nezávislosti podkomořího, neboť „je nepochopitelné, že by podkomoří jako podřízený činitel komorníka měl ještě své další zástupce a podřízené podkomoří“, Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 74. Toto východisko se však jen těžko uvádí v soulad s dalšími autorovými závěry. Fiala předpokládal, že již okolo roku 1200 existoval složitý správní systém se vztahem ke komoře, v jehož rámci působila hierarchie různých komorníků, IBIDEM, s. 66–67. V takovém případě by pak ale bylo pochopitelné, že nejvyšší komorník měl svého zástupce, pod nímž se rozkládala struktura dalších (nižších/mladších) (pod)komorníků. Podobný systém je dobře patrný u dvora královny, kde nacházíme nejvyššího komorníka, podkomořího i další komorníky. Spolu s nejvyšším komorníkem Volkmarem vystupuje v listině hned několik dalších královských komorníků, srov. *Panovnice a dvorská společnost*. Je při tom nasnadě, že vůdčí osoba hierarchie má podřízené, kteří jsou dále strukturováni a není paradoxem uvažovat o „podřízených podřízeného“. Fiala však nepokládal podkomořího za skutečný úřad, nýbrž za králova finančníka, který narychlo zapůjčil panovníkovi peníze, jež měl pojištěny zástavou komorních důchodů, Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 78–79. Tento názor v podstatě doslovně opakují Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBĚŠ, *Dějiny správy*, s. 59, k čemuž s kritickou výhradou L. JAN, *Vznik zemského soudu*, pozn. 2 na s. 154–155. Jak ale do této koncepce zapadají zástupci podkomořího? Nakolik je „pochopitelné“, že podkomoří, jenž vlastně ani nebyl skutečným úředníkem, měl zároveň své podřízené zástupce, kteří ale zároveň rovněž nemohli být skutečnými (pod)úředníky? A jaká by byla jejich funkce – poskytovali úvěr podkomořímu, který jej dále poskytoval panovníkovi? Zřetelné rozpory ve Fialově argumentaci a závěrech vycházejí z autorova přesvědčení, že údaje o podkomořím z druhé poloviny 13. století, či spíše z jeho konce, mají solidní výpovědní hodnotu i pro jeho první polovinu. To však není zdaleka samozřejmé a uvedené nesoulady ve Fialově pojetí napovídají, že ani oprávněné.

závislí na službě panovníkovi, snad na úrovni číšníka a stolníka“.³⁰⁰ Tím však neřeší vztah mezi nejvyšším komorníkem a podkomořím, navíc držitele hodností číšníka i stolníka, včetně podúřadů, máme v této době doloženy. Východisko částečně nabízí zmíněné závěry Libora Jana. Budeme-li podkomořního považovat za běžný panovníkův úřad a ne pouze za soukromého finančníka, není nutné pozastavovat se nad přítomností jeho podřízených.³⁰¹ Ani tak se ale nezabýváme problému vztahu mezi nejvyšším komorníkem a podkomořím, který je však na základě dochovaných pramenů jen těžko jednoznačně řešitelný a daný problém se stírá až ve druhé polovině 13. století.³⁰²

300 M. SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, s. 8, pozn. 34. Autor současně naznačuje „stavovské“ rozdíly mezi podkomořím a jeho zástuci, neboť jím uvádění podkomoří patřili k významným rodům, zatímco menší/mladší komorníci nikoliv. Na základě toho uvažuje o možném rozdílu mezi faktickým a titulárním výkonem funkce. Zejména o Pitrolfovi uvažoval již V. Novotný rovněž jako o osobním komorníkovi panovníka, V. NOVOTNÝ, *České dějiny 1/3*, s. 866. Tento předpoklad však pravděpodobně není správný. Pitrolf byl od poloviny 40. let do roku 1250 jediným komorníkem/podkomořím, který vystupoval vedle nejvyššího komorníka Boreše, a nelze jej tedy považovat pouze za prostého osobního komorníka. Není tak zřejmě možné hovořit o „stavovských“ předpokladech k vykonávání funkce či o reálném a titulárním výkonu její náplně.

301 Ačkoliv sám autor ve své starší studii k problematice uvádí, že podkomoří nikdy neměli podřízené, srov. L. JAN, *Moravští podkomoří*, pozn. 75 na s. 335.

302 V tomto ohledu představují otázku zejména důvody k osamostatnění úřadu. Ze zmíněných okruhů činnosti podkomořního by přibližně do poloviny 20. let připadaly v úvahu pouze zeměpanské kláštery. Od této doby sice máme doložena první institucionální města, počet královských založení v Čechách do konce Václavovy vlády však zřejmě nepřekročil číslo osm, František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009², s. 61–64; Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 121–122; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 274–275; Jiří DOLEŽAL, *Nová centra přemyslovských Čech a Moravy ve 13. století*, in: *Přemyslovci. Budování státu*, Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička ve spolupráci s Pavlínou Maškovou a Robertem Novotným (edd.), Praha 2009, s. 351nn. Nešlo navíc o plánovitě budování městské sítě, nýbrž především o živelnou iniciativu zájemců o založení města, F. HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, s. 62–63. Je ale v takovém případě vůbec nutné uvažovat o potřebě zvláštního úřadu? Případ rozhodování sporu abatýše Anežky i objezdy hranic pozemků, jichž se účastnil komorník či podkomoří, by bylo možné interpretovat jako svědectví, že se jejich činnost překrývala. Rovněž doložení nižší/mladší podkomoří nespovídá pro vydělení podkomořního jako samostatného úřadu. Údaje, které v pramenech sledujeme, vypovídají spíše stále o hierarchii komorníků zahrnující nejvyššího komorníka, podkomořního a jejich další podřízené. S tím souvisí, že není možné přesněji postihnout, jak rychle vůbec postupovalo „přesouvání“ nejvyššího komorníka výhradně k soudní agendě, kterou vykonával v průběhu 12. století. A pravděpodobně i dříve, jak naznačuje zmiňované privilegium pro pražské Němce, které hovoří o soudních kompetencích nejvyššího komorníka pro dobu Vratislava II., srov. Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 78. Ostatně zformování zemského soudu klade současná literatura až do doby vlády Přemysla Otakara II., srov. Zdeněk FIALA, *Panovnické listiny*, s. 276–278; Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 53. Podobně lze nahlížet na obecné okolnosti související s vývojem měst. Doba vlády Přemysla Otakara I. i Václava I. sice vytvořila základy městské sítě, a tím první předpoklady pro osamostatnění podkomořského úřadu, přesto lze pochybovat, zda šlo již v této době o natolik výraznou proměnu, aby došlo k jeho definitivnímu vydělení z hierarchie komorníků podřízených nejvyššímu komořím. Na první pohled přehlednější situace panuje na Moravě. V literatuře vládně shoda, že se úlohy markraběcího komorníka zhostil

Až na výjimky ani zprávy z první poloviny 13. století nenabízejí bližší náhled na každodenní činnost jednotlivých držitelů úřadů. Můžeme předpokládat, že se v případě dalších oficií, jako byl maršálek, stolník či číšník, nelišila oproti předcházejícímu období. V případě nově doložených služebníků, jako např. krejčí, lékař, kojná či bradýř osvětlují jejich působení dostatečně již vlastní názvy. Ojedinělou zmínkou ve vztahu k úřadům na dvoře představuje údaj *Pokračovatelů Kosmových* vztahující se k roku 1249. Václav I. po obsazení Prahy uspořádal v klášteře sv. Františka oslavu, kde vystoupil s korunou na hlavě a odznaky královské moci. Při následující hostině podle letopisce urození páni „*přisluhovali podle povinností svých úřadů, ozdobeni slavnostní výstrojí*“. Ačkoliv nejsou přímo zmíněny, hovoří kronikář s největší pravděpodobností o komorníkovi, maršálkovi, číšníkovi a stolníkovi, jejichž obřadní vystupování při podobných příležitostech známe z říšských poměrů.³⁰³

některý z komorníků provinciálních. Vytváření markraběcí komory, která se opírala o nové zdroje příjmů (města a kláštery), však dalo vzniknout rovněž úřadu podkomořího, zatímco z provinciálních komorníků se stávali výhradně soudní úředníci, srov. R. HORNA, *K dějinám moravských úředníků I*, s. 10nn., 35–36; Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 81–82; L. JAN, *Moravští podkomoří*, s. 319–320; IDEM, *Vznik zemského soudu*, s. 158; Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 50.

303 *Příběhy krále Václava I.*, s. 306–307; k událostem V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 784nn.; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 166nn. Vzhledem k mečníkovi doloženému ve falsu sepsanému na počátku 40. let, je snad možné uvažovat, že při podobné příležitosti nechyběl ani tento úřad.

4. Přemyslovský dvůr první poloviny 13. století

Výpovědní hodnota pramenů první poloviny 13. století i problémy, které jsou s ní spojeny, zůstávají prakticky na stejné úrovni jako v předcházejícím období. Přes značný nárůst zejména listinné produkce je počet informací nadále omezený. Objektivně sice narostl počet osob, jež jsou v pramenech zmíněny spolu se zastávaným úřadem, v řadě případů však nelze s jistotou určit, zda se hodnost váže skutečně k dvorskému prostředí, nebo jinému článku správy. Vzhledem k existenci několika dvorských okruhů (panovníka, panovnice, markrabat, biskupů atd.) není také v některých případech možné stanovit, do které skupiny zmiňovaní hodnostáři náleží. Rovněž v případě identifikace dvorského úřadu nemizí otázky ohledně jeho bližšího zařazení do hierarchie hodnostářů, nehledě již k vlastní náplni činnosti.³⁰⁴ S naznačenými problémy úzce souvisí otázka terminologie, jejíž nejednotnost zůstává rovněž zachována. Bližší identifikaci doložených úředníků stále komplikuje zejména *promiscue* užívání pojmů ve vztahu k zařazení daného jednotlivce k určitému místu v hierarchii. Viděli jsme, že se v rozmezí let 1233–1238 připomínají hned tři držitelé pozice *subcamerarius*, z nichž dva jsou posléze označeni jako *iuvenis/minor subcamerarius* či *iunior camerarius*. Častá je rovněž záměna termínů *camerarius/subcamerarius* a tento trend platí pro všechny názvy úřadů. Přestože v některých případech mohou změny v terminologii naznačovat postup v hierarchii – jako např. u podkomořích Bohuslava a Zdislava, kteří se posléze stali nejvyššími komorníky, nebo v případě královského číšníka Zbraslava, jenž svou kariéru zahájil jako podčeší na počátku vlády Václava I., může se rovněž jednat pouze o alternující názvy. Např. na konci čtyřicátých let spolu svědčí Boreš z Rýzmburka a Pitrolf, oba označeni jako „naši komorníci“, přestože z dalších listin víme, že zatímco Boreš byl nejvyšším komorníkem, Pitrolf podkomořím. Podobná situace se týká rovněž stolníka Rudolfa a podstolího Soběslava. Zatímco roku 1236 vystupují oba ve svědečné řadě; Rudolf jako *dapifer* a Soběslav *subdapifer*, v dubnu 1238

304 V určitých případech je dokonce možné říci, že větší počet doložených hodnostářů snahu po sestavení uceleného obrazu spíše komplikuje. Příkladem může být zmiňovaná hierarchie komorníků v Čechách.

je u obou uváděn *dapifer*. V několika následujících listinách však již znovu vystupují rozlišení jako stolník a podstolí.

Je omezeně se u zaznamenaných hodností užívá označení pro nejvyšší dvorské hodnostáře. Tento trend je nejlépe postižitelný opět na úřadu nejvyššího komorníka. Stále v menším počtu případů je jeho postavení charakterizováno adjektivy *summus* či *maior*, případně určením působnosti jako *camerarius Boemie* či *curie regis*. Převažuje prosté *camerarius*, případně *camerarius noster*. Dobře je tento stav patrný také v kanceláři, kde se spíše výjimečně setkáváme s titulem protonotáře. Jeho držitelé jsou v převažující míře pravidelně označováni pouze jako notáři. Lze tak shrnout, že veškerá doložená terminologická úskalí naznačená v předcházejícím oddíle platí rovněž pro období první poloviny 13. století a můžeme k nim vztáhnout i výše vyslovené závěry.

Základní struktura oficií zůstává nezměněna, nejvýznamnější postavení stále patří úřadu nejvyššího komorníka. O jeho prestiži nejlépe svědčí zájem projevovaný předními rody. S výjimkou Drslavice Černína, Zdeslava Kostky a Vítkovce Vítky z Příběnic si prvenství v obsazování úřadu udrželi Hrabšiči. Od nástupu Přemysla Otakara I. se ve funkci vystřídali čtyři příslušníci rodu (Hrabiše, jeho bratr Slavek, Slavkův syn Bohuslav a jeho syn Boreš). Boreš z Rýzmburka na konci vlády Václava I. dokonce držel post nejvyššího komorníka i maršálka. Dominanci Hrabšičů ukončil až nástup Přemysla Otakara II.³⁰⁵ Hrabšiči i Vítkovci spravovali rovněž úřad podkomořího. Bohuslav je v letech 1211–1218, tedy v době, kdy jeho otec zastával úřad komorníka, doložen jako podkomoří. Záviš z Nechanic, syn Vítky Staršího, působil v úřadu za Václava I. v letech 1233–1236. Z příslušníků dalších známých rodů držel hodnost zřejmě v druhé polovině dvacátých let Albert ze Slivna a na přelomu třicátých a čtyřicátých let Vok z Benešova, jenž úřad zastával již v markraběcích službách. Vítkovce i Hrabšiče nacházíme rovněž v úřadu maršálka. Zřejmě v letech 1217–1222 je v něm doložen Jindřich, syn Vítky z Prčice a na konci čtyřicátých let již zmíněný Boreš z Rýzmburka. Rovněž o úřad stolníka projevovaly zájem přední domácí rody. Nechyběli opět Hrabšiči; syn Hrabiše z Mostu Kojata byl na počátku dvacátých let podstolím. Roku 1232 se ve funkci připomíná Jaroslav z rodu Buziců.³⁰⁶ Na sklonku roku 1249 doložený stolník Jaroš je patrně identický s Jarošem ze Slivna, bývalým číšníkem a synem Alberta ze Slivna.³⁰⁷ Úřad číšníka zastával roku 1238 Bavor ze Strakonice a mezi lety 1239–1249 zmíněný Jaroš ze Slivna, jehož otec Albert ze Slivna byl

305 K tomu V. VANÍČEK, *Rody pražských a nejvyšších komorníků*, s. 118–119, 125.

306 M. SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, s. 16–17.

307 V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 858, pozn. 3 a s. 859; M. SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, s. 30.

v letech 1235–1239 dvorským sudím. V úřadu nejvyššího lovčího se roku 1226 zmiňuje Ronovec Častolov a pouze ve falsu jmenovaného mečníka Markvarta lze snad ztotožnit s příslušníkem stejnojmenného rodu.

Přestože úřad nejvyššího komorníka drželi v první polovině 13. století Hrabišici ze Slavkovy pokrevní linie, nelze hovořit o dědičnosti nejvyšších úřadů. Úspěšná kariéra otců ve dvorské službě však synům nepochybně ulehčila cestu k dosažení některé z hodností.³⁰⁸ Také syn dvorského soudce Dalibora jménem Aldik působil před polovinou třicátých let v roli soudce, přestože není výslovně doloženo, že se jeho působení vázalo přímo k pražskému dvoru, ačkoliv Václav Novotný o této skutečnosti nepochyboval.³⁰⁹ Nástup syna do úřadu bezpochyby ovlivňovaly subjektivní okolnosti, jako např. otcova spolehlivá služba panovníkovi a z ní pramenící přízeň k danému jednotlivci, případně celému rodu. Význam však mohly sehrát také praktické důvody. Synové, kteří se pohybovali na dvoře ve společnosti otců, měli možnost získávat zkušenosti s vedením úřadu.³¹⁰ Přestože pouze v případě Slavkova syna Bohuslava víme, že již za otcova komornictví zastával hodnost podkomořího, rovněž Bohuslavův syn Boreš je pravidelně doložen v otcově přítomnosti a podobně je ve společnosti otce zachycen také zmiňovaný Aldik.³¹¹ V tomto ohledu se nabízí otázka, zda je náhoda, že se určitá „rodinná“ kontinuita v držbě úřadu objevuje právě v případě komorníka a soudce, u nichž lze předpokládat vyšší nároky na vykonávání úřadu, než u dalších světských hodností. Následnictví synů v otcově hodnosti však představuje v rámci doloženého obsazování nejvyšších dvorských úřadů spíše výjimku. Otcova dvorská služba mohla pro syna vytvářet kariérní předpoklady, aniž by nutně muselo jít o stejný post. Příkladem je např. Jaroš ze Slivna, který se na rozdíl od svého otce – podkomořího

308 Mimo zmiňovaných Hrabišiců lze připomenout rovněž Beneše z Cvilína, který stejně jako jeho otec Vok z Benešova zastával úřad moravského podkomořího, srov. Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 81–82; L. JAN, *Vznik zemského soudu*, s. 159–160.

309 V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 868 a pozn. 4.

310 Např. na dvoře henegavských hrabat, kde byly hodnosti již v průběhu 12. století dědičné, bylo považováno za povinnost otců přivést prvorozené syny ke dvoru, kde měli být zasvěceni do činnosti úřadů, které v budoucnu převezmou, *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 300.

311 Boreš: CDB III/1, č. 13, s. 12; č. 20, s. 19; č. 116, s. 143; č. 176, s. 219; CDB III/2, č. 207, s. 269; Aldik: CDB II, č. 153, s. 143; se svými syny jsou u dvora doloženi také další držitelé dvorských úřadů, např. s číšníkem Bohutou synové Jindřich, Petr a Bohuta, CDB II, č. 74, s. 66; podkomořího Závíše z Nechanic doprovázeli synové Budivoj a Vitek, první jsou oba bratři zmíněni k roku 1220, CDB II, č. 208, s. 193, dále CDB III/1, č. 55, s. 57; č. 108, s. 134; č. 138, s. 173; rovněž podkomoří Pitrolf je doložen se svým stejnojmenným synem, CDB IV, č. 159, s. 263, aniž by však v těchto případech bylo možné doložit jejich budoucí kariéru v dvorských službách, přestože se někteří v panovníkově blízkosti dále pohybovali, např. roku 1218 Bohutův syn Jindřich (*Heinricus Bohutic*), CDB II, č. 153, s. 144, jeho bratr Petr v letech 1220, CDB II, č. 196–197, s. 182–183, a 1224, kdy je spolu s ním zmíněn další z Bohutových synů Mikuláš, CDB II, č. 265, s. 257, který se sporadicky vyskytuje na královských listinách ještě ve 30. letech, CDB III/1, č. 15, s. 15; č. 165, s. 207.

a později dvorského sudího – stal nejprve číšníkem a posléze stolníkem. Vedle potomků se ve svědečných řadách objevují pravidelně rovněž bratři hodnostářů.³¹² Společné vystupování rodinných příslušníků či příbuzných u panovnického dvora ale nebylo specifíkem pouze pro držitele úřadů. Obecně se u panovnického dvora spíše než jednotlivci pohybovala rodinná či širší rodová „uskupení“.³¹³

Držba oficiálně jistě usnadňovala přístup k panovníkovi a mohla napomoci kariéernímu vzestupu dalších členů rodiny/rodu. Zastávání některé hodnosti na druhou stranu nelze považovat za jediný ukazatel vztahu s králem. Vhodným příkladem je zpráva papežského zmocněnce Alberta Behaima adresovaná do Říma roku 1240. Z Albertova dopisu plyne, že vedle sestry Anežky mají na Václava největší vliv Slavkův syn Bohuslav a Budislav, syn Jaroslavův.³¹⁴ Zatímco Hraběšic Bohuslav vykonával v této době úřad nejvyššího komorníka, Budislav náležel k rodu Buziců. Jeho bratr Jaroslav je k roku 1232 doložen jako králův stolník, sám Budislav však žádnou hodnost nezastával, přestože se u královského dvora pohyboval již roku 1224 a ve Václavově okolí jej pravidelně nacházíme po celá třicátá léta.³¹⁵

Za pozornost v tomto ohledu stojí rovněž postava Ojří z Friedberku. Ojří patřil k oblíbencům Václava I. a o blízkém vztahu, který se mezi oběma muži vytvořil, vypovídá nejlépe nadání za Ojříovu duši, jež král učinil v roce 1253 pro špitál sv. Františka. Přesto je Ojří mezi lety 1233, kdy se poprvé objevil na králově listině, až 1249 doložen pouze na čtyřech králových diplomech.³¹⁶ Teprve v průběhu roku 1249 se Ojří výrazněji pohyboval ve Václavově blízkosti, konkrétně v únoru v Žatci, v červnu v Radoměřicích a v prosinci v Brně.³¹⁷ Intenzita pobytu ve Václavově okolí nic-

312 Např. spolu s komorníkem Černínem bratři Břetislav a Držislav, CDB II, č. 58, s. 52; č. 75, s. 67; s Václavovým podkomořím Vatou bratr Bohuslav, CDB III/1, č. 30–32, s. 29–32; č. 85, s. 92; s podkomořím Vokem bratr Držislav, CDB III/1, č. 85, s. 92; č. 136, s. 170; CDB III/2, č. 219, s. 294; stolníka Jaroslava nacházíme spolu s bratrem Budislavem CDB III/1, č. 21, s. 20 a maršálka Nevhlase s bratrem Bohuslavem, CDB III/1, č. 85, s. 92; č. 108, s. 134; CDB III/2, č. 193, s. 246; v okolí královny Konstancie i Kunhuty se pohyboval rovněž bratr komorníka královny Konstancie Champonoise jménem Lambin, srov. níže *Panovnice a dvorská společnost*.

313 Vedle vlastních svědečných řad editovaných listin srov. např. přehled, který pro dvůr Václava I. vypracoval M. SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, s. 6nn.

314 CDB III/2, č. 248, s. 332; k tomu srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 710; M. SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, s. 17.

315 CDB II, č. 258, s. 248; CDB III/1, č. 21, s. 20; č. 26, s. 25; č. 30, s. 29; č. 31, s. 30; č. 32, s. 32; č. 43, s. 44; č. 55, s. 56; č. 62, s. 66; č. 85, s. 92; č. 88, s. 99; č. 136, s. 170; č. 137, s. 172; č. 138, s. 173; č. 173, s. 214; č. 193, s. 246; č. 196, s. 251; č. 219, s. 294; srov. též M. SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, s. 16.

316 CDB III/1, č. 54, s. 55; č. 175, s. 217; CDB IV, č. 4, s. 64; č. 8, s. 68; roku 1246/1247 hovoří listina o Ojříově stejnojmenném vnukovi (*nepos*) v souvislosti s jeho exkomunikací za zcizení církevního zboží, CDB IV, č. 106, s. 200.

317 CDB IV, č. 158, s. 261; č. 160, s. 264; č. 164–165, s. 269–270; č. 175, s. 287.

méně zdaleka nedosahuje počtu doložení dalších osobností pohybujících se pravidelně u panovníkova dvora a příliš tedy nevyprovádá o náklonnosti, která zřejmě mezi Ojířem a Václavem panovala.³¹⁸

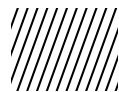
Ačkoliv platí, že pro pobyt u dvora a potažmo dosažení konkrétního úřadu byla určující panovníkova přízeň, příklady Budislava i Ojíře částečně relativizují, nakolik jsme schopni na základě držby úřadu či kvantitativní doložení v diplomatickém materiálu postihnout rovněž míru kvality vztahu mezi panovníkem a jednotlivými osobami.³¹⁹ Hierarchie držitelů úřadů a dalších postav, jež jsou často doloženy v panovníkově blízkosti, se nemusela zcela krýt s pomyslnou hierarchií osob, které uplatňovaly na panovníka největší míru vlivu a mohly výrazně působit na jeho rozhodování. Přízeň krále a z ní pramenící vliv se logicky promítal do reálné moci, kterou mohl jedinec v rámci dvora vykonávat, bez ohledu na to, zda byl součástí této struktury, či nikoliv. Proto také mohli kronikáři užívat opisů postavení některých výrazných osobností pomocí termínů jako „první v knížecím paláci“, „palácový hrabě“ či „správce královského dvora“, aniž by se za nimi skrývaly odkazy na reálně existující úřady.³²⁰

318 Srov. M. SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, s. 21.

319 K přízni srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K modelu středověkého panovníckého dvora*, s. 331–333; Robert NOVOTNÝ, *Ráj milců? Nižší šlechta na dvoře Václava IV.*, *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 218.

320 Pro ilustraci je možné uvést citát z knihy polského novináře R. Kapuścińskiego, který na základě svědectví vybraných úředníků popsal chod dvora posledního habešského císaře Haile Selassieho: „... rozsah moci v paláci nevyplýval z hierarchie zastávaných míst, ale z toho, jak často měl kdo přístup k našemu pánovi [...]. Říkalo se: důležitější je ten, kdo má častější přístup k císařovu uchu. Častější a delší [...] směrem dolů od nejcennějších přímých přístupů začínala hierarchie přístupů nepřímých, přístupů druhého, třetího a dalšího řádu, a i o ně se sváděl boj. Člověku, o němž se vědělo, že disponuje velkým počtem přímých přístupů, se všichni klaněli po pás, i když třeba nebyl ministrem“, Ryszard KAPUŚCIŃSKI, *Na dvoře krále králů*, Praha 1980, s. 34–35.

5. Úřady a služební posty v letech 1253–1306

Ve druhé polovině 13. století výčet informací v pramenech o jednotlivých úřadech nadále narůstá. Nejčastěji se objevuje opět **nejvyšší komorník** (*summus camerarius*). V první polovině 13. století je terminologicky vedle *summus camerarius* často rovněž *camerarius*, *camerarius regni* nebo *camerarius aulae regiae*. Po dobu Přemysla Otakara II. se situace ještě komplikuje. Nejprve se jako *camerarius regni Bohemie* uvádí k roku 1253 dvakrát Boreš z Rýzmburka. Po něm působil v komornickém úřadu Bavor ze Strakonice, zmiňovaný opakovaně mezi lety 1254 až 1260, a Ondřej ze Všechrom v období od 1261 až do počátku sedmdesátých let. Jak u Bavora, tak Ondřeje se užívá v listinách různého názvosloví: *camerarius regni Bohemie*, *camerarius*, *camerarius regni nostri* nebo *Bohemie*, *summus camerarius aulae regalis*, *summus camerarius*, *summus camerarius regis*, *camerarius noster* či *maior camerarius*.³²¹ Nechybí ani varianta *camerarius regis/regni* nebo *camerarius Bohemie* a dodejme, že u Ondřeje jsou spolu s ním jednou zmíněni jako komorníci také Havel a Dětřich.³²² V závěru vlády Přemysla Otakara II. působil v roli nejvyššího komorníka – *camerarius Bohemie* Domaslav (1277 a 1278).³²³ S nástupem Václava II. (1283) vykonával komornictví jistý Zdislav (*summus camerarius Bohemie*).³²⁴ Po něm převzal úřad roku 1284 *summus camerarius* Ojír (z Lomnice). V jeho případě najdeme záměnu za *camerarius regni Bohemie* nebo *summus camerarius regni Bohemie* v letech 1284 a 1287.³²⁵ Ojíře vystřídal v roce 1289 Beneš z Vartenberka.³²⁶ Další zmínka o nejvyšším komorníkovi pochází až z roku 1291, kdy se cituje již Ronovec Hynek z Dubé, stejně jako v letech 1292 a 1293 (*summus Bohemie*

321 CDB V/1, č. 3, s. 35; č. 4, s. 38; č. 30, s. 69; (event. srov. CDB V/1, č. 36+, s. 77; č. 45+, s. 97); č. 46, s. 98; (event. srov. č. 76+, s. 141); č. 71, s. 136; č. 103, s. 178; č. 112, s. 189; č. 137, s. 221; č. 163, s. 261; č. 212, s. 332; č. 241, s. 373; č. 386, s. 572; (event. č. 246++, s. 378; č. 247++, s. 380 k roku 1260); č. 256, s. 389; č. 308, s. 459; č. 307, s. 457; č. 330, s. 490; č. 343, s. 512; č. 344, s. 513; č. 359, s. 534; č. 378, s. 561; č. 387, s. 574; č. 452, s. 668; č. 457, s. 676; č. 464, s. 686; č. 477, s. 708; CDB V/2, č. 702, s. 345; č. 792, s. 476; č. 804, s. 493; č. 806, s. 497; (event. č. 834+, s. 538).

322 CDB V/1, č. 337, s. 504, (event. srov. č. 310+, s. 462); CDB V/2, č. 806, s. 497.

323 CDB V/2, č. 834+, s. 538; č. 860, s. 581; č. 877, s. 614.

324 RBM II, č. 1298, s. 560.

325 RBM II, č. 1316, s. 569; č. 1317, s. 570; č. 1409, s. 605–606.

326 RBM II, č. 1466, s. 630.

camerarius, camerarius regni nostri).³²⁷ Z nejvyšších komorníků doby Václava II. najdeme ještě Jindřicha z Rožmberka (*summus Bohemie camerarius*), jenž je uvedený až na počátku 14. století (1303).³²⁸

Přes trvající terminologickou nestálost vidíme, že s koncem 13. století se v kanceláři prosazovala varianta směrem k sousloví *summus camerarius regni Bohemie*.³²⁹ Doplňme, že v období po smrti Přemysla II. až do roku 1283 (do návratu Václava II. z Braniborska) v listinném materiálu nejvyšší komorník nevystupuje. Konečně za krátké vlády Václava III. vykonával roli komorníka (*camerarius*) Jindřich z Rožmberka (1306), a to již od doby Václava II.³³⁰ Mezi komorníky zachytíme v pramenech nadále také tzv. nižší komorníky, kteří se pod vedením nejvyššího komorníka starali o záležitosti panovnické komory. Nadto musíme opět uvažovat o komornících, kteří působili jako osobní sluhové v komnatách paláce nebo provázeli krále na cestách. Druzí jmenovaní jsou však stále obtížně rozeznatelní, anebo se v pramenech nezmiňují.³³¹

Postavení **podkomořího** (*subcamerarius*) ve druhé polovině 13. století mezi úřady na dvoře rychle posilovalo. Vlastní názvosloví kolísá stejně jako v předchozím období mezi *subcamerarius* a *camerarius*. V úřadu najdeme za vlády Přemysla Otakara II. k roku 1253 a 1254 Markvarta (*subcamerarius*).³³² Stejný Markvart je roku 1254 označen jako *camerarius* a následujícího roku opět *subcamerarius*.³³³ V roce 1255 se ve falsu listiny uvádí *camerarius regni nostri*, přičemž jako *subcamerarius* je zmíněn jistý Beneš, a v letech 1256 až 1257 jej najdeme opakovaně pod *camerarius*.³³⁴ K roku 1260 je pak zjevně tento Beneš uveden jako komoří moravský.³³⁵ O rok později najdeme ve stejné roli dva podkomoří Pitrolfa a znovu Markvarta.³³⁶ V roce 1260 se objevuje *camerarius Bohemie* Heřman, který je však následující rok uveden pod *subcamerarius* a takto citovaného jej nalezneme opakovaně ještě v roce 1262.³³⁷ Přibližně v letech 1263 až 1269 zastával

327 RBM II, č. 1315, s. 568; č. 2734, s. 1195; č. 1579, s. 679; č. 2037, s. 881; č. 1634, s. 701.

328 RBM II, č. 1982, s. 853.

329 Srov. D. DVORÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 79–80.

330 RBM II, č. 2112, s. 871; srov. K. MARÁZ, *K hodnostářům a úředníkům*, s. 111–112.

331 Příkladem je jistý Jaromír (Jaromír) označený jako *camerarius*, jenž stojí na konci svědečné řady královny listiny z roku 1261, CDB V/1, č. 292, s. 439.

332 CDB V/1, č. 3, s. 46; č. 9, s. 45; č. 10, s. 48; č. 30, s. 70; (event. srov. č. 36+, s. 77; č. 45+, s. 97).

333 CDB V/1, č. 39, s. 83; č. 40, s. 85.

334 CDB V/1, č. 41+, s. 86, 88; č. 71, s. 136; č. 84, s. 157; č. 85, s. 159; č. 112, s. 189, dále je otázka, zda se k němu vztahuje listina č. 156, s. 248 a č. 204, s. 323.

335 CDB V/1, č. 208, s. 327; zde se pravděpodobně jedná o Beneše z Cvilína, uvedeného již roku 1250.

336 CDB V/1, č. 159, s. 252; č. 163, s. 261; č. 164, s. 262 a CDB V/3, č. 1125, s. 114.

337 CDB V/1, č. 218, s. 340; č. 221, s. 283; č. 307, s. 457; č. 308, s. 459; č. 311, s. 464; č. 312, s. 465; (a srov. event. č. 310+, s. 463).

podkomořský úřad (opět kolísavě *camerarius/subcamerarius, subcamerarius Bohemie*) Oldřich z Jindřichova Hradce.³³⁸ Přesto však roku 1267 je coby *subcamerarius* zmíněn Cunchlinus.³³⁹ Od roku 1271 asi do 1280 byl podkomořím (*subcamerarius*) Dětřich Spatzmanus.³⁴⁰ Opět je uváděn rozdílně jako komorník i podkomoří. Za markraběte Oty V. Braniborského vedl úřad pro rok 1281 Berngero de Meldinge (*camerarius regni Bohemie*).³⁴¹ S vládou krále Václava II. se v podkomořském úřadu objevuje v letech 1284 až 1286 nejprve Vítek z Krumlova (*subcamerarius regni Bohemie a camerarius noster*), bratr Závíše z Falkenštejna.³⁴² Počátkem roku 1288 zachytíme v úřadu jistého Dětřicha (*subcamerarius regni Bohemie*) a v následujícím roce dvakrát Beneše z Vartenberka (*camerarius regis Bohemie*).³⁴³ V letech 1289 až 1290/1291 byl královým podkomořím již Zbyslav z Třebouně.³⁴⁴ Podle formulářových listů se s úřadem v následujícím období devadesátých let spojuje Burchard z Magdeburku.³⁴⁵ V letech 1303 až 1304 zmiňuje *Zbraslavská kronika* v roli podkomořního již Tasa z Vízmburka (*regni Bohemie camerarius*).³⁴⁶ Po něm spravoval úřad Apardo z Černé Hory, doložený pouze k roku 1305 jako *camerarius regni Bohemie*.³⁴⁷ Konečně za vlády Václav III. se uvádí podkomoří (*subcamerarius*) Rajmund z Lichtenburka (1306).³⁴⁸

Z dalších úřadů nelze přehlédnout činnost **nejvyššího sudího**, jež souvisela s výkonem formujícího se zemského soudu. V druhé polovině 13. století je v listinách pod formulací *iudicium Pragense*, nebo se skrývá pod označením činnosti jeho členů – *beneficiarii Pragenses*.³⁴⁹ Ve vlastní terminologii zemského sudího se objevují různé varianty. Jako *summus aule regie iudex* se roku 1253 uvádí Poměň³⁵⁰, který je o dva roky později

338 CDB V/1, č. 372+, s. 553 (listina byla konfirmovaná Václavem II. roku 1298, RBM II, č. 1807, s. 54); č. 378, s. 561; č. 457, s. 676 (*subcamerarius Bohemie*), č. 470, s. 694; CDB V/2, č. 571, s. 150; č. 579, s. 160; č. 582, s. 167.

339 CDB V/2, č. 488, s. 32.

340 CDB V/2, č. 637, s. 256; č. 647, s. 275; č. 651, s. 280; (event. č. 658+, s. 289); č. 693, s. 333; č. 701, s. 343; č. 792, s. 476; č. 806, s. 497; č. 850, s. 566; č. 860, s. 581; RBM II, č. 2710, s. 1185.

341 CDB VI/1, č. 182, s. 236–237.

342 RBM II, č. 1316, s. 569; č. 1317, s. 570; č. 1368, s. 589.

343 RBM II, č. 1430, s. 617; č. 1466, s. 630; č. 1467, s. 632.

344 K tomu Miloš VYSTYD, *Zbyslav Zajíc z Třebouně a konec Závíše z Falkenštejna. (Příspěvek ke kritice Štýrské rýmované kroniky a formuláře biskupa Tobiáše z Bechyně)*, ČČH 20, 1914, s. 171–173.

345 *Das St. Pauler Formular*, č. 36, č. 70, č. 69, č. 77, č. 91, č. 92; J. ŠUSTA, *České dějiny II/1*, s. 516; L. JAN, *Václav II. a struktury*, s. 70–73; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 132–133.

346 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 86–88.

347 RBM II, č. 2019, s. 875.

348 RBM II, č. 2112, s. 871.

349 Srov. Z. FIALA, *Panovnické listiny*, s. 272–273.

350 CDB V/1, č. 3, s. 36; č. 4, s. 38.

na nejisté listině jako *iudex Bohemie* a spolu s ním ještě *subiudex Bavor*.³⁵¹ O tři roky později zastával tuto funkci Čěč – *summus iudex a iudex Bohemie generalis*.³⁵² V letech 1260 až 1263 jej zaznamenáme pod *iudex curie a iudex Bohemie, iudex provincialis, iudex, nebo summus iudex a iudex terre*.³⁵³ V roce 1265 nacházíme v králově listině v postavení *iudex Pragensis* jistého Konráda.³⁵⁴ Následuje k roku 1268 (*iudex terre, iudex provincialis regni Bohemie*) Držislav a *iudex Werner*.³⁵⁵ V příštím roce najdeme Držislava jen s označením cůdaře (*zudarius*).³⁵⁶ Po Přemyslově smrti se v roli *iudex terre* roku 1279 setkáváme s Onešem³⁵⁷, a za vlády Václava II. působil *summus iudex regni nostri* Bohuslav ze Smečna (1285).³⁵⁸ V letech 1287 a 1291 vystupuje *summus iudex* či *iudex Sezema z Červené Hory*.³⁵⁹ Z listin rovněž rozpoznáme hierarchii, neboť i sudí měl pod sebou nižší úředníky. K roku 1253 je v nejisté listině již zmíněný Bavor a z mladší doby (1291) Lupus. Oba jsou uvedeni coby podsudí (*subjudex*).³⁶⁰ V době Václava III. nejsou sudí ani podsudí přímo zmíněni. K úřadům, které souvisely s agendou nejvyššího sudího i nejvyššího komorníka patřil rovněž *zemský písař (notarius terrae)*. Za Přemysla Otakara II. jej najdeme roku 1264 pod *notarius Boemie*, kdy jím byl jistý Václav.³⁶¹ V období po Přemyslově smrti se uvádí (1279) *notarii terre Velislav*.³⁶² Za Václava II. známe zemského notáře jen v letech 1290 a 1291 v případě pražského kanovníka Radoslava.³⁶³ V listině z roku 1291, kde se zmiňuje např. podsudí Lupus, vystupuje navíc podnotář zemského soudu Albert (*subnotarius notarii terre*), který opět potvrzuje členitost daného úřadu.³⁶⁴

K dalším významným postům za vlády Přemysla Otakara II. patřilo nadále *číšnictví*. Jeho držitele právě za tohoto panovníka zachytíme velmi hojně ve svědečných řadách listin, přičemž název je opět užíván střídavě. Na počátku Přemyslovy vlády se nejprve cituje číšník Čěč *pincerna aulae*

351 CDB V/1, č. 45+, s. 97.

352 CDB V/1, č. 159, s. 252; č. 163, s. 261; č. 343, s. 512; č. 344, s. 513.

353 CDB V/1, č. 212, s. 332; (event. srov. č. 246++, s. 378; č. 247++, s. 380); č. 297, s. 444; č. 307, s. 457; č. 311, s. 463–464; č. 312, s. 465; č. 308, s. 459; (event. srov. č. 310+, s. 462); č. 343, s. 512; č. 344, s. 513; (event. srov. č. 372+, s. 553); č. 378, s. 561; CDB V/2, č. 850, s. 566.

354 CDB V/1, č. 464, s. 686.

355 CDB V/2, č. 565, s. 136; č. 571, s. 150.

356 CDB V/2, č. 579, s. 160; a ještě v roce 1277 v nejisté listině, CDB V/2, č. 834+, s. 538, je uveden Děpolt *iudex regni Bohemie*.

357 CDB VI/1, č. 58 (A1, A2), s. 105.

358 RBM II, č. 1358, s. 587.

359 RBM II, č. 1692, s. 727; č. 2734, s. 1195–1196.

360 CDB V/1, č. 45+, s. 97; RBM II, č. 2734, s. 1196.

361 CDB V/1, č. 426, s. 634.

362 CDB VI/1, č. 58, s. 104, jedná se o Velislava, kanovníka vyšehradského.

363 RBM II, č. 1315, s. 568; č. 2734, s. 1196; k tomu srov. ještě č. 1692, s. 727.

364 RBM II, č. 2734, s. 1197.

regie (1253). Pouze jako *pincerna* je zmíněn roku 1256 až 1264 Oldřich (Zajíc).³⁶⁵ Roku 1261 a 1265 se objevuje **podčeší** Oneš (*subpincerna*).³⁶⁶ Na listinách z roku 1263 a 1265 je však uveden coby *pincerna*. V listině břevnovského opata z roku 1267 se zmiňuje pod *pincerna domini regis*, ale vzápětí opět v listině z královské kanceláře jen *pincerna*, roku 1268 již opět coby *subpincerna*.³⁶⁷ Ve stejném roce najdeme ale Havla z Lemberka coby podčešího (*subpincerna*) a Protivu v roli číšníka (*pincerna*).³⁶⁸ Jako číšník se však Havel z Lemberka objevil již roku 1265³⁶⁹, přičemž v následujících letech je zmiňovaný jen *pincerna* (1266, 1267) a *subpincerna* znovu 1268.³⁷⁰ Ve stejném roce jsou doloženi *pincerna* Havel, *subpincerna* Onško a *pincerna* Protiva.³⁷¹ Situaci upřesňují listiny z roku 1269, kde je Havel z Lemberka uveden coby *pincerna* a *pincerna Boemie* a Oneš nadále jako *subpincerna*.³⁷² V příštím roce najdeme u Havla pouze *pincerna B*.³⁷³ V srpnu roku 1270 se v listině Přemysla Otakara II. jmenuje *pincerna Volkmarius* a Oneš v úloze podčešího (*subpincerna*).³⁷⁴ Volkmar je číšníkem (*pincerna*) také v roce 1272 a stejná listina uvádí Oneše coby podčešího (*subpincerna*) královny.³⁷⁵ Podle nejisté listiny byl v květnu stejného roku Volkmar opět číšníkem, Oneš podčeším.³⁷⁶ Shodné osoby nacházíme i v roce 1273, Oneš je následně roku 1275 označen pod *subpincerna noster* a 1276 *pincerna noster*.³⁷⁷ V roce 1277 je znovu Volkmar číšníkem a podčíšníkem Protiven, Oneš je ve stejné listině uveden s úřadem sudího.³⁷⁸ Další držitele číšnické funkce dohledáme až za vlády Václava II. K roku 1283 *pincerna domini Wenceslai* Beneš z Vartenberka a o rok později je již *pincerna* Jaroslav ze Šternberka.³⁷⁹ V následujícím roce 1285 se věnoval úřadu *summus pincerna Bohemie* Zdeslav ze Šternberka, přičemž 1287 jako *pincerna Bohemie* znovu uveden Jaroslav ze Šternberka.³⁸⁰ K roku 1289 pů-

365 CDB V/1, č. 3, s. 36; č. 85, s. 159; č. 103 (zmíněn „*de Cubito*“, jako držitel purkrabství na Lokti), s. 178; č. 218, s. 340; č. 292, s. 439; (event. srov. č. 310+, s. 462); č. 337, s. 504; č. 378, s. 561; č. 410, s. 612.

366 CDB V/1, č. 283, s. 421; č. 457, s. 676.

367 CDB V/1, č. 392, s. 584; č. 410, s. 612; CDB V/2, č. 503, s. 49; č. 513, s. 59; č. 553, s. 119.

368 CDB V/2, č. 557, s. 125.

369 CDB V/1, č. 457, s. 676; CDB V/2, č. 513, s. 59.

370 CDB V/1, č. 470, s. 695; CDB V/2, č. 529, s. 85; č. 565, s. 136.

371 CDB V/2, č. 571, s. 150; č. 579, s. 162.

372 CDB V/2, č. 582, s. 167; stejná situace č. 585, s. 174 (1269); č. 598, s. 192 (1269).

373 CDB V/2, č. 602, s. 199.

374 CDB V/2, č. 615, s. 218.

375 CDB V/2, č. 651, s. 280; č. 655, s. 284.

376 CDB V/2, č. 658+, s. 287, (k tomu srov. č. 667+, s. 302).

377 CDB V/2, č. 693, s. 333; č. 702, s. 345; č. 792, s. 476; č. 806, s. 497; na nejisté listině z roku 1277 jsou pak znovu Volkmar číšník a Oneš podčíšník, č. 834+, s. 538.

378 CDB V/2, č. 850, s. 566.

379 RBM II, č. 1298, s. 560; č. 1316, s. 569; č. 1317, s. 570.

380 RBM II, č. 1358, s. 587; č. 1418, s. 612 a D. MALÁ, *Skladba*, s. 102.

sobil v číšnícké funkci Jan z Michalovic – *pincerna (eiusdem) regni*.³⁸¹ Naopak podčeší (*subpincernae*) se v pramenech nyní neobjevují. Jiné zmínky o číšnících za Václava II., ale i Václava III. postrádáme.³⁸²

Z oficií dvora nechybí ve druhé polovině 13. století ani *stolník (dapifer)*, který se opět hojně zmiňuje za Přemysla Otakara II. Obdobná je rovněž kolísavá terminologie. Od počátku Přemyslovky vlády vedl úřad střídavě pod označením *subdapifer* i *dapifer* v letech 1253–1260 Ondřej ze Všechrom.³⁸³ Někdy před říjnem stejného roku převzal stolnictví Ondřejův bratr Diviš (*dapifer*) a Ondřej se stal nejvyšším komorníkem.³⁸⁴ Následujícího roku 1261 je Diviš uveden jako *dapifer Bohemie*, ale i poté se opět opakuje u stejné osoby prostě *dapifer* (1261, 1262).³⁸⁵ V roce 1262 se jako *dapifer* bez bližšího určení uvádí na listině královny Kunhuty Hirzo.³⁸⁶ V příštím roce najdeme znovu Diviše, který se až do 1272 uvádí střídavě pod *dapifer*, *dapifer noster* a dokonce i *subdapifer*.³⁸⁷ Od roku 1276 se již jmenuje *dapifer noster* Hynek z Dubé (*Hincone dapifero nostro*).³⁸⁸ V úřadu je doložen na podezřelé listině z roku 1277 (*dapifer*), kde se navíc setkáváme i s podstolím (*subdapifer*) Konrádem.³⁸⁹ Hynek držel stolnictví ještě za braniborské správy Čech (1278–1283), neboť 3. července 1279 vydal listinu jako *dapifer regni Bohemie* a úřad vedl nejpozději do 1282 (*dapifer, dapifer regni, regni Bohemie dapifer*).³⁹⁰ Na počátku vlády Václava II. se stal stolníkem (1283) Sezema z Krašova – *dapifer dicti domini Wenceslai*.³⁹¹ Následujícího roku vystupuje ve formulářovém listu ale znovu H. *dapifer*

381 RBM II, č. 1466, s. 630.

382 Srov. K. MARÁZ, *K hodnostářům a úředníkům*, zvláště s. 112; další zmínka až 1308 – Alberon *subpincerna domini regis*, RBM II, č. 2177, s. 939, CDM VI, č. 18, s. 16, zde je zajímavé odlišné, že se jedná od podčíšníka krále, tedy patrně toho, kdo funkci v okolí panovníka v této době skutečně vykonával.

383 CDB V/1, č. 5, s. 39; č. 9, s. 45; č. 10, s. 47; č. 30, s. 70; (event. č. 36+, s. 77); č. 39, s. 83; č. 46, s. 98; č. 63, s. 125; č. 71, s. 136; č. 103, s. 178; č. 112, s. 189; č. 119, s. 197; č. 136, s. 220; č. 137, s. 222; č. 159, s. 252; č. 163, s. 261; č. 164, s. 262; CDB V/3 č. 1125, s. 114; CDB V/1 č. 212, s. 332; v roce 1260 dokonce zcela nezvykle *dapifer domini ducis*, CDB V/1, č. 220, k čemuž srov. poznámku editorů na s. 342.

384 CDB V/1, č. 241, s. 373 (k tomu srov. event. č. 246++, s. 378).

385 CDB V/1, č. 256, s. 389; č. 265, s. 400; č. 283, s. 421; č. 308, s. 459; (event. č. 310+, s. 462); č. 336, s. 502; č. 337, s. 504; č. 343, s. 512.

386 CDB V/1, č. 344, s. 513.

387 CDB V/1, č. 386, s. 573; č. 387, s. 574; č. 392, s. 584; č. 410, s. 612; č. 430, s. 639; č. 452, s. 668; č. 457, s. 676; CDB V/2, č. 557, s. 125; č. 565, s. 136; č. 571, s. 150; č. 579, s. 160; č. 582, s. 167; č. 585, s. 174; č. 598, s. 192; č. 615, s. 218; č. 647, s. 275; č. 651, s. 280; č. 655, s. 284; (event. srov. CDB V/2, č. 658+, s. 289; č. 667++, s. 302).

388 CDB V/2, č. 804, s. 493; č. 806, s. 497.

389 CDB V/2, č. 834+, s. 538; č. 850, s. 566 (zde Konrád *dapifer*); č. 854, s. 572 (zde Konrád *subdapifer*).

390 CDB V/2, č. 860, s. 581; CDB VI/1, č. 56, s. 101–102 „*Heinemannus de Dubena, dapifer regni Bohemie*“; CDB VI/1, č. 58, s. 104–106; č. 182, s. 236–237; č. 217, s. 268–269.

391 RBM II, č. 1298, s. 560.

noster, což potvrzují i listiny z května 1284 (Hynek z Dubé coby *dapifer*).³⁹² Úřad poté spravoval znovu až do 1288 (*dapifer regni nostri, dapifer regni Bohemie*).³⁹³ Naposledy se hodnost ve sledované době objevuje k roku 1289 v držení jistého Alberta (*dapifer*).³⁹⁴ Na základě dosud známých pramenů stolníka nalezneme až roku 1318 pod *dapifer regni*.³⁹⁵

Maršálka (*marsalcus*) dokládá listina z roku 1255, kde vystupují (*marsalcus*) Vok z Rožmberka a Zdi(e)slav, druhý je uveden opět coby *marsalcus* roce 1256 a 1261.³⁹⁶ V listině, kterou vydal Vok z Rožmberka před 1. červnem 1259, jej najdeme pod *marsalcus Bohemie* a stejně se cituje i v letech 1260 až 1261.³⁹⁷ V následujícím roce najdeme Zdislava jako podmaršálka (*submarsalcus*), přičemž je zaměňován jeho titul za *marschalcus*.³⁹⁸ Pod *marsalcus* najdeme ale roku 1262 opět i Voka z Rožmberka.³⁹⁹ V roce 1263 se zmiňují *Henco filius Zmilonis marschalcus Boemiae* a roku 1265 Hynek (Jindřich) z Lichtenburka jako *marsalcus Boemie*.⁴⁰⁰ O rok později se však na listině nejvyššího komorníka Ondřeje znovu uvádí jako *marschalcus domini regis* Zdislav.⁴⁰¹ Jindřich z Lichtenburka spravoval úřad znovu v roce 1267 – *marschalcus Boemie*.⁴⁰² O dva roky později již zde působil Purkart (z Janovic) – *marschalus Boemie*, uváděný také jako *marsalcus*.⁴⁰³ Pod *marsalcus* se nadále jmenuje Zdislav a je opět zaměňovaný za *marschalus Bohemie*.⁴⁰⁴ V roce 1269 najdeme Zdislava jako podmaršálka (*submarschalcus*), a to ve stejné listině, kde je Purkart uvedený pod *marschalcus Boemie*.⁴⁰⁵ Stejnou situaci nalezneme i mezi lety 1270 až 1273, kdy úřad podmaršálka nadále spravoval Zdislav.⁴⁰⁶ V roce 1277 působil v této pozici Bavor II. ze Strakonice (*marschalcus, nebo marsalcus regni nostri*), ale

392 RBM II, č. 1311, s. 565, formulářové znění – *dapifer noster*; č. 1316, s. 569 a č. 1317, s. 570.

393 RBM II, č. 1358, s. 586; č. 1430, s. 617 opis, kde uveden jako „*dapifer regni Bohemie*“.

394 RBM II, č. 1466, s. 630.

395 RBM III, č. 454, s. 187.

396 CDB V/1, č. 46, s. 98; č. 103, s. 178; č. 297, s. 444; Zdislav je zmíněn dále roku 1260 na břevnovském falsu jako *marsalcus curie nostre*, CDB V/1, 246+, s. 379.

397 CDB V/1, č. 187, s. 297; CDB V/1, č. 230, s. 357–358; č. 277, s. 414; č. 283, s. 421.

398 CDB V/1, č. 307, s. 457; (event. 310+, s. 462); č. 344, s. 513.

399 CDB V/1, č. 308, s. 459.

400 CDB V/1, č. 392, s. 584, zde najdeme ve svědečné řadě *Henco filius Zmilonis marschalcus Boemiae*; CDB V/1, č. 435, s. 645; č. 438, s. 649.

401 CDB V/1, č. 477, s. 708.

402 CDB V/2, č. 517, s. 65.

403 CDB V/2, č. 553, s. 119.

404 CDB V/2, č. 557, s. 125; č. 566, s. 140.

405 CDB V/2, č. 579, s. 160 a č. 598, s. 192. K Purkartovi nadále v roce 1269 č. 583, s. 169; č. 585, s. 174.

406 CDB V/2, č. 602, s. 199; č. 603, s. 200; č. 615, s. 218; č. 647, s. 275; č. 651, s. 280; č. 655, s. 284; (event. č. 658+, s. 289; č. 667+, s. 302); č. 693, s. 333; č. 701, s. 343; č. 702, s. 345; CDB V/3, č. 1501, s. 324.

podmaršálkem ještě zůstal Zdislav.⁴⁰⁷ V letech braniborské správy známe vlastní listinu Bavora II. ze Strakonice, kde se označuje *Bohemia marscalcus*.⁴⁰⁸ Z doby krále Václava II. držitele úřadu maršálka nacházíme v pramenech jen velmi zřídka. V roce 1288 zastával sledovanou funkci Vítek z Krumlova a 1289 Albrecht ze Žeberka (*marsalcus regni Bohemie*).⁴⁰⁹ Další zmínka o maršálkovi spadá až k roku 1303 (*marsalcus regni*), kdy úřad vedl Dobeš z Bechyně.⁴¹⁰

Na přemyslovském dvoře se od vlády Václava II. zmiňuje zcela nově magister curie – **hofmistr**, konkrétně v roce 1283 u Purkarta z Janovic.⁴¹¹ Další informaci o hofmistrovi máme následně až z doby Václava III. (1305), kdy se uvádí Oldřich z Říčan – *magister curie nostre*.⁴¹² František Palacký řadil mylně úřad po roce 1284 k Závišovi z Falkenštejna, přičemž nejspíše vyšel z tvrzení *Zbraslavské kroniky*, která Záviše označuje za **dispensatora**.⁴¹³ Autor textu, Ota Zbraslavský, přitom použil pojem *dispensator* ve třech případech. Poprvé v souvislosti s popisem uprázdnění císařského trůnu v říši, kdy se zmiňuje o rozchvácení císařských statků, k čemuž dodává, že „*majetek přichází vniveč, když jeho správce není*“.⁴¹⁴ Podobně, ve smyslu „správce země“, užívá kronikář termín *dispensator* v souvislosti s pobytém Václava II. na braniborském dvoře, když konstatoval, že se zemi nemůže dařit pod cizím správcem.⁴¹⁵ Posledním případem, kdy kronikář termín použil, je právě obrat *regie dispensator curie* ve vztahu k Závišovi z Falkenštejna. Vzhledem ke smyslu, v jakém kronikář výraz využíval v předchozích ukázkách, je i v tomto případě pravděpodobné, že spíše než konkrétní úřad měl na mysli obecnější význam termínu. Záviš byl manželem královny

407 CDB V/2, podezřelá listina č. 834+, s. 538; č. 846, s. 561; v nepanovnické listině z roku 1278 se uvádí *submarsalcus domini regis*, jistý Vavřinec, CDB V/2, č. 863, s. 584.

408 CDB VI/1, č. 74, s. 122.

409 RBM II, č. 1466, s. 630; č. 1982, s. 853; Oswald REDLICH, *Eine Wiener Briefsammlung*, Bd. II., Wien 1894, č. 253.

410 RBM II, č. 1982, s. 853.

411 RBM II, č. 1298, s. 560; RBM IV, č. 1855, s. 738; závěr Františka Palackého, že hofmistr je doložen již v roce 1269, tedy již na dvoře Přemysla Otakara II., není dohledatelný v pramenech, F. PALACKÝ, *Přehled saucasných nevyšších důstojníků*, viz tabulky, o které se opírají J. JANÁK – Z. HLEDÍKOVÁ – J. DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 47, proti tomu D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 63–65.

412 K Oldřichovi z Říčan K. MARÁZ, *K hodnostářům a úředníkům*, s. 103–114. Kontinuitu úřadu dokládá hofmistr (*magister curie*) Albert z Lomnice ze dvora Jindřicha Korutanského roku 1308, RBM II, č. 2177, s. 939; CDM VI, č. 18, s. 16.

413 „*Zawissius autem contra se insurgentem parvi pendens infamiam, ut prius universa disposuit et regie dispensator curie pro suo arbitrio singula ordinavit*“, Petra Žitavského Kronika zbraslavská, s. 28; srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 63–65.

414 „*Res non augetur, ubi rector abesse videtur; Sepe cadunt turres, sine preside destruitur res Quelibet absente dispensatore repente*“, Petra Žitavského Kronika zbraslavská, s. 13.

415 „*Modicum eciam rempublicam profecisse memini, quam pertractant, quin pocius dissipant dispensatoris consilia alieni*“, Petra Žitavského Kronika zbraslavská, s. 20.

vdovy Kunhuty a právě Otova část kroniky vypovídá o vlivu, jaký měl na mladého Václava II.⁴¹⁶ Kronikář popisuje, jak Závíš spravoval království podle své vůle a úřady komorníka, purkrabího, maršálka či stolníka obsazoval svými přáteli. Václav údajně nechtěl mít za číšníka či sluhu nikoho, kdo by se Závíšovi nelíbil.⁴¹⁷ Z pohledu Oty Zbraslavského neovládal Závíš dvůr a království díky konkrétnímu úřadu. Jeho moc pramenila z manželství s královnou a vlivu na mladého Václava.⁴¹⁸ Závíš byl pro kronikáře *dispensator* – správce dvora i země – v obdobném smyslu, jako pro něj byl Ota V. Braniborský správcem Čech. Závíšovo „správcovství“ nevyplývalo z držby úřadu, ale z momentálního vlivu a rozložení moci.⁴¹⁹

Z dalších oficií patřila k pražskému dvoru rovněž funkce **pražského purkrabího** (*burgravius Pragensis*). Za vlády Přemysla Otakara II. se mezi lety 1253–1263 jmenuje nejprve Jaroš. Názvosloví ale opět kolísá – mezi *burgravius Pragensis*, *castellanus Pragensis*, *castellaneus Pragensis*, *burcra-vius in Praga* a *castellaneus*.⁴²⁰ V letech 1265–1269 se zmiňuje v roli purkra-

416 Srov. IBIDEM, s. 24nn.

417 „*Hunc quidem camerarium, illum purcraviium, alium vero, quem sublimare voluit, marschal-cum vel forsan dapiferum ordinavit. [...] cuncta regni negocia iuxta sue voluntatis arbitrium [...]. Nullum pincernam, nullum voluit fore vernam Principis, qui sibi displicuit*“, IBIDEM, s. 24–25.

418 Srov. obdobně Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 64.

419 V předcházejících kapitolách zmíněný *palatinus* Odo z Bayeux, *palatinus comes* Kojata i Vacek a nyní *dispensator* Závíš z Falkenštejna mají jedno společné. Když se kronikáři snažili charakterizovat jejich vliv u dvora, použili k tomu termíny, které známe rovněž jako názvy konkrétních úřadů. Ve skutečnosti v Anglii úřad palatina neexistoval a také pro české prostředí jsme shledali doklady vypovídající proti možnosti, že by výraz *palatinus comes* označoval v domácích poměrech konkrétní úřad. Hodnost *dispensatora* je v domácích pramenech doložena. Konkrétního držitele známe např. z let 1184–1185, kdy se jednalo o již zmínovaného Hroznatu, či Předvoje z roku 1219, CDB I, č. 305, s. 276; CDB II, č. 188, s. 175. Z mladšího období pak za krále Jana Lucemburského v roce 1325 (*dispensator curie*), kterému panovník umožnil převod vsi Letkov, jako svého lenního zboží, do svobodného držení, RBM IV, č. 2150, s. 838; Z. ŽALUD, *Tzv. užíší dvůr Jana Lucemburského a markrabího Karla*, Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 137; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 63–65. Z listiny navíc vyplývá, že výnosy tady měl *dispensator* zajištěny již ze staršího období. Ota Zbraslavský však termín užíval čistě v obecném významu – správce. V případě Závíše z Falkenštejna tedy obdobně jako u termínů *curia*, *curtis*, *palatium*, *aula* či *palatinus comes* nejde primárně o otázku náležející do oblasti „dějin správy“, ale spíše o lexikální problém. Upozorňuje nás znovu na skutečnost, že termíny, které často vnímáme „absolutně“, s jasně definovaným významem, byly užívány v širším, obecnějším kontextu či přeneseném smyslu.

420 CDB V/1, č. 3, s. 35; č. 4, s. 38; č. 5, s. 39; č. 10, s. 47; č. 30, s. 70; (event. srov. č. 36+, s. 77); č. 39, s. 83; č. 71, s. 136; č. 136, s. 220; č. 137, s. 221; srov. také CDB V/1, č. 46, s. 98; č. 63, s. 125; (event. srov. č. 45+, s. 97; č. 149+, s. 239); č. 159, s. 252; (event. srov. č. 160+, s. 252); č. 163, s. 261; č. 164, s. 262; č. 212, s. 332; č. 220, s. 342; č. 231, s. 360; č. 232, s. 362, listina královny Markéty; č. 248, s. 382; č. 265, s. 400; č. 283, s. 421; roku 1261 je zmíněn pražský purkrabí jako *prefectus Pragensis*, jedná se ale o kopii z 19. století, CDB V/1, č. 297, s. 444; stejně tak i na počátku 60. let CDB V/1, č. 307, s. 457; č. 308, s. 459; (event. srov. č. 310+, s. 462); č. 311, s. 463; č. 312, s. 465; č. 330, s. 490; č. 343, s. 512; č. 359, s. 534; č. 391, s. 582; CDB V/3, č. 1125, s. 114.

bího Oldřich (*burcravius Pragensis*).⁴²¹ Roku 1271 a 1272 působil v úřadu Zbyslav (*burcravius Pragensis*).⁴²² V podobě *castellaneus Pragensis* najdeme dále v roce 1277 v této roli Mstidruha.⁴²³ K této době se hlásí zpráva kronikáře Františka Pražského z první poloviny 14. století, která hovoří dokonce o deseti purkrabích za vlády Přemysla Otakara II. (*X castelaneos sive burcravios*).⁴²⁴ Takový počet reálných purkrabích však neodpovídá informacím v pramenech z doby Přemysla II.⁴²⁵ Po smrti Přemysla Otakara II. se v listině z roku 1279 objevují tři kasteláni (*castellaneus*) Pražského hradu *Mstidruh*, *Rapota*, *Zlauko*, přičemž jeden z nich (Mstidruh) byl již za vlády Přemysla Otakara II. označen jako *castelaneus Pragensis*.⁴²⁶ Od vlády Václava II. je v úřadu nejprve jmenovaný Zdislav roku 1283 jako *burkrabius Pragensis* a názvosloví pražského purkrabího se již nadále nemění a zůstává shodné i v dalších případech.⁴²⁷ K roku 1284 a 1286 působil ve stejné úloze Hroznata z Húžic, k roku 1289 pak Zdeslav ze Šternberka.⁴²⁸ Z dalších známe až později v roli purkrabího Hynka z Dubé, konkrétně z let 1303 a 1305.⁴²⁹ Ve stejné roli působil ještě za vlády Václava III. roku 1306 (až 1309).⁴³⁰

Na pražském dvoře druhé poloviny 13. století jistě působili již ze staršího období známí *lovčí*, přestože zprávu o nich máme pouze k roku 1263 ve falsu listiny, kde se jmenují dva *magistri venatorum* Špicata a Vnata.⁴³¹ Bližší informace nacházíme až za vlády Václava III., kdy najdeme „strážce královských lesů pro Čechy a Moravu“ (*custos silvarum per Bohemiam et Moraviam*) Rajmunda z Lichtenburka 1306. V listině se však uvádí, že již

421 CDB V/1, č. 452, s. 668; CDB V/2, č. 503, s. 49; č. 553, s. 119; č. 557, s. 125; č. 571, s. 150; č. 579, s. 160; č. 582, s. 167; č. 583, s. 169; č. 585, s. 174; č. 598, s. 192.

422 CDB V/2, č. 637, s. 256; č. 651, s. 280; (event. č. 658+, s. 289).

423 CDB V/2, č. 850, s. 332, (event. srov. č. 834+, s. 538).

424 „In quo quidem castro Pragensi habuit X castellanos sive purcravios, viros strenuos et famosos, quibus ita bene duxerat providendum, quod quilibet eorum circa minus poterat habere XXX armatos pro predicti castris defensione vel causa alterius imminentis necessitatis“, *Chronicon Francisci Pragensis*, FRB Series nova I, Jana Zachová (ed.), Praha 1997, s. 10.

425 CDB V/2, č. 503, s. 49 (Konrád a Oldřich); na nevěrohodnost líčení Františka Pražského poukázal již V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/4*, s. 320–321, pozn. 1. O identifikaci těchto purkrabí se naposledy pokusil Libor JAN, *Deset „purkrabích“ na dvoře Přemysla Otakara II.*, Dvory a residence ve středověku II. Skladba a kulturní dvorská společnost, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 81–89, zvláště s. 81–84.

426 CDB VI/1, č. 58, s. 104–106.

427 RBM II, č. 1298, s. 560.

428 RBM II, č. 1316, s. 569; č. 1317, s. 570; č. 1358, s. 586 (uvedeni Hroznata a Vilém); č. 1368, s. 589; č. 1466, s. 630.

429 RBM II, č. 2768, s. 1209; č. 2026, s. 877; k tomu srov. také č. 1993, s. 861.

430 RBM II, č. 2085, s. 900; č. 2120, s. 913; v této funkci jej pak najdeme ještě k roku 1307 a 1309, RBM II, č. 2189, s. 951; č. 2190, s. 952.

431 CDB V/1, č. 379+, s. 565.

v době Václava II. zastával tuto úlohu Čeněk z Ojvína.⁴³² Nedílně k chodu pražského dvora náležel již také dříve známý **mistr kuchyně**. Ve svědeckých řadách listin krále Přemysla Otakara II. vystupují kuchaři mezi svědky překvapivě hojně. Nejprve se uvádí Hirzo *magister coquine*, který vedl královskou kuchyni již za Václava I.⁴³³ Od roku 1265 až do 1276 opakovaně vystupuje Konrád (*magister coquine*).⁴³⁴ Naopak ze dvora Václava II. zmiňují prameny pouze jednoho mistra kuchyně – *magister coquine domini regis* – Sulislava ze Zásbuk (1285), přičemž se jedná o listinu jiřského kláštera.⁴³⁵ Z doby Václava III. se informace nezachovala. Doplňit můžeme, že ke královské kuchyni náležel **písař kuchyně**, o němž informují pro dobu Václava II. dva formulářové listy. Uvádějí jmenovitě písaře Jana Vestfálského.⁴³⁶ V rakouských listinách Přemysla Otakara II. zachytíme **sklepmistra** Markvarda (*Marquardus magister cellarii*) a **spízníka** Bertolda (*spiesmagister*).⁴³⁷ K roku 1267 se zmiňuje také vychovatel Diviš (*pedagogus regis*).⁴³⁸ Současně měly na dvoře nadále místo **chůvy** a **kojné**; kromě již zmiňované Nětky známe z přemyslovského období ještě chůvu (*obstetrix*) Václava II. Elišku. Prameny ji připomínají k roku 1283, kdy panovník chůvu odměnil vsí Radlice.⁴³⁹ Její působení na dvoře spadalo však do období za života krále Přemysla Otakara II., který zemřel, když bylo Václavovi sedm let. V této době obvykle přebíral výchovu chlapců vychovatel.⁴⁴⁰

V panovnické domácnosti posledních přemyslovských panovníků měli místo nadále též **lékaři**, přičemž se v jejich případě jednalo často o královské kaplany. V pramenech se citují různě, jako *medicus noster* nebo

432 Srov. také L. JAN, *Vznik zemského soudu*, s. 197 a Miloslav SOVADINA, *Rok vlády Václava III.*, in: Sto let od narození profesora Jaroslava Šebánka, Sborník příspěvků, Brno 2000, s. 164–165.

433 CDB V/1, č. 87, s. 162.

434 CDB V/1, č. 430, s. 639; č. 452, s. 668; č. 457, s. 676; CDB V/2, č. 557, s. 125; č. 571, s. 150; č. 579, s. 160; č. 582, s. 167; č. 583, s. 169; č. 585, s. 174; č. 586, s. 175; č. 598, s. 192; č. 615, s. 218; č. 618, s. 222; č. 651, s. 280; č. 655, s. 284; č. 658, s. 289; č. 667, s. 302; č. 693, s. 333; č. 702, s. 345; č. 804; s. 493; č. 806, s. 497; (event. srov. č. 807+, s. 498); CDB V/3, č. 1444, s. 293; č. 1581, s. 370; rovněž Sbor, CDB V/2, č. 590, s. 181; č. 633, s. 243.

435 RBM II, č. 1343, s. 579.

436 RBM II, č. 2315 a 2316, s. 1004 a D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K modelu středověkého panovnického dvora*, s. 325.

437 CDB V/1, č. 202, s. 321; č. 435, s. 645; č. 278, s. 415; srov. také M. MARKOVÁ, *Kuchaři, kejklíři, lékaři*, s. 123–124.

438 CDB V/2, č. 488, s. 32.

439 RBM IV, č. 1855, s. 738 a RBM II, č. 2364, s. 1026.

440 O *nutrix* jako běžné služebné, se dozvídáme např. také z legendy o sv. Anežce České, dceři Přemysla Otakara I. Chůva se o ni nejen starala, ale současně s ní přišla i do kláštera v Třebnici, kam se Anežka dostala ve třech letech: „... *illucque cum nutrice sua et honesta comitiua deducta in monasterio quod Trebnycz*“, *Legenda blahoslavené Anežky a čtyři listy sv. Kláry. Kritický rozbor textový i věcný legendy a čtyř listů s nejstarším (původním) textem milánského rukopisu*, Jan Kapistrán Vyskočil (ed.), Praha 1932, s. 102–103.

medicus regis, či *physicus noster* nebo *physicus regis*.⁴⁴¹ Za vlády Přemysla II. uvádějí prameny dva lékaře krále – Jana a Bernarda (*Iohannes at Bernardus physici regis*).⁴⁴² Na dvoře Václava II. poznáváme k roku 1286 lékaře Jindřicha, který byl zároveň kaplanem krále. Lékařem panovníka se jmenuje rovněž Petr z Aspeltu (k roku 1295), který se později stal královým kancléřem a diplomatem.⁴⁴³ Vedle výše doložených osob zahrnoval pražský dvůr celou řadu dalších sloužících, kteří jsou trvale v pramenech hůře postižitelní. Musíme počítat také s dveřníky či osobní stráží. Někdo se rovněž musel starat o donášku vody do komnat paláce, jiný měl na starosti zatápení či doplňování dřeva. Současně se mohli na dvoře pohybovat služebníci, kteří zajišťovali zábavu, známí jako jokulátoři nebo kejklíři či baviči. K těm náleželi rovněž pěvci a básníci, jež připomíná *Zbraslavská kronika* u příležitosti korunovace Václava II. v Praze (1297). Podle Petra Žitavského zde předváděli své umění kejklíři, akrobaté, hudebníci i básníci.⁴⁴⁴

Kolem panovníků druhé poloviny 13. století se pohybovali rovněž duchovní, nejbližší opět kaplani. Vedle nich však prameny informují místy o zpovědnících. Výčet kaplanů je v pramenech této doby obsáhlý a kaplani se vyskytují u různých královských kaplí po celém království.⁴⁴⁵ V tomto smyslu je nutné odlišit, kdy se jedná o kaplana v královském sídle, jako např. na Pražském hradě, kde královskou kapli představovala kape Všech svatých. Stejně tak ale byla např. královskou kaplí kape na Vyšehradě.⁴⁴⁶ Z kaplanů krále Přemysla Otakara II. doložíme nejprve (1254) Řehoře (*Gregorius*), zároveň kustoda (*custos*) olomouckého kostela. Jako kaplan se v letech 1254–1267 připomíná rovněž Bartoloměj z vyšehradské kape (*dilecto capellano nostro*). Z dalších známe Gaudenciuse (1255, 1258) a Mikuláše (1258). Gaudencius i Mikuláš vystupují coby *capelani domini regis* ještě v roce 1261 a 1262. Dále se zmiňuje Vojslav roku 1255. Následujícího

441 Milada ŘÍHOVÁ, *Královští lékaři. Lékaři na dvoře posledních Lucemburků*, DP 22, 2004, s. 327.

442 CDB V/2, č. 488, s. 32, *Iohannes at Bernardus physici regis*. V případě Bernarda se snad jednalo o kanovníka Pražského kostela, neboť v mladší papežské listině z roku 1280 je jmenován lékař Bernard (*Bernardus dictus Phiscus, clericus Pragensis*), kterého můžeme ztotožnit s tímto Bernardem, CDB VI/1, č. 96, s. 151–152.

443 CDM IV, č. 240, s. 314; RBM II, č. 1375, s. 592, k tomu srov. CDM IV, č. 242, s. 316–318; RBM II, č. 1377, s. 593; a srov. následující text.

444 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 73–74.

445 Obecně k problematice Josef FLECKENSTEIN, *Hofkapelle der deutschen Königen, I. Grundlegung, Die karolinische Hofkapelle, II. Die Hofkapelle im Rahmen der ottonische-sachsische Reichskirche*, Schriften der MGH 16/1–2, Stuttgart 1959, 1966; pro domácí prostředí zejména E. HANKE-HAJEK – M. WIEDEN – H. ZATSCHEK, *Die Geschichte der böhmischen Hofkapelle bis 1306*, passim; Jakub ŠILHAN, *Kaple a kaplan*, AH 6, 1981, s. 248–251; Jaroslav V. POLC – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody a koncily*, Praha 2002, s. 97; L. JAN, *Nezdařený pokus Václava II.*, passim.

446 Podrobně k problematice „dvorské kape“ D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 134–144.

roku Arnold, probošt od Sv. Floriána a na nejisté listině je zmíněn jako kaplan ještě břevnovský opat Martin. V roce 1259 vystupuje v listinách kaplan Eliáš (*Elye*) ze Znojma a roku 1260 kaplan ve Vidni – Leopold, zároveň probošt *in Ardacensis*. Do roku 1262 patří písař a kaplan Gotfried a magistr Petr, jenž se stal později protonotářem a kancléřem královny kanceláře. Řadu rozšiřuje ve stejné době ještě písař královské kanceláře Přísno-
bor a pražský kanovník Tobiáš. O tři roky později jmenuje králova listina mezi kaplany Eberharda a Mikuláše a v roce 1266 probošta chotěšovského kláštera Gothrada (*dilectus et specialis capellanus noster*).⁴⁴⁷

V září 1268 se připomíná Kuno, kanovník a děkan vyšehradské kapituly, zmiňovaný s dalšími i v příštím roce mezi *sacerdotes a capelani nostri*, kde se uvádí mělnický probošt Tobiáš, Jan, probošt ze Sadské, a Severin, Kristián, Hugo, Filip.⁴⁴⁸ V sedmdesátých letech (1273) patřil ke kaplanům magistr Wernher, rektor u Sv. Marie v Rouchovanech, o dva roky později magistr Dětrich, pražský kanovník, a magistr Vitlo – *dilecti capelani nostri*.⁴⁴⁹ O dva roky později doložíme ještě kaplana Jindřicha, probošta v Doubravníku.⁴⁵⁰ Z uvedených kaplanů stáli patrně nejbliže panovníkovi a jeho rodině ti, kteří měli kanonikát v sousedství královského paláce, tedy u Sv. Víta. Z těch se nabízí kanovník Tobiáš v šedesátých letech a magistři Dětrich a Vitlo z roku 1275.⁴⁵¹ Stejně tak ale z královny kanceláře písař a kaplan Přísno-
bor, jenž byl zároveň pražský scholastik.⁴⁵² Z kanovníků při Sv. Vítu jsou v padesátých letech doloženi Gaudencius a Mikuláš.⁴⁵³

Obdobná situace je rovněž za Václava II.⁴⁵⁴ Z počátku jeho vlády, mezi lety 1283 až 1284, vystupuje jako kaplan (snad) jistý Albert. K roku 1284

447 Řehoř: CDB V/1, č. 37, s. 79; pouze jako *custos in*: CDB V/1, č. 55, s. 111; č. 56, s. 113; č. 80, s. 148; č. 84, s. 158; č. 145, s. 234; Bartoloměj: CDB V/1, č. 30, s. 69; č. 164, s. 262; č. 196, s. 311; k vyšehradské kapli srov. např. č. 163, s. 261; č. 401, s. 598; a dále rovněž CDB V/2, č. 531, s. 88; Gaudencius: CDB V/1, č. 40, s. 84; č. 63, s. 125; Mikuláš: CDB V/1, č. 165, s. 264; č. 166, s. 266; Gaudencius a Mikuláš: CDB V/1, č. 292, s. 440; č. 311, s. 463; č. 312, s. 465; č. 313, s. 468; Vojslav: CDB V/1, č. 40, s. 84; Arnold: CDB V/3, č. 1058, s. 78; Martin: CDB V/1, č. 76+, s. 141; č. 220, s. 342 (zde není uveden jako kaplan); Eliáš: CDB V/1, č. 204, s. 323; Gotfried: CDB V/1, č. 313, s. 468; Petr: CDB V/1, č. 334, s. 494; Přísno-
bor: CDB V/1, č. 343, s. 512; č. 359, s. 534; Tobiáš: CDB V/1, č. 311, s. 463; Eberhard a Mikuláš: CDB V/1, č. 463, s. 684; Gothrad: CDB V/1, č. 475, s. 705.

448 CDB V/2, č. 568, s. 145; č. 579, s. 160; k tomu V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/4*, s. 359, dále srov. CDB V/2, č. 584, s. 172 a č. 625a, s. 231; stejně tak i č. 626, s. 233; V. Novotný považuje za kaplany také mistra Jana, olomouckého arcijáhna, a mistra Augustina, pražského kanovníka, doložené roku 1268, V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/4*, s. 358.

449 CDB V/2, č. 701, s. 343; Dětrich: CDB V/2, č. 769, s. 439, č. 770, s. 442.

450 CDB V/2, č. 844, s. 556.

451 CDB V/2, č. 769, s. 439, č. 770, s. 442.

452 CDB V/1, č. 343, s. 512; č. 359, s. 534.

453 Srov. D. DVORÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 134–144.

454 D. MALÁ, *Skladba*, s. 125–126; D. DVORÁČKOVÁ-MALÁ, *Familares regis*, s. 124–126; L. JAN, *Nezdařený pokus Václava II.*, s. 72.

jsou uvedeni: Budiš, opat hradištského kláštera (*dilectus capelanus noster*), a *custos* kaple sv. Václava Ondřej, zároveň kanovník pražské kapituly. Z roku 1285 se zmiňuje kaplan *Wernhard*, pražský a olomoucký kanovník, později též pražský scholastik. Zde se jedná patrně o kaplana Wernhera do-loženého již v době Přemysla Otakara II. O rok později poznáváme kaplana a plebána na Kouřimi Jakuba i kaplana a lékaře magistra Jindřicha (*capellanus et physicus noster*). K roku 1286 přiřadíme podle formulářového listu kaplana a plebána na Bezdězi Alberta. Ve formuláři se k roku 1287 cituje ještě Adolf z Bíliny (?) a o rok později je uveden jako kaplan představený chotěšovského kláštera Miroslav. Další formulář zmiňuje z osmdesátých let kaplana Bohumila jako *capellanus et consiliarius noster*. Jiný formulářový list uvádí kaplana roku 1291 Václava a do let 1292 až 1293 řadíme podle *Zbraslavské kroniky* kaplana Alexia, kterého král vyslal k papežské kurii. V letech 1299 až 1300 se jedná o kaplana, doktora práv a zároveň pražského kanovníka Jana z Ostrova. K celkovému souhrnu se řadí ještě kaplan Gotfried z roku 1302 a plebán na Lysé, Štěpán, zmiňovaný v roce 1305.⁴⁵⁵

Z obsáhlého výčtu vidíme, že královští kaplani opět působili po různých místech království. Nejvýraznější role ve výkonu kaplanství příslušela těm, kteří byli v bezprostřední blízkosti králova domu. Jednalo se tedy o kanovníky Sv. Víta či přímo od kaple Všech svatých, jež přiléhala na královský palác. Ze jmenovaných se nabízí *custos* kaple sv. Václav Ondřej a doktor práv Jan z Ostrova.⁴⁵⁶ Společně s kaplany se o spásu duše panovníka a jeho rodinných příslušníků starali **zpovědníci**. Z pramenů známe zpovědníka královny Kunhuty (*confessor regine*), manželky Přemysla Otakara II. Jednalo se o člena dominikánského řádu Zachariáše, který je takto uveden na listině z roku 1269.⁴⁵⁷ Z dalších zmiňují prameny roku

455 Albert: *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 22; k tomu srov. RBM II. č. 2459, s. 1060 a č. 2533, s. 1090; Budiš: CDM IV, č. 223, s. 292; RBM II, č. 1324, s. 573; Ondřej: RBM II, č. 1330, s. 575; Ondřej patrně vystupuje také v roce 1288, RBM II, č. 1430, s. 617; Wernhard: CDM IV, č. 229, s. 300–302; RBM II, č. 1360, s. 587; a patrně stejný Wernhrad: RBM II, č. 2017, s. 873–874; č. 2022, s. 875, a CDM V, č. 171, s. 182; Jakub: RBM II, č. 1368, s. 589; Jindřich: CDM IV, č. 240, s. 314; RBM II, č. 1375, s. 593; k tomu srov. CDM IV, č. 242, s. 317; RBM II, č. 1377, s. 593; Albert: *Formulář Tobiáše z Bechyně*, č. 4; podrobně srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 142, pozn. 833; Adolf z Bíliny: *Formulář Tobiáše z Bechyně*, č. 19, a č. 274; a srov. L. JÁN, *Nezdařený pokus Václava II.*, s. 68–69; Miroslav: RBM II, č. 1457, s. 625; Bohumil: RBM II, č. 2269, s. 985, asi rozmezí let 1278–1285; Václav: *Das St. Pauler Formular*, č. 25; k Alexiovi podrobně pak D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 142, pozn. 837; Jan z Ostrova: RBM II, č. 1961, s. 842; č. 2041, s. 882; č. 2046, s. 884; CDM V, č. 179, s. 189–190; Gotfried: 10. listopad 1302, Westminster, in: *Calendar of the Patent Rolls (Calendarium Rotulorum Patentium, Rotuli litterarum patentium)* Edward I. 1301–1307, H. C. Maxwell-Lyte (edd.), London 1898, s. 72; Štěpán na Lysé: RBM II, č. 2037, s. 881; *Das St. Pauler Formular*, č. 25.

456 Podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 142–144.

457 CDB V/2, č. 581, s. 165; k roku 1267 srov. ještě CDB V/2, č. 503, s. 49.

1286 ještě zpovědníka krále Václava II., Martina (opět dominikán).⁴⁵⁸ Od příštího roku zastával tuto úlohu německý řádový rytíř Heřman⁴⁵⁹, který se cituje rovněž jako kaplan krále (1298).⁴⁶⁰ Z doby krátké vlády Václava III. zpovědníky ani kaplany neznáme.

Souvisle s kaplany a zpovědníky se na dvoře pohybovali členové **kan- celáře**. Za Přemysla Otakara II. stál v čele nejprve Diviš, který byl činný již za Václava I. V letech 1254–1265 působil jako kancléř syn slezského knížete Jindřicha II., Vladislav. Od roku 1266 pak již zmíněný magistr Petr, dříve kaplan krále.⁴⁶¹ Po Petrovi vedl do roku 1290 kancléř Jan Přemyslovec, nemanželský syn Přemysla Otakara II. Asi od počátku roku 1297 se postu ujal Lucemburčan Petr z Aspeltu. Petr působil v kanceláři oficiálně až do roku 1306, přestože od roku 1304 se až na výjimku z léta 1305 v Čechách již nezdržoval.⁴⁶² Nástupcem Petra se stal bývalý protonotář kanceláře Petr Angeli, který ve funkci setrval i po smrti Václava III.⁴⁶³

V kanceláři byli v hojném počtu zastoupeni **notáři** a nad nimi ustanovený protonotář. Za Přemysla Otakara II. se jmenovitě uvádí několik činných notářů: magistr Vilém (1257–1261), do stejné doby patří notáři Gotšalk a Arnold. Poslední jmenovaný se stal rovněž protonotářem.⁴⁶⁴ K předním členům Přemyslovy kanceláře náležel již jmenovaný kaplan a notář Přísnohor, který se v letech 1254–1257 uváděl v listinách jako *notarius generalis regni Bohemiae*.⁴⁶⁵ K roku 1276 se prvně jmenuje Velislav, jenž působil v roli notáře ještě za Václava II., a to do roku 1289.⁴⁶⁶ Znamou osobností z doby Přemysla Otakara II. byl rovněž notář Jindřich, plebán v Garsu (asi od 1271), aktivně se podílející i na listinách Václava II. Jeho působnost je kladena až k roku 1291.⁴⁶⁷ Přemyslova kancelář měla také

458 RBM II, č. 1368, s. 589.

459 K Heřmanovi D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 145; *Listy klášteřa Zbraslavského*, č. 9; *Das St. Pauler Formular*, č. 25; RBM II, č. 1685, s. 724; č. 1961, s. 842; *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 41.

460 *Listy klášteřa Zbraslavského*, č. 9.

461 CDB V/1, č. 334, s. 494; Josef EMLER, *Die Kanzlei Přemysl Ottokars II. und Wenzels II. und die aus derselben hervorgegangenen Formelbücher*, Prag 1879, s. 23.

462 Podrobně k Petrovi z Aspeltu D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 150–154.

463 RBM II, č. 2074, s. 895.

464 CDB V/4, s. 15.

465 Srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 156.

466 D. HAVEL, *Listinné písmo I.*, s. 81–83; M. POJSL – I. ŘEHOLKA – L. SULITKOVÁ, *Panovnická kancelář*, s. 320.

467 Z. FIALA, *Panovnické listiny*, s. 263–264, kde ztotožňuje notáře Jindřicha a Jindřichem z Isernie; obdobně Sáša DUŠKOVÁ, *Kdo byl notář Jindřich?*, SPFFBU C 9, 1960, s. 59–74; EADEM, *Kancelář jako nástroj politiky Přemysla Otakara II.*, FHB 1, 1979, s. 67–79; Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Das Urkundewesen König Ottokars II. von Böhmen. Zweiter Teil (1264–1278)*, Afd 15, 1969, s. 275–276, 331–341, 368–371; z dalších Zdeněk SVITÁK, *Každodenní život v rakousko-českých vztazích. Jindřich, notář Přemysla Otakara II.*, in: *Česko-rakouské vztahy ve*

agendu „rakouskou“, kterou zajišťoval magistr Oldřich.⁴⁶⁸ Z doby Václava II. najdeme mezi členy kanceláře probošta od kostela sv. Apolináře v Sadské Jana, a to mezi lety 1285–1297, jako protonotáře moravské sekce.⁴⁶⁹ Činným notářem byl však již za Přemysla Otakara II.⁴⁷⁰ Do doby Václava II. patří již zmíněný Petr Angeli, jenž působil od roku 1289 v úloze protonotáře. Stejnou pozici zastával i za krátké vlády Václava III., než vystřídal ve vedoucí roli Petra z Aspletu.⁴⁷¹

Na pražském dvoře se v době posledních přemyslovských panovníků ve větším počtu pohybovali také klerikové, kteří nebyli ani kaplany, zpovědníky nebo členy kanceláře, ale v různé míře mohli figurovat jako rádcí či důvěrníci panovníka. Někdy se jednalo o pražské či olomoucké biskupy nebo o duchovní různých řádů či kleriky ze zahraničí. Biskup navíc již z titulu hlavy církevní organizace měl primárně vystupovat ve spolupráci s panovníkem na udržování *bonum commune*. Za Přemysla Otakara II. předpokládáme výraznější vztah především s olomouckým biskupem Brunem ze Schauenberka, neboť ho téměř vždy najdeme u významných akcí dvora i při vojenských aktivitách krále.⁴⁷² Za vlády Václava II. pak k výrazným rádcům panovníka patřil (zvláště na jejím počátku) pražský biskup Tobiáš z rodu Benešoviců, který se významně podílel na králově návratu z Braniborska.⁴⁷³ Právě na dvoře Václava II. jsou pak, vedle dosud zmíněných kleriků, doloženi také duchovní z různých řádů nebo jiných církevních domů, kteří vystupovali bez oficiu, jen jako poradci, diplomaté či důvěrníci. Nejvýrazněji se v tomto směru zapsali na dvoře cisterciáckí opati. Z osmdesátých let se jednalo o cisterciáckého opata z Valdsas Dětřicha a od devadesátých let 13. století pak opata ze Sedlce Heidenreicha. Sedlecký opat se zmiňuje navíc jako kmotr

13. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 26.–27. září ve Znojmě, Praha 1998, s. 237–246.

⁴⁶⁸ CDB V/4, s. 14–23, srov. D. HAVEL, *Listinné písmo I*, s. 77–81; Z. SVITÁK, *Každodenní život v rakousko-českých vztazích*, s. 237–244.

⁴⁶⁹ RBM II, č. 1360, s. 587; M. POJSL – I. ŘEHOLKA – L. SULITKOVÁ, *Panovnická kancelář*, s. 325–327; D. HAVEL, *Listinné písmo I.*, s. 87–89.

⁴⁷⁰ RBM II, č. 1491, s. 643; č. 1693, s. 728; D. HAVEL, *Listinné písmo I.*, s. 89.

⁴⁷¹ RBM I, č. 1339, s. 578; D. HAVEL, *Listinné písmo I.*, s. 97.

⁴⁷² K osobě biskupa např. Dalibor JANIŠ, *Ke skladbě dvora olomouckých biskupů ve 13. století*, Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 347–362; Klaus J. HEINISCH, *Bruno von Schauenburg Bischof von Olmütz (1245–1281). Kolonisator und Staatsmann*, Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität 20, 1979, s. 13–50; Heinz STOOB, *Bruno von Olmütz, das mährische Städtenez und die Europäische Politik von 1245 bis 1281*, in: *Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa*, Heinz StooB (ed.), Köln – Wien 1977, s. 90–133.

⁴⁷³ D. MALÁ-DVOŘÁČKOVÁ, *Braniboři v Čechách*, s. 129–158; k osobě biskupa Tobiáše Jaroslav KADLEC, *Bischof Tobias und die Prager Diözese während seiner Regierungszeit 1279–1296*, Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 6, 1972, s. 119–172.

králových dětí (*compater noster carissimus*).⁴⁷⁴ Společně s ním vystupoval na dvoře opat zbraslavského kláštera Konrád. Jejich aktivní role jako vlivných rádců trvala rovněž v době vlády Václava III. a vyvrcholila podílem na uvedení Lucemburků na český trůn.⁴⁷⁵ Mezi duchovními poradci Václava II. se na počátku devadesátých let pohyboval také bamberský biskup Arnold, hrabě ze Solmsu. Pomáhal králi se zklidněním domácí situace po zatčení Závíše z Falkenštejna a odboji jeho příbuzných; předně jako vyslanec Václava tchána Rudolfa I. Habsburského.⁴⁷⁶ Vlivnou pozici rádce zaujal pak ve stejné době míšeňský probošt Bernard z Kamence. Působil nejen jako rádce, ale zároveň i diplomat v zahraničních otázkách říše a Slezska.⁴⁷⁷ Mezi výraznější královny vzdělané rádce se rovněž začlenil doktor kanonického práva, kanovník a scholastik kapituly sv. Víta, Oldřicha z Paběnic, který roku 1303 jednal v záležitostech sporu o uherský trůn Václava III. u papežské kurie.⁴⁷⁸

Z hlediska náplně doložených úřadů či služebních postů se nejprve opět vrátíme k úloze nejvyššího komorníka. Jako přední člen dvora zastával v této době významnou roli při formujícím se zemském soudu (*iudicium Pragense / iudicium terre*). Podle listiny z roku 1284, kterou vyhotovili pražští beneficiáři pro beneficiáře plzeňské vystupuje jako první úředník před nejvyšším sudím a písařem. Stejně pořadí mu přiřítají i desky zemské z let 1316–1320.⁴⁷⁹ Samostatně se pak staral o dohled nad platy, které se vybíraly u zemského soudu a zjevně i o dohled nad ostatními výnosy a příjmy panovnické komory.⁴⁸⁰ Nejvyšší komorník sídlil, nebo alespoň vykonával svůj úřad, přímo na Pražském hradě, jak dokládá jedna z listin komorníka Ondřeje ze Všechrom.⁴⁸¹ Zapisování agendy, kterou vykonával s podřízenými komorníky nejvyšší komorník, obstarával zmíněný písař komory.⁴⁸² Podle břevnovského falsa patřila k výživě nejvyšším komorníkům ves Kuromrtvice i spolu s lidmi. Starší listina krále Václava I. ale uvádí, že stejná vesnice vyživovala také stolníky, resp. část jejich výnosů příslušela *ad beneficium dapiferorum mensae nostrae*.⁴⁸³

474 Podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K modelu středověkého panovnického dvora*, s. 334, pozn. 106.

475 K tomu naposledy Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české IV.a*, Praha 2003, s. 22–25.

476 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 38; srov. J. ŠUSTA, *České dějiny II/1*, s. 368; také D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 165–166.

477 Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Biskup Bernard z Kamence*, s. 107–121.

478 RBM II, č. 1924, s. 828; J. ŠUSTA, *České dějiny II/1*, s. 512; František BENEŠ, *Stav sedleckého kláštera za opata M. Oldřicha z Paběnic*, Kutnohorské příspěvky, 1930–1931, s. 1–16.

479 RBM II, č. 1409, s. 605–606; č. 1315, s. 568.

480 Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 70; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 552.

481 CDB V/1, č. 477, s. 708; k činnosti komorníka Ondřeje srov. také CDB V/1, č. 426, s. 634.

482 *Das St. Pauler Formular*, č. 37, s. 51; L. JAN, *Václav II. a struktury*, s. 74.

483 CDB V/1, č. 76+, s. 141, srov. Jindřich ŠEBÁNEK, *K otázkám břevnovských fals*, SPFFBU II/2–4, 1953, s. 261–285, zde s. 266; CDB IV, č. 159, s. 262.

Ve druhé polovině 13. století jsme dále v pramenech hojně zaznamenali podkomořího. Náplní jeho činnosti se postupně stávala péče o kláštery a rostoucí královská města, kde dohlížel na poplatky, berně, řešil soudní záležitosti a s tím spojené platy, včetně zajišťování různých konfirmací jejich obyvatelům a uplatňování mandátů panovníka.⁴⁸⁴ Jeho působnost se týkala světské nobility ve věcech majetkových i trestních. V případě nejvyššího sudího se povinnosti týkaly jednání na soudě v majetkových nebo trestních věcech, a to ve společnosti dalších sedících na soudě, jak dokládá již zmíněná listina z roku 1284 o beneficiářiích pražských. Listina obsahuje trestní jednání ve věci stížnosti chotěšovského opata. Současně se při ní zachovala pečeť zemského soudu.⁴⁸⁵ Z dalších oficií máme informace jen k nejvyššímu číšníkovi, a to podle mladší listiny krále Jana Lucemburského z roku 1337.⁴⁸⁶ Text totiž oznamuje, že uvedený stav trval již za Václava II. Z listiny vidíme, jaké výnosy k číšnictví patřily – poplatek z každé krčmy a hospody a cla, konkrétně v Mladé Boleslavi, Soběnicích (u Litoměřic), Kněžmostě (u Mnichova Hradiště) a Čáslavi. Patřily mu dvě vesnice Postřižín (u Kralup nad Vltavou) a Kozárovice (u Mělníka). Číšník rovněž schvaloval zřizování krčem a spadali pod něj úředníci dodávající víno, tedy ti, kteří zastávali tzv. *schrotamt*.⁴⁸⁷ Primárně však náplň číšnictví vycházela z dolévání číší, tedy obsluhy panovníka. V případě nejvyšších nositelů tohoto úřadu se postupným vývojem omezila na ceremoniální příležitosti. Současně však k náplni patřilo dodávání – zajišťování nápojů ke stolu panovníka. Hierarchii sloužících pod nejvyšším číšníkem naznačuje úřad podčešího, u něhož můžeme předpokládat i faktické plnění obslužných povinností nebo přímý dohled nad nimi. Také stolníkovy povinnosti vycházely z původní obsluhy a donášky jídel na panovnícký stůl. Z drobných informací víme pouze, že k roku 1249 měli stolníci zajištěné výnosy ve zmíněné vsi Kuromrtvice s jedenácti lidmi a jejich služebnými povinnostmi.⁴⁸⁸

V případě nejvyššího maršálka není konkrétní náplň zachycena. K jeho povinnostem se ale jistě řadil dohled nad péčí o koně, stáje a zajištění cestování dvora. Organizaci dvorského chodu přisuzujeme hofmistrovi. O bezpečnost Pražského hradu a údržbu okolí, jako např. opravy mostů a cest se staral pražský purkrabí, kterému podléhala nespíše vojenská posádka, stráž a hlídači Hradu. Později se u něho rozvinul dohled nad

484 Srov. Z. FIALA, *Komorník a podkomoří*, s. 75 a 78; L. JAN, *Václav II. a struktury*, s. 70–75.

485 RBM II, č. 1315, s. 568–569, srov. Z. FIALA, *Panovnícké listiny*, s. 278.

486 RBM IV, č. 420, s. 172–173.

487 Podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 58–59.

488 CDB IV, č. 159, s. 262.

celou zemskou hotovostí.⁴⁸⁹ Z hlediska zaopatření úřadu máme až mladší zprávy k roku 1320, kdy podle zachovaných zpráv patřily purkrabímu výnosy ze vsi Hostouň, a to se dvorem a tvrzí, dále ves Dehnice a Ovenec s příslušenstvím a tři dvory v Bubnech.⁴⁹⁰

Z dalších doložených mistři lovcí koordinovali lov, dodávky zvěřiny a dohled nad královskými lesy.⁴⁹¹ K péči o dvorské zázemí patřili zmínění mistři kuchaři, jež dohlíželi na chod kuchyně a zřejmě také nákupy či dodávky potravin (zde navíc předpokládáme spolupráci s číšníkem a stolníkem). Můžeme předpokládat i vliv na skladbu jídelníčku a dohled nad prací dalších kuchařů. Ze zajištění kuchařů víme, že za Přemysla Otakara II. jim plynuly výnosy také ze vsi Kuromrtvice, neboť král roku 1260 dal opatovi Martinovi a břevnovskému klášteru zem kuchařů – *terram cocorum* za 100 hřiven stříbra.⁴⁹² K provozu kuchyně a zjevně tedy evidenci nakoupeného a spotřebovaného sortimentu patřil doložený písař kuchyně, který byl podle formulářového listu podřízený vedle mistra kuchyně rovněž číšníkovi, stolníkovi a maršálkovi.⁴⁹³ Jádrem péče o domácnost a materiální chod dvora tedy leželo především v kompetenci číšníka, stolníka, mistra kuchařů a také maršálka. Ze sloužících v domácnosti panovnické rodiny se péči o děti věnovaly kojné a chůvy, od sedmi let vychovatelé, a to zvláště u mužských potomků. Spásu duše zajišťovali početní kaplani a zpovědníci. Např. podle kronikáře Beneše Krabice z Weitmile ze 14. století měl král Václav II. mít údajně čtyřiaadvacet kaplanů, kteří byli každý den zváni k jeho stolu a k jídlu, včetně probošta královské kaple. Kaplani mu rovněž každý den údajně zpívali kanonické hodinky a zajišťovali mše.⁴⁹⁴ Jak jsme již naznačili, mohli ale kaplani figurovat také jako rádcí, lékaři nebo právníci apod.

489 RBM II, č. 2026, s. 877; podrobně k úřadu rovněž D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 65–68.

490 RBM III, č. 581, s. 241–242.

491 K loveckým revírům I. HLAVÁČEK, *Die Itinerare*, s. 113–127; k lovecké službě také Dušan TRĚŠTÍK – Barbara KRZEMIENSKA, *Zur Problematik der Dienstleute im frühmittelalterlichen Böhmen*, in: *Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit*, František Graus – Herbert Ludat (edd.), Wiesbaden 1967, s. 70–98, zde s. 79; naposledy L. JAN, *Vznik zemského soudu*, s. 192–208.

492 CDB V/1, č. 220, s. 342.

493 RBM II, č. 2315 a č. 2316, s. 1004: „... *ut honoris ambitor pervigil*“; srov. také J. ŠUSTA, *České dějiny II/1*, s. 495; k tomu také Jan VILÍKOVSKÝ, *Latinská poezie žákovská v Čechách*, Bratislava 1932, s. 246.

494 Srov.: „*Habebat autem capellanos cottidianos ad mensam et pabulum ascriptos XXIII ad minus, et capelle regie prepositum, qui secundum ordinem ad beneficia promovebantur. Hii singulis diebus horas canonicas et missas quam plures in die coram principe decantabant, quibus cantantibus alii legebant*“, in: *Kronika Beneše Krabice z Weitmile*, s. 460.

6. Přemyslovský dvůr druhé poloviny 13. století

Na základě pramenů diplomatické i narativní povahy druhé poloviny 13. a počátku 14. století je zřejmé, že v názvosloví jednotlivých úřadů platila nadále terminologická nejednotnost, a to přesto, že listiny psali často stejní písaři. Jednotliví držitelé jsou za vlády Přemysla Otakara II. uváděni stále častěji jen s křestním jménem, což ztěžuje identifikaci osob i rodové určení. Výraznější změnu přináší období vlády Václava II., kdy se predikáty vypisují téměř stabilně. Za krále Přemysla II. ve svědečných řadách najdeme v zásadě všechny úřady dvora. Nejčastěji starší jádro – komorník, číšník, stolník, maršálek a spolu s nimi pražského purkrabího, nejvyššího sudího a podkomořího. V době Václava II. můžeme obdobný stav sledovat v listinách pouze v osmdesátých letech. Od devadesátých let se svědečné řady objevují výjimečně. V listinách nejvíce vystupují nejvyšší komorník, kancléř, podkomoří a purkrabí Pražského hradu.⁴⁹⁵ S úřady, které primárně vyplývají z dvorské domácnosti, nebo mají bližší vztah k zajištění chodu dvora, se v dochovaných textech téměř nesetkáváme. Z uvedeného lze konstatovat, že se v diplomatických pramenech více prosazují úřady s celozemským významem správy království. Můžeme předpokládat, že již tento stav naznačuje pozdější posun směrem k rozlišení na tzv. dvorské a zemské úřady, které jsou odlišně terminologicky dohledatelné teprve od vlády Jana Lucemburského.

Po jeho nástupu (1310) se totiž postupně setkáváme s přímým směřováním k tomu, co obvykle vnímáme a popisujeme jako úřady dvorské a zemské. K oficiím zemským řadíme nejvyššího komorníka, podkomořího nebo např. nejvyššího sudího (aj.). Vymezení *summus* se ale prosadilo též u číšníka, stolníka a maršálka, přičemž se tyto tři úřady staly na počátku 14. století dědičnými hodnostmi.⁴⁹⁶ Konkrétně pánům z Lipé připadl nejvyšší maršálek, Vartenberkům nejvyšší číšník a Zajícům z Házmburka nejvyšší stolník. Přestože se jednalo o úřady, které patřily k nejstarším a k organizaci chodu dvorské domácnosti, nelze pominout, že se ale i jejich působnost vztahovala též na území království. Jednoznačně to

⁴⁹⁵ K výčtu již D. Malá, *Skladba*, s. 100–124.

⁴⁹⁶ Srov. souhrnně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 338.

prokazuje zmíněná listina z roku 1337, kdy do dědičného držení přešlo Vartenberkům číšnictví. Od Jana Lucemburského se přitom pro běžné zajištění chodu dvora objevují úřady s přívlastky *dvorský, krále, náš*, nebo *královského dvora*: *dvorský číšník (pincernae curie regalis)*, *dvorský komorník (camerarius noster)*, *dvorský maršálek (marschalcus regis)*, *hofmistr krále* nebo *hofmistr královny (magister curie domine)*, *dispensator curie*.⁴⁹⁷ Činnost držitelů nejvyšších dvorských hodností se omezila a zároveň prezentovala v rámci ceremoniální obsluhy panovníka při slavnostech a významných příležitostech. Běžné, praktické vykonávání přecházelo na hierarchii nižších služebníků v rámci celého úřadu (*summus*). Konkrétně u panovníkova stolu či domácnosti na hodnostáře, kteří nesli od doby Jana Lucemburského označení ve významu *curie regalis* nebo *regis*.

Vrátíme-li se do doby devadesátých let 13. století, pak přestože se snížilo užívání svědečných řad jako ověřovacího prostředku při psaní listin, jsou v diplomatických pramenech (zde listinách) nadále nejvíce citováni nejvyšší komorník a kancléř.⁴⁹⁸ *Summus camerarius* jako přední činitel v rámci komory a zemského soudu a kancléř v rámci královské kanceláře. V hierarchii úřadu nejvyššího komorníka působí nadále jako v předcházejícím období komorníci nižší, kteří zajišťují výběr či dohled nad dávkami a platy do panovnícké komory. K zajištění úřadu počítáme rovněž písaře komory, jehož známe podle informace z listu formulářové sbírky. Do konce 13. století narůstal postupně význam pražského purkrabího, který se rovněž později profiloval v úřad celozemský. Ve stejné době se ustavuje zemský soud, kde vedle nejvyššího komorníka působil nejvyšší sudí a agendu evidoval zemský písař. Na soudě zasedali beneficiáři z řad domácí nobility. S celozemským dosahem v rámci správy království stoupal také význam úřadu podkomořího, právě díky správě měst a klášterů, odkud plynuly finanční příjmy králi. K celkovému výčtu náleží rovněž mistr lovců, pod nímž plnili svoji službu nižší lovců, ale také hajní nebo psovodi. Dodejme, že v souvislosti s výraznějším vzestupem každého uvedeného oficia je však i nadále nutné posuzovat daný vzestup rovněž na základě schopností jeho nositele (držitele úřadu) a míry přízně, kterou od panovníka v konkrétní době získal. Odpovídajícími příklady/osobnostmi byli nejvyšší komorník, později purkrabí Pražského hradu Hynek z Dubé, a kancléři: Jan, nevlastní bratr Václava II., a po něm Lucemburčan Petr z Aspeltu.

Ve druhé polovině 13. století tvořila vedle oficíů značně progresivní a výkonný článek panovníkovy vlády kancelář. To dokazuje stoupající po-

⁴⁹⁷ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 179; RBM III, č. 435, s. 177; č. 477, s. 197; RBM IV, č. 2150, s. 838; srov. Z. ŽALUD, *Tzv. užší dvůr*, s. 139–145, který se ale názvoslovím nezabývá, ani nesleduje vývoj dvorských a zemských úřadů.

⁴⁹⁸ K tomu již D. MALÁ, *Skladba*, s. 100 a 138–141.

čet listin, jež zahrnovaly nejen zahraničněpolitickou problematiku, ale i zakladatelské aktivity v rozvoji městského zřízení, vzniku klášterů apod. Praxe ověřování vypsáním svědků u jednotlivých výnosů či rozhodnutí v listinách, se ale od devadesátých let 13. století snížila na minimum nebo se vůbec neobjevuje. Tento dočasný stav, trvajícím do konce vlády Václava II., může být i odrazem změněné politické situace po odstranění Závěse z Falkenštejna (1288/1289) a vlivu jeho příbuzných, ale také ukázkou praktické produkce kanceláře, zvláště pod vedením Petra z Aspeltu (od 1297), který se jako kancléř sám objevuje i v dpm formulích.⁴⁹⁹ Význam kanceláře podtrhuje vedle produkce listin široké personální zastoupení v počtu jednotlivých notářů (event. i protonotářů) a členění kanceláře na české, moravské či rakouské za Přemysla Otakara II., resp. na české, moravské a krakovské oddělení za Václava II. (zde do 1297).⁵⁰⁰

Činnost kanceláře – způsob psaní a vyhotovování listin – ovlivňovala v závěru přemyslovské epochy dvě školící písařská centra, jež se nacházela u vyšehradské a svatovítské kapituly. Na základě studia indorzátů listin je v závěru 13. století rovněž možné předpokládat existenci královského archivu. Snad lze tuto inventarizaci opět spojit s činností kancléře Petra z Aspeltu (1297–1305).⁵⁰¹ Nejstarší doložené dorzální zápisky ale pocházejí již z doby Přemysla Otakara I., kdy byl jejich autorem písař označený jako Otakarus 29, patrně pražský děkan Arnold.⁵⁰² Z doby Václava II. jsou „dorsa“ přisuzovaná písaři pod označením V18, který v králově kanceláři psal mezi lety 1291–1295.⁵⁰³ Listiny v rámci archivu se pak nejspíše ukládaly v komoře nad kaplí sv. Václava.⁵⁰⁴ Z mladších pramenů se k této lokalitě vyjadřuje *Maiestas Carolina*, která uvádí, že se v sakristii Pražského kostela ukládala *registra regalia* – registra království, tedy desky zemské.⁵⁰⁵

V rámci kanceláře a zároveň i mimo ni se na dvoře pohybovali duchovní, kteří často působili jako rádci a jednatelé panovníků. Nenajdeme u nich však označení v podobě např. *consiliarius* nebo *familiaris*. Někdy se jednalo o kaplany, kteří se angažovali jako diplomaté nebo poslové. Např. Přemysl Otakar II. využil kaplana Bartoloměje roku 1261 jako vyslance

499 D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 151, kde i příslušná literatura.

500 Srov. M. POJSL – I. ŘEHOLKA – L. SULITKOVÁ, *Panovnícká kancelář*, s. 261–365.

501 Dalibor HAVEL, *Paleografický příspěvek k tzv. Svatováclavskému archivu na konci 13. století*, SPFFBU C 50, 2003, s. 75–87.

502 J. PRAŽÁK, *Otakarus 29*, s. 49; srov. Ivan HLAVÁČEK, *Studie k českému Korunnímu archivu. (Karel jako bezprostřední příjemce listin svých poddaných)*, in: *Sciencia nobilitat. Sborník prací věnovaných k počtům prof. PhDr. Františka Kavky, DrSc., Michal Svatoš (ed.)*, Praha 1998, s. 41–49.

503 D. HAVEL, *Paleografický příspěvek*, s. 76.

504 Josef KOLLMANN, *Dějiny ústředního archivu českého státu*, Praha 1992, s. 11; také D. HAVEL, *Paleografický příspěvek*, s. 78–79.

505 Nejstarší zápis známe k roku 1287, RBM II, č. 1409, s. 605–606.

u Filipa Salcburského.⁵⁰⁶ Jako svého jednatele vyslal k papežské kurii také magistra Petra, pozdějšího protonotáře a kancléře.⁵⁰⁷ Ze zajímavých příkladů můžeme ještě doplnit poselstvo, které v závěru přemyslovské doby vyslal Václav II. do říše k volbě nového římského panovníka roku 1292.⁵⁰⁸ Vedle domácích šlechticů – Hynka z Dubé, nebo např. Albrechta ze Žeberka – vedl jednání králův rádce, probošt Bernard z Kamence (pozdější biskup v Míšni).⁵⁰⁹ V době sporů o uherský trůn Václava II. vyjednával např. kancléř Petr z Aspeltu smír s římským králem Albrechtem I. Habsburským roku 1303, nebo inicioval pokusy o spojenectví s francouzským králem.⁵¹⁰

Z hlediska zastoupení nobility kolem panovníků druhé poloviny 13. století sledujeme na dvoře do počátku šedesátých let výrazněji Vítkovce, kteří se znovu prosadili v době Václava II. od jara 1284, kdy přebrali klíčové úřady, a to díky poměru Závíše z Falkenštejna s královnou vdovou Kunhutou.⁵¹¹ Postupný vzestup zaznamenávali ve druhé polovině 13. století Ronovci. Z jejich rozrodu zde s přestávkami najdeme Lichtenburky a hlavně Hynka z Dubé, jehož kariéra stoupala během devadesátých let.⁵¹² Za Přemysla II. i Václava II. se na dvoře pohybovali rovněž Šternberkové, Benešovi (z jejichž řad pocházel také pražský biskup Tobiáš), nebo Purkart z Janovic, či Albrecht ze Žeberka.⁵¹³ Z dalších osob na dvoře Přemysla Otakara II. se prosadil významně nejvyšší komorník Ondřej ze Všechrom a příslušníci jeho rodu.⁵¹⁴ Nelze vynechat ani šlechtice, kteří navázali příbuzenské vazby s panovnickým rodem. Král Přemysl Otakar II. totiž prodal jednu z nemanželských dcer za Bavora II. ze Strakoníc. K tomu jistě přispělo i to, že Bavorův otec dlouhou dobu působil na jeho dvoře jako nejvyšší komorník.⁵¹⁵ Dalšími spřízněnými sňatkem s dcerou krále se stali patrně Vartenberkové z rozrodu Markvarticů, kteří patřili ke dvoru tradičně již od první poloviny 13. století. K nim se řadili příbuzensky zřejmě páni z Polné, rovněž spojeni sňatkem s dcerou Přemysla Otakara II. Jako zetě panovníka zmiňují prameny ještě Oldřicha z Drnholce a snad i Voka z Kravař.

506 CDB V/3, č. 1216, č. 1217, č. 1218, s. 169–170; č. 1231, s. 177.

507 CDB V/1, č. 334; s. 493–495

508 Srov. k poselstvu D. MALÁ-DVOŘÁČKOVÁ, *Braniboři v Čechách*, s. 129–158.

509 EADEM, *Biskup Bernard z Kamence*, s. 112–114.

510 Podrobně EADEM, *Splendor curiae regis*, s. 150–154.

511 RBM II, č. 1316, s. 569 a č. 1317, s. 570.

512 Srov. Jan URBAN, *Lichtenburkové*, Praha 2003; k Hynkovi z Dubé D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 124–126.

513 Srov. obdobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 335–338.

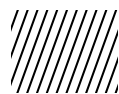
514 Naposledy Marcin Rafał PAUK, *Mechanizmy tworzenia elity dworskiej w dobie ostatnich Przemyslidow. Najwyzszy komornik Andrzej z Všechrom i jego krag, Dwory a rezidence ve středověku. Skladba a kultura dvorské společnosti*, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2009, s. 91–101.

515 Srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 113–121.

Rodová spojení tak jednoznačně přispěla k utužení nejen spolenectví s vládnoucím rodem, ale přinesla s sebou rovněž podporu králi od dalších příbuzných šlechticů. Viditelné je to např. u pánů ze Strakonice, kteří stáli na straně Přemyslovců po zatčení Závěše z Falkenštejna (1288/89) a rovněž i proti Rudolfovi I. řečenému Kaše roku 1307, kdy podporovali manžela Anny Přemyslovny Jindřicha Korutanského.⁵¹⁶

516 IBIDEM, s. 113–121.

7. Panovnice a dvorská společnost

K panovnickému dvoru patřili nedílně hodnostáři i sloužící kněžen a později královen. Zatímco anonymní služebníky zachytila již hagiografická tvorba, konkrétní *officiales* lze doložit až později. Nejstarší informace máme od 12. století, konkrétně o komornících.⁵¹⁷ Obdobně jako v případě komorníků krále můžeme předpokládat, že náplň jejich funkce sahala od osobní posluhy až po správu majetku a finančních příjmů. Vedle této činnosti však mohli být pověřováni také dalšími úkoly. O komorníkovi královny Judity Sezemovi (*comes Zezemma, domnae nostrae reginae summus camerarius*) se z Vincenciova letopisu dozvídáme, že na základě dohod mezi králem Vladislavem a byzantským císařem Manuelem z roku 1164 doprovázel do Konstantinopole Vladislavovu vnučku, která se měla provdat za císařova synovce.⁵¹⁸ Jako komorník královny (*camerarius regine*) vystupuje Sezema rovněž na listině sepsané zřejmě roku 1170.⁵¹⁹ K roku 1189 je doložen komorník manželky Konráda II. Oty Helichy, jménem Holaz.⁵²⁰ Od počátku 13. století informací o dvorských úřednících panovnic přibývá. Již roku 1207 se připomíná královnin stolník Vojslav (*dapifer regine*).⁵²¹ O čtyři roky později se setkáváme se sudím Reinhardem (*iudex regine*) a roku 1234 Štěpánem (*iudex domine regine*).⁵²² Není však zřejmé, zda se jedná o úředníka Konstancie, vdovy po Přemyslu Otakarovi I., či Kunhuty Štaufské, manželky krále Václava I.⁵²³ 15. června 1218 se připomíná podkomoří královny Konstancie (*subcamerarius regine*) jménem Holas.⁵²⁴ S komorníkem stejné panovnice se znovu setkáváme roku 1228,

517 I. HLAVÁČEK, *Dvory a rezidence*, s. 65.

518 *Letopis Vincencia*, s. 457–458.

519 CDB I, č. 251, s. 224; ke královně Juditě se rovněž váže zmínka kronikáře Vincencia, který v dedikaci kroniky nazval královnu svou paní a sám sebe označil za „posledního z jejích kleriků“. Může se jednat o zcela obecnou formulaci, stejně tak se ale nabízí otázka, zda nemohl být Vincencius mimo jiné rovněž kaplanem panovnice, *Letopis Vincencia*, s. 408.

520 CDB I, č. 322, s. 295.

521 CDB II, č. 74, s. 66.

522 CDB II, č. 90, s. 88; o soudcích dvora královny Konstancie hovoří rovněž listina CDB III/1, č. 57, s. 61.

523 CDB III/1, č. 91, s. 108; snad by mohl být totožný se Štěpánem, který je doložen na listině Konstancie vydané o tři měsíce později, srov. CDB III/1, č. 103, s. 122.

524 CDB II, č. 153, s. 143.

kdy se v této roli objevil Jiří (*camerarius regine*).⁵²⁵ O rok později vystupuje jako komorník královny Konstancie Scamponoy/Champonois, později doložený jako pražský měšťan (*camerarius regine*).⁵²⁶ Roku 1234 svědčí komorník královny Kunhuty Volkmar (*camerarius noster*).⁵²⁷ Znovu se Volkmar, tentokrát jako *maior camerarius regine*, připomíná k roku 1240, kdy spolu s ním vystupují další *camerarii regine* Dobromil, Hugo a Cetěch.⁵²⁸

Z dalších úředníků známe k roku 1234 maršálka královny Kunhuty Bedřicha (*marsalcus regine*) a o rok později pak zřejmě maršálka královny Konstancie jménem Ninek.⁵²⁹ Konstancie měla rovněž kancléře Folkolda (*cancellarius domine regine*), jak upozorňuje listina z roku 1222.⁵³⁰ U královny Kunhuty najdeme v roce 1234 notáře Konráda (*notarius noster*)⁵³¹, 1240 se připomíná notář Petr, a konečně o sedm let později působil v roli jejího notáře vysehradský scholastik Bedřich (*notarius noster*).⁵³² Doložení jsou rovněž kaplani královny Konstancie, roku 1226 jmenovitě Jan, Zdislav a Simon *capellani domine regine*.⁵³³ Kaplané Andrastus (*capellanus regine*), Michal a Albert (*capellani gloriose regine Boemorum*) pak o tři roky později.⁵³⁴ Za kaplany Konstancie je snad možné považovat Kojše ze Sla-

525 CDB II, č. 321, s. 323.

526 Spolu s ním je ve svědečné řadě rovněž jistý *Bethlehem wassallus regine*, CDB II, č. 332, s. 341; o tom, že se jednalo o komorníka nebo případně podkomořího Konstancie se dozvídáme rovněž z listiny Václava I. datované k roku 1253, která jej zmiňuje jako „*civis Pragensis [...] quando fuit subcamerarius matris nostre regine*“, CDB IV, č. 266, s. 454. Na pražském dvoře ve službách Konstancie i Kunhuty se pohyboval rovněž Lambin, zřejmě bratr Champonoise. Lambin je roku 1245 označen nejprve jako *miles Pragensis* a následně *miles noster* na listině královny Kunhuty, jež mu ještě na základě přání Konstancie potvrdila majetky, srov. CDB III/1, č. 30–32, s. 29–32; CDB IV, č. 79, s. 168; č. 86, s. 175–176; srov. též V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 878.

527 CDB III/1, č. 86, s. 94.

528 CDB III/2, č. 257, s. 349; V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 868, hovoří o komornících Pechmanovi, Hugovi a Cetěchovi; již Antonín Boček in CDM II, č. 331, s. 358; Karel Jaromír Erben in RBM II, č. 1003, s. 466–477 a srov. též index na s. 677; posléze také editoři třetího svazku diplomatáře však četli laické svědky listiny takto: „*Laici vera: Jerozlaus et Gallus filii Marquardi, Volcmarus maior camerarius regine, Andreas filius Petri de Bsehrom, Ypohcs castellanus Pragensis, Johannes et Florianus filii Otradi, Pytroidus filius Friderici Pechman, Dobromil, Hugo, Letech camerarii regine, Heinricus sartor regis*.“ Pechman tedy zřejmě nebyl samostatnou osobou komorníka, nýbrž „přizviskem“ Bedřicha, otce Pitroldova. Je však rovněž možné, že královninými komorníky mohli být všichni jmenovaní za pražským kastelánem.

529 CDB III/1, č. 64, s. 68; č. 103, s. 122; maršálek Bedřich (*marsalcus coniugis nostre regine Chunegundis*) se připomíná ještě k roku 1253 v konfirmaci statků kláštera sv. Františka jako jeden z dárců majetku, není však možné určit, kdy se Bedřichova donace uskutečnila, CDB IV, č. 266, s. 454.

530 CDB II, č. 222, s. 208.

531 CDB III/1, č. 86, s. 94.

532 CDB III/2, č. 259, s. 353; CDB IV, č. 125, s. 220.

533 CDB II, č. 287, s. 287.

534 CDB II, č. 333, s. 342; není však zřejmé, zda se jedná o kaplany královny Konstancie, či Václavovy manželky Kunhuty Štaufské. Vzhledem k tomu, že listinu vydává Václav jako mladší král, je možná rovněž druhá varianta.

větina, Předvoje z Neporadic, Lamberta z Lukova, Bartoloměje z Kunovic, Bertolda z Budějovic a Absolona z Bzence, kteří jsou mezi svědky na královnině listině z roku 1235 jako *capellani curie*.⁵³⁵ Roku 1239 uvádí svědečná řada Markvarta z Ivančic, mistra Hilária, Předvoje, Jana, Jeronýma a Štědrone *capellani domine regine*, opět kaplany královny Konstancie.⁵³⁶ Po smrti královny roku 1240 je doložen také Všeslav.⁵³⁷ Konečně ve službách Kunhuty Štaufské se v roce 1245 jmenuje *capellanus noster* Heřman z Liznic, míšeňský kanovník.⁵³⁸

Stejně tak nástupkyni Kunhuty Markétě Babenberské nechyběla početná družina, navíc u ní doložíme i řadu *officiales*, které si přivedla z rakouské domoviny.⁵³⁹ V době, kdy byla v českých zemích panovnicí, se jmenuje *camerarius regine* Leopold z Horsendorfu (doložen mezi lety 1249–1264).⁵⁴⁰ V letech 1256–1260 působil jako komorník také Volkmar.⁵⁴¹ Je otázka, zda se jedná o stejného Volkmara z doby Kunhuty Štaufské. Navíc Volkmara převzala pravděpodobně do služeb pozdější královna Kunhuta Haličská, neboť jako „*camerarius regine*“ je uveden na nejisté listině krále Přemysla Otakara II. z roku 1262.⁵⁴² Z družiny Markéty jsou známi ještě *spismagister* Jindřich (1246) a *chlebarius* Sifrid, kteří se nepochybně věnovali obstarávání potravin, ale zda byli s Markétou také v Praze, není zřejmé.⁵⁴³ Panovnice měla rovněž zповědníka i kaplany a písaře. Z kanceláře českého krále využívala písaře Gotšalka⁵⁴⁴ a kronikář František Pražský se ve 14. století zmiňuje, že k její družině se řadily dívky a paní. Ostatně z jejich řad si měl mladý Přemysl II. vybrat milenkou.⁵⁴⁵

U druhé manželky tohoto panovníka, Kunhuty Haličské, najdeme nejstarší informace ve zmíněné nejisté listině z počátku roku 1262. Jejím komorníkem se zde jmenuje Volkmar (patrně shodný z předcházejícího období), dále se setkáváme se stolníkem Domaslavem, číšníkem Hirzem

535 CDB III/1, č. 103, s. 122; srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 861.

536 CDB III/2, č. 215, s. 285; Markvart a Štědroň (Schedron) jsou doloženi jako kaplani Konstancie již roku 1228, jedná se ovšem o falsum 14. století, CDB II, č. 381, s. 430; stejná listina hovoří rovněž o vilikovi královny jménem Petr (*villicus*); srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 861.

537 CDB III/2, č. 260, s. 356.

538 CDB III/2, č. 79, s. 168.

539 Irena PROKOPOVÁ, *Dvůr královny Markéty Babenberské mezi lety 1246–1266*, Dvory a rezidence ve středověku, MHB 10, Supplementum 1, Praha 2006, s. 21–42.

540 K dalším hodnostářům Markéty i po odchodu z Čech I. PROKOPOVÁ, *Dvůr královny Markéty Babenberské*, s. 27–28.

541 IBIDEM, s. 28.

542 CDB V/1, č. 310+, s. 462.

543 I. PROKOPOVÁ, *Dvůr královny Markéty Babenberské*, s. 28–29.

544 Podrobně IBIDEM, s. 30–31.

545 Srovnej níže *Ženy na dvoře*.

a současně jsou uvedeni služebníci *Prikos* a *Dynepr*, synové Přibyslava.⁵⁴⁶ Ve stejném roce se pak zmiňuje Domaslav také jako číšník a v úloze stolníka naopak nově Hirzo.⁵⁴⁷ Domaslav působil v číšnické pozici ještě roku 1263, kdy nacházíme také dosud nejmenovaného Čáslava v roli stolníka.⁵⁴⁸ O tři roky později se zmiňuje komorníkem královny Mstidruh a podkomořím Řehoř (jako *camerarius*). Stejný podkomoří Řehoř je jmenovaný rovněž roku 1267.⁵⁴⁹ Z družiny královny uvádějí v roce 1265 prameny dále rytíře Gerharda (*miles noster*), přičemž se jedná o příslušníka rodiny pánů z Obřan. Ve stejné listině se uvádí rovněž jistý Konrád, jako *kdysi* podkomoří.⁵⁵⁰ V roce 1269 najdeme Kunhutiny *officiales* na listině krále v mnohem širším počtu: komorník Mstidruh, Řehoř podkomoří, číšník Domaslav, stolník Čáslav, z nově doložených pak podčeší Jan, mistr kuchař Oto a maršálek Bohuslav.⁵⁵¹ Současně je v listině uvedený protonotář královny, magistr Gotfried, který byl zmiňovaný jako králův kaplan a plebán v Přibyslavicích.⁵⁵² Již z roku 1262 je však doložen notář Wernhard. V jeho případě by se mohlo jednat o rektora v Rouchovanech.⁵⁵³ V březnu 1269 vydala Kunhuta listinu, v jejíž svědečné řadě znovu nacházíme komorníka Mstidruha, číšníka Domaslava, Čáslava stolníka a Řehoře podkomořího i podčešího Jana. Navíc jsou zde jmenováni také maršálek Vlastibor, Beneš sudí(?), Ota podstolí (přičemž známe i Otu mistra kuchaře) a podmaršálka Bohutu. V této listině se zmiňuje ještě královnin zpovědník, dominikán Zachariáš. V roce 1272 působil coby komorník nadále Mstidruh, přičemž ve stejném roce se jmenuje ještě komorníkem královny jistý *Cunzone* a v roce 1273 a 1276 pak Řehoř.⁵⁵⁴ Jako komorník, nikoliv podkomoří vystupoval Řehoř (*camerarius domine regine*) v letech 1278–1279. V listinách zmiňovaného Řehoře uvádějí rovněž *Letopisy české*, které jej popisují jako rytíře královny.⁵⁵⁵ V této době vystupuje také Bohuta, nyní coby maršálek, a číšník Domaslav (ze Škvorce).⁵⁵⁶ Od smrti krále Přemysla Otakara II. (26. srpna 1278), známe z Kunhutiny družiny jen několik jmen. Komorníkem královny je nově doložen Protiva z Borovska a Kuno

546 CDB V/1, č. 310+, s. 462 a k tomu srov. RBM II, č. 2486, s. 1070.

547 CDB V/1, č. 344, s. 513.

548 CDB V/1, č. 392, s. 584.

549 CDB V/2, č. 488, s. 32.

550 CDB V/1, č. 451 s. 666.

551 CDB V/2, č. 579, s. 160.

552 CDB V/2, č. 579, s. 160.

553 CDB V/1, č. 344, s. 513.

554 CDB V/2, č. 651, s. 280; č. 701, s. 343; č. 806, s. 497; (event. srov. č. 807+, s. 498); CDB V/3, č. 1594; v nejisté listině datované k roku 1277 se Mstidruh cituje jako kastelán Pražského hradu a Domaslav je uveden coby nejvyšší komorník, CDB V/2, č. 834+, s. 538.

555 *Letopisy české 1196–1278*, s. 300.

556 CDB V/2, č. 854, s. 572; č. 860, s. 581.

(z Kunštátu) působil jako purkrabí na Hradci u Opavy, kde královna vdova sídlila.⁵⁵⁷ O dva roky později byl již zdejším purkrabím Záviz z Falkenštejna, a ve stejné listině se jmenuje ještě magistr Wernher, přičemž by se mohlo jednat opět o faráře v Rouchovanech a původního kaplana krále.⁵⁵⁸ Podle informací letopisů *Zlá léta po smrti Přemysla Otakara* patřili k družině královny mladíci, dívky a služebníci.⁵⁵⁹ O její možné skladbě nevíme ale nic bližšího, snad kromě listinné zprávy o Alžbětě a Veleně, schovankách královny (*alumptae*), z roku 1269. Přesněji se jednalo o dcery Ludmily z Říše, z landštejnské větve Vítkovců.⁵⁶⁰

O skladbě dvora manželky Václava II. Guty Habsburské máme mnohem méně zpráv.⁵⁶¹ Víme však, že když přišla na pražský dvůr roku 1287, rozhodoval (podle informace z formulářového listu) o složení její družiny manžel Václav II.⁵⁶² V komornické funkci setrval Protiva z Borovska, označený v králově listině z roku 1289 jako *camerarius serenissime domine mee regine Boemie*.⁵⁶³ Z dalších služebníků nejdeme v pramenech blíže neurčeného Konráda (*famulus*) a Rudlina, kterého Guta odměnila rychtou v Lysé a rybolovem na řece Labi v místě zvaném Tůně.⁵⁶⁴ Známe rovněž notáře Fridricha (1288) a protonotáře královny Bohuslava (1291).⁵⁶⁵ O kaplanech máme pouze jednu informaci, o plebánovi na Lysé, jménem Štěpán⁵⁶⁶, který byl později také kaplanem Václava II. (1305). V Lysé držela Guta majetek a rovněž patronátní právo ke kostelu.⁵⁶⁷ K jejímu zboží kolem Lysé náležel ještě Starý Kolín, ves Byšičky (*Tyrsicz*), Crzmík, Zamachy (*Zamach*) a zřejmě i Sedliště, oppidum Jičín (*Giczin*) a rybářské vsi Lukol a Tušeň.⁵⁶⁸ O složení družiny druhé ženy Václava II., Elišky Rejčky, nevíme a údaje postrádáme také o manželce posledního přemyslovského panovníka Václava III., Viole Těšínské.

Jednoznačně ale můžeme konstatovat, že hodnostáři královen plnili obdobné povinnosti jako královi úředníci. Doložení komorníci, čišníci,

557 CDB VI/1, č. 73, s. 120–121.

558 CDB VI/1, č. 130, s. 176–177.

559 „*Et ex illa hora curia dominae reginae et familia eius, quae ad magnam numerositatem creverat tam in domicellis nobilium quam in domicellabus et aliorum militum servorum officialium, imminuta est et dispersa*“, *Zlá léta po smrti krále Přemysla Otakara II.*, s. 347.

560 CDB V/2, č. 579, s. 160; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 181–182.

561 Irena MORAVCOVÁ, *Guta Habsburská – česká královna a její dvůr*, ČSPS 113/4, 2005, s. 189–211.

562 *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně*, č. 243.

563 RBM II, č. 1466, s. 630.

564 Konrád: *Das St. Pauler Formulář*, č. 84; Rudlin: RBM II, č. 1534, s. 661; D. HAVEL, *Listinné písmo*, s. 190.

565 RBM II, č. 1429, s. 617; *Listy kláštera Zbraslavského*, s. 3–4; RBM II, č. 1624, s. 698.

566 RBM II, č. 2037, s. 881; *Das St. Pauler Formular*, č. 25.

567 RBM II, č. 1624, s. 697–698.

568 Podrobně srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 183.

stolníci, kuchaři a maršálkové se starali o chod a materiální zajištění královny i celé její družiny, a také o cestování či ubytování. V okolí královen se navíc nacházely královské děti, jejich kojné či chůvy, nebo vychovatelé. Úředníci i sloužící byli zřejmě vyživováni či vyplaceni z královniných statků, které jí při příchodu do království připsal panovník v rámci věna. To naznačuje již majetek kolem Lysé v případě Guty Habsburské a zajištění kaplana Štěpána. Podle *Pokračatelů Kosmových* pak víme, že královna Kunhuta Haličská držela Mělník (*quae specialis eius erat*) a Guta ještě majetky v hradeckém kraji.⁵⁶⁹ Kunhuta patrně disponovala také majetkem kolem Blučiny, který potvrdila žďárskému klášteru.⁵⁷⁰ Zdá se tedy, že královnina dvorská družina byla vyživována z majetku jí připsaného. V tomto smyslu bylo tedy ekonomické zázemí přesně vymezeno. Navíc víme, že panovnice měly komorníka a podkomořího, kteří se na správě jejich věcí/statků podíleli. Družiny panovnic byly tedy – na základě panovníkem stanovených podmínek – samostatné ve smyslu svého hospodářského chodu/zajištění. Z hlediska sledování panovnického dvora tvořily ale kněžny/královny i se suitou součást dvora jako celku.

569 Zlá léta po smrti Přemysla Otakara, s. 348; V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy I*, s. 363–364; J. ŠUSTA, *České dějiny II/1*, s. 364; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 183–188.

570 CDB V/1, č. 451; srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 183–188.

III.

KAŽDODENNOST PANOVNICKÉHO DVORA

1. Všední dny panovnického dvora

Každodennost patří k atraktivním tématům v moderní historiografii již několik desetiletí a jinak tomu není ani v případě panovnického dvora. Její zachycení v pramenech je však problematické, neboť kronikáře zpravidla zajímaly události, které se průběhu běžného dne vymykaly. Rovněž listiny se věnují více jednorázovým otázkám, jež řeší různé záležitosti politické, diplomatické, hospodářské apod. Problematika všedního života se objevuje spíše okrajově. Podrobnější náhled na chod dvorské domácnosti a zajištění dvora poskytují zmiňované dvorské řády či instrukce, které ale z českého prostředí neznáme. Všední den můžeme nahlížet jako opakované situace, nebo ritualizované úkony, které se týkaly každodenního života panovníka a jeho rodiny. Jednalo se o návštěvy bohoslužeb, společné stolování, porady, jednání, diktování listin či přijímání hostů – audience. Současně panovník s družinou mohl pořádat lov, vyjížďky apod.¹ O každodenních potřebách dvora částečně vypovídala již vlastní skladba a personální obsazení doložených úřadů, kterým jsme se věnovali v předcházející části knihy. V menší míře nabídly prameny také podrobnější pohled na povinnosti jednotlivých držitelů a odměny za výkon daného úřadu.

Všední den se na dvoře odvíjel především od zajištění dvorské domácnosti a provozu dvora, na kterém se podíleli sloužící, nad nimiž dohlíželi vyšší hodnostáři. Z těch nejvýše postavených jsme poznali komorníka, stolníka, číšníka a maršálka. Služebné zázemí zajišťovalo jídlo a pití pro panovnickou rodinu, přítomné členy dvora, ale také posádku na Hradě a služebnictvo. Staralo se o ubytování, topení, oblečení, zdraví i nákupy různého zboží – jídla, vína, látek a dalších komodit. Každý ze služebníků měl v tomto směru vymezené povinnosti, ať už se jednalo o práci v kuchyni, nebo osobní službu u panovníka. V podstatě identické schéma zobrazují již nejstarší dvorské řády či instrukce z různých částí Evropy,

1 Vhodnou definici v tomto ohledu nabídl Hans Werner Goetz, který každodennost chápe v širokém kontextu jako „*lidský život sám v jeho (denním) průběhu v rámci příslušných životních poměrů*“ (*das menschliche Leben selbst in seinem (Tages-) Ablauf im Rahmen der jeweiligen Lebensverhältnisse*), autorův rozbor možných přístupů k tématu in H.-W. GOETZ, *Leben im Mittelalter*, s. 13–18, citace s. 14.

a obdobná organizace probíhala v tomto směru na všech dvorech, včetně přemyslovského.²

Zastavme se nejprve u zajištění a přípravy jídla, které patřilo k základním potřebám každodenního života. O stravě na pražském dvoře se nedochovaly prameny jako např. kuchařské návody či účty, které by blíže osvětlily, co se na panovnický stůl nakupovalo a jak se vařilo. Nejstarší rukopisná sbírka kuchařských návodů se zachovala až ze závěru středověkého období.³ Jsme proto odkázáni pouze na občasné zmínky kronikářů a listin, které skladbu jídelníčku alespoň rámcově naznačují. Podrobnější záznamy o potravinách nacházíme v českém prostředí až ve 13. století, kde se jedná o zlomek tzv. nejstaršího urbáře pražského biskupství, datovaný do let 1283–1284.⁴ Podle výběru naturálií z části biskupského zboží sledujeme sortiment tehdy obvyklých potravin. Jednalo se o výběr soli, vajec, sýra, kuřat, hus, jehňat, vepřů, jalovic a rovněž obilí. Z listiny olomouckého biskupa Bruna (1258) se také dozvíme, že se pekly různé druhy chleba, a to z mouky pšeničné – *tricitum*, nebo z tzv. horší mouky (*unus panus de simila et unus panus de subsimila*), či pouze z tzv. pšeničné výrazky, krupičkové mouky (*panem unum siligineum*). Listina dále upřesňuje, že na

2 Pro karolinský dvůr *Hincmarus De ordine Palatii*, s. 64nn.; pro anglický *Dialogus de Scaccario. The Course of the Exchequer and Constitutio Domus Regis. The Establishment of the Royal Household*, s. 129nn.; pro francouzský srov. <http://www.cn-telma.fr/ordonnances/ordonnance1/>; stejným způsobem byl zajištěn i chod nepanovnického, knížecího dvora, *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 294nn.

3 Nejstarší dochovaná staročeská kuchařka pochází z konce 15. století, Hana ŠVARCOVÁ, *Nejstarší česká kuchařka*, DP 35, Praha 2007, s. 99–118. Rukopis, který se ale netýká dvorského prostředí, má dvě části a dvě písařské ruce. První pochází z druhé poloviny 15. století, druhý z konce 15. či počátku 16. věku. V souboru najdeme hojně jídla masitá, přičemž se maso různě vařilo, peklo a také hojně sekalo. Z jednotlivých druhů převažují ryby – kapři, mihule nebo nejnoci. Hned za rybami je nejčastěji drůbež. Najdeme zde též recepty na bobry i raky. O stravě v mladším středověku si můžeme učinit představu z receptur, které se zde nacházejí. Z nejstarších uvedme alespoň úpravu kuřete na uherský způsob: „*Uvař najprve kuřata na miesto, vezmi 20 nebo 30 cibuli, jestliže by niekoľikero kuřat bylo, pakli málo, tehdy také měň cibuli vezmi, zlup a zastav ji vínem. A když se povaří dobrú chvíli, daj ji do pánve s petrúzelovým kořením a když se rozetře do kaše, rozpušť tiem vínem, v kterém cibule vřela, prílež k tomu vinného octa, dajž do té jých kuřata vařená, okořeň zázvorem, skořicí, muškátovým květetem a daj dosti šafránu, a pokud bys chtěl ozdobně mieti, daj do jých řezaných mandluo a řeckého vína.*“ Staročeská kuchařka uvádí četné úpravy mas, často s tzv. jíchou, jakousi omáčkou na mnoho způsobů. Z receptů je patrné, že oblíbě se těšily kaše ovocné, obilné či chlebové. Značně se užívalo koření do pokrmů v různém množství, někdy téměř vše, co bylo. Kuchařské návody jsou však známé již z období antiky. Nejstarší *De re coquinaria* je připisována Marcu Gaviu Apiciovi a ze středověku pochází nejstarší rukopisná kniha z Francie, datovaná mezi lety 1300 až 1306. Další se zachovala z období mezi 1373–1381, z doby panování Karla V.

4 *Decem registra censuum*, Josef Emler (ed.), Praha 1881, s. 1–3, datoval zlomek do let 1290 a 1295; Rostislav Nový předatoval urbářový pozůstatek do let 1283–1284, R. NOVÝ, *Nejstarší český urbář*, s. 210–227; srov. podrobně D. DVORÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 211–216.

poslední jmenovaný druh se spotřebovalo půl brněnského korce žita.⁵ Odlišovala se tedy tzv. bílá, pšeničná mouka, jako ta lepší.⁶

Z podobných potravin se přirozeně připravovala jídla i na dvoře. Ze souvislosti daných oblibou lovu lze usuzovat na častou přítomnost zvěřiny na knížecím stole. Kančí ocásky byly podle kronikáře Kosmy oblíbeným jídlem knížete Oldřicha a za jejich přípravu si měl Šebřít dokonce vysloužit biskupství.⁷ Opět jen nepřímou na základě zpráv o chovu skotu, bravu, drůbeže i chytání ryb lze dovodit podávání různých druhů masa. U přemyslovské tabule se však mohla podávat také exotičtější masa, jak by napovídala zmínka o pávech, které na svém únětickém statku choval svatovítský kanovník Zbyhněv.⁸ Na panovnickém dvoře se rovněž peklo. K roku 1055 Kosmas vypráví, že kníže Spytihněv nechal strhnout pec svatojiřské abatyše, neboť objekt bránil stavbě nového opevnění Pražského hradu. Celou událost měl panovník komentovat výrokem, že si abatyše již nepochutná na sladkých koláčích.⁹ O pekařském umění určeném přímo pro panovníka vypovídá záznam z doby Vratislava II., který si vypůjčil pekaře i s náčiním u magdeburského arcibiskupa.¹⁰ Zmínka o sladkém pečivu nás přivádí k medu, o němž Kosmas nehovořil pouze v souvislosti s charakteristikou Čech jako země oplývající mlékem a medem.¹¹ Med byl nejen pokrmem, důležitou přísadou a základem pro výrobu medoviny, ale také významným obchodním artiklem a platidlem. V medu se rovněž odváděla daň.¹² Zřejmě z toho důvodu si Kosmas v některých letech všiml hojnosti medu nebo naopak jeho nedostatku.¹³ Z medu se vyráběla také medovina, jež se pila na dvoře stejně jako víno. Podle *I. staroslověnské le-*

5 CDB V/1, č. 145, 232–234; pečení několika druhů chleba byla běžná zvyklost po celý středověk.

6 Magdalena BERANOVÁ, *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku*, Praha 2005, s. 46.

7 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/41, s. 76–77; o východní části Moravy Kosmas přímo poznamenává, že byla vhodná pro lov a bohatá na ryby, *IBIDEM*, II/18, s. 110.

8 Vedle pávů s pávicemi (*pavones cum pavonissis*) se ve Zbyhněvově hospodářství nacházeli rovněž koně, volí, krávy, prasnice s prasátky či husy a slepice, srov. CDB I, č. 124, s. 129; další doložené druhy masa např. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/13, s. 30; III/57, s. 232–233. Zbyhněvovu donaci nejnověji podrobil rozboru Tomáš VELÍMSKÝ, *Paní Bohatěj a její blízcí*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, CMP 9, Martin Nodl – Martin Wihoda (edd.), Praha 2007, s. 53–62. Při popisu snídaně olomouckého biskupa Jana zmiňuje Kosmas kmín, cibuli a opečený chleba. Z textu je možné usuzovat, že se jednalo o skromnou a pro biskupa nevhodnou stravu. O výpovědní hodnotě pro postižení knížecí snídaně lze tedy pochybovat, přesto záznam alespoň zachycuje některé druhy dostupných potravin a skladbu jídelníčku, srov. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/27, s. 121.

9 *IBIDEM*, II/14, s. 104–105.

10 „*Pistorem, super quo nos rogasti, misimus tibi cum instrumentis suis*“, CDB I, č. 85, s. 92; srov. J. ZELENKA, *Vývoj panovnického dvora*, s. 48, pozn. 36.

11 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/2, s. 7.

12 J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 166.

13 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/50, s. 233; III/52, s. 225; III/57, s. 232–233.

gendy oba nápoje nabízel již mladší bratr Boleslav knížeti Václavovi při návštěvě (Staré) Boleslavi.¹⁴ Také v případě vína Kosmas neopomněl upozornit na jeho dobrou úrodu.¹⁵

Rozsáhlejší skladbu potravin zachycuje mladší zpráva z roku 1253, kdy král Václav I. nechal na Pražském hradě shromáždit zásoby vína, obilí, medu, uzenin, soli i sýra a uskladnit je v klášteře sv. Jiří. Přestože se tak stalo v souvislosti s nájездem Kumánů, lze předpokládat, že šlo o potraviny, které se na pražském dvoře vyskytovaly zcela běžně.¹⁶ Z formulářového listu asi z devadesátých let 13. století se dozvídáme, že pro dvůr Václava II. nakupovali chléb, maso, víno a další blíže neurčené potraviny.¹⁷ Právě u zmiňovaného panovníka lze odvodit částečnou skladbu jídelníčku, neboť Václav obdržel od papeže svolení jíst vydatnější stravu i v době postu. Králi se povolovala strava z mas, vajec a mléka, neboť postní jídla z ryb špatně snášel.¹⁸ *Kronika Otakara Štýrského* dále informuje, jaké jídlo se podávalo na korunovační hostině stejného panovníka (v Praze roku 1297) – chléb, zvěřina, jiné druhy masa a ryby.¹⁹ *Zbraslavská kronika* přidává, že víno pro hosty se chladilo velkým množstvím ledu a spotřebovalo se také značné množství slepičích vajec.²⁰

Maso se bezpochyby různě upravovalo vařením, rožněním, pečením anebo sušením. Kaše se připravovaly slané i sladké a jídla ochucovala solí a kořením. Již v 11. století jsou doklady o kmínu a kopru.²¹ Pepř, šafrán a kmín se přímo uvádějí roku 1321 v listině břevnovského opata.²² Šafrán sloužil nejen coby přísada, ale zároveň dával pokrmům barvu. Z jiných druhů přísad se běžně pěstovala majoránka, jalovec, různé bylinky nebo česnek. Z mladšího období k roku 1335 dokládá listina i běžné pečení perníku.²³ S jídlem a nápoji se pojí rovněž úprava stolování, které zejména

14 *I. staroslověnská legenda* (Minejní redakce), s. 25.

15 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/50, s. 233; stavu úrody si však pravidelně všímají také mladší prameny, srov. např. *Letopisy české*, s. 292, 294, 295, 296, 298, 300.

16 *Letopisy české*, s. 291; tomu by odpovídala také zpráva k roku 1279, která hovoří o tom, že pražský biskup měl ve svém dvorci uskladněno mnoho obilí, vína, uzenin a sýrů, *O zlých letech po smrti krále Otakara*, s. 346.

17 RBM II, č. 2315 a č. 2316, s. 1004; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 204.

18 „*Licet esus carniū, ovorum et lactioniorum quadragesimali sit tempore interdictus*“, RBM II, č. 1747; srov. podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 213–214.

19 „... *brôt oder wîn, wiltpraed, fleish oder visch*“, *Ottokars Österreichische Reimchronik*, v. 69300–69301, 69385–69389; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 231–214.

20 D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 214–215.

21 Srov. M. BERANOVÁ, *Jídlo a pití*, s. 221–222.

22 RBM III, č. 651, s. 273–275.

23 RBM IV, č. 125; vzácný pramen k poznání skladby stravy jsou u nás pozdější Karlštejnské účty z 20. let 15. století. Tehdy se na Karlštejn dovážely mandle, fíky, rozinky, dále se zde konzumovaly různé druhy masa – zvěřina, ptáci, ryby. Z ryb např. kapr, parmy, mihule, lososi, úhoři, slanečci, dále různá drůbež. Z ovoce – hrušky, švestky, broskve, meruňky; z koření – skořice, pepř, šafrán, hřebíček. Dováželo se rovněž pivo – tzv. mladinka pro čeled, staré pivo žitavské

v případě slavnostních okamžiků tvořilo nedílnou součást reprezentativního vystupování dvorské společnosti.²⁴ Jakým způsobem se jídlo nebo nápoje servírovaly lze přiblížit alespoň na podkladu bavorského dvorského řádu z roku 1294. Vévodu a okolo sedící u tabule obsluhovalo osm mladíků ze šlechtických rodin země, kteří zde vykonávali pážecí službu.²⁵ O způsobech a chování u tabule v domácím prostředí se dochovaly zprávy až z mladšího období, nejdříve z pera Tomáše ze Štítného ve 14. století.²⁶

K náplni všedního dne patřila také úprava a zhotovování oděvů, a tomu odpovídající způsoby oblékání i např. nošení klenotů nebo doplňků. O šatech panovníků se kronikáři opět zmiňují zejména v situacích, kdy je popisují jako součást prezentace štědrého, mocného a ideálního vládce. Obsáhlým zdrojem informací jsou zde rovněž ikonografické prameny a literární památky, kde autoři barvitě líčí oblečení i výzbroj, včetně oděvu koně, a k tomu odpovídající gesta, jež provázela nošení jeho jednotlivých částí. V epických dílech oděv zvýrazňoval moc a bohatství literární postavy – hrdiny příběhu, přičemž jednotlivé díly šatů vizuálně promlouvaly k okolí. Stejně pravidlo přirozeně platilo mnohem okázaleji během slavností. Již v kapitulářiích císaře Karla Velikého se dochovalo ustanovení, jak se mají urození na dvoře oblékat. Jejich šat se měl skládat z kožešiny rysa, popelky, sobola, kuny a hranostaje. Lidé nižších vrstev mohli nosit kožešiny z medvěda, vlka, ovce a tchoře. Karel Veliký však nosil také ovčí kožešinu, pro slavnostnější příležitosti volil vydru a sobola. K císařskému oděvu z Karlovy doby patřila *alba*, *tunika* a *dalmatika*, jako doplňky *cingulum* na albu a *štola*.²⁷ Tato skladba oblečení byla průběžně

a svídnické, dále víno – pro pány – červené, muškátové a z Rakous, *Účty hradu Karštejna z let 1423–1434*, Josef Pelikán (ed.), Praha 1948.

24 O vlastním průběhu stolování si lze udělat spíše obecnou představu především díky naučným spisům. Návod, jak se u stolu chovat, sepsal na počátku 13. století klerik Thomasin ze Zerclaere v díle *Der Welsche Gast*, které mělo sloužit k poučení urozených mladíků v německých zemích. Správné způsoby u tabule považoval autor za výsledek dobré výchovy. Podle Thomasina ten, kdo je dobře seznámen s chováním u stolu, nevztáhne na počátku hodování ruku na jiné jídlo, než na své vlastní. Ani chléb není vhodné konzumovat dříve, než jsou servírovány první pokrmy. Hodující by si neměl dávat příliš jídla do úst a rozhodně by neměl pít ani mluvit, pokud mu v puse zbývá kousek sousta. Při pití by se neměl dívat po okolí přes okraj poháru. Thomasin upozorňoval rovněž na nevhodnost přílišné nenasytlosti. Stolující by neměl brát od spoluhodovníků vše, co mu padne do oka, a měl by si dávat rovněž pozor, aby nevolil ruku do mísy s pokrmem současně se sousedem. Neměl by také jíst oběma rukama. Hostiteli Thomasin připomínal, aby zajistil dostatek jídla a pití a na závěr hodování nezapomněl na vodu, v níž by se hosté omyli. Mladíci by se ale podle Thomasina měli umývat jinde, než rytíři, srov. *Thomasin von Zerclaere, Der Welsche Gast*, s. 133–134; *Thomasin von Zerclaere, Der Welsche Gast*, Auswahl, s. 33–34.

25 *Monumenta Wittelsbacensia II*, Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte 6, Friedrich Michael Wittmann (ed.), München 1861, s. 52–60, zde s. 53 a 57.

26 Tomu se věnoval již Čeněk ZÍBERT, *Poctivé mravy a společenské řády při jídle a pití pro rozumu starých Čechů*, Praha 1890.

27 L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Středověk*, s. 31–34.

zdokonalována doplňky. Mladší vyobrazení císaře Oty III. již ukazuje vladaře v purpurové tunice, bohatě zdobené zlatými lemy. Přes ramena nese zelený plášť, na nohou punčochy nebo podobu kalhot, zřejmě z hedvábné látky.²⁸ Také ve vyobrazení Gumpoldovy legendy najdeme u přemyslovského knížete sv. Václava oděv složený z krátké tuniky a pláště. Rovněž vidíme těsně přiléhající nohavice, obtočené žlutými ovínky přes lýtka až ke kolenům. V tunice s ozdobnými lemy je vyobrazený rovněž ve Vyšehradském kodexu.²⁹ Roucha přemyslovských panovníků jsou zřejmě i ve znojemské rotundě sv. Kateřiny, datované k roku 1134. Zde zaujme především král Vratislav, oděný v dlouhé tunice a obšitém plášti.³⁰

K reprezentativnímu oděvu patřila rovněž zmíněná gesta. Jednalo se např. o správné přidržování stužky pláště, nebo jakou rukou bylo správné pozvednout sukni při chůzi apod. S nastupujícím vrcholným středověkem se navíc oděv stával více rafinovanějším, zdobnějším a u dámských šatů vypasovaným. O řasení oděvu se zmiňuje *Zbraslavská kronika*, když chválí mladého krále Václava II., že se takových způsobů vyvaroval: „... neboť jen hladký šat, vždy setkaný z obvyklé vlny, nikdy však záhybů plný, neb zdobený pestrostí barev odíval tohoto chlapce, jež čistého chtěl míti, aby se neušpinil a přiměřeností šatstva na sobě samém krotil jazyky pomlouvačů“.³¹ Oblečení ve 13. století bylo ale stále ze základu košilové. Ženy je převazovaly v pase a muži nosili volnější. U žen se partie sukne postupně rozšiřovala klíny a zužovala u živůtku. Rukávy bývaly buď těsné, nebo dlouhé, až náročně tvarované, či rozšířené. V této době se u nás ujala tzv. svrchní sukne *surcot* – vzhledově připomínala plášť se šatovou sukni, kterou nosili jak muži, tak ženy. *Surcot* měl volně visící rukávy, zdobené často kožešinou a zapínal se na knoflíky. Příklad takového šatu ukazuje nález pohřebního oděvu Rudolfa I. Habsburského řečeného Kaše, jenž se skládá z hedvábné spodní sukne, *surcotu* a pláště s vlečkou.³²

28 IBIDEM, s. 39–40.

29 Srov. *Legendy Wölfenbuttelského rukopisu*, Jana Zachová (ed.), Praha 2010, s. 164, 168–169; Anežka MERHAUTOVÁ – Pavel SPUNAR, *Kodex Vyšehradský*, Praha 2006, s. 144nn. – Fol. 68r; k látkám srov. Milena BRAVERMANOVÁ, *Textil nejstarších Přemyslovců*, in: České země v raném středověku, Peter Sommer (ed.), Praha 2006, s. 193–213; Milena BRAVERMANOVÁ, – Vendulka OTAVSKÁ, *Románská tkanina z královské hrobky na Pražském hradě*, AH 25, 2000, s. 405–428; Milena BRAVERMANOVÁ – Vendulka OTAVSKÁ a kol., *Nové poznatky o nejstarších textilních z hrobu sv. Ludmily*, AH 26. 2001, s. 447–486; ze starších prací Milena ZEMINOVÁ, *Středověká tkanina královského původu*, Acta UPM 15, 1980, s. 30–51; EADEM, *Textilie*, in: *Od Velké Moravy po dobu gotickou. Dějiny uměleckého řemesla a užitého umění v českých zemích*, Praha 1999.

30 L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Středověk*, s. 41.

31 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 21.

32 L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Středověk*, s. 91–92; Milena BRAVERMANOVÁ, *Pohřební oděv Rudolfa I. Habsburského, českého krále, zv. Kaše. Exkurs do módy začátku 14. století*, in: *Život v archeologii středověku*, Praha 1997, s. 67–84; pro starší období EADEM, *Do čeho se*

Ozdoby tvořily ve vyšší společnosti běžně různé stužky, šňůrky, spony, drahé kameny. Kronikář Otakar Štýrský zmiňuje, že během korunovace Václava II. v Praze měl panovník plášť pokrytý lístky zlatých plíšků a na konci každého z nich byly ještě čtyři malé a jeden velký drahokam. Mezi drahými kameny, které krále zdobily, vyjmenoval safír, chalcedon, smaragd, jaspis, topas a jiné.³³ Z látek se cenil a užíval např. šarlach, hedvábí či hermelín, jak víme podle zprávy k roku 1264, kdy nechal Přemysl Otakar II. nakoupit tyto druhy na svatbu neteře Kunhuty Braniborské.³⁴ Drahocenné látky vypočítává také Otakar Štýrský v době korunovace Václava II. roku 1297. Nakupovaly se různé druhy hedvábí (prý *baldakin* z Bagdádu, nebo hedvábí protkané zlatem, či zelené hedvábí) a rovněž podle něj tasmánské sukno, nebo sukno arabské protkané zlatem apod.³⁵ V tzv. *Svatopavelském formuláři* z konce 13. století najdeme, že se do Prahy dováželo sukno yperské a pepringerské, které si zakoupil nevlastní bratr krále Václava II. Jan Přemyslovec a dvořané – protonotář Petr, podkomoří Burchard a spolu s nimi i pražský biskup Tobiáš.³⁶

K oděvům náležely rovněž doplňky – kožesinové límce k pláštům, nebo rukavice, o nichž hovoří již kronikář Kosmas v souvislosti s mladým knížetem Břetislavem II. Ten měl svou rukavici hodit do tváře nenáviděnému velmoži Zderadovi.³⁷ Šaty či doplňky byly ve dvorském prostředí rovněž formou daru či přímo hmotného zaopatření. Viděli jsme, že kněžny Ludmila i Drahomíra obdarovávaly družiníky drahými šperky i šaty. Oděv patřil k základní výbavě, kterou panovník i jeho choť poskytovali svým věrným. Opět již svatováclavská legenda chválí Václava za to, že vybavoval družinu nejlepšími zbraněmi i oděvem.³⁸ Na stejnou péči panovníka upozorňuje ale i mladší doba. Text kronikáře Františka Pražského ze 14. století vypráví, jak král Přemysl Otakar II. poskytoval svým rytířům a zbrojnošům dvakrát do roka příslušný oděv.³⁹ Podobně zjevně činili i další urození. Když se roku 1279 vydal pražský biskup Tobiáš k biskupské konsekraci do

mohla kněžna Emma oblékat. *Odění žen z nejvyšší společenské třídy v raném středověku*, in: Emma regina – Civitas Melnik, Praha 2008, s. 107–120.

³³ *Ottokars Österreichische Reimchronik*, v. 69210–69284; Jakub VÍTOVSKÝ, *Zlatnictví na dvoře Václava II.*, in: *Umění 13. století v českých zemích*, Praha 1983, s. 469–483, zde s. 475–476.

³⁴ Srov. *Sächsische Weltchronik*, *Eberhards Reimchronik von Gandersheim*. *Braunschweigische Reimchronik*. *Chronik des Stiftes S. Simon und Judas zu Goslar*. *Holsteinische Reimchronik*, MGH *Deutsche Chroniken* 2, Ludwig Weiland (ed.), Hannoverae 1877, v. 7690–7694.

³⁵ *Ottokars Österreichische Reimchronik*, v. 69053–69073.

³⁶ *Das St. Pauler Formular*, č. 36; srov. podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 211–212.

³⁷ Jednalo se o signál pro Břetislavovy družiníky, kteří následně Zderada zabil, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/43–44, s. 149–151.

³⁸ *Kristiánova legenda*, s. 36, 56; *Utrpení sv. Václava mučedníka (Crescente fide)*, s. 184.

³⁹ *Kronika Františka Pražského*, s. 61.

Brna, měl podle vypravování *Zlých let po smrti Přemysla II.* v doprovodu duchovní hodnostáře jak z pražského kostela a kapituly, tak „*allii capellani episcopalis curie [...] nobiles etiam, milites domicellosque curie suae superiores, mediocres et infimos*“, které navíc ošatil do stejného oděvu se svým znakem „*vestivit ex integro cuiuslibet vestimentis videlicet sagitta circumflexa in auribus signo*“.⁴⁰ O šaty panovníků a jejich rodiny se starali a zároveň je zhotovovali specializovaní služebníci. V jedné z listin Václava I. z roku 1240 jsme doložili králova krejčího Jindřicha.⁴¹

K náplni všedního dne služebníků patřilo vedle zajištění stravy, pití a péče o šatstvo také zajištění hygieny. Již *I. staroslověnská legenda* uvádí, že si kníže Václav ráno obul sandály, umyl obličej a šel na jitřní.⁴² V souvislosti s hygienickými návyky se nejvíce zmínek dochovalo k parní lázni – stubě, o níž hovoří *Kristiánova legenda*. Rovněž kupec Ibrahim Ibn Jakub si povšiml, že tato forma hygieny byla u Slovanů obvyklá. Přímo v souvislosti s přemyslovským dvorem hovořil o lázni Dětmar z Merseburku. Podle kronikáře se měl kníže Boleslav III. pokusit zabít mladšího bratra Oldřicha právě ve chvíli, kdy pobýval v lázni.⁴³ Tělesná hygiena tedy patřila ke zcela běžným záležitostem. Koupel sloužila vedle čistoty také k zábavě. Kosmas uvádí historku o mladém kněžici Břetislavovi II., který za horkého dne spolu se svými druhy hledal osvěžení v řece.⁴⁴ K osobní hygieně se užívaly jednak nádoby nebo kádě na koupele. Řadu ilustrativních informací poskytují i literární památky, rytířské eposy. Např. z vyprávění o Parzivalovi se dozvídáme, že po dlouhé cestě byla rytířům připravena koupel. Na jiném místě příběhu nechal Gurnemanz pro Parzivala nachystat ranní koupel a káď dal donést přímo do hrdinovy ložnice. V básni *Frauentienst* se dočteme, že do koupele se přidávaly květy růží.⁴⁵ Z konkrétních zpráv diplomatických pramenů pak doložíme bradýře na dvoře krále Václava I.⁴⁶

V bezprostřední blízkosti panovníka nacházíme již od nejstarších známů osobu, kterou lze považovat za osobního sluhu nebo komorníka. Svatováclavská hagiografie rozvíjí v tradici o Podivenovi obraz věrného

40 *Zlá léta po smrti Přemysla II.*, s. 338.

41 CDB III/2, č. 257, s. 349.

42 *I. staroslověnská legenda* (Minejní redakce), s. 25. Ačkoliv se v tomto případě jistě jedná o *topoi* vycházející z mnišského života, která se objevuje také v dalších legendách. Zcela stejným způsobem měl začínat den rovněž např. kníže Gleb, *Vyprávění o svatých mučednících Borisi a Glebovi a o jejich utrpení i jejich pochvala*, in: *Staroslověnské legendy českého původu*, Marie Bláhová – Václav Konzal (edd.), Praha 1976, s. 367.

43 *Kristiánova legenda*, s. 86; *Relatio Ibrahim Ibn Jakub de itinere Slavico, quae traditur apud Al-Bakri*, MPH Nova Series I, Tadeusz Kowalski (ed.), Kraków 1946, s. 54; *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*, V/23, s. 247.

44 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/39, s. 142.

45 Srov. A. SCHULTZE, *Das höfische Leben*, s. 169.

46 CDB IV, č. 159, s. 263.

služebníka/pobočníka, který byl knížeti k dispozici doslova ve dne v noci. Zejména díky *Gumpoldovy legendy* – který Podivena nazývá *cubicularius* a uvádí, že jej Václav vždy v noci budil, aby ho doprovázel při putování po kostelech – je v podstatě parafrází údajů uvedených v souvislosti s komorníkem opata kláštera Maurmünster.⁴⁷ Rovněž zde byl komorník osobním služebníkem, který se staral o bezprostřední pánovy potřeby a měl být připraven posloužit v jakoukoliv hodinu. Přestože se u Podivena jedná o zprávy legend, v případě Gumpolda navíc sepsané mimo hranice Čech, uvedené informace můžeme pokládat za relevantní. Rovněž v mladším období sdílel komorník s panovníkem jednu místnost a staral se o jeho pohodlí. Nejznámějším příkladem je osoba Buška z Velhartic na dvoře Karla IV.⁴⁸ Identické postavení osobního pobočníka Vratislava II. zřejmě zastával také Kosmou zmiňovaný komorník Vít Želibořic a Václav II. si neměl podle Oty Zbraslavského vybrat za osobního služebníka (*vernā*) nikoho, kdo by se nelíbil Závišovi z Falkenštejna.⁴⁹ V panovníkově blízkosti se tedy v podstatě neustále pohybovala osoba (osoby), která neplnila pouze čistě služební funkce, ale byla do značné míry důvěrníkem a snad také ochráncem. V této souvislosti je pochopitelné, proč vrah knížete Jaromíra zvolil k vykonání činu právě dobu, kdy se panovník nacházel v noci na převětu.⁵⁰ Stejně tak mladý Václav III. byl nečekaně roku 1306 přepaden a smrtelně zraněn, když zůstal v komnatě sám.⁵¹ Bezpečnost tedy musela být zajištěna podobně jako jiné služby, pokud nemělo docházet k obdobným neštěstím. Na Pražském hradě působili nejen osobní komorníci, ale vstup do komnaty či jiných prostor hlídali dveřníci nebo strážní. Konkrétní zprávu máme pro sledovanou dobu o *vigiles* – hlídačích Pražského hradu z doby Václava II. (1292).⁵² Z listiny však není zřejmé, zda se jednalo o hlídače/stráže, nebo právě zmíněné dveřníky uvnitř paláce.

K panovníckému dvoru náleželi také doložení lékaři, a to zvláště, když si to vyžádal zhoršený zdravotní stav členů královské rodiny. V takových případech můžeme předpokládat, že byli přítomni denně. Lékaři mohli být služebníci, často pocházející asi z měšťanských vrstev, ale díky svým schopnostem se mohli začlenit i do užšího kruhu kolem krále. Jednalo se ve většině případů zároveň o kleriky a širěji vzdělané osoby, které se ne-

47 *Gumpoldův život Václava knížete českého*, FRB I, Josef Emler (ed.), Praha 1873, s. 152; v novější edici *Passio sancti Vencelslai martyris*, in: *Legends Wolfenbüttelského rukopisu*, Jana Zachová (ed.), Praha 2010, s. 81.

48 Srov. Z. ŽALUD, *Kralovští komorníci, dveřníci a vrátní v lucemburských Čechách*, s. 466.

49 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/40, s. 144–145; *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 24.

50 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/42, s. 79.

51 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 108.

52 RBM II, č. 1586, s. 683; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 71.

musely věnovat pouze zdravotní péči. Někteří z nich byli znalí astronomie a astrologie, ovládali právo nebo vyučovali na různých školách.⁵³ Jejich významné pozice na dvoře si všiml také učenec Konrád z Megenberku, který je začlenil do skupiny tzv. *servi honesti*, tedy zvláštních služebníků panovníka. Společně k nim přiřadil ještě kaplana, rádce a notáře.⁵⁴ Vzhledem k tomu, že se jednalo o duchovní, patřilo k jejich kariéře získávání obročí či úřadů. Příkladem mohou být dva doložení lékaři z doby Václava II., magistr Jindřich a Petr z Aspeltu.⁵⁵ Druhý jmenovaný byl nejen lékařem, ale zároveň kancléřem a diplomatem krále. Viděli jsme však rovněž, že listina krále Václava I. pro chotěšovský klášter dokládá, že lékaři byli vyba- veni vesnicemi či alespoň jejich částmi (*ville medicorum* – Lelevo, Střelice, Letiny a Kbelnice). Roku 1243 pak Václav I. potvrdil svému lékaři dar, na základě něhož získal ves Valtrovice.⁵⁶

53 Milada ŘÍHOVÁ, *Královští lékaři. Lékaři na dvoře posledních Lucemburků*, DP 22, 2004, s. 327; Ivan HLAVÁČEK, *Poznámky k lékařům v Českém státě do poloviny 14. století*, in: *Curatores pauperum. Źródła i tradycje kultury charytatywnej Europy środkowej*, Antoni Barciak (ed.), Katowice 2004, s. 146–158.

54 „*Servorum honestorum quatuor sunt species subalterne, videlicet sacerdos aut capellanus domini domus, conciliarius, medicus et notarius eius*“, *Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik, Teil I, Buch I*, s. 135; k tomu již D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K modelu středověkého panovnického dvora*, s. 323.

55 Srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 154–155.

56 CDB IV, č. 33, s. 113; č. 153, s. 254; M. MARKOVÁ, *Kuchaři a kejklři*, s. 123–124.

2. Ženy na dvoře

Všední den u dvora byl nedílně spojen se světem žen, k jehož náplni primárně náležela péče o potomky a rodinu.⁵⁷ Podobně jako Germáni také Slované praktikovali původně mnohoženství či konkubinát. O manželce i souložnici, jež porodila knížeti Václavovi potomka, hovoří již svatováclavská hagiografie. Rovněž otec sv. Vojtěcha, Slavník, měl vedle „hlavní“ manželky další ženy, ačkoliv sám biskup se stal důrazným kritikem takových způsobů.⁵⁸ Také Břetislavova matka Božena představovala pouze „další“ ženu knížeti Oldřicha, jehož vlastní choť byla podle kronikáře neplodná.⁵⁹ Otázka mnohoženství se stala jedním z bodů tzv. Hnězdenských statut, jež nechal právě Břetislav I. vyhlásit nad Vojtěchovým hrobem. Kníže nařizoval monogamní manželství i přísné tresty za cizoložství a týrání žen.⁶⁰ Přestože církev nejprve svazky, jako byl Oldřicha a Boženy, i legitimitu takto narozených potomků tolerovala, postupem času si vyhradila jediné právo na zrušení manželství.⁶¹ Podle usnesení 4. lateránského koncilu z roku 1215 se stalo pro snoubence povinné získat církevní požehnání. Co bylo tedy možné ještě v 11. století, se již nedařilo prosadit o dvě století později králi Přemyslu Otakarovi II. Když chtěl potvrdit za nástupce svého levobočka Mikuláše (Opavského), neuspěl pro odmítavý postoj kurie. Papež pouze uznal legitimitu chlapce a několika králových dcer.⁶² Panovník proto následně nechal zrušit bezdětné manželství se starší Markétou Babenberskou a znovu se oženil s mladou Kunhutou Halíčskou. Rozhodování o změnách v manželství a uznání dětí narozených mimo svazky požehnané církví již tedy nešlo tak snadno.

57 Srov. např. Werner RÖSENER, *Die höfische Frau im Hochmittelalter*, in: Curialitas. Studien zu Grundfragen der höfisch-ritterlich Kultur, Josef Fleckenstein (ed.), Göttingen 1990, s. 171–230.

58 D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 383–388.

59 „... infecunditatem coniugis“, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/36, s. 65; srov. D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 385.

60 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/4, s. 86.

61 Srov. D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 385.

62 CDB V/1, č. 239, s. 370–371; č. 244, s. 376; srov. Jana KONVIČNÁ, *Dynastické počátky opavských Přemyslovců a jejich vazba na politiku českých králů*, *Paginae historiae* 4, 1996, s. 5–38; Martin WIHODA, *Mikuláš I. Opavský mezi Přemyslovci a Habsburky*, *ČČH* 99, 2000, s. 209–230.

Do 13. století spadá také rozvod manželství Přemysla Otakara I. a Adlěty Míšeňské. Pokus Přemysla I. o zrušení manželství začal zapuzením Adlěty a následnou snahou o rozvod. Adlěta Míšeňská i přes protesty, které adresovala papežské kurii, byla nucena ustoupit nové ženě, kterou si panovník přivedl. Současně král odebral nároky na vládu jejich nejstaršímu synovi, Vratislavovi. Konstancie Uherská zaujala místo panovnice a její syn Václav I. se dočkal nástupnictví a korunovace ještě za života otce (nastolení 1216 a korunovace 1228). Důvody, proč tak panovník činil, nejsou zcela jasné. Mohlo se jednat o citový vztah k jiné ženě, nebo snaha po manželství s dcerou z královské dynastie (Arpádovců). Z papežské strany se však rozvázání sňatku nedočkal. Manželství definitivně zaniklo až Adlětinou smrtí roku 1211.⁶³ Podobně, ale úspěšněji postupoval již zmíněný Přemysl Otakar II. Bezdětný svazek s Markétou Babenberskou nechal prohlásit za neplatný, přičemž využil slibu čistoty, který Markéta dala konventu v Trevíru roku 1242 po smrti prvního manžela.

Hlavní starostí manželky byla péče o potomky, která vycházela ze zdárného narození a výchování pokračovatele rodu. Klíčová úloha žen tedy spočívala v mateřství. Manželství mohly dívky podle církevního práva uzavřít nejdříve mezi dvanácti až třinácti lety. Z dnešního pohledu nízký věk nevěst rizikově snižoval hranici jak pro těhotenství, tak porody. Jejich značné množství a v důsledku toho vysoká fyzická zátěž vedly k četné úmrtnosti. Proto bylo zcela obvyklé, že panovníci uzavírali opakovaně nové sňatky. Kniže a pozdější král Vratislav se oženil celkem třikrát. Jeho první choť neznáme jménem, pouze děkan Kosmas líčí pohnutý osud této ženy ve své kronice.⁶⁴ Druhou manželkou se Vratislavovi stala Adlěta Uherská a třetí Svatava, sestra polského knížete a krále Boleslava II. Smělého (1058–1079). Král Vladislav, Přemysl Otakar I., jeho stejnojmenný vnuk a konečně také Václav II. se oženili dvakrát.⁶⁵

Přestože hlavní úlohou manželek panovníků bylo zajistit mužského potomka a dvůr po boku chotě reprezentovat, dokázaly některé ženy zasahovat také do politické sféry. Příkladem může být již kněžna Drahomíra, která kvůli vlivu nad vlastními syny neváhala nařídít vraždu tchýně, kněžny Ludmily. Díky poručnictví obou nedospělých knížat se stala reálnou vládkyní přemyslovské domény.⁶⁶ Když roku 1091 vytáhl král Vratislav proti bratru Konrádovi Brněnskému, měla se Konrádova

63 Podrobně J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 91–102, kde i starší literatura.

64 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/15–16, s. 106.

65 Srov. genealogický přehled in *Přemyslovci. Budování českého státu*, Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička ve spolupráci s Pavlínou Maškovou a Robertem Novotným (edd.), Praha 2009, s. 548nn.

66 D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 361–374.

manželka Virpirk bez vědomí muže ujmout jednání o smíru, a skutečně dosáhnout usmíření mezi panovníkem a jeho bratrem.⁶⁷ Vladislav II. prý manželce Gertrudě důvěřoval natolik, že jí svěřil spolu s bratrem Děpoldem obranu Prahy v době své nepřítomnosti.⁶⁸ Manželka knížete Bedřicha Alžběta dokonce podle Jarlocha řídila správu Čech více než její muž. Dosadila nejen vlastního kaplana Valentina na místo pražského biskupa, ale také v době manželovy nepřítomnosti velela obraně Pražského hradu při obléhání vojsky knížete Václava, syna Soběslava I.⁶⁹ Vliv na politické i další události však ženy uplatňovaly také nepřímo. Zřejmě nejznámějším je příklad vdovy po Vratislavovi II., Svatavy. Královna měla přemluvit svého umírajícího syna Vladislava I., aby vládu nepostoupil olomouckému úředníkovi Otovi, a dosáhla, aby se kníže ještě na smrtelném loži smířil s bratrem Soběslavem, jehož také určil nástupcem.⁷⁰ Poněkud nadnesený nádech má historka o dceři Boleslava I., Doubravce, kterou otec provdal za polského knížete Měška I. Zatímco Doubravka byla oddaná křesťanka, Měšek zůstával v době sňatku ještě pohanem. Doubravka, jež usilovala o manželovo obrácení na víru, prý nakonec sáhla k donucovacímu prostředku a Měškovi odmítala manželské soužití, dokud nepřestoupil na křesťanskou víru.⁷¹

Ženy panovníků pocházely u pražské přemyslovské linie nejčastěji z německých oblastí, Polska nebo Uher. Přemyslovci z moravských větví nacházeli nevěsty také v Srbsku či Rusku. Konkrétně Marie Srbská, manželka Konráda II. Znojemského, je vyobrazena ve zmiňované znojemské rotundě sv. Kateřiny.⁷² Sňatky se předem projednávaly v rámci politických dohod, často vznikaly jako výsledek mírového jednání. Takovým byl např. druhý svazek Přemysla Otakara II. a Kunhuty Haličské, jenž se konal v říjnu roku 1260 coby součást jednání s Bélou IV. po bitvě u Kressenbrunnu. Jaká byla realita takových svazků, nejsme schopni postihnout. Kunhuta Haličská přišla po svatbě do zajímavé situace. Její muž měl v této době totiž už několik dětí s milenkou (nebo milenkami). Zda se ale jednalo o Anežku z Kuenringu, o níž se tradičně uvažuje, není doloženo.⁷³ Kronikář Přibík Pulkava z Radenína ve 14. století napsal, že tato žena byla dcerou *domini de Kuenring de Austria*.⁷⁴ Podle staršího textu kroniky Františka

67 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/45, s. 151–153.

68 *Letopis Vincencia*, s. 412.

69 *Letopis Jarlocha*, s. 476, 506.

70 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/58, s. 233–236.

71 *Galli Anonymi cronicae*, I/5, s. 15

72 Josef ŽEMLIČKA, *Přemyslovci. Jak žili, vládli, umírali*, Praha 2005, s. 112.

73 I. PROKOPOVÁ, *Dvůr královny Markéty Babenberské*, s. 25.

74 *Přibík z Radenína řečeného Pulkava Kronika česká*, FRB V, Jaroslav Goll (ed.), Praha 1893, s. 143.

Pražského rovněž ze 14. století si Přemysl vybral mezi dívkami královny Markéty „jednu, která byla ostříhána po mužsku, a proto se obecně nazývala Palceřík, a zplodil s ní [...] syna jménem Mikuláše a potom několik dcer“.⁷⁵ Patrně se skutečně jednalo o matku Mikuláše Opavského a nejmenovaných dcer, které zmiňuje papežská listina, jež jim přiznala legitimní původ. Přemysl měl však ještě jiného nemanželského syna Jana, pozdějšího kancléře krále Václava II. O jeho matce či uznání legitimního původu nevíme. Královna Kunhuta tak přišla do prostředí, ve kterém patřilo místo královým nemanželským dětem a zjevně i jeho milence.⁷⁶

Obdobnou situaci zřejmě zažila o něco později také druhá manželka Václava II. Podle kroniky Otakara Štýrského projevoval panovník přízeň jistě Anežce. Krále údajně provázela na cestách, vlastnila klenoty, drahocenné látky a v panovnické stáji měla k dispozici dvanáct koní.⁷⁷ Na pražském dvoře zřejmě pobývala trvale a vztah s panovníkem spadá pravděpodobně mezi roky 1297–1303, po smrti první manželky Guty († červen 1297) a před příchodem mladé Richenzy (Elišky Rejčky). Tomu by napovídala rovněž skutečnost, že Václav II. nechal dvanáctiletou Richenzu od roku 1300 v péči tety Grifny. Sídlila na Budyni a na dvoře ji přijal jako manželku až o tři roky později. V důvěrné rozmluvě jej k tomu údajně pobídl jeho rádce, zbraslavský opat Konrád.⁷⁸ Je pravděpodobné, že mladičká panovnice vstoupila do podobné situace jako kdysi Kunhuta.⁷⁹ I Václav měl nemanželského syna, Jana Volka, ale která z žen byla Janovou matkou, nevíme. Předpokládá se, že se Jan Volek narodil již kolem roku 1290. V takovém případě by se s existencí panovnickovy milenky i nevlastního dítěte musela vyrovnávat již Václavova první manželka Guta, jež na pražském dvoře žila od července 1287. Přítomnost milenek panovníků na pražském dvoře zřejmě nebyla mimořádným jevem, přičemž sociální původ těchto žen mohl být různý. Oldřichova Božena byla podle Kosmy prostého původu⁸⁰, naopak milenka Přemysla II. zvaná Palcceřík patřila do družiny královny Markéty a pocházela tedy zřejmě z vyšší společnosti, snad z rodu Kuenringů.

Dívky, jež obklopovaly panovnice, mohly patřit k doprovodu, který s nastávající nevěstou přicházel z rodného prostředí. Přednost však pravděpodobně dostávaly vznešené dcery z českých zemí, přičemž složení personálního zázemí panovnice mohlo ovlivnit přání panovníka. Z formu-

75 *Chonicon Francisci Pragensis*, s. 9.

76 Srov. podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 254–255.

77 *Otokars Österreichische Reimchronik*, v. 86329–86455.

78 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 85–84.

79 Podrobně srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 254–255.

80 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, 1/36, s. 65.

lářového listu víme, že při příchodu příští královny Guty do Čech chtěl o doprovodu své manželky rozhodnout král později, až se oba setkají. O této zvyklosti svědčí i mladší doba. Přání Karla IV. se musela přizpůsobit Blanka z Valois, jež poslala zpět část francouzského doprovodu.⁸¹ Většinu dní pak panovnice (často těhotné) trávily společně s dívkami či paními a dohledem nad péčí o děti. Královna, dívky, služebné a stejně tak děti, kojné nebo chůvy pobývaly *via facti* většinu času v hlavní rezidenci Pražského hradu, zatímco panovník vládl a cestoval. Případně mohly obývat jiná sídla, kam panovnice manžela provázely. Dívky je následovaly rovněž na veřejnosti, při oslavách nebo na vyjížděcích. S panovnicí rovněž poslouchaly přednesy i zpěvy literárních děl a básní nebo se účastnily slavností a turnajů. Zjevně se také učily tančit a hrát na hudební nástroje, pomáhaly při oblékání či péči o šaty. Kromě nich panovníci obklopovali její hodnostáři, jako doložený komorník, stolník, číšník, maršálek nebo mistr kuchař. Přestože např. u královny Kunhuty Haličské vzpomínají *Pokračovatelé Kosmovi* velkou družinu, přesný počet jejich členů ze skromných zpráv nelze doložit.⁸²

Podrobněji přibližuje roli a postavení žen u dvora zejména dvorská literatura 13. století. Především v básních jsou ženy trvale předmětem lásky a obdivu. V epických dílech vystupují často jako vlivné a samostatné vládkyně. Z eposů se dozvídáme, že na dvoře příslušela choti panovníka úloha při přijímání a obdarovávání hostů, nebo odměňování poslušné organizační podíl na dvorských slavnostech. Často se rovněž zmiňují ruční práce – umné šití a vyšívání. Ženy se rovněž starají o nemocné nebo raněné.⁸³ Podobu ideální panovnice vykreslila báseň *Ctnostná paní* (*Die gute Frau*), kterou složil neznámý autor v první polovině 13. století.⁸⁴ Zde vystupuje žena, regentka, jako spravedlivá vládkyně, která naslouchá rádcům, slouží jí leníci, z nichž se jeden, syn zemřelého rádce, nakonec stane jejím chotěm.⁸⁵ Podobnost postavy je spojována s paní Bene, z díla Ulricha von Etzenbach *Wilhelm von Wenden* (dvorního epika Přemyslovců), která moudře vládne v době dlouhé nepřítomnosti manžela. V paní Bene je pak stylizována královna Guta, první manželka krále Václava II.⁸⁶ Postavení

81 *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně*, č. 243; k Blance z Valois, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 320.

82 „... curia dominae reginae et familia eius, quae ad magnam numerositatem creverat tam in domicellis nobilium quam in domicellabus et aliorum militum servorum officialium“, *Zlá léta po smrti krále Přemysla Otakara II.*, s. 347.

83 *Frau und Politik im Mittelalter*, s. 2–3.

84 *Die gute Frau. Gedicht des dreizehnten Jahrhunderts*, in: *Zeitschrift für deutsches Altertum* 2, Emil Sommer (ed.), 1842, s. 385–481.

85 *Frau und Politik im Mittelalter*, s. 114–120.

86 ULRICH VON ETZENBACH, *Wilhelm von Wenden*, v. 4639–4718.

ženy/panovnice podle literární tvorby lze vyhodnotit jako idealizované v rámci módních požadavků dvorské kultury a spojení křesťanských morálních hodnot, které literáti nebo kronikáři zpracovávali a dotvářeli protipól k obrazu ideálního vládce, či statečného rytíře. Naproti tomu středověcí učenci sledovali v normativních textech úlohu ženy jako správné manželky. O ideální ženě pro císaře se po vzoru Aegidia Romana (autor knížecího zrcadla kolem 1280) vyjadřuje ve 14. století Konrád z Megenberku v díle *Ökonomik*. V jeho teoretickém pojetí měla naplnit tzv. tři dobra (*bona*); *bonum naturale*, *bonum fortune* a *bonum morum*. *Bonum naturale* dával již rodový původ a krása těla (*corporis elegans pulchritudo*). To znamená, že panovnice pocházela ze vznešené rodiny (*genere*) a už tím jí příslušela odpovídající úcta ve společnosti. *Bonum fortune* vzniká v manželství, jež přináší přátelství, mír a plnohodnotný život. *Bonum morum* naplňují správné mravy či způsoby v chování, jež jsou položeny až manželstvím.⁸⁷ To, že doménou ženy byla péče o děti a domácnost, vyzdvihl v českém prostředí později Tomáš ze Štítného v díle *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*. Zdůraznil hlavní ctnosti manželky, mezi něž patřila předně starost o domácnost a služebnictvo.⁸⁸

K životu žen z vyšší společnosti se konečně řadilo dosud nezmiňené mecenášství, jež často představovalo prostor pro seberealizaci žen z vyšší společnosti plně v možnostech a mentalitě doby. Dcera Boleslava I. Mlada sehrála výraznou úlohu nejen při založení svatojiřského kláštera, ale také pražského biskupství.⁸⁹ První žena krále Vladislava, Gertruda, se podílela na vzniku premonstrátských klášterů na Strahově a v Doksanech.⁹⁰ Druhá Vladislavova manželka Judita Durynská uvedla v život konvent benediktinek v Teplícih.⁹¹ Kněžna Alžběta, manželka knížete Bedřicha, nechala u příležitosti vítězství svého muže nad Soběslavem II. roku 1179 vystavět kostel sv. Jana Evangelisty Na Bojišti.⁹² Počátkem 13. století se z královské rodiny Přemysla Otakara I. zasloužila o rozšíření jiřského kláštera na Pražském hradě králova sestra, abatyše Anežka. Z jeho dcer se

87 *Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik, Teil II, Buch II, s. 162–163; k tomu více D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Splendor curiae regis, s. 249.*

88 Blíže o Štítného pojetí Pavlína RYCHTEROVÁ, *Žena a manželství v díle Tomáše ze Štítného*, MHB 6, 1999, s. 95–108.

89 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, I/22, s. 42–44.*

90 CDB I. č. 156, s. 157–161; *Letopis Jarlocha, s. 485; J. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 250; role fundátorek se ve starší době úspěšně zhostily i ženy náležející k moravským větším přemyslovskému rodu. Kněžna Eufémie, manželka Oty Olomouckého, roku 1078 spoluzaložila klášter Hradiště u Olomouce, CDB I, č. 79, s. 82–85; *Letopisy hradištsko-opatovické, s. 390. Matka Konráda II. Oty, Marie Srbská, se roku 1190 spolu se synem podílela na založení kláštera Louka u Znojma, CDB I, č. 326, s. 299–301; J. ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 252.**

91 *Letopis Vincencia, s. 408.*

92 *Letopis Jarlocha, s. 475.*

prosadila pozdější sv. Anežka Česká, zakladatelka kláštera na Františku. Druhá žena tohoto krále pak uvedla v život premonstrátský klášter v Tišnově a její snacha Kunhuta Štaufská založila společně s králem Václavem I. klášter cisterciáček Marienthal v Budyšínsku. Kunhuta, starší sestra Václava II., se stala abatýší u Sv. Jiří. Z jejího popudu vzniklo iluminované dílo, tzv. *Pasionál abatýše Kunhuty*. Současně je třeba zmínit, že ve zbožných nadacích a skutcích urozených žen se ve 13. století odrážel vliv tzv. *devotio moderna*.⁹³ Zaujetí pro zbožnost v novém pojetí se nejvíce odrazilo právě v činnosti sv. Anežky České, která se vydala cestou podpory odkazu sv. Františka a sv. Kláry, s níž si zřejmě dopisovala, přestože se zachovaly pouze dopisy druhé světice. Vzorem zbožnosti a zakladatelských aktivit se v této době stala především (sv.) Hedvika z rodu Andechs-Meran (1180–1243), provdaná za Jindřicha I. Bradatého (1201–1238), která založila klášter v Třebenici, kde později složila řeholní sliby. Další vznešenou paní, jež se vydala podobným směrem, byla (sv.) Alžběta Durynská, choť Ludvíka IV. (1217–1227), lantkraběte durynského. Alžběta se věnovala péči o chudé, nemocné a nakonec se zcela oddala askezi. Zemřela roku 1231 a svatořečení se dočkala již o čtyři léta později, Hedvika roku 1267. Sv. Anežka Česká, i přes několik pokusů ve 14. století, byla prohlášena za svatou až v roce 1989.

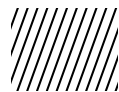
Každodenní život panovnic bezpochyby neodpovídal idealizovanému obrazu literární tvorby, stejně jako nebyl vyplněn pouze zakladatelskými aktivitami. Panovnice se spíše věnovaly dohledu nad chodem dvorské domácnosti, ručním pracem a náročná jistě byla i četná těhotenství a porody. Např. první manželka Václava II., královna Guta, porodila od šestnácti do dvaceti šesti let celkem deset dětí. Krátce po narození desátého dítěte zemřela. Sestra Přemysla Otakara II., braniborská markraběnka Božena Česká, přivedla na svět v manželství s Otou III. šest známých dětí (čtyři chlapce a dvě dívky) a na svatbu dcery Kunhuty roku 1264 cestovala z Braniborska až k Prešpurku asi měsíc, či necelé dva před porodem posledního syna Oty VI.⁹⁴ Ze staršího období doplňme, že již zmíněná Jitka, manželka knížete Břetislava I., dala panovníkovi pět synů.⁹⁵

93 K tomu srov. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Milena Lenderová a kol, Praha 2009, s. 169–180.

94 Svatba byla v říjnu a Ota VI. se narodil někdy mezi 3. až 17. listopadem, podrobně D. MALÁ-DVOŘÁČKOVÁ, *Braniboři v Čechách*, s. 151.

95 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/1, s. 82.

3. Děti a jejich výchova

Širší představu o praktických způsobech vedení a péče o děti nabízejí zejména prameny, jež se věnují dětství nebo výchově obecně, nejen ve vztahu k dvorskému prostředí.⁹⁶ Jedná se např. o knížecí zrcadla, životopisy nebo teoretická pojednání, jakým se stalo třeba dílo zmiňovaného Konráda z Megenberku. Základní směry středověké výchovy, rozdílné u chlapců a dívek, i její odlišné zaměření v určitých fázích života dítěte výstižně charakterizuje citát z Einhardova *Života Karla Velikého*: „Výchovu svých dětí zařídil takovým způsobem, že synové i dcery byly nejprve vzdělávány ve vědách, jimž se sám usilovně věnoval. Jakmile to věk dovolil, museli synové jezdit na koni po zvyku Franků a cvičit se ve zbrani i v lovu. Dcery přikázal obeznámit s tkaním a zaměstnat s přeslicí i vřetenem, aby si nezvykly na zahálku, a také vzdělat v dobrých mravech.“⁹⁷

96 V historiografii téma dětství otevřela zejména kniha *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, kterou vydal roku 1960 Phillipe Ariès; v německém překladu Phillippe ARÉISE, *Geschichte der Kindheit*, München 1977; přestože je dnes Arièsův pohled, který středověkému dětství nepřiznával žádnou svébytnost a dítěti přisuzoval pouze postavení „malého dospělého“, již překonaný, podnítila autorova práce další rozpracování tématu, srov. Klaus ARNOLD, *Kind und Gesellschaft in Mittelalter und Renaissance. Beiträge und Texte zur Geschichte der Kindheit*, München 1980, s. 10–16; IDEM, *K sociálním dějinám dětství ve středověku*, HD 15, 1991, s. 123–140; z dalších Nicholas ORME, *The Culture of Children in medieval England, Past & Present* 148, 1995, s. 48–88; P. J. P. GOLDBERG – Felicity RIDDY – Mike TYLER, *Introduction: After Ariès*, in: *Youth in the Middle Ages*, P. J. P. Goldberg – Felicity Riddy (edd.), Woodbridge 2004, s. 1–7; v domácí historiografii se tématem zabýval Pavel SPUNAR, *Rodzina i dzieci w poglądach Jana Husa*, *Kwartalnik historyczny* 40, 1983, s. 745–756, který se s Arièsovým pojetím rozešel a poukázal na středověké autory, jež se dětstvím zabývali. Názory Jana Husa, Tomáše ze Štítného ohledně dětí zopakoval z mladších badatelů Martin NODL, *Dětství v předmoderní době*, *Souvislosti* 4, 1996, s. 31–38; IDEM, *Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku*, *Dějiny a současnost* 1, 2006, s. 30–33; přehledně rovněž Božena KOPIČKOVÁ, *Vstup české mediaevalistiky do studia dětské problematiky ve středověku? Glosy a otázky*, in: *Dítě a dětství napříč staletími*, 2. Pardubické bienále 4.–5. dubna 2002, s. 49–60; blíže k Arièsovým závěrům má naopak studie Noemi REJCHRTOVÁ, *Dětská otázka v husitství*, *ČČH* 28, 1990, s. 53–77; ze starší literatury alespoň orientačně Zikmund WINTER, *Z rodiny a domácnosti staročeské ze života 16. století*, Praha 1911–1912.

97 „Liberos suos ita censuit instituendos, ut tam filii quam filiae primo liberalibus studiis, quibus et ipse operam dabat, erudirentur. Tum filios, cum primum aetas patiebatur, more Francorum equitare, armis ac venatibus exerceri fecit, filias vero lanificio adsuocere coloquo ac fuso, ne per otium torperent, operam impendere atque ad omnem honestatem erudiri iussit“, *Einhardi Vita Karoli magni*, MGH SS rer. Germ. in usum scholarum separatim editi XXV, editio sexta, post G. H. Pertz recensuit G. Waitz, Hannoverae et Lipsiae 1911, cap. 19, s. 23.

Dětství se ve středověku členilo po vzoru antiky počínaje narozením na několik etap. Za nejranější fázi se považoval věk do 7 let (*infantia*), což odpovídá rovněž somatickému vývoji, neboť dochází k růstu druhých zubů a zakončení vývoje mluvy. Od sedmého do čtrnáctého věku (u dívek ve dvanácti letech) můžeme hovořit o jinošství (*pueritia*), kdy dospívající neměl právo svědčit u právních úkonů a nebyl právně odpovědný. Dosažení čtrnácti let (resp. dvanácti u dívek) bylo rovněž považováno za závazné pro uzavření manželství, případně jeho uznání a naplnění. V této době vstupovaly děti do adolescence (*adolescentia*), jejíž konec se pohyboval kolem jednadvacátého roku života.⁹⁸ Nastíněné rozlišení je však třeba považovat za teoretické, neboť zejména z hlediska vlastní terminologie neexistovala mezi autory jednota v užívání termínů *infans*, *puer* či *adolescens*, které se mohly překrývat nebo se nemusely nutně vztahovat pouze k určité biologické fázi života.⁹⁹

Dítě po narození zůstávalo zpravidla v péči matky, již ve vyšší společnosti pomáhaly chůvy a kojné.¹⁰⁰ Podle Konráda z Megenberku však bylo žádoucí, aby kojila matka, neboť novorozeně mateřským mlékem získávalo nejen výživu, ale rovněž kladné vlastnosti kojící ženy, které se nesly v pokrevní linii.¹⁰¹ Pokud mělo dítě kojnou, považoval Konrád za nejlepší, aby měla stejný temperament jako dítě. Kojná či chůva měla být zároveň uvážlivá při jídle a pití – hlavně se vyvarovat silného vína. Autor současně uvažoval ve zcela praktických souvislostech péče o dítě, navíc blízkých dnešní době. Upozorňoval totiž, že při špatném chování by dítě mohlo kojné vypadnout z náručí, nebo by je při spánku mohla zalehnout.¹⁰² Délku kojení hodnotil individuálně s tím, že obvyklé bylo

98 K jednotlivým etapám dětství srov. např. Shulamith SHAHAR, *Kindheit im Mittelalter*, München 1991, s. 28–40, EADEM, *Vývojové fáze dětství*, Souvislosti 4, 1996, s. 31–38; Klaus ARNOLD, *Kind und Gesellschaft in Mittelalter und Renaissance*, s. 17–27; Edward JAMES, *Childhood and Youth in the Early Middle Ages*, in: *Youth in the Middle Ages*, P. J. P. Goldberg – Felicity Riddy (edd.), Woodbridge 2004, s. 14.

99 Srov. James A. SCHULTZ, *The Knowledge of Childhood in the German Middle Ages 1100–1350*, Philadelphia 1995, s. 21–42; E. JAMES, *Childhood and Youth*, s. 15nn.; M. NODL, *Dětství v předmoderní době*, s. 11; podobně také vlastnosti, postavení a práva přisuzované jednotlivým věkovým fázím se mohly lišit v závislosti na prostředí, v němž dítě vyrůstalo, či na základě dalších okolností, srov. K. ARNOLD, *Kind und Gesellschaft*, s. 20–27; S. SHAHAR, *Kindheit im Mittelalter*, s. 31–40; E. JAMES, *Childhood and Youth*, s. 22–23.

100 Pozornost teoretiků se rovněž dotýkala těhotenství a početí, přičemž např. deformace či postižení narozeného dítěte byly přičítány porušení zákazu sexuálního styku v době ženiny menstruace. Dítě žijící v matčině těle mohlo být již nyní vystaveno proradnosti ďábla, který usiloval o jeho smrt před pokřtěním a tím zatracení. Např. podle právní knihy *Schwabenspiegel* neměly být právě z tohoto důvodu na těhotných ženách vykonávány takové tresty, jež by plod ohrozily, J. A. SCHULTZ, *The Knowledge of Childhood*, s. 74; M. NODL, *Dětství v předmoderní době*, s. 15.

101 Obdobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 218–221.

102 *Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik, Teil I, Buch I*, s. 78nn.

roční až dvouleté období.¹⁰³ Praktické péči o malé děti se věnuje také starší encyklopedie Vincence z Beauvias (1190–1264?), kde se uvádí, že děti se mají po probuzení vykoupat, hodinu si hrát, najíst se a opět zapojit do hraní. Podrobné informace přináší také knížecí zrcadlo pro francouzského krále Filipa IV. Sličného od Aegidia Romana z druhé poloviny 13. století. Aegidius po vzoru Aristotela doporučuje, aby se v prvním roce života podávala mléčná strava, ve druhém chránily děti před vínem, ve třech letech si zvykaly na chlad, ve čtvrtém roce se věnovaly různým návykům, a v pátém prostřednictvím her hledaly zábavu. Za vhodné považoval vyprávět dětem příběhy a báje zvláště, když se učily mluvit.¹⁰⁴ Konrád z Megenberku soudil podobně a také on doporučoval do sedmi let mléko s lehkou stravou.¹⁰⁵

Děti se po narození běžně ukládaly do kolébky. Její využívání zachytila např. legenda o sv. Anežce České.¹⁰⁶ Její praktické rozšíření doložil archeologický průzkum měšťanského domu z konce 13. století v Čáslavi.¹⁰⁷ Novorozenci se rovněž zavinovali, což se týkalo jak domácností panovníků, šlechticů, tak měšťanů či vesničanů. Vázání či zavínování dětí se stalo také tématem, kterého si všímají středověké texty. Františkán Bartholomeus Angelicus (kolem 1230) napsal, že je nutné děti zavínovat pro ochranu jejich údů. Tradiční zavínování nemluvnat v českých zemích doložil archeologický náález již v keltském oppidu na Závisti.¹⁰⁸ Zde byla odkryta dětská kostra na prkénku, kde zůstaly stopy vázání.¹⁰⁹ Pouze ojedinělé jsou z domácího prostředí dochovány záznamy o chůvách a kojných, ačkoliv jejich přítomnost u dvora lze předpokládat. Teprve ve 13. století se dozvídáme o kojné krále Václava I. jménem Nětka a později o chůvě Václava II. Elišce.

V péči matky nebo chův setrvaly děti do sedmi let a kromě péče, jež se jim dostávala, si osvojovaly první kroky, slova a hry. Dětské hračky se

103 IBIDEM, s. 83–84; obdobné doporučení uváděl již lékař Avicena (asi 970–1037), podle něhož nemělo kojení trvat více jak dva roky, A. KLAUS, *Kind und Gesellschaft*, s. 164, text č. 40 a s. 100, text č. 12; a srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 218–221.

104 A. KLAUS, *Kind und Gesellschaft*, s. 114–116, 123–125, text č. 25 a 33.

105 *Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik, Teil I, Buch I*, s. 86–89. Rannou fázi dětství ve středověku zachytil z rovněž sv. Augustin, který popsal smích a vývoj řeči, A. KLAUS, *Kind und Gesellschaft*, s. 96, text č. 6; Joseph HOGGER, *Die Kinderpsychologie Augustins*, München 1937.

106 „*Nam iacens in cunis sepe a nutrice sua inueniebatur habens manus et pedes in modum crucis cancellatos ad disignandum*“, *Legenda blahoslavené Anežky a čtyři listy sv. Kláry*, s. 102.

107 Martin TOMÁŠEK, *Začalo to kolébkou*, *Dějiny a současnost* 2, 2002, s. 41; kolébka je vyobrazena např. také v Heidelbergském Saském zrcadle (asi roku 1330), <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg164/0023>.

108 Zdeněk SMETÁNKA, *Archeologie dětství*, HO 4, 1993, s. 78–84, zde s. 80; obecně též Zdeňka MĚCHUROVÁ, *Středověký svět dětí a her v archeologických pramenech*, AH 2010, s. 95–110.

109 Vedle písemných pramenů a archeologických pramenů lze částečně využít rovněž ikonografii, přestože dětské předměty jsou zobrazované výjimečně, stejně tak jako děti samotné. Výjimku tvoří zpodobňování narozeného Krista.

mohly lišit v závislosti na pohlaví a sociálním postavení rodiny. K základním druhům doložených hraček však patřily panenky, kterým nechyběly napodobeniny dobového oblečení, figurky postav – zejména rytířů a zvířat, nebo různé modely, např. vozů či lodí. Děti si hrály rovněž s míčem a kroužky (obručemi), chlapci pak zejména s kopími zbraní/zbroje.¹¹⁰ Hračky si rovněž samy vytvářely z běžně dostupných materiálů (hadříky, dřevo, rostliny atd.) a ke svým hrám využívaly možnosti, jež nabízel okolní prostor. Gerald z Walesu, anglický duchovní a učenec, v autobiografii vzpomíná, jak si v dětství (asi v polovině 12. století) století spolu s bratry stavěli z písku hrady, paláce i kostely. Ve stejné době si jeho současník William Marshal hrával „na rytíře“ s anglickým králem Štěpánem, ke hře však na místo imitací zbraní využívaly rostliny. Svět dětské fantazie se tak i přes rozdíly v technických možnostech doby nijak výrazně nelišil od toho dnešního.¹¹¹

V sedmi letech péče chův končila a děti (zvláště mužské potomky) přebíral vychovatel. Podle byzantské říkanky se v sedmém roce života dítě vzdávalo hraní a hračky, v symbolické rovině, odevzdávalo Bohu.¹¹² Biskup Cesarius z Arles považoval věk šest až sedm let za vhodný pro vstup do kláštera, neboť v tomto věku se již děti byly schopné učit číst i poslušnosti.¹¹³ Řehoř z Tours se podle vlastních záznamů učil čtení od osmi let a rovněž budoucí hildesheimský biskup Bernward se stal učitelem a vychovatelem Oty III., když chlapec dosáhl sedmého věku.¹¹⁴ Obsáhleji se k této fázi života vyjadřuje po vzoru Aristotela knížecí zrcadlo Aegidia Romana. Autor kladl důraz hlavně na dva směry výchovy – péče o duši a tělo. Současně si byl vědom, že dospívání u každého jednotlivce je postupné a individuální.¹¹⁵ Takové zkušenosti mohli mladíci získat v pážecím období na dvoře příbuzného, nebo vybraného vládce. V období okolo sedmého roku tedy dítě nejen vstupovalo do další fáze života, ale začalo se také připravovat na budoucí roli ve společnosti, s čímž souviselo odlišné směřování chlapců

110 Oblečení pro panenky, datované do období 8.–9. století, je dochováno např. ve sbírkách petrohradské Ermitáže: http://www.hermitagemuseum.org/html_En/08/hm88_0_0_20_1.html. Souhrn středověkých hraček i her nabízí K. ARNOLD, *Kind und Gesellschaft in Mittelalter und Renaissance*, s. 67nn., nebo z dalších N. ORME, *The Culture of Children*, s. 51nn.

111 N. ORME, *The Culture of Children*, s. 54–56, 87–88; hra Williama a krále byla zřejmě obdobou hry s názvem „kaštany“ (*conkers*); každý z hráčů navleče kaštan na kus provazu. Následně se střídají ve hře, jeden vždy drží kaštan pověšený ve svislé poloze, zatímco druhý hráč se pomocí stejné hrací pomůcky snaží soupeřův kaštan z provázku „utnout“.

112 E. JAMES, *Childhood and Youth*, s. 23.

113 IBIDEM, s. 21; příliš malí chlapci určení pro mnišskou dráhu mohli být rovněž nejprve předáni k výchově do ženského kláštera a teprve po dosažení odpovídajícího věku se vraceli do mužské komunity, srov. K. ARNOLD, *Kind und Gesellschaft*, s. 22.

114 E. JAMES, *Childhood and Youth*, s. 20 a srov. následující text.

115 Aegidia Romana parafrázuje Konrád z Megenberku, *Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik, Teil I, Buch I, s. 93–96*.

a dívek. Tento životní zlom vystihuje Einhardův citát uvedený v úvodu kapitoly. Zatímco se výchova chlapců soustředila na světskou, případně církevní kariéru, u dívek se zaměřila na roli budoucích manželek a matek, kterou mohl zastoupit vstup do klášterní komunity.

Výchova u dvora nabízela v zásadě dvě cesty, které se ale v praxi spíše prolínaly a doplňovaly.¹¹⁶ Dítě mohlo zůstat na dvoře rodičů a nadále vyrůstat pod jejich dohledem za pomoci vychovatelů. Příkladem jsou nejen děti Karla Velikého, ale také dětství budoucího císaře Oty III., jehož fyzickou průpravu patrně převzal saský hrabě Hoico, zatímco o vzdělání panovníka se staral Bernard a řecký učenec Johannes Philagathos.¹¹⁷ Rovněž pozdější opat a světec Hugo z Cluny byl vychováván v domácím prostředí pod dohledem otce. Druhou eventualitu představovalo odeslání dítěte k cizímu dvoru, v západoevropském prostředí nejčastěji lenního pána, ať už se jednalo o panovníka či jiného významného knížete. Takto prošel výchovou na dvoře Filipa Flanderského, otcova lenního pána, v druhé polovině sedmdesátých let 12. století hrabě Arnold z Guines.¹¹⁸ Přibližně o desetiletí později byl syn henegavského hraběte Balduina na výchově u dvora Fridricha I. Barbarossy, aby se zde přiučil německému jazyku a dvorským způsobům.¹¹⁹ Prostředí některých dvorů pak přitahovalo z důvodu vlastní proslulosti. Na dvoře anglického kancléře a canterburského arcibiskupa Tomáše Becketa byl ve druhé polovině 12. století vychováván stejnojmenný syn a nástupce anglického krále Jindřicha II. i další urození mladíci.¹²⁰ Také dvůr švábských Welfů se podle autora spisu *Historia Welforum* stal vyhledávaným místem, kam směřovali za výchovou urození synové ze Švábska a Bavorska.¹²¹ Rovněž francouzskému panovníkovi děkoval Jindřich Lev ve druhé polovině šedesátých let 12. století za to, že přijal na svém dvoře syna jednoho z vévodových vazalů.¹²²

116 Srov. J. A. SCHULTZ, *The Knowledge of Childhood*, s. 79.

117 Předání Oty do výchovy hraběti Hoicovy by na základě údajů kroniky merseburského biskupa Dětmara spadalo již k roku 984, tedy do doby, kdy panovníkovi bylo necelých pět let, *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*, IV/8, s. 140; dále srov. *Vita Bernwardi episcopi Hildesheimensis*, MGH SS IV, Georg Heinrich Pertz (edd.), s. 759; Stefan WEINFURTER, *Otto III.*, in: *Die deutschen Herrscher des Mittelalters*, Bern Schneidmüller – Stefan Weinfurter (edd.), München 2003, s. 81–82; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 433, 435.

118 *Lamberti Ardensis historia comitum Ghisnensium*, MGH SS XXIV, Johannes Heller (ed.), Hannoverae 1879, cap. 90, s. 603; srov. J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 434.

119 „Ibi comes Hanoniensis filium suum Balduinum cum domino rege, ad descendam linguam Theutonicam et mores curie dimisit“, *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 208.

120 Srov. C. S. JAEGER, *The Envy of Angels*, s. 301–304.

121 „Domum suam ordinatissime disposuit. Unde et nobilissimi miique utriusque provinciae filios suos eius magisterio educandos certatim commendaverunt“, *Monumenta Welforum antiqua*, s. 22.

122 J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 107; také otec českého krále Jana Lucemburského, Jindřich VII., podstoupil ve druhé polovině 13. století výchovu na francouzském dvoře.

Einhard zaznamenal, že mezi prvky výchovy Karlových synů patřila tělesná průprava a s ní spojený výcvik ve zbrani, včetně lovu. Přibližně o dvě století později prošel stejným schématem „výuky“ Hugo z Cluny. Podle Hugova životopisce byl chlapec v dětství určen pro světskou dráhu. Otec prý Huga nutil jezdit na koni, cvičit s kopím i štítem a dokonce, údajně k chlapcově velké nechuti, vyrážet za loupeží a kořistí.¹²³ Tomáš Becket se v mládí na dvoře, kde byl vychováván, učil lovit se psy a ptáky.¹²⁴ Zřejmě jen nedlouho předtím sepsal Petr Alfons (*Petrus Alfonsi*), pokřtěný židovský lékař původem ze Španělska, na dvoře anglického krále Jindřicha I. učené pojednání *Disciplina clericalis*. V jednom z fiktivních dialogů vyjmenoval dovednosti, které si má osvojit urozený muž. Jednalo se mimo jiné o jízdu na koni, plavání, střelení z luku, zápas a lov.¹²⁵

Umění boje a lovu nebyly jediné dovednosti, které měla tříbit dvorská výchova. V úvodu citovaný Einhard hovoří ve vztahu ke Karlovým dětem rovněž o výuce vědomostí. Obratem *liberalibus studiis* měl francký učenec na mysli soubor sedmi svobodných umění, o něž podle Einharda projevoval výrazný zájem sám panovník.¹²⁶ Zůstane otázkou, nakolik odpovídá autorovo líčení skutečnosti. Pro Einharda však dvorská výchova jednoznačně znamenala přejímání širšího souboru dovedností a znalostí, které zahrnovaly nejen fyzické aktivity, ale také nabývání vědomostí a osvojování určitých pravidel chování.¹²⁷ Výstižně se v tomto ohledu vyjádřil Einhardův mladší současník Hinkmar z Remeše, jenž celý dvůr nazval přímo školou „*ne proto, že se zde nacházejí učenci [...], ale spíše školou svého druhu, která [...] napravuje přítomné v chování, chůzi, řeči i činech, a vše-*

123 „*At pater, haeredem transitoriae possessionis desiderans, saecularis militiae insignia puero destinabat. Unde cum jam pupillares annos attigisset, eum cum coaevis urgebat equitare juvenibus, equum flectere in gyrum, vibrare hastam, facile clypeum circumferre, et, quod ille altius abhorrebat, spoliis instare et rapinis*“, HILDBERTUS CENOMANENSIS, *Vita sancti Hugonis abbatis Cluniacensis*, PL 159, s. 860C; srov. J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 433.

124 C. S. JAEGER, *The Envy of Angels*, s. 299.

125 *Petri Alfonsi Disciplina clericalis*, Friedrich Wilhelm Valentin Schmidt (ed.), Berlin 1829, s. 43–44; překl. Petrus Alfonsi, *Disciplina clericalis*, Eberhard Hermes (ed.), Paul Rogan Quarrie (trans.), Berkeley – Los Angeles 1977, s. 114–115. Srov. J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 449.

126 *Einhardi Vita Karoli magni*, cap. 25, s. 26; k osobě a dílu Karlova životopisce *Einhard. Studien zu Leben und Werk*, Hermann Schefers (ed.), Darmstadt 1997.

127 Právě v pasážích věnovaných Karlově osobnostní charakteristice včetně líčení jeho záliby ve vědách a snaze obklopit se učenici jsou spatřovány paralely s dílem římského polyhistora Suetonia *De vita caesarum*, především s životopisem císaře Augusta, Rosamod McKITTERIK, *Charlemagne. The Formation of European Identity*, New York 2008, s. 15–16; srov. též Matthias BECHER, *Karl der Grosse*, München 2007, s. 10; ke gramotnosti světské nobility v merovejském a karolinském období James Westfall THOMPSON, *The Literacy of the Laity in the Middle Ages*, New York 1960, s. 1–51; Rosamod McKITTERIK, *The Carolingians and written word*, Cambridge 1989, s. 211nn.

becně je drží v mezích dobrých způsobů“.¹²⁸ Ačkoliv byl Karlův dvůr se svou palácovou školou a shromážděnými učenici jistě výjimečným jevem, není Hinkmarovo přirovnání panovnického dvora ke škole pouze nadsázkou bez obecnější výpovědní hodnoty.¹²⁹ Povědomí, že ke dvoru, zejména tomu panovnickému, patří určitý způsob vystupování, nezmizelo spolu s karolinským impériem. Odkazy na vzdělanost, ale především uhlazené mravy a vybrané chování se v následujícím období objevují především ve vztahu k duchovním, ale také k panovníkům a v menší míře světské nobilitě. S rozvojem dvorské-rytířské kultury se osvojení „dvorného chování“ (*curialitas*) stalo nedílnou součástí výchovy.¹³⁰

Petr Alfons doporučoval pro urozené muže vedle fyzické přípravy navíc hraní šachů a skládání veršů. Za nevhodné naopak považoval přílišné holdování jídlu a pití, nevázanost, násilnosti, lhaní, chamtivost a celkově nemístné chování.¹³¹ Becketovi životopisci přiznávají, že Tomáš sice nevynikal v učenosti, svými vytříbenými způsoby však prý převyšoval i ty, kteří jej předstihli vzděláním. Zdůrazňují také jeho vybrané odívání a kultivovaný zevnějšek, kterým vynikal nad ostatní.¹³² Na Becketově vlastním dvoře procházeli synové z urozených rodin nejen tělesnou přípravou, a někteří, jako panovníkův syn, zřejmě také vzděláváním v písmu a svobodných uměních, ale především byli uváděni právě do způsobů vybraného chování. Jedním z praktických „cvičení“, na něž Becket osobně dohlížel, byla účast a posluhování při jeho okázalých hostinách.¹³³

Několikrát jsme se již setkali s odkazy vztahujícími se ke vzdělání v užším slova smyslu – gramotnosti. Problém představuje obsah pojmu, neboť být *litteratus/illitteratus* nemuselo nutně znamenat, že daný člověk byl zcela gramotný/negramotný v dnešním slova smyslu. Jan ze Salisbury např. považoval ve 12. století za *illitteratos* všechny, kteří sice byli znalí písma, ale nezajímali se o klasické básníky, historiky, řečníky a matema-

128 „*Et ideo domus regis scola dicitur, id est disciplina; quia non tantum scolastici, id est disciplinati et bene correcti, sunt, sicut alii, sed potius ipsa scola, quae interpretatur disciplina, id est correctio, dicitur, quae alios habitu, incessu, verbo et actu atque totius bonitatis continentia corrigat*“, *Epistola synodi Carisiacensis ad Hludovicum regem Germaniae, Capitularia regum Francorum II*, Alfred Boretius – Victor Krause (edd.), Hannoverae 1897, s. 436; srov. C. S. JAEGER, *Die Entstehung höfischer Kultur*, s. 290–291; IDEM, *The Envy of Angels*, s. 294–295; z jiného úhlu pohledu dospěl v podstatě ke stejnému obrazu „dvora-školy“ H. WENZEL, *Sehen und Hören*, s. 25–37, 128–192, jenž označil dvorskou výchovu za stálé napodobování vybraných vzorů, které se týkalo nejen dětí, ale rovněž dospělých.

129 Srov. C. S. JAEGER, *The Envy of Angels*, s. 295.

130 C. S. JAEGER, *The Envy of Angels*, zejména s. 36–52, 76–117, 199nn; IDEM, *Die Entstehung höfischer Kultur*, s. 284nn.; podrobněji srov. níže Rytíř a jeho ctnosti, zejm. pozn. 113.

131 *Petri Alfonsi Disciplina clericalis*, s. 44; překl. Petrus Alfonsi, *Disciplina clericalis*, s. 115.

132 C. S. JAEGER, *Die Entstehung höfischer Kultur*, s. 291–292; IDEM, *The Envy of Angels*, s. 299.

133 IDEM, *The Envy of Angels*, s. 301–308.

tiky.¹³⁴ Rozdíl mezi vzdělavcem a nevzdělavcem např. v českém prostředí vycházel ze znalosti jazyka intelektuální elity – latiny, která odlišovala latiníka od nevzdělaného.¹³⁵ S tím souvisí, že psaní, jež bylo náročnější na osvojení i procvičování, se vždy nevyučovalo souběžně se čtením. Středověký způsob výuky vycházel hlavně z náslechu a následného opakování. Navíc zde hrála roli i nákladnost zhotovení psací látky.¹³⁶ Když např. opat Filip Harvengt z valonského kláštera Bonne-Esperance charakterizoval „učeného rytíře“ (*miles litteratus*), psaní mezi jeho dovednosti nezařadil, naopak vyjmenoval čtení, schopnost diktování textu, skládání veršů a ovládnutí latiny.¹³⁷ Obdobně se opat vyjádřil v dopisech adresovaných na konci šedesátých let 12. století hraběti Filipovi Flanderskému a Jindřichovi z Champagne. Filip oběma mužům připomínal, že laik znalý latiny by se měl věnovat četbě děl pohanských i křesťanských autorů, z nichž načerpá vědomosti, které přispějí k jeho váženosti, objasní, jak vést válku, vytrhají způsoby a celkově rozvinou jeho ctnosti. Podle Filipa se rytířská bojovnost a vzdělání nevyklučovaly, naopak jejich spojení považoval za prospěšné a žádané, neboť bez něho se rytíř nelišil od nevychovaného vesničana nebo dokonce od zvířete.¹³⁸

134 Michael T. CLANCHY, *From Memory to Written Record. England 1066-1307*, Oxford 1993², s. 230.

135 Michal SVATOŠ, *Vzdělavec – učenc – profesor*, in: *Člověk českého středověku*, Praha 2002, s. 270.

136 Srov. IBIDEM, s. 274; M. T. CLANCHY, *From Memory*, s. 230–232.

137 M. T. CLANCHY, *From Memory*, s. 232.

138 Dopisy a osobnosti adresátů podrobili rozboru J. W. THOMPSON, *The Literacy of the Laity*, s. 139–144; C. S. JAEGER, *Die Entstehung höfischer Kultur*, s. 301–303. Podobně jako opat Filip se vyjádřil také již zmiňovaný Gerald z Welsu, který přímo uvedl, že čím vzdělanější je kníže (*princeps*), tím statečnější a houževnatější je válečník, citace IBIDEM, s. 303; zůstává však otázkou, jak velká část světské a dokonce i duchovní nobility zcela naplňovala opatovy ideální představy. Nabízí se zde již zmíněný odkaz na Tomáše Becketa, jehož životopisci přiznávali, že úroveň intelektuální učenosti králova kancléře a canterburského arcibiskupa nepatřila k nejvyšším. Francouzské a také anglické prostředí však mělo v tomto ohledu nepochybnitelný náskok před německými oblastmi, kde se do druhé poloviny 12. století zmínky o intelektuálních dovednostech laiků týkaly především vybraných panovníků, srov. J. W. THOMPSON, *The Literacy of the Laity*, s. 91nn.; C. S. JAEGER, *Die Entstehung höfischer Kultur*, s. 301; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 435, 596nn.; zejména ve Francii zřejmě muži jako Filip Flanderský a Jindřich ze Champagne, kteří se podle opata Filipa tomuto ideálu blížili, nepředstavovali v průběhu 12. století výjimečné případy, k tomu C. S. JAEGER, *Die Entstehung höfischer Kultur*, s. 303 a J. W. THOMPSON, *The Literacy of the Laity*, s. 123nn.; v Anglii sice byli panovníci již od Jindřicha I. znalí latiny a vysokého stupně vzdělání dosáhl zejména Jindřich II., stejně jako nechybí doklady o vzdělání příslušníků světské aristokracie, přesto mladší současník Jindřicha II. a jedna z nejvýraznějších postav jeho dvora – William Marshal – byl negramotný a jeho latina se omezovala na opakování základních modliteb, k tomu T. CLANCHY, *From Memory*, s. 247–248; S. SHAHAR, *Kindheit im Mittelalter*, s. 238–239. Negramotnost, tedy neschopnost číst a psát, zároveň nelze automaticky zaměňovat s nevzdělaností. Samo osvojení si „zvyků/způsobů“ (*mores*) můžeme v případě laiků považovat za vzdělání, srov. C. S. JAEGER, *Die Entstehung höfischer Kultur*, s. 291. Negramotnost navíc nebránila učit se například jazykům. Karel Veliký měl být velmi výmluvný nejen ve své rodné řeči, ale prý ovládal plynně rovněž

Zprávy o výchově na přemyslovském dvoře jsou ale na rozdíl od dosud uvedených informací skromnější. Každodenní život dětí na knížecím dvoře však bezpochyby vyplňovalo především hraní a postupná výchova. Z konkrétních nálezů hraček lze uvést chlapeckou sekerku (asi konec 9. až počátek 11. století), jež byla objevena v dětském hrobě v areálu Pražského hradu. Vzhledem k místu nálezu ji snad můžeme spojit přímo s prostředím pražského knížecího dvora.¹³⁹ Z písemných pramenů hovoří o hrách Kosmas, jenž v prologu druhé knihy kroniky připomíná hru s kroužky, kterou popisuje jako chlapeckou, a zmiňuje také dívčí tance.¹⁴⁰ Dětem se nabízelo také hraní se zvířaty, které svatovítský děkan nepřímo zmínil při líčení lucké války. K rozptýlení dětí mohly sloužit zcela běžné činnosti, jak naznačuje Kosmova historka o Durynkovi, jenž vzal luckého kněze svěřeného do výchovy na ryby.¹⁴¹ Rovněž mladší kronikář Otakar Štýrský vzpomněl dětské hry ve vztahu k pražskému dvoru. Při vyprávění o svatbě krále Václava II. a Guty Habsburské v Jihlavě roku 1278 totiž v narážce na dětský sňatek uvedl, že sedmiletá Guta ukazovala stejně starému Václavovi panenky (*token*) a on jí údajně na oplátku předváděl, co všechno ovládá jeho krahujčice.¹⁴² Zajímavým svědectvím povyražení jsou rytiny se zvířecími motivy, nalezeny však byly rovněž např. obrazce pro hru „mlýnek“ a nápisy, na stěnách olomouckého paláce, které jsou připisovány žákům zdejší biskupské školy a přibližně datovány do období před polovinou 13. století.¹⁴³ Obdobné rytiny, časově vrocené ještě do staršího období, se nacházejí rovněž v bazilice sv. Jiří na Pražském hradě. Také zde přichází do kamene vyrývali figurální motivy zvířat, lidí i jednotlivá písmena a ná-

latinu a rozuměl řecky. U tabule poslouchal hudbu nebo si nechával předčítat z knih o činech předků, případně z děl sv. Augustýna, nejraději z *De civitate Dei*, Einhardi *Vita Karoli magni*, cap. 24–25, s. 25–26. Výmluvnost přisuzují životopisci i Fridrichovi I. Barbarossovi, který měl vedle němčiny hovořit rovněž italsky. Také císař si vysloužil chválu za svůj zájem o činy dávných králů, J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 437; C. S. JAEGER, *Die Entstehung höfischer Kultur*, s. 307. Podobně Fridrichův současník Jindřich Lev prý nařídil sbírat a opisovat staré spisy, z nichž si nechával předčítat za noci, kdy nemohl spát. U vévody je tak možné předpokládat alespoň elementární porozumění latině, *Annales Stederburgenses*, s. 230; srov. J. W. THOMPSON, *The Literacy of the Laity*, s. 99. Musíme mít však na zřeteli, že i předčítaný text mohl poučený klerik rovnou překládat.

139 Podle Zdeňka Smetánky asi patřilo jednomu z dětí bojovníků z knížecí družiny, Zdeněk SMETÁNKA, *Archeologie dětství*, in: IDEM, *Archeologické etudy*, Praha 2003, s. 88 včetně vyobrazení.

140 „*Gaudet virgineis se commiscere choreis, Aut iuvat in circo puerili ludere throco*“, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 81.

141 IBIDEM, I/10, s. 24; I/13, s. 30.

142 *Otokars Österreichische Reimchronik*, v. 17985–17989; podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 220.

143 Pavel MICHNA – Miloslav POJSL, *Románský palác na olomouckém hradě*, Brno 1988, s. 158–159.

pisy, nechybí ani zmiňovaný „mlýnek“.¹⁴⁴ I v tomto případě lze vzhledem k výšce umístěných kreseb a jejich charakteru uvažovat, že autoři nebyli pouze dospělí, ale snad právě děti pohybující se v areálu Hradu.¹⁴⁵ Některé doložené zábavy mohly sice být určené více pro dospělé, není však vyloučeno, že se jimi bavily rovněž starší děti. Z archeologických nálezů obecně známe herní desky na mlýnky, kostky a samozřejmě hrací kameny. Nejpozději v druhé polovině 11. století byly v domácím prostředí známy rovněž šachy.¹⁴⁶

Také v Čechách se měnila výchova dětí v sedmém roce života dítěte. Dokladem je pasáž z *I. staroslověnské legendy*, která hovoří o Václavových postřižinách, po nichž Ludmila nechala kněžice vyučovat knihám.¹⁴⁷ Právě postřižiny u Slovanů připadaly na sedmý rok života.¹⁴⁸ Chlapci pravděpodobně přecházeli pod dohled vychovatelů, ačkoliv doslovně doložený *pedagogus* na přemyslovském dvoře je v pramenech do konce 12. století pouze zmiňovaný Pavlík, vychovatel knížete Vladislava I. Pro Kosmu ale byla přítomnost vychovatele u knížecího dvora běžným jevem, což dokládá příběh luckého kněžice a jeho vychovatele Durynka.¹⁴⁹ Z mladších zpráv víme o vychovatelích Přemyslovců až po polovině 13. století. První z nich, Hunei vystupuje roku 1251 na listině královny Přemysla a zjevně se jedná o osobního vychovatele příštího krále. K roku 1267 je jako vychovatel zmíněn Diviš. Tehdy se však mohl starat o levobočné děti Přemysla Otakara II. (v úvahu připadá syn Mikuláš, později Opavský) a potomci příbuzných

144 Petr CHOTĚBOR, *Středověké ryté kresby na stěnách interiéru baziliky sv. Jiří na Pražském hradě*, AR 37/6, 1985, s. 628–643; obdobnou „výzdobu“ odhalil např. také průzkum Malostranské mostecké věže, Zdeněk DRAGON, *Rytiny v interiéru románské Malostranské mostecké věže*, in: Seminář a jeho hosté. Sborník k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového, Zdeněk Hojda – Jiří Pešek – Blanka Zilynská (edd.), Praha 1992, s. 21–28.

145 Nejníže umístěná dochovaná kresba (ve výšce 46cm) zobrazuje skupinu lidí a zvířat (lovecká scéna?) a řada dalších rytin se pohybuje v rozmezí 80–130cm. Umístění i reprodukce rytin P. CHOTĚBOR, *Středověké ryté kresby*, s. 629nn., včetně vyobrazení s. 634.

146 Srov. Z. MĚCHUROVÁ, *Středověký svět dětí a her v archeologických pramenech*, s. 95–107; Tomáš DURDÍK, *Několik poznámek k české hradní každodennosti*, AH 35, 2010, s. 53; Markéta TYMONOVÁ, *Archeologické doklady každodenního života obyvatel hradu Cvilína v období středověku a raného novověku*, IBIDEM, s. 68.

147 *I. staroslověnská legenda*, s. 14–15 (Vostokovská redakce), s. 20–21 (Minejní redakce).

148 D. TRĚŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 203.

149 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/12, s. 173; Durynk je rovněž zván *pedagogus*, IBIDEM, I/13, s. 29–30. Za vychovatele (*papas*) budoucího sv. Vojtěcha označil Bruno z Querfurtu rovněž světcova nevlastního bratra Radlu (Radima), *Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita altera auctore Brunone Querfurtensi*, MPH N. S. IV/2, Jadwiga Karwasińska (ed.), Warszawa 1969, s. 54, 56, 61. Vzhledem k tomu, že se Bruno s Radlou osobně setkal, můžeme jeho informaci pokládat za relevantní. Výchova chlapců pod kuratelou vychovatele/tutora tak zřejmě představovala běžnou praxi již na knížecím dvoře, ale zároveň i v domácích velmožích. O rozhovoru s Radlou hovoří Bruno IBIDEM, s. 61.

Přemyslovců, kteří mohli pobývat na královském dvoře.¹⁵⁰ U Přemyslova syna, krále Václava II. můžeme soudit, že jako vychovatel, alespoň podle náznaků *Zbraslavské kroniky*, působil jistý kaplan Albert, který byl v blízkosti mladého Václava po návratu z Braniborska.¹⁵¹

Vychovatelů mohlo působit často více – laici pro výuku bojových dovedností a tělesné zdatnosti a naopak při intelektuální výuce (jazyky, sedm svobodných umění apod.) se uplatnili klerici. Výchova knížecích a královských synů na přemyslovském dvoře neprobíhala individuálně, ale odehrávala se v širším kolektivu mladíků. O oblíbenci krále Vladislava II. jménem Vojslav poznamenal kronikář Vincencius, že byl panovníkovi oddán již od dětství. Ze skupiny chlapců, kteří vyrůstali spolu s nástupcem trůnu, se tak zřejmě formovalo jádro jeho budoucích *fideles* a rádců.¹⁵² Rovněž ve 13. století nacházíme na přemyslovském dvoře chlapce z okruhu domácí nobility, nebo příbuzných vládnoucího rodu. Zejména za Přemysla Otakara II. lze dovodit několik mladíků, kteří na dvoře patrně nějaký čas pobývali. K roku 1261 se jednalo asi o syna Gertrudy Babenberské, Fridricha a syna knížete Boleslava II. Holého. Oba vystupují první ve svědečné řadě královny listiny. Podle formulářového listu soudíme, že nějaký čas strávil v Praze též Jindřich IV. Probus (nar. asi 1257/58), kterého údajně svěřil do péče manželce dokonce sám Přemysl II. Text zároveň naznačuje, že právě královna mohla dohlížet na přijetí, péči a výchovu dětí na dvoře obecně.¹⁵³ Z dalších mladíků, přicházejí v úvahu askánští synovci Přemysla Otakara II., potomci jeho sestry markraběnky Boženy České. Ostatně přízvisko nejstaršího syna Boženy – Jan Pražský – takový dojem vyvolává. Buď pobýval často na pražském dvoře, anebo se zde dokonce narodil.¹⁵⁴ Z roku 1264 navíc víme, že Jan přijal od strýce – českého krále – i rytířský pás, přesněji při sňatku Boženiny dcery Kunhuty a Bély Uherského ml., který zprostředkoval právě Přemysl II.¹⁵⁵ *Pokračovatelé Kosmovi* vyprávějí,

150 CDB IV, č. 223; CDB V/2, č. 488 a srov. podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 226–237.

151 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 22.

152 „... qui ei a puericia sua fidelis extiterat“, *Letopis Vincencia*, s. 412; k panovníkovým „*fideles*“ Josef ŽEMLIČKA, „*Omnes Bohemi*“: *Od svatováclavské čeledi ke středověké šlechtě*, MHB 3, 1993, s. 114–115.

153 CDB V/1, č. 283, s. 421; z formuláře Františka Palackého, RBM II, č. 2248, s. 978; Podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 226–237. Přímé svědectví o pobytu Jindřicha IV. na pražském dvoře máme ale až z 1. října 1270. Do této doby nemáme (kromě nedatovaného formuláře) žádný přímý důkaz o jeho faktickém pobytu na dvoře Přemysla Otakara II., k tomu již Winifred IRGANG, *Die Jugendjahre Herzog Heinrichs IV. von Schlesien*, *Zeitschrift für Ostforschung Länder und Völker im ostlichen Mitteleuropa*, 1986, zvláště s. 328–329.

154 Podrobně D. MALÁ-DVOŘÁČKOVÁ, *Braniboři v Čechách*, s. 146.

155 *Chronica principum Saxoniae et Monumenta Brandenburgensia*, MGH SS XXV, Oswald Holder-Egger (ed.), Hannoverae 1880, s. 468–486, s. 480; *Regesten der Margrafen von Bran-*

že král pasoval „čtyry markrabí, pátého knížete polského mimo jiná hrabata a šlechtice skvostně nastrojené“.¹⁵⁶ Na podzim 1264 to mohl být vedle Jana, ještě mladší bratr Ota V. Dlouhý, a jejich bratranci Jan II. a Ota IV. Se šípem. Ze slezských Piastovců získal rytířský pás ještě Jindřich Lehnický, syn Boleslava Holého.¹⁵⁷

Rovněž někteří přemyslovští chlapci vyrůstali po nějaký čas na jiném dvoře. Konkrétně se jedná o knížete Oldřicha. Zatímco jeho bratr Jaromír měl být vychováván na dvoře otce Boleslava II., Oldřich odešel ke dvoru bavorského vévody Jindřicha Svárliového, aby se zde přiučil „způsobům, proňností i německé řeči“.¹⁵⁸ Nelze vynechat ani okolnostmi vynucený pobyt královice Václava II. na askánském dvoře jeho bratrance Oty V. Dlouhého v letech 1279 až 1282/83. Královic tehdy setrval pravděpodobně na Špandavě, přičemž se ale nejednalo o vězeňský pobyt, jak tvrdí *Zbraslavská kronika*, jež zakladatele svého kláštera vykresluje v mučednickém, oslavném kontextu. Stejný pramen totiž popisuje v jiných částech kroniky spolupráci obou, přičemž Václav II. přijal právě z bratrancových rukou v roce 1292 rytířský pás. Ostatně podobně získal před lety Ota V. rytířské pasování od Václava otce Přemysla Otakara II.

Výchova přemyslovských chlapců sestávala zejména z fyzické průpravy, jízdy na koni a výcviku ve zbrani. Nepřímo to dokládá sama pravidelná účast přemyslovských knížat v bitvách. Na existenci bojových her, které mohly sloužit k výcviku mladíků, upozorňuje *I. staroslověnská legenda*. Při návštěvě bratra v Boleslavi měl Václav se svou družinou uspořádat hru na koních.¹⁵⁹ Rovněž Kosmas při líčení zhanobení knížete Jaromíra Vršovci zmiňuje, že s koňmi skákali přes spoutaného knížete jako při vojenských hrách.¹⁶⁰ Přímo o přání krále, aby se mladíci cvičili v bojových hrách, hovoří Petr Žitavský, který zaznamenal, že Přemysl Otakar II. „ba-

denburg aus askanischem Hause, Hermann Krabbo – Georg Winter (edd.), Lfg. I–XII, 1910–1955, s. 154–155.

156 Podrobně D. MALÁ-DVOŘÁČKOVÁ, *Braniboři v Čechách*, s. 146.

157 RMB-AH, č. 901. D. MALÁ-DVOŘÁČKOVÁ, *Braniboři v Čechách*, s. 146; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 226–237.

158 „Sed Jaromir iuvenis patris est nutritus in aula, Odalricus autem a puericia traditus erat imperatoris Heinrici in curiam, quo addisceret morem et eorum astuciam ac Teutonicam linguam“, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/34, s. 61; Kosmas zaměnil postavy bavorského vévody Jindřicha Svárliového a jeho syna, budoucího císaře Jindřicha II. Oldřich nemohl být vychováván na dvoře císaře Jindřicha, neboť oba byli přibližně stejně staří. Jeho výchova se tedy odehrávala na dvoře císařova otce, Jindřicha Svárliového, čemuž nasvědčuje rovněž fakt, že Oldřichův otec Boleslav II. platil za věrné spojence bavorského vévody, srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/1*, s. 592nn.

159 *I. staroslověnská legenda*, s. 17 (Vostokovská redakce), s. 25 (Minejní redakce).

160 „... saltant saltu ludentes militari, saltantes in equis trans corpus sui heri“, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/34, s. 62.

ronum suorum liberos iussit tyrocinia exercere".¹⁶¹ Zobecnění těchto požadavků v domácím prostředí pak dokládá mladší staročeský překlad díla Johanna Gaullensis, pocházející původně z druhé poloviny 13. století. Autor v něm rovněž uvádí, že do výuky budoucích rytířů, patří střelení, běh, skákání a házení kameny.¹⁶² Součástí tělesné průpravy byl vedle her i lov. Výmluvným svědectvím je četnost, s jakou se odkazy na loveckou zálibu přemyslovských knížat objevují v pramenech. Jistě ne náhodou také odkázal umírající Břetislav II. svému nedospělému synovi právě lovecký roh a kopí.¹⁶³ Chlapci se zřejmě učili lovu s dravými ptáky, který připomíná Kosmas v příběhu o lucké válce, a patrně i se psy.¹⁶⁴

Otázku představuje míra intelektuální výchovy Přemyslovců, neboť již knížete Václava legendy popisují jako vzdělaného panovníka. Jeho skutečné znalosti se však nejspíše omezily pouze na opakování žalmů. Takovou míru duchovní výbavy můžeme dobře předpokládat také u dalších panovníků.¹⁶⁵ Ojedinelým údajem je zápis henegavského kancléře Gisleberta z Monsu, který ve zprávě o úmrtí Konráda II. Oty v jižní Itálii poznamenal, že kníže byl nejen vznešený, čestný a moudrý, ale rovněž vzdělaný (*litteratus*).¹⁶⁶ Zpráva zasluhuje pozornost zejména z toho důvodu, že Gislebert termín *litteratus* až na dvě výjimky používal výhradně ve vztahu k duchovním.¹⁶⁷ *Litteratus* byl pro Gisleberta člověk, který si mimo jiné osvojil také čtení. Jak vyplývá z příběhu o jistém Mikulášovi, jehož matka dala učit „písmu“ (*litteras discendas*), stal se náruživým čtenářem knih (*litteratura*) a byl proto pro Gisleberta dostatečně vzdělán (*satis litteratus*).¹⁶⁸ Jednou z laických výjimek, u nichž Gislebert termín použil, byl právě Konrád Ota. Gislebert mohl být o Konrádovi dobře informován, neboť byl členem poselstva henegavského hraběte Balduina, které se setkalo s císařem Jindřichem VI. při jeho ústupu od Neapole roku 1191. Podle formulace zápisu však Gislebert dorazil k císaři až po Konrádově smrti a neměl tedy možnost

161 Petra Žitavského Kronika zbraslavská, s. 9.

162 Staročeský překlad spisu Jana Guallensis, O čtyřech stěžejních ctnostech, František Šimek (ed.), VKČSN, Třída filozoficko-historicko-filologická, 1951, s. 64; srov. též D. DVORÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 221–226.

163 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/13, s. 174.

164 IBIDEM, I/10, s. 24; o lovcích se psy hovoří Kanovník vyšehradský, s. 207–208.

165 D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 364–369. Výjimku samozřejmě představovali Přemyslovci určené pro církevní dráhu, tedy Jaromír-Gebhard a Jindřich-Břetislav.

166 „... dux Boemie princeps illustris, probus et sapiens et litteratus“, *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 230.

167 Srov. *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 49, 61, 64, 70, 113, 116, 201–202, 230. Vedle Konráda Oty užil kronikář termín rovněž ve vztahu k hraběti Reinerovi (V.), příznivci kláštera sv. Valtrudy, jehož byl Gislebert proboštem, IBIDEM, s. 49; k osobě kronikáře srov. *Gilbert of Mons. Chronicle of Hainaut*, Laura Napran (trans.), Woodbridge 2005, xxvii–xxviii.

168 *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 61.

setkat se s knížetem osobně.¹⁶⁹ V každém případě ale musela Konrádova pověst učinit na klerika dojem, neboť pouze jeho osobě věnoval větší pozornost při zmínce o množství urozených, kteří nepřežili zkázu císařova vojska. Jakékoliv další informace, jež by osvětlily Konrádovo vzdělání, však postrádáme. Nemůžeme tak posoudit, nakolik je hodnocení českého knížete nadsazené, ani v čem případně spočívala ona vzdělanost, jež přiměla Gisleberta zanechat zmínku ve své kronice.

Jazykové znalosti jsou do konce 12. století výslovně zmíněny pouze u knížete Oldřicha a jeho vnuka Konráda Brněnského, kteří znali německy.¹⁷⁰ Přesto lze předpokládat, že na určitém stupni ovládala tento jazyk, resp. některý z jeho dialektů, většina Přemyslovců. Od první třetiny 11. století se v podstatě v každé generaci přemyslovských rodových linií vyskytují manželky, které do Čech přišly z německých oblastí. S výjimkou krále Vratislava, knížete Soběslava I., jeho syna Soběslava II. a Bedřicha, měli od doby Břetislava I. všichni panující Přemyslovci za ženy příslušnice německých rodů.¹⁷¹ U jmenovaných panovníků však lze znalost němčiny předpokládat. Soběslav II. a Bedřich pobývali v exilu u císařského dvora, Soběslava I. u dvora Jindřicha Grojčského a rovněž Vratislav pěstoval úzké kontakty s německým prostředím.¹⁷² Rovněž panovníci 13. století měli (s výjimkou Václava III.) manželky z německých oblastí.¹⁷³ Přemysl Otakar I. se pohyboval stále mezi říší a Čechami, jeho první choť se stala Adlétou Míšeňská a sám na míšeňském dvoře často pobýval. Manželka Václava I. Kunhuta Štaufská pocházela rovněž z německého prostředí a v době vlády Václava I. se nadto stal německý jazyk módní záležitostí v případě první rytířské literární tvorby na pražském dvoře.¹⁷⁴ Přemysl Otakar II. také ovládal jak český jazyk, tak německý. Jeho syn Václav II. byl natolik zkušený v němčině, že v ní skládal básně. V jeho případě hrál nepochybně roli pětiletý pobyt v Braniborsku, na dvoře bratrance Oty V. Dlouhého. Markrabě Ota V., a také jeho bratranec Ota IV. řečený Se šípem, jsou podobně jako Václav II. oslavováni coby dvorští básníci.¹⁷⁵ Podle *Zbraslavské kroniky* však Václav II. rozuměl ve značné míře též latině. Jazykové zna-

169 IBIDEM, s. 230; Konrád II. Ota zemřel na ústupu od Neapole 9. září 1191, k průběhu výpravy Jindřicha VI., na níž se podílel, podrobně V. NOVOTNÝ, *České dějiny* 1/2, s. 1119nn.

170 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/34, s. 61; II/18, s. 110.

171 V případě Vratislava neznáme identitu první manželky, není tak vyloučeno, že mohla rovněž pocházet z říše, srov. genealogický přehled in *Přemyslovci. Budování státu*, s. 554nn.

172 Nejpodrobněji V. NOVOTNÝ, *České dějiny* 1/2, s. 114nn.; dále Josef ŽEMLIČKA, *Přemyslovští „emigranti“ a říšská politika. K diplomacii Sálců a Štaufů ve střední Evropě*, in: AUC Philosophica et Historica 1, Praha 2003, s. 513–524.

173 Znalost němčiny však můžeme předpokládat u všech, předně u Elišky Rejčky, neboť několik let pobývala na braniborském dvoře u nevlastní matky Markéty z rodu Askánců.

174 Srov. níže kap. *Rytířství a dvorská literatura*.

175 D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Braniboři v Čechách*, s. 136–138.

losti přičítá *Zbraslavská kronika* navíc i Václavu III., který prý znal latinsky, německy, česky a uhersky.¹⁷⁶ Zda se naučil za krátkou dobu své vlády skutečně uhersky, nevíme. Z doložených zpráv však vyplývá, že němčina byla na pražském dvoře vedle češtiny běžným jevem a prostředí pražského dvora lze popsat jako bilingvní. Jazykem vzdělanců, v němž se zároveň vyučovalo, zůstávala latina.

V případě výchovy následníka představovala zdroj poučení vedle dosud citovaných pramenů ještě blíže nezmněná knížecí zrcadla. Jednalo se o texty, jež shrnovaly představy o správné výchově a vedení budoucího vládcе na jeho cestě k ideální, dobré vládě. Takové prameny vznikaly zpravidla na objednávku, nebo pro konkrétní panovnický dvůr (rodinu). K nejvýznamnějším textům patří dílo *De regno ad regem Cypri* od Tomáše Akvinského (šedesátá léta 13. století) a práce jeho žáka Aegidia Romana *De regimine principum*, pro francouzského krále Filipa IV. Sličného (kol. 1280).¹⁷⁷ Na počátku 14. století vznikl ještě obdobný spis admontského opata Engelberta pro syny krále Svaté říše římské, Albrechta I. Habsburského.¹⁷⁸ Z hlediska domácího prostředí takové dílo neznáme, jisté podobnosti tak alespoň vykazují pasáže z *Vita Caroli* a *Moralit* císaře a krále Karla IV.¹⁷⁹ Podstata požadavků takových textů vycházela z církevně-filozofického učení a panovník měl podle jejich návodů konat v souladu tak, aby se stal obrazem Božím na zemi.¹⁸⁰ Např. v knížecím zrcadle Tomáše Akvinského čteme, že: „Velikost královské ctnosti vysvítá také z toho, že se

176 Podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Braniboři v Čechách*, s. 129–158; dále např. J. ŠUSTA, *Skládal Václav II. básně milostné*, s. 217–246.

177 K dílu Tomáše Akvinského Stanislav SOUSEDÍK, *Texty k studiu dějin středověké filosofie*, Praha 1994; AEGIDIUS ROMANUS (Egidio Colonna), *De regimine principum Libri III*, Romae 1607, Neudruck Darmstadt 1967; ze starších Policraticus Jana ze Salisburie, *Ioannis Saresburiensis Episcopi Carnotensis Policratici sive de nugis curialium et vestigiis philosophorum libri VIII*, t. I–II, Clement Charles Julian Webb (ed.), Frankfurt am Main 1965; ke starším spisům o způsoby vlády srov. též Hans Hubert ANTON, *Fürstenspiegel des frühen und hohen Mittelalters*, Darmstadt 2006.

178 ENGELBERTI ABATIS ADMONTENSIS, *De regimine principum*, Ratisbonae 1725; k tomu srov. Karl UBL, *Engelbert von Admont. Ein Gelehrter im „spannungsfeld“ von Aristotelismus und christlicher Überlieferung*, Wien – München 2000.

179 *Život císaře Karla IV.*, FRB III, Josef Emler (ed.), Praha 1882, s. 346–347; *Karel IV. Literární dílo*, Praha 2000, s. 23–66 a 67–86 (*Vlastní životopis a Morality*). K uvedeným dílům je však třeba vzpomenout Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, *Anonymní zrcadlo knížecí přičítané Karlu IV.*, Studie o rukopisech 14, 1975, s. 125–148.

180 Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K pojetí dobré vlády v Kronice zbraslavské*, in: *Za zdi klášterů. Cisterciáci v českých dějinách*, České Budějovice 2010, s. 82–97; k božskému principu u osobností králů srov. James George Frazer, *Zlatá ratolest*, Plzeň 2007, zejména s. 21–22, 87–110; k původu moci středověkých králů pak základní práce: E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies*, passim; IDEM, *Deus per naturam, Deus per gratiam*, in: *Götter in Uniform. Studien zur Entwicklung des abendländischen Königtums*, Eckhart Grünewald – Ulrich Raulff (edd.), Stuttgart 1990, s. 155–179; Marc Bloch, *Králové divotvůrci*, Praha 2004, zejména s. 183–226; LexMa IV, München 1989, s. 1592–1593.

*připodobňuje Bohu tím, jak působí v království podobně jako Bůh ve světě.*¹⁸¹

To mělo být dle soudobých učenců a starších autorit hlavním cílem a vláda k tomu měla směřovat. Neboť král panoval jako pomazaný panovník po vzoru starozákonního krále Davida.¹⁸² Aby však byl skutečně božím obrazem musel vládnout dobře, tj. v souladu s božími zákony. Na základě anticlého dědictví se proto v průběhu středověku písemně předávala představa o vladařských ctnostech a povinnostech panovníka jako spravedlivého soudce, mírotvorce a štědrého dárce. Názory na dobrého-ideálního panovníka najdeme vedle knížecích zrcadel ale také v sekundárních pramenech. Pro závěr přemyslovské doby hojně ve *Zbraslavské kronice*.¹⁸³

Dobově vybrané nároky na výchovu jsme zatím sledovali hlavně v souvislosti s chlapci. V případě dívek bylo vzdělávání vedeno směrem k přípravě na manželství, péči o domácnost a potomky. K jejich výchově patřilo ale také čtení, někdy je doloženo rovněž psaní a porozumění latinskému textu. Předpokládá se, že základní znalost alespoň liturgické latiny byla mezi ženami obecně vyšší než u mužů. Nechyběla ani výuka hry na hudební nástroje, zpěv nebo přednes básní.¹⁸⁴ Z textu Konráda z Megenberku se dozvídáme, že dívky se mají zdržovat veřejných věcí a soustředit se doma na mateřskou roli. U vznešených žen uvedl autor čtení jako potřebnou součást výchovy, neboť poskytovalo vhodné poučení. Stejně uvažoval po vzoru Aristotela již Aegidius Romanus. Dle něj bylo třeba se věnovat výuce domácích prací a na druhém místě stálo hned *studium litterarum*, tedy čtení.¹⁸⁵ Elementární součástí výchovy dívek dotvářely ruční práce – šití, vyšívání, tkaní či zdobení šatů drahými kovy a kameny. Např. autor životopisu Kunhuty, manželky císaře Jindřicha II., chválil panovníci nejen za znalost gramatiky a dalších umění (*artes*), ale také za zručnost, se kterou zdobila církevní roucha zlatem a drahými kameny.¹⁸⁶ Také dcery Karla Velikého nabývaly podle výše uvedeného Einhardova citátu vědomosti, osvojovaly si vybrané způsoby i domácí práce. Ne jinak vypadala v druhé polovině 12. století výchova Beatrix z Bourbourgu, budoucí manželky již zmiňovaného hraběte Arnolda z Guines, která byla po smrti rodičů v klášterní komunitě vychovávána k dobrým mravům a vzdělána

181 S. SOUSEDÍK, *O království ke králi kyperskému*, in: *Texty k studiu dějin středověké filosofie*, Praha 1994, s. 27–94, zde s. 46,

182 „Samuel tedy vzal roh s olejem a pomazal ho uprostřed bratrů. A duch Hospodinův se Davida zmocňoval od onoho dne i nadále“, Bible, První Samuelova, 16, 13; k prvním korunovačním postupům srov. HINCMARUS RHEMENSIS, *Coronationes regiae*, PL 125, sl. 803–818.

183 Podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K pojetí dobré vlády*, s. 82–97.

184 Srov. J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 474–483; S. SHAHAR, *Kindheit im Mittelalter*, s. 253.

185 *Die Werke des Konrad von Megenberg*, *Ökonomik, Teil I, Buch I*, s. 110–111 a pozn. 1.

186 J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 473.

v základech svobodných umění.¹⁸⁷ Ke vzdělaným ženám patřila rovněž manželka Fridricha Barbarossy Beatrix, která si měla dokonce sama složit veršovaný latinský epitaf. Matylda Toskánská uměla prý nejen psát latinšky, ale také hovořila italsky, francouzsky i německy.¹⁸⁸

Dívky mohly být vychovávány v domácím prostředí, ale také v klášterní komunitě, případně po zasnubách odejít na dvůr budoucího manžela.¹⁸⁹ Podobné osudy známe rovněž z pražského dvora. Na základě mírových dohod mezi králem Vladislavem II. a byzantským císařem Manuelem byla roku 1165 do Konstantinopole odeslána dcera králova syna Bedřicha, která se měla v budoucnu provdat za jednoho z císařových synovců.¹⁹⁰ Mladší sv. Anežka Česká, narozená (asi) roku 1211, odešla již ve třech letech spolu se starší sestrou Annou do třebeňického kláštera cisterciáček, neboť měla být později provdaná za jednoho ze slezských Piastovců. Posléze vyrůstala v doksanském klášteře a přibližně roku 1219 odjela na výchovu do Vídně na dvůr Leopolda VI., aby se později stala ženou Jindřicha (VII.), syna Fridricha II. Sicilského. K uzavření manželství ale nedošlo a i přes další nabídky k sňatku se neprovdala.¹⁹¹ Stejně byla naopak na pražský dvůr vyslaná např. Kunhuta Štaufská, manželka Václava I.¹⁹² Další z přemyslovských dcer, nejstarší dítě Přemysla Otakara II., Kunhuta, vyrůstala na dvoře otce a v roce 1267, tedy ve dvou letech, byla zasnoubena s Fridrichem Čackým (Pokousaným), zůstala však v Praze.¹⁹³ Roku 1276 se podle sňatkových dohod s římským králem Rudolfem I. Habsburským měla naopak stát ženou jeho mladšího syna Hartmana. Příštího roku ale vstoupila do kláštera klarisek k pratetě Anežce (sv. Anežka Česká). Provdal ji až bratr Václav II. roku 1291 za Boleslava Mazovského.¹⁹⁴

O konkrétní výchově dívek v domácím dvorském prostředí máme spíše zlomkovité údaje. Jádro jistě spočívalo v přípravě na mateřskou roli, péči o domácnost a ručních pracích. Podle *Zbraslavské kroniky* se manželka Václava II., královna Guta a její dámy věnovaly většinu času tkaní,

187 „... moribus erudienda et liberalibus studiis imbuenda“, *Lamberti Ardensis historia comitum Ghisnensium*, s. 621.

188 J. W. THOMPSON, *The Literacy of the Laity*, s. 138–139; S. SHAHAR, *The Fourth Estate*, s. 158.

189 EADEM, *Kindheit im Mittelalter*, s. 251; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 472.

190 *Letopis Vincencia*, s. 459.

191 K osudům sv. Anežky České výběrově již V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3–4*; Jan Kapisetrán VYSKOČIL, *Blahoslavená Anežka Česká*, Praha 1933; Jaromír MIKULKA, *Anežka Přemyslovna*, Praha 1988; Vlastimil KYBAL, *Svatá Anežka Česká*, Brno 2001.

192 Tomas KRZENECK, *Eine Stauferin am Prager Hof. Kunigunde von Schwaben (1202–1248)*, *Bohemia* 31, 1990, s. 245–259.

193 K tomu srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/4*, s. 182–184.

194 D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 235–237.

předení a šití.¹⁹⁵ Výšivka domácí provenience zdobí již relikviářové tkaniny sv. Ludmily pocházející z poslední třetiny 10. století. V polovině 12. století si dokonce výšivka pocházející z kláštera sv. Jiří získala uznání až u papežské kurie.¹⁹⁶ Příklad kvalitních výšivek i tradice vzdělané abatýše Mlady naznačují, že konvent zřejmě mohl nabídnout možnost vzdělávání na odpovídající úrovni v manuálním i duchovním směru.¹⁹⁷ Zaručené doklady o výchově přemyslovských dcer ve svatojiřském konventu ovšem chybí a zprávy o pobytech v klášteře se vztahují k jiným fundacím.¹⁹⁸ Konkrétně budoucí Svatá Anežka i její starší sestra Anna nejprve pobývaly v Třebenicích a Anežka posléze v doksanském klášteře. Ani příklad Elišky Přemyslovny na počátku 14. století neskýtá určitou odpověď. Pozdní zpráva Beneše Krabice z Weitmile říká, že poté, co se její bratr Václav III. oženil s Violou Těšínskou (říjen 1305), dal nezadanou sestru Elišku na vychování do kláštera sv. Jiří, aniž však nosila řeholní oděv. Eliška sem podle zprávy přesídlila s družinou, tj. dívkami a služebnictvem.¹⁹⁹ K tomu došlo nejdříve v říjnu či do závěru roku 1305, přičemž Dalimilova kronika uvádí, že zde zůstala do roku 1306.²⁰⁰ Více informací o předcházejícím pobytu či výchově v souvislosti s Eliškou v jiřském klášteře, či jinou její sestrou, nebo mladou Přemyslovnou nemáme.²⁰¹

Ačkoliv lze za závěr výchovy u chlapců považovat dosažení věku, v němž byli schopni se ujmout vlády a z hlediska rytířské ideje převzetí rytířského pásu, u dívek pak jejich aktivní role v manželství, nekončila výchova na dvoře dosažením dospělosti. Zmiňovaný opat Filip Harvengt považoval výchovu v zásadě za celoživotní proces, při němž četba klasiků přinášela stále poučení, vzdělávala a kultivovala. Stejně můžeme interpretovat také Hinkmarův pohled na funkci dvora, neboť i ten přítomným nabízel možnost trvalého zdokonalování (*correctio*) způsobů. Rovněž knížecí zrcadla připomínají, že jen opakovaným naplňováním ctností může

195 Petra Žitavského Kronika zbraslavská s. 26–27.

196 Milena BRAVERMANOVÁ, *Mitra z hrobu „ctihodného Bernharda, biskupa pražského“*, MHB 13/1, 2010, s. 29–30.

197 Ke klášteru sv. Jiří srov. Renáta MODRÁKOVÁ, *Odras dvorského prostředí v klášteře benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě ve 13.–14. století*, Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 459–474. K tradici a kultu abatýše Mlady nejnoveji Petr KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů*, Praha 2011, s. 151–160.

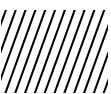
198 Na druhou stranu je však třeba uvážit, že svatojiřský konvent byl do 40. let 12. století jedinou ženskou fundací na území Čech a Moravy, přičemž do konce 12. století přibýly pouze ženské kláštery v Doksanech, Louňovicích a Teplících. I z tohoto důvodu je možné o klášteru sv. Jiří uvažovat jako o místě, které se zejména ve starším období pro výchovu přemyslovských dcer nabízelo.

199 Petra Žitavského Kronika zbraslavská, s. 464.

200 K tomu srov. B. KOPIČKOVÁ, *Eliška Přemyslovna*, zvláště s. 138, pozn. 31.

201 Podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 234.

být dosaženo dobré vlády, ve smyslu *bonum commune*. Výchova tak v ideální podobě představovala spíše trvalý proces osvojování a opakování dovedností a návyků dvorské společnosti.

4. Slavnosti a svátky

Přestože slavnostní okamžiky nebyly tak časté, nacházíme je v pramenech zachyceny podrobněji než všední okamžiky. Původní význam řeckých i latinských termínů pro svátek/slavnost odkazoval k sakrálnímu kontextu. Doba svátku/slavnosti byla vnímána jako „svatý čas“, který se po určité době cyklicky vracel a opakoval.²⁰² Z hlediska středověké dvorské společnosti patřily mezi klíčové festivity, vedle oslav církevních svátků, korunovace a u nás i starší knížecí nastolení. K neméně okázalým ale náležely rovněž křtiny, svatby a pohřby panovníků nebo členů jejich rodiny.²⁰³

V obecnější rovině můžeme svátek/slavnost charakterizovat jako událost, která: 1) má společenský charakter; 2) odehrává se z určitého podnětu, který jí současně poskytuje „transcendentální“ charakter a jehož význam přesahuje událost samu; 3) vyznačuje se výjimečností vnější formy.²⁰⁴ Z tohoto pohledu lze mezi sváteční události řadit také domácí sněmy (*colloquia*), odehrávající se (nejen) v pravidelných termínech svátků sv. Víta a sv. Václava, a panovnické vjezdy. Ani oslavy, které vycházely

202 Michael MAURER, *Prolegomena zu einer Theorie des Festes*, in: *Das Fest. Beiträge zu seiner Theorie und Systematik*, Michael Maurer (ed.), Böhlau 2004, s. 26.; posvátný charakter slavnosti vyzdvihl z domácí literatury např. J. Válka, který rovněž upozornil, že původní magický význam ustupuje postupně do pozadí a naopak roste podíl zábavy, srov. Josef VÁLKA, *Homo festivans*, in: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, *Opera Historica* 8, Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), České Budějovice 2000, s. 7–9; k tématice všedního a svátečního dění v domácích poměrech srov. též Michal DRAGOUN, *Den všední, den sváteční a politika*, MHB 4, 1995, s. 49–67.

203 K tomu již D. DVORÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvorský ceremoniál*, s. 33–55.

204 Lars DEILE, *Feste – eine Definition*, in: *Das Fest. Beiträge zu seiner Theorie und Systematik*, Michael Maurer (ed.), Böhlau 2004, s. 8–12; v souvislosti s vymezením vůči „každodennosti“ lze říci, že „svátek/slavnost poskytuje všednosti smysl, který sama o sobě už nemůže mít“ („*Das Fest gibt dem Alltag einen Sinn, den dieser nicht von sich aus schon haben kann. Das Fest vermittelt die Bedeutung der routinierter Abläufe, die oft leer erscheinen*“, M. MAURER, *Prolegomena*, s. 26); hostinu nelze samostatně považovat za sváteční či slavnostní, pokud není spojena s některou z výše zmíněných událostí, tedy oslavou církevního svátku, korunovací či jinou událostí, která přesahuje význam hostiny jako pouhé zábavy, jídla a pití. Taková hostina totiž může být teoreticky každodenní, všední záležitostí. Problém v rozlišení svátku/slavnosti a „všednosti“ představuje zejména stírající se hranice mezi oběma kategoriemi. S ohledem na současný životní styl se hovoří o výrazném prolínání svátku/slavnosti s každodenností, kdy ani jedna z obou kategorií v čisté podobě v podstatě neexistuje, L. DEILE, *Feste – eine Definition*, s. 5–6; s tématem souvisí otázka možného rozlišení mezi „svátkem“ a „slavností/oslavou“, kterou však lze překlenout chápáním slavnosti/oslavy jako formy svátku, tedy jako události mající sváteční charakter, srov. IBIDEM, s. 13–17; pojmy svátek/slavnost užíváme jako zástupné.

z církevního svátku, jako např. Vánoce, Velikonoce, Letnice, se však neomezovaly pouze na liturgii. Jejich neodmyslitelnou součástí představovala hostina a často i další světská zábava. Spojení sakrálních a profánních složek bylo pro slavnostní události středověku obvyklé. Za charakteristické lze rovněž považovat propojování slavnostních příležitostí, jako např. korunovace, svatby nebo sněmy, které se odehrávaly ve dnech významných církevních svátků.²⁰⁵

K hlavním církevním svátkům v životě středověkého člověka patřily Vánoce, Velikonoce a Letnice. V domácím prostředí se k nim postupně přiřadily ještě svátky sv. Václava, Vojtěcha a Víta. Průběh slavnostních událostí naznačuje již svatováclavská hagiografie. Poté, co kníže Václav přijel do Boleslavi, vypravil se nejprve „do chrámu a když se řádně zúčastnil bohoslužby, poručiv se Bohu a svatým Kosmovi a Damiánovi, jejichž výroční slavnost se toho dne konala, vstoupil vesele do domu hodovního“.²⁰⁶ Lze předpokládat, že se postupně, především v souvislosti se získáním královské koruny, přidávaly nové doprovodné prvky a oslavy nabývaly na okázalosti, nicméně základní klíčové schéma – mše svatá a hostina – zůstávalo shodné. O postupném propracování reprezentativní ceremoniální podoby oslav svědčí zmiňovaná zpráva děkana Kosmy, která se vztahuje k oslavě Vánoc roku 1099. Kníže Břetislav II. pozval „svěho sestřence Boleslava o vánocích k hodům, vystrojeným na hradě Žatci, a tam na samý Boží hod se svolením všech kmetů byl učiněn Boleslav mečonošem svého strýce“.²⁰⁷

205 Příkladem může být domácí korunovace Vratislava II., která se odehrála u příležitosti svátku sv. Víta, jenž byl současně spojen s každoročním pořádáním sněmu. Kníže Břetislav II. dosáhl stolce o svátku Povýšení sv. Kříže, Bořivoj II. v den Narození Páně. Přemysl Otakar II. pak ve stejný svátek obdržel i s chotí pomazání a byl korunován. Jeho syn, Václav II., dosáhl hodnosti na svátek Letnic, M. DRAGON, *Den všední, den sváteční*, s. 49nn. Kladení slavnostních okamžiků, jako byly právě korunovace, svatby atd., na každoročně se opakující církevní svátky usnadňovalo logistické zabezpečení události i přítomnost většího počtu domácí nobility, jež se scházela „tradičně“. Spojení několika oslav do jednoho celku bylo navíc ekonomicky úspornější, než jejich pořádání v několika termínech. K propojování ale nedocházelo vždy, neboť dané události ovlivňovalo také *ad hoc* dění a potřeby.

206 „*Ecclesiam deinde petens, missarum sollempniis rite peractis, Deo sanctisque Cosme et Damiano, quorum festiva anniversarum celebratur dies, semet commendas domum convivii letabundus ingreditur*“, *Kristiánova legenda*, s. 64–67. Nejstarší zmínky o oslavách se váží k pohanským tradicím, o nichž hovoří svatováclavské legendy. *Crescente fide* připomíná, že se Václav vyhýbal nejen obětování modlám, ale také následné konzumaci obětí, *Utrpení sv. Václava (Crescente fide)*, s. 185. Pohanské zvyky vážíci se ke svátku Letnic podrobně vyjmenovává *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/1, s. 161. Z ukázek je zřejmé, že výchozí schéma oslav (náboženský obřad a následující „světská“ oslava v podobě hostiny) se v podstatě nelišilo u svátků pohanských i křesťanských.

207 „*Domini Bolezlaum per sororem sibi propinquum invitavit ad convivium, quod erat in urbe Satc dispositum, ubi in ipso festo consentientibus omnibus comitibus Boemie factus est Bolezlaus ensifer avunculi sui*“, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/10, s. 170; rovněž např. k roku 1137 slavil Jindřich Zdík Boží hod v Praze s knížetem Soběslavem a biskupem Janem, o Velikonocích naopak kníže zavítal do Olomouce, *Kanovník vyšehradský*, s. 227.

O zvyku Čechů společně se scházet a hodovat právě na Boží hod hovoří také mladší *Kanovník vyšehradský*, který dodává, že oslavy obvykle provázal velký hluk.²⁰⁸

Pouze ojedinělé informace z doby do konce 12. století najdeme o průběhu svateb a křtů. Záznamy se omezují na pouhé konstatování o jejich konání.²⁰⁹ Výjimku představuje Kosmův záznam o svatbě knížete Bořivoje II. s dcerou markraběte Leopolda Helbirk, z něhož se dozvídáme, že ve Znojmě byla vystrojena velkolepá hostina (*permagnificum convivium*).²¹⁰

Více informací najdeme ke slavnosti křtin až v polovině 13. století, u stejnojmenné dcery královny Kunhuty, manželky Přemysla Otakara II., z roku 1265. Při křtu ji z vody pozdvihl pražský biskup Jan, olomoucký biskup Bruno a biskup bamberský. Křest proběhl na svátek Očištvání Panny Marie (2. února) v Pražském kostele. Mezi přítomnými se nacházeli urození muži čeští, moravští i rakouští. Panovník ozdobený královskými symboly – s korunou na hlavě – tehdy vykonal procesí a zúčastnil se slavnostní bohoslužby. Následná hostina prý trvala dva dny.²¹¹ Ze stejné doby máme rovněž podrobnější informace o svatbě, kterou organizoval Přemysl Otakar II. roku 1264, kdy uzavřel smír s uherským králem Bélou IV. Jednalo se o sňatek královny neteře Kunhuty Braniborské a Bělova syna nedaleko Prešpurku u řeky *Fischa*.²¹² Snoubenci uzavřeli manželství ve slavnostně vyzdobeném stanu a následovala hostina, o níž pražský analista píše, že „nemá býti pomlčeno, jak nákladné hody vévodům a markrabím zemí rozličných jakož i domácím z jeho zemí z Čech, z Moravy a z Rakous až do skonání slavnosti byly strojeny“. Veselí doplnily turnajové hry a pasování rytířů.²¹³

Vrcholnou událost dvorského života představovalo pomazání a korunovace, ve starším období nastolování na kamenný stolec. Oba akty byly nejen vyjádřením a potvrzením legitimacy vlády a moci, ale současně nejlepší příležitostí pro vyniknutí panovnického majestátu i štedrosti.²¹⁴

208 „...solemnia dominicae nativitatis, atque uti moris nostrae gentis est communibus vacare conviviis [...] donec murmur multus et strepitus, uti inter convivas fieri solet“, *Kanovník vyšehradský*, s. 225.

209 V případě křtů navíc především tehdy, když se kmotrem stal římský panovník, srov. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/22, s. 188 (Jindřich IV. kmotrem syna knížete Svatopluka); *Kanovník vyšehradský*, s. 205 (Lothar III. kmotrem syna Soběslava I.); dále IBIDEM, s. 219 (Soběslav I. se stává kmotrem syna uherského krále Bély) a s. 228 (Vladislav, syn Boleslava Křivoústého, se stává kmotrem Václava, syna Soběslava I.).

210 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/12, s. 172.

211 *Letopisy české*, s. 299.

212 IBIDEM, s. 320; RMB-AH, s. 216; *Chronica principum Saxoniae*, s. 479–480; *Continuatio Claustroneoburgensis*, s. 649; podrobně D. MALÁ-DVOŘÁČKOVÁ, *Braniboři v Čechách*, s. 129–158.

213 *Letopisy české*, s. 320.

214 Nověji se tématem zabýval Deméter MALAŤÁK, *Korunovace přemyslovských králů*, in: *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku*, Martin Wihoda ve spolupráci s Deméterem

Odhlédneme-li od zpráv legend, které jen obecně hovoří o nastolení knížete²¹⁵, pochází první bližší popis jeho průběhu z pera merseburského biskupa Dětmara. Kníže Jaromír měl roku 1004 nejprve slíbit před branou Prahy přítomnému lidu spravedlnost a milost. Vzápětí byl vpuštěn do města a „za velkého jáso tu povýšen na stolec se všemi náležitými počtami a poté, co odložil své obyčejné oblečení, byl ozdoben drahocennými šaty“. Následně snesli bojovníci knížeti kořist získanou od nepřátel a Jaromír se odebral zpět na Vyšehrad, kde byl provolán za panovníka (*in dominum*). Podle Dětmara proudily ze všech stran davy prostých i významných (*vulgi quam seniorum*), aby knížeti holdovaly. Při následném příjezdu římského krále Jindřicha II. jej Jaromír uvítal spolu s biskupem Thidagem a provázal k bazilice Sv. Jiří, kde Jindřich před shromážděnými propůjčil knížeti otcovská důstojenství (*dignitatibus paternis*).²¹⁶ O století později zachytil podobu nastolení kronikář Kosmas. Nejprve u příležitosti intronizace knížete Břetislava I., jehož po Oldřichově pohřbu u Sv. Jiří vedl ke knížecímu stolci strýc Jaromír. Břetislav byl posazen a „Jaromír, drže synovce za pravici, pravil k lidu: Hle, váš kníže! A oni zvolali třikrát: Krlešu, to jest Kyrie eleison.“ Následoval Jaromírův proslov ke shromážděnému lidu a velmožům. Kosmas v této souvislosti doplnil, že se z horního patra paláce rozhazovaly peníze „jako se vždy děje při volbě knížete“, aby se lidé netlačili na knížete sedícího na stolci.²¹⁷ Jiné obsáhlejší líčení intronizace se vztahuje

Malatákem, Brno 2006, s. 47–66, kde i další literatura k tématu. K nastolování zejména Dušan TRÉŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 338–347; IDEM, *Mýty kmene Čechů (7.–10. Století). Tři studie ke „starým pověstem českým“*, Praha 2003, s. 101–167; k významu korunovace, koruny i pomazání E. H. KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies*, zejména s. 336–383; *Coronations. Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, passim; *Investitur- und Krönungsrituale. Herrschaftseinsetzungen im kulturellen Vergleich*, Marion Steinicke – Stefan Weinfurter (edd.), Köln 2005.

215 Např. Např. I. staroslověnská legenda, s. 15 (Vostokovská redakce), s. 21 (Minejní redakce); *Kristiánova Legenda*, s. 29.

216 „Iarimirus adveniēns, populis iura veniamque commissi poscentibus ante portam urbis dedit ilicoque intromissus pristinis honoribus magna iocunditate intronizatur depositisque vilibus indumentis preciosioribus ornatur. Igitur quidquid unusquisque militum hosti fugitivo vel occiso spoliolum abstulit, illic ei presentatur. Quibus et aliis multis muneribus oppido a delectatus Wessigrodam introducitur ibique in domnum declamatur et ipse regis indulgenciam et secum huc usque boratum promisit bravium. Confluit undiquesecus tam vulgi quam seniorum ineffabilis turba ad gratiam novi ducis percipiendam et ad prestolandum gloriosi regis accessum. Hic tandem adveniēns ab antistite Thieddego et a duce Iarimiro cum immenso cleri tocisque populi tripudio succipitur et ad ecclesiam sancti Georii deducitur. Cunctis mox dignitatibus a rege honoratur Iarimirus paternis convocatis indigenis coram omnibus“, *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*, VI/12, s. 289–290.

217 „Post expletis rite funebriis exequiis accipit Bracizlaum fratrualem et ducit eum ad sedem principalem; et sicut semper in electione ducis faciunt, per superioris aule cancellos decem milia nummorum aut plus per populum spargunt, ne ducem in solio comprimant, sed potius sparsos nummos rapiant. Mox duce locato in solio et facto silentio tenens dextram sui fratruelis Iaromir dixit ad populum: Ecce dux vester!“; *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/42, s. 78, proslov ke shromážděným s. 78–79; o zpěvu *Kyrie eleison* hovoří děkan rovněž v souvislosti s volbou Sptyhněva II., *IBIDEM*, II/14, s. 103.

k nástupu Břetislava II.: „Když kníže přijel do Prahy, uvítal ho radostně lid za zvonění v kostelích, veselými reji chlapců i dívek, stojících na rozličných rozcestích, a jejich hrou na píšťaly a bubny. A biskup Kosmas sám ho uvítav s kněžstvem a velikým procesím v hradní bráně před kostelem Panny Marie, dovedl ho ke stolci. Podle řádu naší země byl dosazen na stolec ode všech kmetů a velmožů.“²¹⁸

Jádro nastolovacího obřadu představovalo usednutí na kamenný stolec před shromážděným „lidem“.²¹⁹ Nedílnou součástí nastolení však byly doprovodné oslavy, které nemusely probíhat vždy ve stejné podobě. Vedle běžných obyčejů (ceremoniální hostina, hry, tanec) se míra a intenzita doprovodného, slavnostního dění přizpůsobovala konkrétní situaci. K slavnostnímu vjezdu budoucího panovníka, zmiňovanému Dětmarem i Kosmou, se nabízela příležitost právě v případě Jaromíra i Břetislava II., kteří se do Prahy dostavili v den intronizace. Naopak Břetislav I. nebo později Soběslav I. se v době pohřbu (úmrtí) předchůdce nacházeli na Hradě a jejich intronizace se mohla bez slavnostního vjezdu obejít.²²⁰ Nastolení Břetislava II. proběhlo 14. září, tedy v době, která bujaré veselí v ulicích, o němž se zmiňuje Kosmas, nijak neomezovala. Jinak však mohla situace vypadat např. při intronizaci Bořivoje II., která proběhla nejen v zimním čase, 25. prosince, ale navíc ve stínu vraždy Břetislava II.²²¹ Bez ohledu na možné rozdíly v doprovodném programu však bylo knížecí nastolení nejen „transcendentálním“ převzetím panovnické moci a povinností, ale také dvorskou slavností, ne nepodobnou královským korunovacím.

První domácí korunovaci zažil přemyslovský dvůr za vlády knížete Vratislava II. Podle líčení kronikáře Kosmy pomazal a korunoval 15. června roku 1086 (1085?) panovníka ozdobeného královskými odznaky (*regalibus fascibus indutum*) a jeho choť Svatavu oblečenou v královských šatech (*cyclade regia amicte*) trevírský arcibiskup Egilbert. Kosmas uvádí, že tři

218 „Cui successit iunior Bracizlaus, quem advenientem in urbem Pragam letis choreis per diversa compita dispositis tam puellarum quam iuvenum modulantium in tibiis et timpanis et per ecclesias pulsantibus campanis plebs letabunda suscepit. Ipse autem Cosmas episcopus cum clero et magnifica processione suscipiens eum in porta civitatis ante templum sancte Marie deducit ad solium, et secundum ritum huius terre ab universis comitibus et satrapis est intronizatus dux iunior Bracizlaus XVIII. kal. Octobris“, *IBIDEM*, II/50, s. 157–158.

219 Srov. D. MALÁŤÁK, *Korunovace*, s. 50; mytický významu nastolení se podrobně věnoval D. TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů*, s. 101–167; o „lidu“ jako garantu legitimacy dosazovaného knížete Stanislaw RUSSOCKI, *Protoparlamentaryzm Czech do pocztku XV wieku*, Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego 71, Warszawa 1973, zejména s. 25; srov. také Ulrich REULING, *Zur Entwicklung der Wahlformen bei den hochmittelalterlichen Königserhebungen im Reich*, in: *Wahlen und Wählen im Mittelalter*, Reinhard Schneider – Harald Zimmermann (edd.), Sigmaringen 1990, s. 227–270.

220 K nastolení Soběslava I. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/58, s. 236; III/60, s. 238.

221 *IBIDEM*, III/13, s. 175.

dny po korunovaci odjel arcibiskup s četnými dary. Zřejmě tedy následovala hostina na počest události za přítomnosti arcibiskupa. Na pražském dvoře jistě nechyběla ani jeho družina a ozbrojený doprovod.²²² Mladší korunovace Vladislava II. i Přemysla Otakara I. zachytily prameny pouze ve vztahu k zahraničnímu prostředí. Nevíme, zda se panovníci nechali korunovat rovněž na domácí půdě. Znění královského privilegia z roku 1158 však naznačuje, že Vladislav nosil korunu v době vymezených svátků a obdobnou praxi lze předpokládat rovněž u Přemysla Otakara I.²²³ O korunovaci Václava I. již víme alespoň některé informace. Odehrála se roku 1228 v Praze a mladého panovníka pomazal mohučský arcibiskup. Ze svědečné řady jedné z listin navíc vyplývá, že byl Václav při této příležitosti pasován na rytíře, doslova opásán rytířským mečem (*militari gladio est accinctus*).²²⁴

Jeho syn Přemysl Otakar II. získal pomazání a korunu spolu s chotí Kunhutou Haličskou o svátku Narození Páně roku 1261. Korunovační obřad vedl a oba pomazal mohučský arcibiskup Verner, jemuž asistovalo šest biskupů. Podle vyprávění letopisce nechal v zimním čase na poli Letná (*in campo Letne*), mezi Ovencem, Holešovicemi a Bubenci, přichystat dvou denní oslavu „*in aedificiis solemniter ad hoc praeparatis*“. Přemyslův nástupce Václav II., dosáhl korunovace naopak v příhodném ročním období pro všechny doprovodné akce, a to o svátku Letnic roku 1297. Slavnou událost obšírně popisuje *Zbraslavská kronika*.²²⁵ Samotný akt proběhl v katedrálním kostele za přítomnosti mohučského a magdeburského arcibiskupa, biskupa pražského, olomouckého, ale také z Míšně, z Kostnice či Babilieje, řady opatů a zástupu světské nobility.²²⁶ Z korunovační mše zmiňuje kronikář posvěcení a pomazání krále i královny (Guty Habsburské), jež vedl mohučský arcibiskup, a po nich předání královských odznaků – koruny a žezla (*ornamentis regalibus, corona sceptroque regio*) a nakonec zpěv *Te Deum laudamus*.²²⁷ U průběhu světských oslav popisuje, že mezi Petřínem a řekou Vltavou vybudovali palác „*mire magnitudinis*“.²²⁸ Jednalo se o sroubený patrový objekt z části kamenný. Uvnitř stály stoly, sedadla, vše

222 Možnost, že se korunovace konala již roku 1085, připouští D. MALAŤÁK, *Korunovace*, s. 54; popis korunovace *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/38, s. 140–141; dále srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvorská kultura*, s. 9–43; ke korunovací srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny* I/2, s. 248; J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 343; IDEM, *Přemyslovci*, s. 300–304.

223 Tedy na Boží hod, Velikonoce, Letnice a na svátky sv. Václava a Vojtěcha, CDB I, č. 180, s. 177. Korunovace Vladislava II. a Přemysla Otakara I. J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 237–238; IDEM, *Počátky Čech královských*, s. 92, 97; D. MALAŤÁK, *Korunovace*, s. 55–60.

224 Ke korunovací *Letopisy české*, s. 284; Václavovo opásání CDB II, č. 324, s. 329; srov. J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 145.

225 Srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 257–273.

226 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 73–75.

227 IBIDEM, s. 73–75.

228 IBIDEM, s. 75–76.

zdobily cenné tkaniny. Současně byl postaven zvláštní královský stan po-
tažený látkami, jež zdobilo zlato, stříbro a drahé kameny. Oslava se konala
rovněž v ulicích, které zaplnil tanec a hudba. Na Havelském městě bylo
dokonce sestrojeno skryté potrubí, kudy se přivádělo víno, a ulice osvět-
lovaly louče. Město obklopilo velké množství stanů i vozů.²²⁹ Při srovnání
s Kosmovými zprávami lze říci, že slavnosti v ulicích města tvořily obvyk-
lou součást oslav. V rámci vyvrcholení velkolepé korunovace Václava II.
došlo ještě druhého dne k položení základního kamene ke stavbě chrámu
Panny Marie v areálu zbraslavského kláštera. Podle stejnojmenné kroniky
se zde král i se dvorem účastnil slavnostní mše a provedl početné pasování
nových rytířů.²³⁰

Z kroniky Otakara Štýrského se ke stejné korunovaci dozvíme rov-
něž o přítomnosti řady hostů, hlavně světské nobility, mezi níž se zařadili
rakouský vévoda Albrecht, slezská knížata z Vratislavi, Opole, Hlohovska,
Mazovska a Bytomska, dále Fridrich Míšeňský nebo durynský lantkrabě,
braniborští Askánci, vévodové saský, brunšvický, bavorský a další.²³¹ Ko-
runovační mše začala ve Sv. Vítu ráno za doprovodu čtení a zpěvů. Nejprve
byl korunován Václav II. a po něm jeho choť Guta. Král rovněž pasoval
nové rytíře a uspořádal turnaj (*ein buhurt grôz*).²³² Mnohem méně zpráv
naopak máme o polské korunovaci Václava II. v Hnězdně z roku 1300.²³³
Ze Zbraslavské kroniky víme pouze, že proběhla „cum solempnitate maxima“
a provedl ji hnězdenský arcibiskup. Panovník také zde pasoval nové rytí-
ře.²³⁴ Do roku 1306 zažil pražský dvůr ještě korunovaci Richenzy Velko-
polské (Elišky Rejčky), druhé manželky Václava II. Konala se opět o Letni-
cích. Mladou panovnici tehdy pomazal vratislavský arcibiskup Jindřich.²³⁵
V rámci oslavy korunovace vznikl na prostranství mezi Sv. Vítem a Sv.
Jiřím pro hostinu a doprovodnou zábavu zvláštní sroubený objekt.²³⁶

Součástí oslav anebo jako samostatné festivity se organizovaly také
vjezdy panovníků, u nichž se okázalým příchodem připomínal Kristův

229 IBIDEM, s. 75–76; *Continuatio Vindobonensis*, MGH SS IX, Wilhelm Wattenbach (ed.), Hannoverae 1851, s. 719.

230 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 77–78.

231 *Ottokars Österreichische Reimchronik*, v. 69197 a v. 69075–69120; D. DVOŘÁČKOVÁ-
MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 257–273.

232 *Ottokars Österreichische Reimchronik*, v. 69137–69142, v. 69150–69151

233 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 60–61.

234 IBIDEM, s. 81; k přehodnocení korunovace srov. Robert ANTONÍN, *Hnězdenská koru-
novace krále Václava II.*, ČMM 123, 2004, s. 337–365, k čemuž srov. Jacek MACIEJEWSKI, *Koś-
ciół wobec monarchii i korony królewskiej w Polsce średniowiecznej*, in: Martin Wihoda, Lukáš
Reitinger a kol., *Proměny středověčného Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské
souvislosti a paralely*, Brno 2010, s. 214–237, zde s. 233–234.

235 Srov. Božena KOPIČKOVÁ, *Eliška Přemyslovna. Královna česká*, Praha 2003, s. 10.

236 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 85–86.

vstup do bran Jeruzaléma.²³⁷ Vedle již citovaného vjezdu knížete Jaromíra, který předcházela intronizaci, je možné zmínit rovněž přivítání Soběslava II. po návratu z dlouholeté vazby. Knížeti vyjeli v ústřety předáci a ve městě byl přivítán za shromáždění značného množství lidu. Po příjezdu se Soběslav odebral do svatovítské baziliky, aby zde vzdal díky za své propuštění.²³⁸ Z mladšího období se o panovnických vjezdech zmiňuje *Zbraslavská kronika*, která k roku 1285 hovoří o okázalém vjezdu královny vdovy Kunhuty a Václava II. do Chebu. V rámci nadcházejícího sňatku mladého krále s Gutou Habsburskou mu vyjel naproti její otec, římský král Rudolf I.²³⁹ K roku 1283 pak stejný pramen uvádí, co se při takových slavnostech odehrávalo: „*Všude se tluče v bubny a také se v citery bije, trubky tu s ozvěnou zvučí, zní dotykem nejedna lyra, šašci tu skotačí hned, sbor plesá a varhany znějí.*“ Za zvuku trub, pištců, hlaholu zvonů a zpěvu vjížděly za hradby a do měst nejen panovníci, ale také jejich manželky. Např. za halasu hudebních nástrojů byla přijata Markéta Babenberská, první choť Přemysla Otakara II. a slavnostní procesí s následnou bohoslužbou neminulo ani jeho druhou ženu Kunhutu Haličskou – dva dny před korunovaci, kdy poprvé vstoupila do Prahy.²⁴⁰ Ohlas okázalých slavností při příjezdu panovníka doplňuje i epická tvorba. Ve staročeské *Alexandreidě* z počátku 14. století nechybí v souvislosti s vjezdem Alexandra popis turnaje, předávání darů, nebo vystoupení kejklířů a tance v ulicích: „*A to vše v takém veselí, jakéhož nikdy nejměli, ot hercův, ot metcův všakých, písňotvorův vše-lijakých, jimižto plyn ulice radosti také hi sicie hi chutnost všaké hudby.*“²⁴¹

237 Srov. k tématu Tomáš BOROVSÝ, *Adventus regis v životě středověkého města*, in: Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, uspořádali Eva Doležalová a Robert Šimůnek ve spolupráci s Danou Dvořáčkovou-Malou a Alešem Pořízkou, Praha 2007, s. 338–348; Tomáš BOROVSÝ – Robert ANTONÍN, *Panovnické vjezdy na středověké Moravě*, Brno 2009.

238 *Letopis Jarlocha*, s. 465–466, k interpretaci události srov. Jan ZELENKA, *Kosmas, Mnich sázavský, Jarloch a 70. léta 12. století*, in: Michal Mašek – Petr Sommer – Josef Žemlička a kolektiv, Vladislav II. druhý král z Přemyslova rodu, Praha 2009, zejm. s. 57nn. Na první pohled se nabízí určitá paralela s chováním Soběslava otce, který stejným způsobem vstupoval do Prahy po odhalení pokusu o vraždu roku 1130, *Kanovník vyšehradský*, s. 208–209; k tomu Josef ŽEMLIČKA, *Vyšehrad 1130: soud, nebo inscenace?*, s. 47–68; Andrzej PLESCZYŃSKI, *Sobiesław I – rex Ninivitarum. Książe czeski w walce z ordynariuszem prskim Meinhardem, biskupem Rzeszy*, in: Monarchia w średniowieczu – władza nad ludźmi, władza nad terytorium. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi, Jerzy Pysiak – Aneta Pieniędz – Marcin Rafał Pauk (edd.), Warszawa – Kraków 2002, s. 125–138; V. VANÍČEK, *Soběslav I.*, s. 218nn.; obdobným způsobem však vypadaly rovněž vjezd Břetislava I. do Prahy po návratu z polského tažení, či vjezdy biskupů Jana a Daniela, srov. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/5, s. 90–91; *Kanovník vyšehradský*, s. 222; *Letopis Vincencia*, s. 451.

239 *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae regie*, s. 54.

240 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 20; podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 266.

241 *Staročeská Alexandreida*, v. 202–208 a s. 116–117.

O průběhu zábavy se prameny zmiňují pouze zlomkovitě. Podle legend se mělo dokonce sv. Václavovi občas přihodit, že se hojněji napil a také zmínka *Kanovníka vyšehradského* o „velkém hluku“ při oslavách Božího hodu napovídá, jaká atmosféra oslavy provázela.²⁴² K zábavě bezpochyby patřila vystoupení bavičů a kejklířů, o nichž hovoří listiny druhé poloviny 12. století. O účinkování kejklířů a herců během pražské korunovace Václava II. hovoří *Kolmarské anály* i *Zbraslavská kronika*. Druhá jmenovaná a rovněž kronika Otakara Štýrského přidávají, že součástí zábavy bylo i o vystoupení pěvců – básníků a tanec. O tom, kdo hrál na hudební nástroje, bohužel nevíme. Můžeme se pouze dohadovat o najatých hudebnících *ad hoc*, nebo trvaleji působících muzikantech a pěvcích ve službách panovníka.²⁴³ Nicméně hudební doprovod slavností, ale také hry a soutěžení, představovaly běžné záležitosti, jež připomíná již staroslověnská legenda o sv. Vítu i Kosmas v souvislosti s nastolením knížete.²⁴⁴

Ke dvorským slavnostem patřily pohřby a s tím spojené smuteční ceremonie. Nejstarší zprávy o nich přinášejí ve spojení s translacemi legendy o sv. Ludmile a sv. Václavu. Oba světci byli přeneseni do Prahy z míst původního uložení (*Stará Boleslav, Tetín*). V případě kněžny se mělo jednat o okázalou slavnost, při které Václav spolu s kněžími a lidem vyšel vstříc ostatkům, jež společně uložili do svatojiřské baziliky.²⁴⁵ Další informace o pohřbech přináší kronikář Kosmas. Nejprve v souvislosti s úmrtím knížete Oldřicha, jehož vystavili na marách v bazilice Sv. Jiří.²⁴⁶ Detailnější pohled na pohřební zvyklosti nabízí svatovítský děkan při úmrtí knížete Břetislava II.: „*Za jeho marami jeden z kněží kráčeje až ke hrobu, opakoval žalozpěv: Duše Břetislavova, ať žije vysvobozena ze smrti [...]. A ku podivu svým pláčem dojímal duchovenstvo i lid k pláči tak, že tomu, kdo plakal, ještě více bylo do pláče. A byl kníže pochován za velikého nářku svých na hřbitově kostela svatého Václava v Praze.*“ Břetislava uložili na hřbitově u kostela Sv.

242 O Václavovi *Kristiánova legenda*, s. 58. O tom, že k setkání „hospodáře“ a „hosta“ patřilo posezení při „pohárech“ hovoří též *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/28, s. 123.

243 Např. na francouzském dvoře je známý stálý soubor až z roku 1316, Hana VLHOVÁ-WÖRNER – Jaromír ČERNÝ, *Hudba na dvoře Karla IV.*, in: Lesk královského majestátu ve středověku, Lenka Bobková – Mlada Holá (edd.), Praha – Litomyšl 2005, s. 291.

244 *Slovanská legenda svatovítská*, in: Staroslověnské legendy českého původu, Marie Bláhová – Václav Konzal (edd.), Praha 1976, s. 327.

245 *Kristiánova legenda*, s. 46–55; popisy přenesení sv. Václava jsou naopak přizpůsobeny historce o snaze knížete Boleslava I. translaci utajit, což v kontextu legendistického líčení nechává vyniknout světovým zázrakům, jež se odehrávaly pokaždé, když se objevilo nějaké nebezpečí či překážka. Již *Crescente fide* popisuje přenos Václavova těla s komplikacemi, za nepřízně různých živlů, které však byly pomoci božího zásahu překonány, *Utrpení sv. Václava (Crescente fide)*, s. 187–188; motiv rozvíjí *Kristiánova legenda*, s. 78–85, kde se opět více než o vlastní translaci a pohřbu dozvídáme o těžkostech spojených s přenosem, jež pomohly vyřešit zázraky světe a Boha.

246 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/42, s. 77.

Víta, který Kosmas nazývá kostelem Václavovým. Odkud průvod vyšel, není jisté. Možná z baziliky Sv. Jiří, kde se nacházelo již starší pohřebiště přemyslovských panovníků.²⁴⁷ Není však vyloučeno, že pohřební průvod směřoval do Prahy přímo ze Zbečna, kde byl kníže zavražđen.²⁴⁸ Rovněž další zprávy o pohřebních zvyklostech si všimají především liturgických obřadů a smutečního doprovodu zesnulého na místo posledního odpočinku.²⁴⁹

Podrobnější popisy pohřebních úkonů a doprovodných festivit přináší následně až mladší *Zbraslavská kronika*. Jako první uvádí pohřeb královny vdovy Kunhuty. Pohřební průvod vyšel z Pražského hradu, pokračoval přes dnešní Malou Stranu, Juditin most až na Staré Město ke kostelu sv. Františka. Zesnulou na poslední cestě provázeli četní řeholníci, tzv. větší bratři (snad cisterciáci či premonstráti) a menší bratři, patrně minorité.²⁵⁰ V průvodu šli rovněž vilemité od Sv. Tomáše (dnešní augustiniáni eremité) a za zpěvu *Smiluj se Pane* další zástupy kněží s praporci.²⁵¹ Nejširší popis přináší kronika v případě úmrtí krále – zakladatele, Václava II. Po smrti oblékli ostatky panovníka do korunovačního oděvu, přidali korunu, žezlo, jablko a prsten a vystavili v místnosti s drahocennými látkami, v domě staroměstského zlatníka Konráda, kde král zemřel. Po vigilií opět tělo krále nosili ulicemi. Průvod vedlo zpívající duchovenstvo, nobilita království a uzavíral zástup naříkajících. V odpoledních hodinách převezli královny ostatky lodí na Zbraslav, kde je již očekávali kněží. Celou noc u zemřelého zněly žalmy. Ráno následovala zádušní mše vedená zdejším opatem Konrádem. Nakonec Václava II. uložili v tehdy dokončené části chrámu Panny Marie „*in medio sanctuario ecclesiae*“. Do hrobu vložily rovněž korunu, žezlo a jablko.²⁵²

247 Tak soudí J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 335.

248 Přibližně stejnou vzdálenost urazil roku 1184 pohřební průvod opata Gotšalka směřující z kláštera v Louňovicích do Želiví. Ke Gotšalkově smrti a pohřbu *Letopis Jarlocha*, s. 498–505.

249 *Kanovník vyšehradský*, s. 221 (biskup Menhart); *Letopis Jarlocha*, s. 504–505 (opat Gotšalk). Ne vždy bylo ale možné tělo zemřelého pohřbít. Když 9. září 1191 zemřel v italské Apulii kníže Konrád II. Ota, byly nejprve jeho ostatky uloženy v klášteře Monte Cassino. Zpět do Čech převezli podle kronikáře Jarlocha již pouze kosti panovníka, *Letopis Jarlocha*, s. 509.

250 Srov. *Zbraslavská kronika*. *Chronicon Aulae regie*, s. 427; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 270–273.

251 „*Sancti Francisci, quod dignentur reminisci Hii qui Maiores sunt fratres atque Minores, Ac Wilhelmitae, quibus est perfectio vite, Nec non Signiferi secularis concio cleri, Qui cantavere pro defuncta miserere*“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 25–26.

252 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 97–99; srov. také Josef ŽEMLIČKA, „Král jak ubohý hříšník svých poklesků litoval v pláči“, *Václav II., Zbraslav a Svätý Ludvík*, in: Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám, Martin Nodl – Petr Sommer (edd.) ve spolupráci s Evou Doležalovou, Praha 2004, s. 192–210; podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 270–273.

Z uvedených dokladů vyplývá, že všechny zmíněné slavnosti panovníckého dvora, ať již v době knížecí, nebo královské, měly běžně několika-denní charakter. Již podle nejstarších zpráv o oslavách svátků církevního kalendáře je zřejmé, že se odehrávaly v reprezentativním duchu, za účasti velmožů, církevních prelátů či kleriků a pozvaných hostů. Po liturgických obřadech následovaly hostiny a doprovodná zábava; tanec, zpěv, hry nebo mladší turnaje či přednesy/zpěvy básní. Nejpozději v 11. století se v rámci světské části oslav rozvinuly (rozvívjely) ceremoniální zvyklosti, v jejichž rámci vykonávali držitelé dvorských hodností příslušné úkony spojené s náplní jednotlivých funkcí. O konkrétní podobě vypovídá záznam k roku 1249, kdy král Václav I. pořádal po dobytí Prahy hostinu ve františkánském klášteře a „*páni čeští podle povinností svých úřadů ozdobení rozličnou slavnostní úpravou, slušně k tomu přísluhovali*“.²⁵³ Celkově se rozvíjel ceremoniální postup a prohlubovala symbolika gest a úkonů, jako např. zmíněná obsluha u tabule, vjezdy, fanfáry, provolání, polibky míru, přípitky apod. Opakováním nabývaly jednotlivé prvky a děje cíleně performativní charakter.²⁵⁴

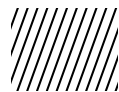
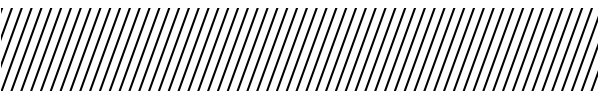
253 „... *secundum suorum officia beneficiorum*“, *Příběhy krále Václava I.*, s. 307.

254 Srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvorský ceremoniál*, s. 33–55.

IV.

PANOVNICKÝ DVŮR V PROSTORU

1. Panovnické sídlo

Dosud nesledovaným tematickým okruhem studia panovnického dvora zůstal prostor, jehož vymezení je však obsahově širší než pouze ve smyslu hledání a určování panovnické rezidence.¹ Panovníkův dvůr se mohl nacházet a fungovat jak v hlavní rezidenci, tak v menším sídle, jímž byl např. hrad, dvorec, lovecký hrádek, a dokonce i na cestě a ve stanu.² V případě přemyslovského dvora a českých panovníků byl hlavním sídlem již od raného středověku postupně se rozrůstající Pražský hrad. Pokud hledáme termíny pro označení domácí „rezidence“ v pramenech, najdeme nejednotné pojmy, které dnešnímu vnímání a užívání slova rezidence odpovídají až druhotně. Prameny přemyslovské epochy užívají řadu sídelně-prostorových pojmů: *aula*, *castrum*, *castellum*, *civitas*, *curia*, *curtis*, *domus*, *metropolis*, *oppidum*, *palatium*, *tecta*, *urbs* apod.³ Termín *rezidence* – jako sídlo feudála nebo panovníka – není užíván, ale naopak se používá odvozenin slovesa *residere*, pro vyjádření přebývání.⁴ Již v úvodní kapitole jsme ukázali, že termíny jako *palatium*, *curtis* či *aula* se užívaly rovněž v přeneseném významu a neodkazovaly ke konkrétnímu sídelnímu komplexu, ale k panovnickému dvoru. Rovněž terminologie při popisu panovnických sídel je značně volná a nelze říci, že by byl některý z pojmů vymezený vždy

1 Srov. Richard NĚMEC, *K pojmu rezidence: Formální atributy jako kritérium definice sídel Karla IV. Lauf – Milín – Ojvín*, Dvory a rezidence ve středověku, MHB 10, Supplementum 1, Praha 2006, s. 191–236.

2 D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Panovnický dvůr ve středověku*, s. 11–13; I. HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence*, s. 58–59; IDEM, *Dvůr na cestách. Několik úvah a podnětů*, in: Korunní země v dějinách českého státu III. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 26.–31. března 2006 v Clam-Gallasově paláci v Praze, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 91–111.

3 Problematikou se zabývali především Zdeněk FIALA, *O pražském názvosloví a jeho významu ve vyprávěcích a diplomatických pramenech 12.–13. století až do založení Starého Města pražského*, in: Z českých dějin. Sborník prací in memoriam V. Husy, Praha 1966, s. 35–62; Marie BLÁHOVÁ, *Evropská sídliště v latinských pramenech období raného feudalismu. Terminologický rozbor*, AUC Philosophica et Historica, Monografia C., Praha 1983; EADEM, *Terminologie sídlišť ve vyprávěcích pramenech 1. čtvrtiny 12. století*, ČSČH 26/2, 1978, s. 249–278; k sémantickému rozboru Václav ŽÁK, *Problém (sídelně)prostorových pojmů v narativních pramenech českého středověku*, in: „Medievista a prameny – teorie a praxe“. Sborník z druhého polsko-českého fóra doktorandů konaného v Hnězdně 26.–28. 9. 2007, Poznaň 2009, s. 127–135.

4 Podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 308–313 a např. CDB V/2, č. 639, s. 262–263; č. 738, s. 399–401; RBM II, č. 1719, s. 736–737; *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 158.

pouze pro konkrétní typ objektu. Přesto je mezi termíny možné částečně postihnout „kvalitativní“ rozdíly.⁵ Pojmy *castrum*, *castellum*, *oppidum*, *metropolis*, *civitas*, *urbs* sice mohly být užívány jako zástupné, poslední tři zmiňované jsou ale přesto častější u lokalit většího významu.⁶ Pod pojmy *curia*, *curtis* nacházíme většinou obytný komplex ve smyslu *dvorce*, což však nevylučuje jeho možné reprezentativní vybavení či značnou rozlohu.⁷ V sémantice termínů lze rozlišit také jistý rozdíl mezi „veřejnou“ a spíše „soukromou“ funkcí popisovaného objektu. Zatímco pojmy jako např. *palatium*, *curia*, *curtis* či v některých případech *aula* odkazují k místům s „veřejnosprávní“ funkcí, termíny *domus* a především *tecta* spíše k prostorům privátního charakteru.⁸ Ve vztahu k paláci na Pražském hradě užívají domácí prameny především termín *palatium*⁹, což platí také při odkazu na „rezidenci“ římských panovníků¹⁰, domácích biskupů¹¹, či jiných významných osob.¹² *Palatium* je tedy možné v obecnější rovině chápat jako reprezentativní palác významného nositele moci¹³, čemuž odpovídají i některá využití méně častého pojmu *aula*.¹⁴

Počátky panovnického sídla v Praze sahají do přelomu 9.–10. století, přičemž vlastní stavebně-historický vývoj prošel během staletí několika etapami. Archeologické nálezy dokládají západovýchodní cestu, která procházela celým hradištěm. Severně od ní vznikla většina církevních objektů, které byly prvními kamennými stavbami.¹⁵ Nejvýznamnější světskou stavbou areálu byl knížecí, později královský palác. Knížecí sídlo

5 Srov. V. ŽÁK, *Problém (sídelně)prostorových pojmů*, s. 131–135.

6 M. BLÁHOVÁ, *Terminologie sídlišť*, s. 269–270.

7 Např. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/4, s. 11; II/19, s. 111; II/21, s. 113; II/27, s. 120–122; III/39, s. 211; III/32, s. 202; III/34, s. 205; III/39, s. 211; *Kanovník vyšehradský*, s. 231; *Letopis Vincencia*, s. 415, 418, 444; *Letopisy české*, s. 290, 303; *Příběhy krále Václava I.*, s. 306; *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, s. 325; *O zlých letech po smrti krále Otakara*, s. 342, 346, 349; *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 46; jako *curia* je však označen také „palácový okrsek“ na Pražském hradě, *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, s. 322; srov. V. ŽÁK, *Problém (sídelně)prostorových pojmů*, s. 132.

8 V. ŽÁK, *Problém (sídelně)prostorových pojmů*, s. 133–135; nejedná se ale o kritéria aplikovatelná za všech okolností. Již jsme uvedli, že výraz *aula* byl užíván např. rovněž pro konkrétní místnost, srov. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/42, s. 78.

9 *Utrpení sv. Václava (Crescente fide)*, s. 184; *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/13, s. 31; II/19, s. 111; II/32, s. 128; II/48, s. 155; III/40, s. 213; III/45, s. 219; *Kanovník vyšehradský*, s. 209, 214–215; *Letopisy české*, s. 289; *O zlých letech po smrti krále Otakara*, s. 351; *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 70, 75, 81, 215, 221 a jiné.

10 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/28, s. 50; III/10, s. 170; *Kanovník vyšehradský*, s. 214–215; *Letopis Vincencia*, s. 445; *Letopis Jarlocha*, s. 469.

11 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/29, s. 198; *Letopis Vincencia*, s. 452.

12 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/30, s. 54; II/49, 156; *Letopis Vincencia*, s. 437.

13 Srov. V. ŽÁK, *Problém (sídelně)prostorových pojmů*, s. 131. Termín *palatium* však mohl odkazovat rovněž pouze k „interiéru“ vlastního paláce, tedy k velkému sálu, srov. IBIDEM, s. 131 a pozn. 10

14 Srov. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/38, s. 69; *Letopisy české*, s. 299.

15 Srov. Jan FROLÍK – Jana MARÍKOVÁ-KUBKOVÁ – Eliška RŮŽIČKOVÁ – Antonín ZEMAN,

bylo zřejmě postaveno již v nejstarší fázi vzniku hradiště, o jeho podobě si však lze udělat bližší představu až po románské přestavbě datované k roku 1135.¹⁶ Palác byl jednotraktovou budovou s kaplí Všech svatých na východní straně. V přízemí se nacházely dvě téměř stejně velké místnosti, ke kterým na východě přiléhala kaple. V prvním patře zaujímal podstatnou část velký sál, na jehož východní straně se nacházela menší místnost s krbem, označovaná za knížecí komnatu. Přímo z ní se bylo možné po dřevěném schodišti dostat na tribunu kaple. Během 13. století vznikaly přístavby palácových křídel, nejprve asi na severní straně směrem na západ (1252), a někdy v průběhu 13. století také druhé křídlo na protější ploše. Celý areál Hradu byl chráněn románským opevněním z 12. století, které na západní a východní straně členily vstupní věže.¹⁷ Hradby doplňovala ještě třetí věž na jihu, při západní straně paláce, jež navazovala na cestu do podhradí. Posílení románských hradeb spadá do doby Přemysla Otakara II., kdy na západním prostranství vznikly tři zděné příkopy.¹⁸

Bližší pohled do nitra staveb bohužel domácí i obecně evropské prameny nabízejí jen zřídka. Výjimečným záznamem je popis hradu Ardres pocházející z konce 12. století. S jeho pomocí si můžeme učinit alespoň rámcovou představu o podobě a chodu tamější palácové stavby: „První poschodí leželo na úrovni země. Zde byly sklepy, sýpky, velké truhlice, sudy, kádě i jiné domácí nezbytnosti. Ve druhém poschodí byly obytné místnosti a společenský prostor určený pro všechny, zde se nacházely zásoby spížíníků a číšníků, dále velký pokoj, kde spali pán s manželkou, v jeho sousedství byla skrytá komůrka, totiž ložnice pro služebné a pážata. V oddělené části velkého pokoje se nacházel krb, kde bylo zvykem rozdělat oheň brzy ráno i k večeru. Rovněž, se zde topilo, když byl někdo nemocný, pouštělo se žilou, nebo aby se zahřály služebné či odstavené malé děti. V tomto poschodí byla s hlavním domem spojena kuchyně, která měla dvě podlaží. Ve spodním byla prasata a husy na výkrm, kapouni i další drůbež vždy připravená k usmrcení a konzumaci. V horním

Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Výpověď archeologických pramenů, Praha 2000, kde i starší literatura.

16 Již legenda *Crescente fide* však hovoří o knížecím paláci jako o patrové stavbě. Václav podle legendy „*conscendens superiorem palatium*“, *Utrpení sv. Václava (Crescente fide)*, s. 184; podobně vyznívá rovněž Kosmova zmínka při popisu nastolení knížete Břetislava I., kdy se do davu rozhazovaly peníze právě z horního prostranství paláce, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/42, s. 78. Je proto možné předpokládat, že románská přestavba paláce respektovala původní, zřejmě z větší části dřevěnou, patrovou konstrukci objektu.

17 Jmenovitě jsou starší úpravy a zdokonalení hradeb uvedeny v polovině 11. století a k roku 1135, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/14, s. 104; *Kanovník vyšehradský*, s. 222.

18 Jan FROLÍK – Zdeněk SMETÁNKA, *Archeologie na Pražském hradě*, Praha – Litomyšl 1997; Jan FROLÍK, *Pražský hrad v raném středověku*, in: Přemyslovci. Budování státu, Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička ve spolupráci s Pavlínou Maškovou a Robertem Novotným (edd.), Praha 2009, s. 126–128.

patře se zdržovali kuchaři a mistři kuchyně, zde bylo co nejpečlivěji a nejchutněji kuchařským personálem připravováno jídlo k servírování panstvu. Tady se každý den s velkým úsilím připravovalo také jídlo pro členy dvora a služebnictvo. V nejvyšším poschodí domu se nacházely podkrovní místnosti, kde spali pánovi synové, pokud chtěli, a dcery, jak se slušelo [...]. Schodiště a průchody vedly z podlaží do podlaží, z domu do kuchyně, z místnosti do místnosti [...] i do oratoře nebo-li kaple.¹⁹

Ačkoliv uvedený popis nemusí být zcela přenosný na domácí poměry, je na první pohled patrné, že architektonické rozvržení Ardres z velké části odpovídá archeologické rekonstrukci románského knížecího paláce Pražského hradu. Přízemní prostory sloužily k uskladnění zásob, obytnou funkci plnilo zejména první patro, kde se nacházely místnosti, které lze považovat za „srdce“ celé stavby – sál a komnata/ložnice.²⁰ K oběma sídlům náležela kaple propojená s palácovou budovou. V neposlední řadě se v prostorách pražského paláce (i Hradu) musel v podstatě neustále pohybovat služební personál podobně, jako tomu bylo na hradě Ardres. Stálá přítomnost služebnictva a členů dvora tak ve vztahu k podobě sídla vyvolává především otázku možného rozlišení mezi „veřejnými“ a „privátními“ prostory určenými pro panovníka. Na první pohled naznačuje odpověď existence velkého sálu jako místa s veřejno-správním, společenským úče-

19 „Prima autem area fuit in superficie terre, ubi erant cellaria et granaria, ciste etiam magne, dolia et cupe et alia domus utensilia. In secunda autem area fuit habitatio et communis inhabitantium conversatio, in qua erant penora, hinc panetariorum, hinc pincernarum, hinc magna domini et uxoris sue, in qua accubabant, camera, cui contiguum erat latibulum, pedissequarum videlicet et puerorum camera vel dormitorium. Hinc in magne secretiori parte camere erat quoddam secretum diversorium, ubi summo diluculo vel in vespere vel in infirmitate vel ad sanguinis minutiones faciendas vel ad pedissequas vel ad pueros ablactatos calefaciendos ignem componere solebant. In hac etiam area coquina domui continuata erat, in qua erant due aree. In inferiori area hinc porci ad impinguendum positi sunt, ad nutriendum hinc anseres, hinc capones et alia volatilia ad occidendum et ad vescendum semper parata. In altera autem coquine area conversabantur tantum coci et coquine provisosores, et in ea preparabantur esce dominorum delicatissime et multimodo coquorum apparatus et labore confricate et ad vescendum parate. Ibi etiam familiariorum et domesticorum esce cotidiana provisione et laboris officio preparabantur. In superiorie domus area fuerunt facta solariorum diversoria, in quibus hic filii, cum volebant, illic filie, quia sic oportebat, domini domus accubabant; illic vigiles et ad custodiendam domum servientes positi et constituti et semper parati custodes quandocumque somnum capiebant; hic gradalia et meicula de area in aream, de domo in coquinam, de camera in cameram, item a domo in logium, quod bene et procedente ratione nomen accepit – ibi enim sedere, in deliciis solebant ad colloquendum – a ‚logos‘, quod est sermo, derivatum; item de logio in oratorium sive capellam Salomoniaco tabernaculo in celatura et pictura assimilatam“. Lambertus Ardensis historia comitum Ghisnensium, s. 624; k výjimečnosti popisu J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 149–151. Souhrn zpráv západoevropských pramenů, které hovoří o podobě, uspořádání či životě v rámci středověkého hradu/sídla, se pokusila sestavit Marilyn STOKSTAD, *Medieval Castles*, Westport – London 2005, s. 112–165; srov. též V. ŽÁK, *Problém (sídlně)prostorových pojmů*, s. 129.

20 Srov. Leonie V. HICKS, *Magnificent entrances and undignified exits: chronicling the symbolism of castle space in Normandy*, *Journal of Medieval History* 35, 2009, zejména s. 59–63; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 151.

lem a komnaty/ložnice jako prostoru soukromého charakteru. Vyšší míra „privátnosti“ sice v případě komnaty vyplývá již ze samotné menší rozlohy místnosti, jednoznačné oddělení „veřejného“ velkého sálu od soukromí ložnice by ale bylo zjednodušené.²¹

V komnatě/ložnici běžně probíhala politická jednání, např. matka anglického krále Jindřicha II., Matylda, měla ve své komnatě projednávat známé Claredonské konstituce s poslem arcibiskupa Tomáše Becketa. V ložnici bývaly rovněž potvrzovány listiny.²² Na reprezentativní význam stejného prostoru upozorňuje scéna zachycená Gislebertem z Monsu. Hrabě Balduin se s řadou rytířů a služebníků vydal na prohlídku rozestavěného sídla ve Valenciennes ve chvíli, kdy byly nově dokončeny právě ložnice.²³ Rovněž záznam *Kanovníka vyšehradského* o soukromém (*privatim*) jednání mezi Lotharem III. a Soběslavem I. připouští interpretaci, že termínem *palatium* zde neměl kronikář na mysli celek paláce, ale spíše velký sál, vedle něhož se nacházela *camerula* (snad právě ložnice), kde se setkání uskutečnilo.²⁴ Obdobně lze nahlížet také na Kosmovu zmínku o rozmluvě mezi knížetem Boleslavem a jeho sestrou Mladou po jejím návratu z Říma, kde vyjednávala o založení biskupství.²⁵ Petr Žitavský vypráví, že se rozhovor o založení kláštera na Zbraslavi, resp. o konečném výběru vhodného místa pro něj, odehrával přímo v ložnici (*cubiculum*) krále Václava II.²⁶ Uvedené ukázky neznamenaají, že by komnata/ložnice neposkytovala soukromí tak, jak je vnímáme dnes. Stejný pramen zároveň vypráví, jak se panovník trestal v ložnici popálením svícemi za to, že nevslyšel prosbu jakéhosi poddaného. Kronikář doslovně napsal, že panovník

21 L. V. HICKS, *Magnificent entrances*, s. 61–63; M. VALE, *The Princely Court*, s. 50–68 sice hovoří ve vztahu k anglickému královskému dvoru o komnatě a sálu jako o dvou odlišných celcích (*distinct entities*), zároveň však dodává, že „veřejná“ a „privátní“ sféra života monarchie nebyla nikdy zcela odlišena.

22 Příklady uvádí L. V. HICKS, *Magnificent entrances*, s. 62–63.

23 *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 91; reprezentativní vzhled ložnice nejlépe vyniká na iluminacích rukopisů. Známým příkladem je iluminace rukopisu z počátku 15. století, na níž Kristina Pisánská předává soubor svého díla královně Isabele Bavorské in: London, British Library, Harley 4431, f. 3.

24 „*Dux Sobieslaus ad concilium regis Lotari Bamberk profectus est. Cumque conventus totius concilii in regale palatium venisset, et rex Lotarius cum Sobieslao duce privatim in quadam camerula iuxta palatium posita sedisset, ecce, nescio, si vetustate loci vel aliquo malo homine regii pavementum palatii cum omnibus intus manentibus corruit, in qua ruina multi Theutonicorum vulnerati sunt, alii graviter laesi interitum mortis vix evaserunt, Bohemi vero omnes incolumes extiterunt*“, *Kanovník vyšehradský*, s. 214; k tomu srov. V. ŽÁK, *Problém (sídelně)prostorových pojmů*, s. 131 a pozn. 10.

25 „... *dux Boleslaus diu desideratam honorifice recepit sororem amatissimam et inter se manibus consortis subeunt regalia tecta; ubi simul residentes diu mutuis alternatim sermonibus dum fruuntur*“, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, 1/22, s. 43; srov. V. ŽÁK, *Problém (sídelně)prostorových pojmů*, s. 134–135.

26 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 104 (také srov. s. 47).

za sebou zavřel dveře a vstoupil sám do ložnice (*clauso hostio solus cubiculum introivi*).²⁷ Důraz kladený Petrem na skutečnost, že Václav vešel do ložnice skutečně sám, výstižně demonstruje vnímání soukromého a veřejného prostoru v životě panovníka.²⁸ Pobyt v „soukromí“ mohl mít rovněž silný symbolický význam pro členy dvora, neboť trávit čas v privátním rozhovoru s panovníkem vyjadřovalo výjimečné postavení dané osoby či osob.²⁹ Komnata/ložnice tedy poskytovala panovníkovi soukromí, které ji odlišovalo od velkého sálu. V politicko-správní, společenské i reprezentativní funkci se však oba prostory spíše prolínaly a doplňovaly.³⁰

Panovnícké sídlo bylo zároveň výrazným mocenským a reprezentativním symbolem.³¹ Z hlediska vnější reprezentace musel značný dojem vytvářet samotný areál Pražského hradu, v jehož rámci se již v průběhu 12. století nacházelo několik kamenných sakrálních komplexů i budov palácového charakteru. Z hlediska vnitřní výzdoby knížecího paláce známe jen drobné nálezy, neboť objekt byl několikrát přestavěn. V prvním patře byly odkryty zbytky nástěnných fresek z první třetiny 13. století. K nálezům se řadí ještě pozůstatky luxusních výrobků, ale ve vztahu k celkové výzdobě a výbavě interiéru se jedná jen o drobné fragmenty.³² K představě o možnostech výzdoby královského interiéru můžeme zmínit alespoň reliéfní dlažbu na královském Zvíkově s vyobrazením dvouocasého lva, z doby Přemysla Otakara II.³³ O luxusní výbavě vypovídají hlavně zlatnické práce, které se zachovaly zejména z konce 13. století. K tako-

27 IBIDEM, s. 103–104; srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 316.

28 Obecně k vnímání „veřejného“ a „privátního“ srov. P. von MOOS, „Öffentlich“ und „Privat“ im Mittelalter; srov. též úvod G. DUBYHO ke druhému svazku *Geschichte des privaten Lebens 2. Vom Feudalzeitalter zur Renaissance*, Georges DUBY – PHILLIPE ARIÈS (edd.), Frankfurt am Main 1994.

29 Srov. Gerd ALTHOFF, *Colloquium familiare – colloquium secretum – colloquium publicum. Beratung im politischen Leben des früheren Mittelalters*, in: IDEM, *Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde*, Darmstadt 1997, s. 157–184; příliš častý pobyt panovníka v soukromí však na druhou stranu nebyl považován za žádoucí, neboť vládce byl v první řadě „veřejnou osobou“, srov. M. VALE, *The Princely Court*, s. 58–59.

30 Jako „fluid relationship“ označuje vztah mezi komnatou a sálem L. V. HICKS, *Magnificent entrances*, s. 62; výstižně je v tomto ohledu uvažovat o poměru ložnice a sálu na základě přirovnání vztahu „domácnosti“ (*household*) a prostředí mimo okruh dvora, srov. citace u M. VALE, *The Princely Court*, s. 62–63: „... the chamber was to the hall as was the household to the inferior world dwelling outside the ‚verge‘ of the court“.

31 Srov. R. NĚMEC, *K pojmu residence*, s. 191–236; ve vztahu k šlechtickému prostředí v mladším období Robert ŠIMŮNEK, *Rezidenční dvory české šlechty v pozdním středověku*, *Dvory a residence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, především s. 318–323; IDEM, *Město jako výrazový prostředek osobní reprezentace. Chyše a Rabštejn za Buriana II. z Gutštejna († cca 1480)*, *Dvory a residence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech*, MHB 12, Supplementum 3, zde s. 355–359.

32 J. FROLÍK – Z. SMETÁNKA, *Archeologie na Pražském hradě*, s. 154–157.

33 Jiří KUTHAN, *Splendor et Gloria Regni Bohemiae. Umělecké dílo jako projev vládařské reprezentace a symbol státní identity*, Praha 2008, s. 114.

vým předmětům patřily relikviářové schránky jako ostatkový kříž krále Přemysla Otakara II., nebo relikviář Svatého Blažeje, jenž nechal zhotovit mladý král Václav III.³⁴ Skvostné zlatnické práce vznikaly rovněž na dvoře Václava II., kde k nejznámějším patří pohřební insignie Přemysla Otakara II. vyrobené asi roku 1296.³⁵

Kromě paláce se v areálu nacházela rovněž řada profánních staveb menšího charakteru. Doložena je např. kovářská dílna; v určitých objektech bydlelo služebné zázemí hradu, ať se již jednalo o vojenský či služebný personál, část z nich však mohla na hrad pouze docházet. Nezbytné zázemí dotvářely stáje a kuchyně, sklepy pro víno a potraviny. O jejich přesné lokalizaci ale nevíme. Mohlo se navíc jednat o prostory z větší části dřevěné či hrázděné, které mohly přiléhat na zdi paláce či hradeb. V prostoru hradního areálu pobývali členové královské kanceláře, kanovníci od sv. Víta a někteří dvorští úředníci, kteří zde vykonávali svoji funkci. Dokladem je přítomnost nejvyššího komorníka království z doby Přemysla Otakara II. V jedné z listin totiž uvádí, že zapsané události se odehrály „*in curia domini Andree in castro Pragensi*“.³⁶ V prostorách Hradu zjevně bydlel, či vykonával svoji funkci také pražský purkrabí. O existenci jeho domu nás zpravuje Karel IV., který ve svém životopise uvedl, že zde nějaký čas bydlel po návratu do Čech.³⁷

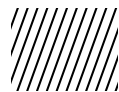
34 Královský sňatek, Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský 1310, kol. autorů, Praha 2010, s. 286–287.

35 Srov. Královský sňatek, hesla: Tzv. Korunovační kříž Přemysla Otakara II. s. 282–283, Pohřební insignie koruna, žezlo a jablko krále Přemysla Otakara II. s. 284–285, Relikviář sv. Blažeje s. 286–287; také J. VÍTOVSKÝ, Zlatnictví na dvoře Václava II., s. 478–479.

36 CDB V/1, č. 477, s. 708; srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 315.

37 Karel IV. *Literární dílo*, s. 41.

2. Dvůr na cestách

Přes význam pražského sídla byla i pro domácí poměry běžná vláda v sedle. Panovník využíval k ubytování palácové stavby hradištních, později městských center, dále hrady, kláštery, měšťanské domy, stejně jako lovecké dvorce či stany.³⁸ Již z hagiografie 10. století víme, že byl panovník na cestách obklopen doprovodem.³⁹ Množství osob doprovázejících panovníka se lišilo s ohledem na účel dané cesty. Kosmovo líčení potupy knížete Jaromíra Vršovci na Velizi napovídá, že pokud kníže vyrážel za loveckou zábavou, doprovázelo jej na dvorce menší množství osob.⁴⁰ Jinak situace vypadala, když panovník odjížděl z Prahy za účelem oslav významného svátku nebo ze správních/politických důvodů do některého z dalších center. Častěji jsme v této souvislosti zmiňovali oslavy Vánoc roku 1099 v Žatci. Čtveřice nejvyšších světských dvorských hodnostářů doprovázela panovníka roku 1165 do kláštera Valdsasy, obdobě složený průvod přicestoval s panovníkem do Olomouce na konci srpna 1222, na Křivoklát v červnu roku 1224 nebo do kláštera v Teplé v červnu 1232.⁴¹ Reprezentativní co do

38 Srov. k tématu I. HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách*, s. 91–111; IDEM, *Die Itinerare der böhmischen Herrscher bis zum Jahre 1253 aus verwaltungsgeschichtlicher Sicht*, FD 1, 1971, s. 113–127; pro mladší období IDEM, *K organizaci státního a správního systému Václava IV. Dvě studie k itinerári a jeho radě*, Praha 1991; IDEM, *The Itineraries of the Bohemian Luxemburges*, in: *Urbs – Provincia – Orbis. Contributiones ad historiam contactum civitatum Carpathiacarum in honorem O. R. Halaga editae*, Marián Gajdoš (ed.), Košice 1993, s. 137–145; IDEM, *Verwaltungsgeschichtliche Bemerkungen zum Itinerar Johans von Luxemburg*, Johann der Blinde, Graf von Luxemburg, König von Böhmen, Michel Pauly (ed.), Luxemburg 1997, s. 121–134; IDEM, *Johann von Luxemburg und die böhmischen Städte: Bemerkungen zu Johans Itinerar*, in: *King John of Luxembourg (1296–1346) and the art of his era*, Klára Benešová (ed.), Praha 1998, s. 19–27; IDEM, *Die Rolle der böhmisch-mährischen Städte, Burgen und Klöster im Itinerar der Luxemburger (1311–1419)*, in: *Viatori per urbes castraque. Festschrift für Hewig Ebner, Helmut Bräuer – Gerhard Jaritz – Käthe Sonnleitner* (edd.), Graz 2003, s. 277–291; k itinerári Václava I. M. SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, s. 33–38.

39 Bližší náhled na organizaci a zabezpečení cestujícího dvora znemožňuje opět zejména absence většího počtu pramenů, zvláště dvorských, městských nebo klášterních účetních záznamů.

40 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/34, s. 62; nemuselo se jednat o pravidlo, rovněž kupř. ve Zbečně máme spolu s knížetem doloženo větší množství osob k roku 1183, kdy zde spolu s knížetem Bedřichem pobývali jeho bratři Vojtěch, salcburský arcibiskup, Jindřich Břetislav, pražský biskup, Přemysl, Václav, syn Soběslava I. a Děpolt II. i množství českých předáků včetně komorníka Hroznaty, soudce Jana, číšníka Martina a mečníka Přibyslava, CDB I, č. 300, s. 270 Je pravděpodobné, že se v tomto případě jednalo o mimořádnou událost; nabízí se oslava církevního svátku.

41 CDB I, č. 227, s. 205; CDB II, č. 239, s. 231–232; č. 258, s. 248; CDB III/1, č. 21, s. 20.

počtu i složení účastníků musel být doprovod, který se roku 1264 vypravil spolu s panovníkem z Prahy a posléze z Čáslavi až k Prešpurku, kde se konala svatba neteře Přemysla Otakara II., Kunhuty Braniborské, se synem uherského krále.⁴² Rozsahem i složením účastníků byly jistě mimořádné vojenské výpravy, na nichž se vedle příslušníků panovnické rodiny podíleli nejen čeští předáci, ale také představitelé církve.⁴³ K cestovnímu doprovodu pravidelně náleželi rovněž členové kanceláře, díky jejichž listinám se můžeme alespoň fragmentárně seznámit s osobami cestujícími spolu s panovníkem. Konkrétním číselným údajem o početnosti doprovodu panovníka disponujeme k roku 1184, kdy Gislebert z Monsu zaznamenal, že se kníže Bedřich dostavil na císařský sněm v Mohuči s (údajně) dvoutisícovým doprovodem.⁴⁴

S panovníky cestovaly také manželky, např. první žena Přemysla Otakara II., Markéta Babenberská, doprovázela manžela roku 1260 na vojenskou výpravu proti uherskému králi. Zda byla přítomna přímo bitvě, nevíme, nicméně mezi červnem a červencem nechyběla u obléhání Voka z Rožmberka hrabstvím Raabs, které stejně jako panovník potvrdila listinou v Laa an der Thaya.⁴⁵ Obdobně doprovázela Přemysla také jeho druhá choť, Kunhuta, např. na jednání o *Sponhaimské smlouvě* v Poděbradech roku 1268.⁴⁶ Ze starší doby lze připomenout kromě jiných i opačné příklady. Kníže Vladislav II. zanechal manželku Gertrudu na Pražském hradě ve vypjaté atmosféře roku 1142, kdy mu hrozila ztráta vlády, a sám se vydal žádat Gertrudina nevlastního bratra krále Konráda III. o pomoc.⁴⁷ Rovněž druhá Vladislavova manželka, královna Judita, zřejmě panovníka nedoprovázela jak na výpravu proti Milánu, tak později do Uher proti byzantskému císaři.⁴⁸ Královna však cestovala s manželem při jiných příležitostech, na konci května roku 1158 byla přítomna vkládání ostatků do oltáře kostela sv. Petra v Bohnicích a v listopadu roku 1165 ze stejného důvodu jela s Vladislavem do Řečan a ke Sv. Jakubu u Církvice.⁴⁹ Panov-

42 *Letopisy české*, s. 229–230; srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 264.

43 Např. z účastníků křížové výpravy roku 1147–1148 známe vedle panovníka jmenovitě jeho bratra Jindřicha, strýce Spytihněva, maršálka Jiřího a kancléře Bartoloměje. Roku 1158 táhl do Itálie mimo jiné králův bratr Děpolt, pražský biskup Daniel i kancléř Gervasius, *Letopis Vincencia*, s. 417–419, 428nn.

44 *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 142.

45 Srov. CDB V/1, č. 231 a 232, s. 359–362; srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 322–333.

46 Srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 333.

47 Vincencius odůvodňuje Vladislavovo počínání tím, že kníže Gertrudě důvěřoval více než komukoliv jinému a proto ji svěřil spolu s bratrem Děpoitem obranu Hradu, *Letopis Vincencia*, s. 412.

48 *IBIDEM*, s. 427nn., 455–458.

49 CDB I, č. 182, s. 179; č. 229, s. 207; č. 230, s. 209.

nice mohly cestovat rovněž samostatně a panovnická rodina nemusela trávit pohromadě ani okamžiky, u nichž bychom to očekávali. Roku 1137 se manželka Soběslava I., kněžna Adelheida, vypravila slavit svátek sv. Štěpána ke svému bratrovi do Uher. Vzhledem ke vzdálenosti a časové náročnosti cestování lze předpokládat, že zde strávila rovněž vánoční svátky.⁵⁰

O vlastním průběhu cest je možné si udělat pouze rámcovou představu. Cestování po Čechách a Moravě usnadňovala postupně se rozrůstající sídelní síť, která panovníkovi i jeho doprovodu nabízela příhodné zázemí. Zmiňovali jsme poznámku kronikáře Kosmy, který v souvislosti s cestou Jaromíra-Gebharda na Moravu uvedl, že biskup oznámil v předstihu příchod do svého dvorce v Sekyř Kosteletě.⁵¹ Je pravděpodobné, že podobným způsobem byly organizovány a zajišťovány rovněž cesty panovníka. Ve vztahu k výjezdům do zahraničí je neméně zajímavá Kosmova zmínka vázící se opět k Jaromíru-Gebhardovi. V biskupových službách měl být za roční plat 30 hřiven stříbra jeden z řezenských měšťanů, u něhož se ubytoval posel knížete Vratislava II.⁵² Jaké byly povinnosti měšťana vůči biskupovi, Kosmas nepřiblížil, můžeme však uvažovat, že vedle předávání informací se mohlo jednat právě o služby související s ubytováním. Řezno bylo nejbližším z významných říšských center, což podtrhuje skutečnost, že do konce 12. století právě zde výrazně převládají setkání s římskými panovníky.⁵³ Zdá se pochopitelné, že si biskup vydržoval v Řezně nejen informátora, ale též případného „ubytovatele“. Obdobně je možné také u panovníků uvažovat o využívání městských objektů (domů, *curii*), a to nejen v Řezně, ale rovněž na dalších místech setkání s panovníky říše.⁵⁴

Účel cesty a složení doprovodu bezpochyby ovlivňoval i způsob cestování a převážené vybavení. Zejména pokud se cesty účastnila panovnice a její doprovod, či se putovalo na delší vzdálenosti, užívaly se vozy. Na nich bylo možné nejen cestovat, ale rovněž převážet zásoby, dary a další

50 *Kanovník vyšehradský*, s. 227.

51 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/27, s. 122.

52 *IBIDEM*, II/28, s. 123.

53 Význam Chebu vzrůstá až po jeho zisku Štaufy v polovině 12. století, srov. František KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997, s. 19–21; k doloženým pobytům srov. grafický přehled schůzek českých panovníků s říšskými králi/císaři in: *Atlas českých dějin*, (v tisku).

54 Ve vztahu k cestování za hranice lze rovněž připomenout místa, o nichž hovoří basilejské listiny Fridricha II. Ta měla zřejmě sloužit k ubytování českého panovníka při cestách na sněmy konané v lokalitách vymezených Zlatou bulou sicilskou, srov. Josef ŽEMLIČKA, *Mocran et Mocran. Třetí basilejská listina Fridricha II. v kontextu Zlaté buly sicilské*, ČČH 104, 2006, s. 722–782; *IDEM*, *Mocren, Mogkran, Muckern. Kde hledat říšský majetek Mocran et Mocran?*, ČČH 105, 2007, s. 305–350, čemuž však oponuje Martin WIHODA, *Vladislav Jindřich*, Brno 2007, s. 143nn; srov. též *IDEM*, *Zlatá bula sicilská. Podivuhodný příběh ve vrstvách paměti*, Brno 2005, s. 52nn.

nezbytnosti včetně stanů.⁵⁵ Petr Žitavský píše, že král Václav II. údajně přicestoval na schůzku s římským králem u Saské Kamenice s velkou nádherou, jízdou i vozy.⁵⁶ Jízda s vozy na druhou stranu přinášela také problémy, které mohly cestování výrazně zpomalit a znepříjemnit. Když se roku 1172 vypravil saský vévoda Jindřich Lev do Palestiny, vozy se tak často porouchávaly a znesnadňovaly výpravě postup, že Jindřich nakonec musel rozhodnout o jejich ponechání na místě. Přestože část zásob naložili na tažná zvířata, přišli cestovatelé o velké množství mouky, masa, ryb a sudů vína.⁵⁷ Kratší cesty skutečně v méně početném doprovodu, nebo cesty, u nichž byly možné pravidelné zastávky v sídlech, však mohly probíhat bez nutnosti převážet zásoby a další vybavení. Pohodlnější cestování nabízela také lodní doprava doložená v domácím prostředí za vlády Václava II. Cestu po vodě do zbraslavského kláštera využíval sám panovnický dvůr.⁵⁸

V případě, kdy nebylo možné spolehnout se na zázemí pevného sídelního prostoru, nabývaly na významu stany, které jsou doloženy zejména v souvislosti s vojenskými taženími.⁵⁹ Nemuselo se jednat o jednoduché konstrukce sloužící k přechodnému ubytování. Vincencius popsal stan Fridricha Barbarossy, který císař dostal jako dar od anglického krále. Stan měl být „obrovský“ (*maximum*) a „velkolepé konstrukce“ (*opere mirabili*). O jeho rozloze sama o sobě vypovídá zmínka, že se zde konala mše a císař usazen na trůnu uprostřed stanu před množstvím shromážděných vložil diadém na hlavu Vladislava II.⁶⁰ Velikost, kterou mohly stany dosahovat, dosvědčuje rovněž zmínka Helmolda z Bosau, který při líčení výpravy proti Slovanům roku 1164 zaznamenal, že slovanští bojovníci vtrhli do stanu, ve kterém přebývalo množství ozbrojenců i koní.⁶¹ Větší rozlohu musel mít také stan arcijáhna Pelhřima, jenž měl před Milánem ve svém stanu opatrovat ženy a dívky unesené českými bojovníky.⁶² Kvůli hostině

55 O využívání vozů jako dopravních prostředků pro ty, kteří nemohli jezdit na koni, hovoří již *Utrpení sv. Václava (Crescente fide)*, s. 189; *Kristiánova legenda*, s. 97; na vozech cestovaly především ženy, což zachytil již Kosmas v popisu vyhnání svatojiřské abatyše knížetem Spytihněvem II., *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/15, s. 105.

56 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 58.

57 *Arnoldi Chronica Slavorum*, I/3, s. 15.

58 Také tělo Václava II. vezli při smutečním průvodu na Zbraslav právě po řece, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 46; srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 330.

59 Např. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/43, s. 149; *Letopis Vincencia*, s. 429–430, 436, 439, 442, 456, 460; *Letopis Jarlocha*, s. 474, *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, s. 312, 317, 328, 331.

60 „... in medio tentorio suo tribunali residens, ubi hec flebant diuina, quod ei rex Anglie miserat maximum et de opere mirabili“, *Letopis Vincencia*, s. 442.

61 „Accidit igitur, ut cuneus quidam Slavorum veniret ad tabernaculum quoddam, ubi multi erant armigeri et equi plures“, *Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum*, MGH SS rer. Germ. in usum Scholarum separatim editi XXXII, Post Iohannem M. Lappenberg recognovit Bernhardus Schmeidler, Hannoverae 1937, s. 197.

62 *Letopis Vincencia*, s. 439.

konané roku 1264 v blízkosti Prešpurku u příležitosti svatby Kunhuty Braniborské se synem uherského krále byla postavena řada nákladných stanů. Sám Přemysl Otakar II. ve stanu zbudovaném po vzoru kostela po svatbě neteře pasoval na rytíře některé přítomné šlechtice.⁶³ Reprezentační význam stanu je zřejmý také ze zprávy Gisleberta z Monsu, který u příležitosti návštěvy hraběte Balduina v Mohuči roku 1184 poznamenal, že hrabě měl krásnější stany než ostatní.⁶⁴ Některé stany byly natolik rozlehlé, že se převážely na několika vozech a stavěly pomocí zvláštní techniky. Nechyběla jim rovněž nákladná a důmyslná vnitřní výzdoba a členění.⁶⁵ Okázalý vzhled stanů i náročné stavební techniky dokresluje úryvek z německé Alexandreidy, která vznikla z podnětu krále Přemysla Otakara II.: „*Stavitel musel užít kladky, stan to byl strmý, z drahé látky, měl čtvero věží, [...] čtyři korouhvice [...], a co více, žádný stan, pokud vím, nesly-nul větším pohodlím. Tak seděl blízko země, na křesle velmi jemně koberci všude vyloženém, pán zvaný oním vzácným jménem.*“⁶⁶ Panovnický stan nebyl pouze přechodným příbytkem, ale mnohem více přenosnou „rezidencí“, která naplňovala stejné požadavky na funkčnost i znaky symbolické reprezentace jako kamenná sídla.

S otázkou prostoru uvnitř sídel, stanů ale i v případě, že panovník zasedal na otevřeném prostranství, souvisí rovněž problematika uspořádání osob. Představa o hierarchickém členění středověké společnosti vycházející z obrazu kosmologického řádu ovlivňovala organizaci každodenního sociálního prostoru. Místu, které jednotlivec zaujal mezi dalšími přítomnými, náležela významná symbolická hodnota.⁶⁷ Ne náhodou si Vincencius povšiml, že trůn Fridricha I. Barbarossy stál během oslav dobytí Milána uprostřed (*in medio*) jeho reprezentativního stanu, kde se shromáždili zástupci říšské aristokracie. Bez ohledu na to, kde se panovník nacházel, představovala jeho osoba středobod, kolem něhož se celý pro-

63 „... in quodam tentorio novo, ad modum ecclesiae praeparato“, *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, s. 320.

64 „Ibi dominus comes Hanoniensis plura ceteris et pulciora tentoria habuit“, *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 142.

65 Příklady uvádí J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 168–171.

66 *Moravo, Čechy radujte se!*, s. 95; podrobněji D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis*, s. 332–333.

67 Aron J. GUREVIČ, *Kategorie středověké kultury*, Praha 1978, s. 57–58; Marian FÜSSEL – Stefanie RÜTHER, *Einleitung*, in: *Raum und Konflikt: zur symbolischen Konstituierung gesellschaftlicher Ordnung in Mittelalter und Früher Neuzeit, Symbolische Kommunikation und gesellschaftliche Wertesysteme 5*, Christoph Dartmann – Marian Füssel – Stefanie Rütther (ed.), Münster 2004, s. 9nn.; Karl-Heinz SPIESS, *Rangdenken und Rangstreit im Mittelalter*, in: *Zeremoniell und Raum, Residenzenforschung 9*, Werner Paravicini (ed.), Sigmaringen 1997, s. 39–61, zde s. 44–45, 56–59; k vymezení sociálního prostoru srov. Martina LÖW, *Raumsoziologie*, Frankfurt am Main 2001, zejména s. 224nn., která jej definuje jako „eine relationale (An)Ordnung sozialer Güter und Menschen an Orten“.

stor organizoval. V mikrokosmu sociálního prostoru dvora se od místa, které zaujal panovník, odvíjela hierarchie dalších míst, jejichž obsazení vypovídalo o významu a důstojnosti jednotlivých osob. Charakteristickým průvodním jevem symbolického členění prostoru byly tzv. spory o přednost, které se neodehrávaly pouze o místa v blízkosti panovníka na mších, při slavnostních průvodech či u hodovní tabule, ale také např. o místo, na němž měli jet korouhevníci doprovázející své pány v sestavě císařského vojska při tažení do Itálie.⁶⁸ Neméně zajímavou zprávu týkající se symbolického uspořádání prostoru dvora na cestě zaznamenal počátkem 11. století merseburský biskup Dětmár. Kronikář věnoval ve svém díle pozornost hraběti, později biskupovi v Utrechtu, Ansfridovi z Löwen. Ansfrid byl v mládí oblíbencem Oty I., který jej učinil svým mečníkem a nařídil, aby si v průběhu tažení do Říma stavěl svůj stan každý den naproti stanu panovníka.⁶⁹ Dětmár výstižně popsal průvodní znaky dvorské kariéry, jimiž byla obliba u panovníka a zisk prestižního úřadu. Současně ale také zachytil další důležitý prvek, který vyjadřoval prestiž a vliv. Postavit si při vojenském tažení, ale také jakékoli jiné cestě, stan vedle stanu panovníka, bylo čitelným znakem významu dané osoby, obdobně jako sedět po jeho pravici při hostině, na mši nebo pobývat s ním v „soukromí“. Dětmárův příběh o Ansfridovi, stejně jako Vincenciův postřeh o umístění císařova trůnu znovu potvrzuje význam stanu jako přenosné „rezidence“. Spolu s dalšími příklady navíc naznačují, že se cestující dvůr zřejmě řídil stejnými či alespoň velmi podobnými pravidly jako při pobytu v rezidenčním sídle. V úvodu knihy zmiňovaný výrok Fridricha II., že se dvůr nachází všude tam, kde je panovník, tak nelze považovat pouze za nadsázku, ale odpovídající vyjádření dobové reality.

68 Přehledně s odkazy na další literaturu a prameny Robert NOVOTNÝ, *Spory o přednost ve středověku a na počátku raného novověku*, in: *Rituály smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku*, Martin Nodl – Martin Wihoda (edd.), Brno 2008, s. 185–202; J. ZELENKA, „*huius sedis a dextris sit imperatoris*“, s. 57–71.

69 *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*, IV/31, s. 169.

V.

DVORSKÁ RYTÍŘSKÁ KULTURA

1. Rytířství a dvorská literatura

Za *dvorskou kulturu* můžeme označit jakoukoliv kulturu typickou pro feudální dvory (panovnické, biskupské, šlechtické) bez ohledu na jejich geografickou polohu nebo zařazení v čase. Sousední „dvorská-rytířská kultura“ je naopak pojmenování konkrétního fenoménu, jehož užíváme pro označení světské kultury spjaté s dvorským prostředím, která se na evropském kontinentě rozvíjela od 12. století. Počátky spojujeme obvykle se západoevropskými oblastmi, zejména francouzským a anglofrancouzským prostředím. Výrazný vliv na rozmach dvorské-rytířské kultury měla především literární tvorba pěstovaná v nelatinské podobě, tedy v „národních“, nebo lépe domácích jazycích. Dvorská epika a lyrika čtenářům a posluchačům zprostředkovávala idealizované normy chování, které byly prezentované jako žádoucí v urozené společnosti. Ústřední postavu dvorské-rytířské kultury představoval rytíř, jenž nebyl pouze statečným bojovníkem a ctitelem křesťanských hodnot, ale ovládal rovněž dvorné způsoby (*curialitas, cortésie, hövescheit*). Ideální rytíř se vyznačoval štědrostí, vybraným odíváním, mlouvou, odpovídajícím chováním u tabule a celkově uhlazeným vystupováním. Musel se rovněž vyznat v hraní her, např. šachů, ale také v tanci či dokonce ve hře na hudební nástroje a skládání veršů. V neposlední řadě dokázal naplňovat také pravidla „dvorské lásky“ a chovat se uctivým, galantním způsobem vůči ženám. Všechny zmíněné čtenosti měl prokazovat nejen v rámci dvorského života, během slavností a zábavy, ale také při „dobrodružství“ (*aventure*), která se skládala zejména z účasti v bitvách a na turnajích.

Ačkoliv o dvorské-rytířské kultuře můžeme v domácích poměrech uvažovat až s nástupem 13. věku, zůstává otázkou, jaká byla kultura přemyslovského dvora v předcházejícím období. Již panovníci „doby knížecí“ pěstovali cíle kontakty s významnými říšskými rody, uzavírali s nimi dynastické vazby a byli rovněž častými hosty u císařského dvora. Zde se od 10. století setkávali s rozvinutou podobou ceremoniálu, vytříbeným chováním, doprovodnou zábavou i aktuální módou. Právě z prostředí císařského dvora mohli čerpat podněty pro utváření panovnické reprezentace a ideologie. Dvorská-rytířská kultura v západní Evropě 12. století současně nebyla zcela novým převratným jevem, ale navazovala na starší kulturní tradice, jež rozvíjela a zdokonalovala. Obdobné platí pro domácí prostředí.

Přestože je např. rytířský turnaj v českých zemích doložen teprve v první třetině 13. století, neznamená to, že by v domácím prostředí nebyly známé bojové hry již ve starším období. Rovněž podoba ideálu rytíře-dvořana zahrnovala starší představy o ideálním válečníkovi a Kristovu rytíři, které náležely již k tradici o svatém knížeti Václavovi. Již jsme viděli, že průběh oslav významných svátků se ve své základní podobě nelišil během celého přemyslovského věku. Dvorská-rytířská kultura v českých zemích 13. století tak byla výsledkem střetávání původních domácích zvyklostí a nových zahraničních trendů, které probíhalo od počátku přemyslovské vlády. Jeden z nových kulturních fenoménů, jenž v západoevropském prostředí výrazně ovlivnil vznik a rozšíření dvorské-rytířské kultury, představovala literatura v domácích jazycích.

Prvními skladbami tohoto druhu byly překlady a variace latinských děl s klasickými náměty, jako např. *Roman de Thèbes*, *Roman d'Eneas* či *Roman de Troie*, sepsané okolo poloviny 12. století v okruhu dvora anglického krále Jindřicha II. a jeho choti Eleonory Akvitánské. Skladby přinášely dvorskému publiku poznání antických, heroických „dějin“ i potvrzení platného politického uspořádání, sociálních a kulturních hodnot skrze jejich projekci do vzdálené minulosti. Zatímco tento žánr se díky návaznosti na antické předlohy řadí k tzv. „římské látce“ (*matière de Rome*), vzniká přibližně ve stejné době v prostředí anglického královského dvora rovněž tzv. „látka britská“ (*matière de Bretagne*). Jádrem této linie epické tvorby se staly náměty z mytologie, kde v centru pozornosti stála postava krále Artuše. Za dílo, jež představuje základ „britského“ literárního okruhu, je považován *Roman de Brut*, dokončený k roku 1155. Robert Wace zde čerpal mimo jiné z historiografické práce Geoffreya z Monmouthu *Historia Regum Britanniae*. Wace však vyprávění podal v literárním žánru eposu a děj obohatil o kulatý stůl a jméno králova meče, Excalibur. Jeho dílo má významný podíl na zpřístupnění Artušova příběhu širšímu publiku, neznalému latinského jazyka.¹

1 Typologii „římská látka“ a „britská látka“ užil již francouzský básník přelomu 12.–13. století Jean Bodel, který vedle obou zmíněných hovořil rovněž o „francouzské látce“ (*matière de France*), jejíž jádro tvoří soubor *chanson de geste* věnovaných postavám hrdinů karolinské doby, D. H. GREEN, *The Beginnings of Medieval Romance*, s. 138–139; 153–187; M. KEEN, *Chivalry*, s. 102–119; Laurence HARF-LANCNER, *Chrétien's Literary Background*, in: *Arthurian Studies XLIII: Companion to Chrétien de Troyes*, Norris J. Lacy – Joan Tasker Grimbert (edd.), Cambridge 2005, s. 30; k vývoji rytířského eposu dále srov. Roberta L. KRUEGER, *Introductin*, in: *The Cambridge Companion to Medieval Romance*, Roberta L. Krueger (ed.), Cambridge – New York 2000, s. 1–2; Matilda Tomaryn BRUCKNER, *The shape of romance in medieval France*, in: *IBIDEM*, s. 13–14; Christopher BASWELL, *Marvels of translation and crises of transition in the romances of Antiquity*, in: *IBIDEM*, s. 29–38; Simon GAUNT, *Romance and other genres*, in: *IBIDEM*, s. 45–59; Keith BUSBY, *Narrative genres*, in: *The Cambridge Companion to Medieval French Literature*, Simon Gaunt – Sarah Kay (edd.), Cambridge – New York 2008, s. 139–152;

Ačkoliv byly základy příběhu o králi Artušovi a jeho dvoru známy již z předcházející doby, dílo věnované plně artušovské látce vzešlo až z pera Chrétiena de Troyes. Ten psal nejprve na francouzském dvoře Marie ze Champagne, dcery Eleonory Akvitánské, a ke konci života pro hraběte Filipa Flanderského. Chrétienovy eposy vznikaly od sedmdesátých let 12. století až po rok 1191, kdy Filip Flanderský zemřel.² Dochovalo se pět jeho epických příběhů, ale jen tři z nich vlastnoručně dokončil. Vedle prvního díla *Erec a Enide* (*Érec et Énide*) se jednalo o *Cligès a Ivain, rytíř se lvem* (*Yvain, le Chevalier au Lion*). Epos *Lancelot, rytíř na káře* (*Lancelot, le Chevalier de la Charrette*) dopsal prý na Chrétienovo přání jistý Godefroy de Lagny. Poslední dílo vznikající již pro Filipa Flanderského – *Parzifal* (*Perceval, le Conte du Graal*) – zůstalo nedokončeno.³ Spolu s uvedenými tématy si získal celoevropskou oblibu také literární vztah Tristana a Isoldy, příběh starší, než Chrétienova první díla. Námět milostné touhy vedoucí k cizoložství, jako hlavní linie děje, ovlivnil patrně Chrétienův epos *Cligès* a především vyprávění o vztahu Lancelota a Artušovy choti, královny Guinevery. Autory fragmentárně dochovaných zpracování Tristana a Isoldy byli Thomas d'Angleterre, tvořící na anglickém královském dvoře Jindřicha II., a normanský básník Bérout.⁴

Rytířský epos nepředstavoval jediný literární žánr, kterým se bavilo publikum dvora. I ve druhé polovině 12. století zůstávaly ve značné oblibě starší žánry jako *chanson de geste*, jež oslavovaly činy hrdinů z merovejského a zejména karolinského období, a konečně i hagiografická tvorba.⁵ Od počátku 12. století se z jižní Francie šířil rovněž další typ tvorby – trubadúrská lyrika. Za jejího nejstaršího představitele je pokládán akvitánský vévoda Vilém IX.⁶ Skladby trubadúrů byly určené zejména k recitaci či zpěvu, není však vyloučeno ani předčítání, podobně jako v případě eposů.

Norris J. LACY, *The Arthurian Legend Before Chrétien de Troyes*, in: IBIDEM, s. 43–51. Dílo Geoffreya z Monmouthu vyšlo v českém překladu *Dějiny britských králů*, Praha 2010.

² Joseph J. DUGGAN, *The Romances of Chrétien de Troyes*, New Haven – London 2001, s. 6; L. HART-LANCNER, *Chrétien's Literary Background*, s. 26–42.

³ J. J. DUGGAN, *The Romances*, 8nn.

⁴ Chrétien v *Cligès* zmiňuje, že sám sepsal verzi příběhu o Tristanovi a Isoldě, která se však nedochovala, srov. J. J. DUGGAN, *The Romances*, s. 29; L. HART-LANCNER, *Chrétien's Literary Background*, s. 38–41; Joan Tasker GRIMBERT, *Cligès and the Chansons: A Slave to Love*, in: *Arthurian Studies XLIII: Companion to Chrétien de Troyes*, Norris J. Lacy – Joan Tasker Grimbert (edd.), Cambridge 2005, s. 120–136; Matylda Tomaryn BRUCKNER, *La Chevalier de la Charrette: That Obscure Object of Desire, Lancelot*, in: IBIDEM, s. 146–147.

⁵ S. GAUNT, *Romance and other genres*, s. 48nn.

⁶ Neznamená to však, že Vilém byl původcem žánru, jehož tradice je starší, Peter DRONKE, *The Medieval Lyric*, Cambridge 1996², s. 109; k tomu srov. Václav ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika a další studie ze staré české literatury*, Praha 1999² (1948¹), s. 19–20 (kriticky ke koncepci V. Černého srov. Jan LEHÁR, *Česká středověká lyrika*, Praha 1990); výraz *troubador* je možné překládat jako „ten, který komponuje, skládá“, tedy „skladatel“, *Troubadour Poems From the South of France*, William D. Padden – Frances Freeman Padden (edd.), Woodbridge 2007, s. 1.

Lyrika v jejich podání zahrnovala verše věnované Panně Marii, oslavám panovníků nebo válečnictví. Nejrozšířenější látkou se však stala milostná touha.⁷

Ve druhé polovině 12. století se dvorská literatura začala šířit za hranice frankofonních oblastí, předně do německých zemí. V sedmdesátých letech sepsal Heinrich von Veldeke ve středohornoněmecké verzi příběh o Aeneovi pod názvem *Eneide*. Jako předloha mu sloužil nikoliv Vergiliův text, ale francouzská adaptace díla *Roman d'Eneas*.⁸ V tomto případě se jednalo o antickou látku, která zůstala oblíbená i po příchodu artušovských příběhů. Přejímání díla Chrétiena de Troyes spadá do osmdesátých let 12. století. Za první artušovský epos sepsaný v německém jazyce je považován *Erec* Hartmana von Aue. Hartman vyšel z Chrétienova textu, ale celý děj výrazně rozšířil zejména o roli vypravěče vstupujícího do příběhu s komentáři i vlastními soudy.⁹ Podobným způsobem přistoupil rovněž k adaptaci Chrétienova díla *Ivain*, kterou sepsal kolem roku 1200.¹⁰ V rozmezí let 1205–1212 vzniklo asi nejslavnějšího dílo německé epiky, na motivy Chrétienova *Percevala – Parzival* od Wolframa von Eschenbach. Autor opět rozvinul Chrétienovu práci, zde v dobrodružstvích o putování za svatým grálem.¹¹ Vedle antických a artušovských námětů se německého zpracování dostalo také příběhu o Tristanovi. V návaznosti na Béroulovo dílo je v sedmdesátých letech sepsal Eilhart z Obergu, zřejmě pro

7 *Troubadour Poems From the South of France*, s. 4nn.; P. DRONKE, *The Medieval Lyric*, s. 109nn. Náměty těchto druhů literárních děl dále ovlivňovaly motivy rozvíjené v epické tvorbě a o vzájemné „interakci“ žánrů nejlépe vypovídá jejich společná kompilace v kodexech, S. GAUNT, *Romance and other genres*, s. 49.

8 Kurt RUH, *Höfische Epik des deutschen Mittelalters I.*, Berlin 1967, s. 67–84. Přestože na eposu začal pracovat zřejmě již na počátku 70. let 12. století pro hraběnkou z Cléve, kvůli krádeži rukopisu mohl dílo dokončit až v polovině následující dekády za podpory Ludvíka III. Durynského (bratr lantkraběte Heřmana). Zmínka o hrabství Cléve zároveň naznačuje cestu literárních námětů z Francie přes hraniční oblasti na dolní Rýně. Dílu Heinricha von Veldeka předcházela rovněž německá zpracování eposu o Alexandrovi od Pfaffen Lamperta a *Rolandslied*, jež zpracoval Pfaffen Konrad na motivy známé *Chanson de Roland*, J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 120, 125–126; Ann Marie RASMUSSEN, *Medieval German romance*, in: *The Cambridge Companion to Medieval Romance*, Roberta L. Krueger (ed.), Cambridge – New York 2000, s. 184–185.

9 Např. Chrétienův text tvoří 6900 veršů, kdežto Aue roze-psal látku až asi k 10 400 veršům, Volker MERTENS, *Der deutschen Artusroman*, Stuttgart 2007, s. 53. Pro německé autory bylo typické, že díla rozvíjeli a základní děj obohacovali novými příběhy. Výraznou roli v jejich vyprávění hrály rovněž popisné pasáže líčící turnaje, hostiny, oblečení, gesta, povahové rysy postav atd.

10 K. RUH, *Höfische Epik des deutschen Mittelalters I.*, s. 137–158; V. MERTENS, *Der deutschen Artusroman*, s. 63–87; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 127; A. M. RASMUSSEN, *Medieval German romance*, s. 187–189.

11 WOLFRAM VON ESCHENBACH, *Parzival*, Jindřich Pokorný (překlad), Praha 2000, kde i starší edice a literatura; k rozboru díla rovněž Kurt RUH, *Höfische Epik des deutschen Mittelalters II.*, Berlin 1980, s. 55–139; dále srov. J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 122, 127–128; A. M. RASMUSSEN, *Medieval German romance*, s. 190–192.

dvůr saského vévody Jindřicha Lva. Z Eilhartova textu se dochovaly pouze fragmenty, ačkoliv je zřejmě užívali pozdější autoři Urlich von Türrheim (1235) nebo v Čechách působící Heinrich z Freibergu (po 1290). Nejslavnější zpracování tristanovské látky vůbec – *Tristan und Isolde* – pochází z pera Gottfrieda ze Štrasburku, jenž vyšel z Thomasovy předlohy v prvním desetiletí 13. století.¹² Ve stejné době docházelo k dalším recepcím artušovských příběhů a také souhrnným zpracováním. K vrcholné verzi artušovské látky patří tzv. Vulgáta, která obsahuje epy *Historie sv. Grálu*, *Merlin*, *Lancelot*, *Hledání sv. Grálu* a *Artušova smrt*. Vznikla (asi) za redakce více autorů, někdy mezi první a třetí dekadou 13. století.¹³

V sedmdesátých letech 12. století se do německých oblastí šířila rovněž lyrika navazující na tvorbu trubadúrů. Vzory z jihofrancouzských oblastí našly u německých básníků uplatnění zejména na poli milostné lyriky. Mezi prvními, kteří prostředkovali jihofrancouzské vlivy, byl básník ze dvora Fridricha I. Barbarossy Friedrich von Hausen, jenž působil také jako diplomat a panovníka provázel na cestách.¹⁴ Minnesang v rámci lyrické tvorby vycházel z oslavy milované, nedostižné dámy. Stavěl do popředí podřízenost rytíře/básníka, který za svou oddanou službu mohl doufat v její přízeň. Láska se nesla v platonické rovině, aniž by zanechala pochybnosti o ctnostech vyvolené. Nejpozději od počátku 13. století se ale v dílech básníků (Wolfram von Eschenbach, Walther von der Vogelweide, Nithard či později Tannhäuser) objevil rovněž čitelný erotický až sexuální podtext skrývající se za oddanou službou a obdivem k dámě.¹⁵

12 K. RUH, *Höfische Epik des deutschen Mittelalters II.*, s. 203–261; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 122, 127–128; A. M. RASMUSSEN, *Medieval German romance*, s. 192–194. Artušovské příběhy se neomezovaly pouze na písemná zpracování, ale docházelo rovněž k jejich obrazovému ztvárnění, např. *Ivain* od Hartmana von Aue se stal předlohou cyklu fresek dochovaných v durynském městě Smaldkalden (asi 1230–1250) i na jihotyrolském hradě Rodenegg (druhá až čtvrtá dekáda 13. století), *IBIDEM*, s. 189–190.

13 *The Vulgate Version of the Arturian Romances*, Heinrich Oskar Sommer (ed.), Washington 1908–1916. O autorství panují dohady, mezi nimi se předpokládá např. klerik Walter Map (†asi 1209).

14 Za znalce trubadúrské lyriky jsou však považováni také jeho mladší následovník Heinrich von Morungen či nejslavnější poeta německého prostředí této doby Walther von der Vogelweide. K vlivu Friedricha von Hausen na rozvoj německé lyriky srov. Peter NUSSER, *Deutsche Literatur im Mittelalter. Lebensformen, Wertvorstellungen und literarische Entwicklungen*, Stuttgart 1992, s. 191, 253–255; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, zejména s. 129–131, 647–648, 651; dále srov. Hans-Jürgen RIECKENBERG, *Leben und Stand des Minnesängers Friedrich von Hausen*, AfK 43, 1961, s. 163–176; FRIEDRICH VON HAUSEN, *Lieder*, Stuttgart 1984; k dílu Waltera von der Vogelweide zejména WALTER VON DER VOGELWEIDE, *Sprüche und Lieder*, Helmut Protze (ed.), Leipzig 1983; *IDEM, Gedichte, Mittelhochdeutsche Text und Übertragung*, Petr Wapenski (ed.), Frankfurt am Main 2006.

15 Přestože má minnesang rovněž starší kořeny v domácí lyrické tvorbě, v 70. letech byly zatačeny vlivem jihofrancouzské lyriky, P. NUSSER, *Deutsche Literatur im Mittelalter*, s. 241nn.; P. DRONKE, *The Medieval Lyric*, s. 112–118, 131nn.; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 129–133; Günter SCHWEIKLE, *Minnesang*, Stuttgart 1995².

Vznik dvorské literatury ve Francii a její další šíření by nebyl možný bez donátorů, kteří sepsání jednotlivých děl zadávali a financovali. Počátky epické tvorby jsou spojeny s anglickým dvorem i spřízněnými dvory akvitánských vévodů, vévodů ze Champagne či flanderských hrabat. V říši se vedle císařského dvora zapojila do literárního mecenátu již na konci 12. století také zdejší nobilita. Významnou úlohu sehrálo dvorské prostředí durynských lantkrabat, literární tvorba však nacházela podporu rovněž na brunšvickém dvoře Jindřicha Lva či u Babenberků ve Vídni.¹⁶ Literární díla se na dvorech předčítala nebo vyprávěla, ať již širšímu publiku či v užším kruhu posluchačů.¹⁷ Jakým způsobem mohlo vypadat šíření povědomí o literární skladbě, popsal autor díla *Floire et Blancheflor* okolo roku 1150. Jednoho dne prý dlel se dvěma urozenými dámami v ložnici, kde také vyslechl náplň svého budoucího spisu od jedné z žen. Sama paní však příběh slyšela od jistého klerika, který jej zase přečetl v knize.¹⁸ Spolu s příběhy literárních hrdinů se tímto způsobem šířilo povědomí o ideálech, způsobech chování v různých situacích, které příběhy obsahovaly.¹⁹ V námětech na sebe autoři navazovali, rozváděli je a měnili v závislosti na prostředí, kde práce vznikla. Obdobným způsobem probíhala i tvorba na přemyslovském dvoře.

Za nejstarší epos s vazbou k našim panovníkům je považováno dílo o *Vilému Oranžském*, jež sepsal Ulrich von Türlin asi v polovině šedesátých let 13. století. Nevíme, zda vzniklo přímo na pražském dvoře, nebo je autor králi pouze věnoval: „*Meister Vlrich von dem Turlin hat mih gemachet dem edeln mih von Beheim.*“ Z jazykového hlediska nese text stopy rakousko-bavorského dialektu.²⁰ Z obsahového se pak jedná o látku původních *chansons de geste*, přičemž autor navázal na nedokončené dílo Wolframa von Eschenbach *Wilehalm*, v níž vytvořil předhistorii k jeho textu. Vypráví o bojích provensálského markraběte Viléma s Araby. Epos nemá ustálené jméno, známý je jako *Wilehalm* nebo *Arabel* podle hlavní ženské hrdinky.²¹ Vedle hlavního příběhu prezentuje dvorský život a dvorné chování k že-

16 Srov. J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 122–123.

17 Sylvia HUOT, *The manuscript context of medieval romance*, in: *The Cambridge Companion to Medieval Romance*, Roberta L. Krueger (ed.), Cambridge – New York 2000, s. 73–75; S. GAUNT, *Romance and other genres*, s. 47, 51.

18 S. HUOT, *The manuscript context*, s. 73; S. GAUNT, *Romance and other genres*, s. 51.

19 W. HAUG, *Gibt es einen Zusammenhang zwischen dem klerikalen Konzept der Curialitas und dem höfischen Weltenwurf des vulgärsprachlichen Romans?*, in: *Courtly Literature and Clerical Culture*, Christoph Huber – Henrike Lähnemann (edd.), Tübingen 2002, s. 73.

20 H. J. BEHR, *Die Literatur*, s. 138; *Moravo, Čechy radujte se!*, s. 73; k tématu srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curie regis*, s. 285–290.

21 H. J. BEHR, *Die Literatur*, s. 127; *Moravo, Čechy radujte se!*, s. 71–73; ULRICH VON DEM TÜRILIN, *Wilehalm. Ein Rittergedicht aus zweiten Hälfte des dreizehnten Jahrhunderts*, Prag 1893 (Reprinz 1968); „*Arabel*“–*Studien I–VI*, Werner Schröder (ed.), Stuttgart 1982–1983; Josef Krása, *Rukopisy Václava IV.*, Praha 1971.

nám v kontextu dvorské lásky. Přemysl Otakar II. je zde vykreslen jako vládce čtyř zemí (snad Čechy /a Morava/, Rakousy, Štýrsko, nebo konečně i Korutany/?/), což odpovídá vzniku v šedesátých letech 13. století.²²

Od počátku sedmdesátých let působil na pražském dvoře epik Ulrich von Etzenbach. První dílo tohoto autora – *Alexandreida* – odkazuje na starověkou tematiku a oslavuje Přemysla Otakara II. jako válečníka. Prezентuje jeho moc a vojenské schopnosti, přestože zde není ani jednou doslova zmíněn.²³ Jeho přítomnost zaznamenáváme nepřímou v pasáži, kde autor např. popisuje, že se na látkách stanů objevují stříbrolívi nebo v narážkách na královu pečeť.²⁴ V tématu o Alexandrovi Makedonském vyšel Ulrich z díla Gaultera Castillionského (Gautier de Chatillon kolem 1135–1200).²⁵ Epos však dokončil až kolem roku 1290, již za vlády Václava II. Pro něho sepsal v první polovině devadesátých let 13. století také epos s rysy legendy *Wilhelm von Wenden*.²⁶ Coby ideálního vládce a rytíře oslavuje Václava II. Jako hlavní ženská postava vystupuje panovnickova choť, první manželka krále, Guta Habsburská.²⁷ Věnování zmíněným vladařům podtrhuje závěr eposu, básníková modlitba za královský pár.²⁸ O prostředí královského dvora se zmiňuje rovněž skladba neznámého autora *Křížová výprava lantkraběte Ludvíka Zbožného Durynského*. Čeští panovníci jsou uváděni coby příbuzní hlavního hrdiny, předně se jedná o krále Václava II.²⁹

Epická tvorba stejného typu našla prostor pro vznik také mimo panovnický dvůr. Díla, jež se užívala k zábavě či mohla sloužit přímo k výchově, vznikala již s koncem 13. století také ve šlechtickém prostředí. Jedná se např. o *Dodatek k Alexandreidě* od Ulricha von Etzenbach, který věnoval autor Boreši II. z Rýzmburka. Skladba vznikla někdy v devadesátých letech 13. století.³⁰ Další verze dílka s námětem alexanderovské látky, tzv. verze C *Alexandreidy*, pochází asi z roku 1305 ze dvora pánů z Hradce. Jejím autorem je jistý Friederik, který částečně upravil verzi Ulricha von Etzenbach. Právě toto téma se stalo hojně rozšířené na našem území.

22 H. J. BEHR, *Die Literatur*, s. 125–143.

23 IBIDEM, s. 143–175; *Moravo, Čechy radujte se!*, s. 77–79.

24 ULRICH VON ETZENBACH, *Alexander*, v. 3366, 4384 a 5600–5608.

25 K tomu srov. IBIDEM, v. 27 507–27 642.

26 ULRICH VON ETZENBACH, *Wilhelm von Wenden*; H. J. BEHR, *Die Literatur*, s. 175.

27 K oslavě Guty ULRICH VON ETZENBACH, *Wilhelm von Wenden*, v. 4639–4684.

28 IBIDEM, v. 8294–8358; srov. H. J. BEHR, *Die Literatur*, s. 175–212; k tématu např. Rainer KOHLMAYER, *Ulrich von Etzenbach „Wilhelm von Wenden“*. *Studien zu Tektonik und Thematik eine politische Legende aus der nachklassischen Zeit des Mittelalters*, Meisenheim 1974.

29 *Die Kreuzfahrt des Landgrafen Ludwigs des Frommen von Thüringen*, in: MGH Deutsche Chroniken IV/2, Hans Neumann (ed.), Berlin 1923; podrobně *Moravo, Čechy radujte se!*, s. 123–127.

30 Podle některých názorů se nemusí přímo jednat o dílo Ulricha von Etzenbach, k tomu srov. *Moravo, Čechy radujte se!*, s. 139.

Nejstarší známý rukopis datujeme k roku 1322. Na stejném dvoře se našel navíc nejstarší zlomek staročeské *Alexandreidy*.³¹ Tento anonymní, staročesky psaný text vznikl asi na přelomu 13.–14. století, přičemž se nejedná o pouhý překlad německých verzí. V díle se objevují nová fakta, která starší předlohy nemají. Alexandr tady obdobně jako chlapecký Václav II. zůstává sirotkem, poté co zrada zapříčinila smrt jeho otce Filipa.³² Podobnost s osudem Václava II. ukazují pasáže, které vypráví, že Alexandr byl vzdálen od matky, což je zřejmá narážka na Václavovo odvezení do Branibor. V eposu je držena hrdinova matka na hradě se svědkem (inspiratione Závišem z Falkenštejna) a země podléhá plenění, čehož se účastnili i Alexandrovi lidé.³³ Díky staročeskému jazyku a rovněž prvkům připomínajícím události osmdesátých let v Čechách je možné předpokládat, že v této době literatura získala (první?) jazykově domácí hrdinský epos.³⁴ Z uvedených nálezů *Alexandreidy* je zřejmé, že mezi mecenáše dvorské rytířské literatury patřila v závěru přemyslovské epochy i domácí šlechta. Vedle pánů z Hradce víme o Lichtenburcích, u nichž působil Heinrich z Freibergu, původem patrně z Litoměřic. Pro Rajmunda z Lichtenburka složil v osmdesátých letech 13. století epos o *Tristanovi*.³⁵ Vedle Lichtenburka podporoval rytířskou literaturu rovněž Jan z Michalovic, jenž se stal rovněž Freiberkovým mecenášem. Básník mu věnoval epickou skladbu o rytířské cestě a turnajovém klání, které Michalovic podnikl v Paříži. Zajímavé je, že autor textem oslavil ještě žijícího hrdinu.³⁶

31 IBIDEM, s. 136 a srov. níže.

32 *Staročeská Alexandreida*, Václava Vážný (uspoř.), Praha 1949, v. 122–125.

33 *Antika a česká literatura*, s. 57.

34 Česká milostná lyrika, do které pronikly motivy jihofrancouzské poezie a německých minnesängřů se výrazně projevila ve druhé polovině 14. století, srov. výběrově Jan VILÍKOVSKÝ, *Staročeská lyrika*, Praha 1940; *Minnesang. Středověký rytířský zpěv 12.–15. století*, J. Vanický (ed.), Praha 1958; V. ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, passim; J. LEHÁR, *Česká středověká lyrika*, passim; obdobně tomu bylo ve stejné době se staročeskou veršovanou rytířskou epikou. Vedle již jmenované staročeské *Alexandreidy* se zařadila do druhé poloviny 14. století díla vycházející z německých předloh – *Vévoda Arnošt*, *Tristram a Izalda* či *Tandariáš a Floribela*. Ve staročeské epice se vedle toho znovu objevila antická témata, jako např. *Pověst o Alexandrovi* nebo *Kronika trojanská*. Obě posledně zmíněná díla jsou ale již prozaická vyprávění. Jako nový prvek vstoupily do dvorské epiky také genealogické a heraldické motivy, často vycházející z pověstí a bájí. Sem patří např. i vyprávění o pramatce Lucemburků, víle Meluzině, Martin NEJEDLÝ, *Středověký mýtus o meluzině a rodová pověst Lucemburků*, Praha 2007; s rytířskou tematikou jsou spojené rovněž erbovní pověsti *Bruncvík* a *Štilfríd*. Ideál rytířství najdeme v *Nové radě* připisované Smilu Flaškovi z Pardubic a hlavně pak v *Radě otce synovi*, kde hlavní obsah tvoří rady starého rytíře, který zdůrazňuje synovi rytířské zásady pro život, k tomu např. W. IWAŃCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, s. 138–139.

35 HEINRICH VON FREIBERG, *Tristan*, in: Heinrich von Freiberg (Dichtungen). Mit Einleitungen über Stil, Sprache, Metrik, Quellen und die Persönlichkeit des Dichters, Alois Bernt (ed.), Hildesheim – New York 1978, s. 1–213 (II. Teil, Texte).

36 HEINRICH VON FREIBERG, *Rytířská jízda Jana z Michalovic*, passim, také srov. Hans Joachim BEHR, *Artusidentität und ritterliche Selbstdarstellung in der 'Ritterfahrt' Johanns von*

Dříve než s epickým žánrem se však na přemyslovském panovnickém dvoře setkáváme s lyrikou. Doložená díla vznikala opět hlavně jako oslava vládce, donátora, ať už pro jeho politické nebo vojenské úspěchy, štědrost, či nesla milostný námět. Jindy básníci popisovali také vlastní životní situaci, zcela závislou na vůli mecenáše.³⁷ Na dvoře Václava I. složil právě takové verše Reimar von Zweter:

*Král, země - dobré obojí.
Jen jedno mě mrzí: mé verše obstojí,
až když je schválí král. Pak teprv zem též zatleská
Co platen jest mi král? S ním vyhrají jen stěží,
kdyžtě jsem bez dámy a bez jezdců a věží,
když nemám sedláka, a natož koníka!*³⁸

Z textu vidíme, že básník upomíná právě na nutnou štědrost panovníka, neboť literáti cestovali po různých dvorech, kde hostovali a dílka sami předváděli publiku. Nejstarší známý básník pražského dvora, zmiňovaný Reimar von Zweter, působil ve „službě“ u Václava I. přibližně v letech 1237–1241.³⁹ Podle jedné ze svých básní pocházel patrně z Porýní, nějaký čas žil v rakouských zemích a v polovině třicátých let na dvoře císaře Fridricha II. (1211–1250). Z jeho tvorby se dochovalo přes 330 básní s tematikou náboženskou, moralizující a politickou. Českého krále zmiňuje přímo ve dvou básních, ale předpokládáme, že pražskému dvoru patří z Reimarovy tvorby sedm skladeb.⁴⁰ První z básní, kde vzpomíná krále Václava, upozorňuje na dvorné chování a podporu umění, přičemž žádá i o přízeň:

*Král, který touží vládnout všem
potřebným jeho pomoci, stal se teď i mým vladařem:
jak by mě mohl postrádat, rozdával tak tuze rád!*

Michelsberg', in: Deutsche Literatur des Mittelalters in Böhmen und über Böhmen, Dominique Flieger - Václav Bok (edd.), Wien 2001, s. 65–80.

³⁷ K životu středověkého básníka např. WOLFRAM VON ESCHENBACH, *Parzival*, s. 421–422, doslov; Martin NEJEDLÝ, *Fortuny kolo vrtkavé*, Praha 2003, s. 231–340.

³⁸ „Von Rine sô bin ich geborn, in Österriche erwahse, Beheim hân ich mir erkorn mêre durch den hêrren, dan durch daz lant: doch beide sint si guot. Der hêrre ist guot, sîn lant ist sam: wan deich mich einer dinge sêre bî in beiden scham, daz mich nieman wirdet, êz ensî ob erz al eine tuto. Waere ich bî Gote im vrône himelrîche unt heten mich ein missewende: ich hân den kûnec al eine noch unt weder ritter noch daz roch: mich stiuret niht sîn alte noch sîn vende“, *Die Gedichte Reimar von Zweter*, Gustav Roethe (ed.), Göttingen 1887, č. 150; překlad podle Moravo Čechy radujte se!, s. 36.

³⁹ *Die Gedichte Reimar von Zweter*, s. 49nn.; Edgar BOJOUR, *Reimar von Zweter als politischer Dichter. Ein Beitrag zur Chronologie seiner politischen Sprüche*, Bern 1922, Reprint Lichtenstein 1972.

⁴⁰ Také Moravo, Čechy, radujte se!, s. 23–25.

*Zvlášť cení chválu, cení um,
častován sladkou přízní ctných paní, patří ke kupcům,
jež láká leda to, co smí si pouze ryzí srdce přát,
jen žízeň po počtách vždy těžko tiší,
třicet poet knížecích má cenu nižší
než pocta, které on si žádá.
Nesluší slunce lépe ránu
než nám i nebeskému Pánu
český král, jeho vzácná koruna i vláda.⁴¹*

Z dalších básníků známe na pražském dvoře Meistera Sigehera. Jeho působnost je kladena do období mezi padesátými až sedmdesátými lety 13. století. Z tvorby se zachovalo osmnáct básní a píseň o Panně Marii. Čtyři z autorových textů se zjevně dotýkají českých panovníků. Václava I. přirovnává k Fruotovi, Artušovi a Šalamounovi, krále Přemysla Otakara II. k Alexandrovi Velikému.⁴² Výrazné proslulosti doznal na pražském dvoře Friedrich von Sonnenburg, jenž tvořil v polovině 13. století. Z jeho tvorby zůstalo více jak sedmdesát básní s náboženskými a politickými náměty. K českému prostředí se vztahují dva texty (č. 52 a 53). Přemysla Otakara II. přímo oslavuje báseň č. 52, kde pojednává o tažení krále proti Uhrům roku 1271, což ukazuje, že poeta panovníka na tažení provázel.⁴³

*Kde sedm týdnů český král
s královskou slávou bojoval,
kde dobře dvacet pevností
vzal – v zemi uherské – já s ním byl všady.
Přes Dunaj most vzdor Uhrům postavil,*

41 „Ein künic, der aller der wil sin,
die siner helfe geruochent,
derst ouch underwilen min:
wie möht er min vermissen,
penne er umb unt umbe wil gewern!
Er giltet lop, er giltete kunst,
da mit er hat verdienet diner herze kan gegern:
Wan daz in dürast nach eren also sere,
der in guzze drtic vürsten ere
noch mer wolt in nach eren dursten.
die sunne zimt nit ba zdem tage
danne der edele cronetrage
uz Beheimlant Gote unt uns zeinem vürsten“,

Die Gedichte Reimar von Zweter, č. 149, s. 485–486; překlad básně č. 149 podle Moravo, Čechy, radujte se!, s. 35.

42 Moravo, Čechy, radujte se!, s. 25, 37 a 39.

43 IBIDEM, s. 27.

ten dlouhý tisíc loktů byl,
 řek osm potom přemostí –
 a Přespurk dobude pak útokem bez vady.
 Altenburg zřel jsem obléhat
 ze všech stran, na vodě a na souši,
 Miesenberg nemoha vzdorovat
 – věže i valy mu rozmetal – se sotva bránit pokouší;
 a Huny od té chvíle
 – bylo jich třicet tisíc snad
 on začal do Rábnice hnát
 (jich mnoho utonulo) daleko na tři míle.⁴⁴

O přemyslovských vládcih najdeme zmínky i u autorů, kteří na pražský dvůr přímo nezavítali. Jedná se např. o Tannhäusera (psal v letech 1245–1265), který píše o českém králi v lejchu č. VI., nebo o potulného básníka Kelina. Pražský dvůr oslavuje také básník Meissner, jehož skladba je kladena do let 1274–1276.⁴⁵ Politicky motivovaná lyrika v této době, zejména pak od smrti krále Přemysla Otakara II., pozvolna ustupovala. Za vlády Václava II. lze o její přednesu uvažovat při korunovaci roku 1297, kdy zpívání básní naznačuje *Kronika Otakara Štýrského* a *Zbraslavská kronika*. Na pražském dvoře se však již silně rozvíjely milostné písně – minnesang, které zastínily i doposud také oblíbenou reflexivní lyriku s učenými prvky. Minnesang vytvořil ve středověku vůbec nejrozšířenější formu písňové/

- 44 „Ich was do siben mochen reit
 mit Richter küniges werdicheit
 der künic von Behein da gewan
 wol zweinzic guoter veste in Ungerlande.
 Über Tuonow tusent ellen lan cer brückete
 ane der Unger danc,
 über aht wazzer brückete er dan
 und gewan Bresburc ze sturme an alle schande
 Antwerken altenburc ich sach
 uf wazzer unde uf lande mit gewalte
 die richen Miesenburc er brach,
 ze hüge dem sinen hohen namen bürge und
 türne er valte.
 Dar nach der unverzagte
 wol drier starker raste lanc
 hin in die Rebenzen (do ertanc
 der Hiunen gar unmazen vil)
 wol drizzic tusent jagte“,

Die Sprüche Friedrichs von Sonnenburg, Achim Messer (ed.), Tübingen 1979, č. 52, s. 36–37; překlad podle Moravo, *Čechy, radujte se!*, s. 43.

45 Podrobněji srov. Moravo, *Čechy, radujte se!*, s. 29; *Der Dichter Tannhäuser. Leben-Gedichte-Sage*, Johannes Seibert (ed.), Halle 1934; *Politische Lyrik des deutschen Mittelalters. Texte I*, Ulrich Müller (ed.), Göttingen 1972.

básnické tvorby, tzv. *Minnelied*, *Werblied*. Vzhledem k propracování látky odlišujeme v minnesangu písně, kde vystupuje vedle rytíře a jeho paní také posel, který nosí vzkazy mezi zamilovanými – *Botenlied*. Dále pak milostný žalozpěv – *Minneklage*, chválu lásky – *Minne-Preislied*, a také naučnou píseň o pravidlech dvorské lásky a úvahu o lásce – *Minnelehre*, *Minnespruch*. Poslední jmenovaný se blíží dialogu, neboť se střídají strofy přednášené rytířem a paní. Do celkového výčtu patří ještě oblíbený typ písní – svítáničko neboli *Tagelied* (*alb*).⁴⁶

Předním nositelem tvorby minnesangu se ve druhé polovině 13. století stal Heinrich von Meissen, zvaný *Frauenlob*, jehož nejslavnějším dílem zůstal lejch o Panně Marii. Lejch jako básnická skladba představovala nejkomplikovanější mnohoslovný útvar duchovní i dvorské lyriky:

*Aj, sedí krásná paní
královna požehnaná
– tak pohlédl jsem na ni,
těhotná – přesto panna.
Ač viděl jsem ji samu,
má dítě ve svém lůně,
dvanácte drahokamů
spatřil jsem na koruně.
[...]
„Já dám se poznat, lze mne znát,
jsem pevnost krále, mračný hrad.
Mé věže strmí beze změny,
mé stěny
vylíčeny
motivem lilií, jež voní
a všechny se mi k trůnu kloní.
Kvítí mých cest je vonné.
Vzýváš-li mne,
balsám jak lék tě prolne.
Odívá mě jen slunce svít
a bez toho šatu nemohu již být.“⁴⁷*

⁴⁶ Přehled typů písní *Moravo, Čechy, radujte se!*, s. 163; podrobněji G. SCHWEIKLE, *Minnesang*, s. 116–155.

⁴⁷ Ukázka z HEINRICH VON MEISSEN, *Lejch o Panně Marii*, překlad podle *Moravo, Čechy, radujte se!*, s. 201–203.

Podle některých názorů jej vytvořil na přímý podnět Václava II.⁴⁸ Konkrétní doklad jeho pobytu na pražském dvoře ale nemáme. Na základě jiné autorovy básně lze soudit, že byl při oslavě vítězství krále Václava II. v Opoli roku 1292, kde mladý panovník získal rytířský pás. Frauenlob pocházel patrně z Míšně, přičemž během života navštívil četné dvory. Doložen je u římského krále Rudolfa I. Habsburského, a to zřejmě v době bitvy na Moravském poli.⁴⁹ Opakovaně zavítal na dvůr korutanských vévodů. Z rakouského města Thauer se dochoval účetní zápis (12. září 1299), podle kterého získal z podnětu Jindřicha Korutanského sumu ke koupi koně.⁵⁰ Poeta zemřel roku 1318 na dvoře mohučského arcibiskupa Petra z Aspeltu. Ve zdejší katedrále je rovněž pochován. Pro krále Václava II. pak přímo tvořil Heinrich Klausner, z jehož díla ale známe jen *Legendu o Panně Marii* (kol 1290). Vedle věnování králi obsahuje text v prologu kritiku druhých, jež nazývá malými mistry. Názory na to, proti komu se Klausner obracel, se různí. V literatuře se uvažuje, zda nevedl spor právě s Frauenlobem.⁵¹

Poslední z modliteb již lkal,
již umdléval, již umlkal.
Vtom spatří Jasnou Paní,
v úžasu hledí na ni,
na oltář, jeden plamen
háv,
samý drahý kámen.⁵²

Vrchol rozkvětu básní na přemyslovském dvoře představují milostné písně, které jsou připisovány králi Václavu II. Jedná se o jedinou písemnou památku, kterou vytvořil některý z přemyslovských panovníků. Přestože se jedná o módní tematiku minnesangu, která je spojená s rytířským ideálem, předchází tak tvorba Václava II. literární ambice jeho vnuka, císaře Karla IV. Písně jsou obsaženy ve třech rukopisech – Výmarském, v Möserských fragmentech a Manesském písňovém kodexu. Autorem všech tří písní byla jedna osoba – (Václav II.) a je pravděpodobné, že jejich vznik výrazně ovlivnila tvorba Frauenloba. Ve verších prvních dvou písní krále

48 Podrobněji *Moravo, Čechy, radujte se!*, s. 166; srov. též Christoph MÄRZ, *Frauenlobs Marienleich. Untersuchungen zur spätmittelalterlichen Monodie*, Erlangen 1987.

49 *Moravo, Čechy, radujte se!*, s. 177.

50 Ludwig SCHONACH, *Die fahrende Sänger und Spielleute Tirols 1250–1360*, *Forschungen und Mitteilungen zur Geschichte Tirols und Voralbergs* 8, 1911, s. 1–8 a 119–126, zde s. 4–7; podrobněji D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curie regis*, s. 175.

51 *Moravo, Čechy, radujte se!*, s. 174–175.

52 HEINRICH VON CLUZENERE, *Legenda o Panně Marii*, podle *Moravo, Čechy, radujte se!*, s. 199.

Václava II. zachytíme rozpor mezi láskou duševní a tělesnou k vyvolené dámě, přičemž nakonec zvítězí ctnost a platonické objetí.⁵³

PÍSEŇ I.

*Mé nitro tají příběh – znám pravou vznešenost,
láska ji za mnou posílá;
tak šťastný jsem, že vzdychám sladkým vědomím,
že právě ji mám rád, že ona je můj skvost.
Nikomu není nemilá,
je krásná jemná žena – vždy pyšnit se jí smím,
blížeji nelze jíti, nač tedy mámení,
veliká radost sebou nese trápení
a na tom se nic nezmění,
má láska je mé vězení.*

*Mne opanovala ta sladká skutečnost,
mé srdce tluče blažené,
je ráj mých očí, touha, nevyřlovná slast,
očima do srdce mi vešla jako host,
a tak jí sloužím, vznešené,
však předlouho již musím verš za veršem klást,
mé srdce i mé smysly slouží mé výsosti,
jí – počátku i zdroji mé čiré radosti:
a díky této milosti
jsem šťasten – na tom nedosti.⁵⁴*

(první dvě strofy)

Obdobný námět má také *Píseň II.*, která upozorňuje na nenaplněnost lásky a zajetí citů:

*A za polibkem spěchá sladké objetí,
to léno lásky, darů dar!
kdo upíše se růžím,
roznemůže se láskou,
bude její obětí,
vždyť polibek je vážný svár.*

⁵³ Moravo, *Čechy radujte se!*, s. 21–33 a 163–183.

⁵⁴ VÁCLAV II., *Píseň I.*, v. 1–20, in: Moravo, *Čechy, radujte se!*, s. 185, překlad S. Stavovské.

Hej paní, co ti dlužím,
má drahá, svět mne těší,
o lásce zpívám si tak rád,
tu píseň odpustíš mi snad,
Hnat oře kvůli jiné? Chci být tvůj sluha pěší.⁵⁵

(druhá strofa)

Třetí báseň českého krále nese námět svítáníčka. Rytíř se při rozbřesku loučí v komnatě se svou milovanou, přičemž je zvýrazněn prvek úplatného strážného, který má varovat milence:

Strážného píseň teskná
vzbudila paní ze sna,
i rytíř procitl, a sotva hlesna
rozhlížel se po temné síni.
Řkouc: „Příteli mé slasti,
strážný nás chce zmásti
a překážky se snaží klásti.
Odměnu dám mu velkou nyní,
noc hledí okem vraným.“⁵⁶

(druhá strofa)

Obecně převládá názor, že koncem 13. století reflektujeme na pražském dvoře vzrůstající oblibu úcty k Panně Marii, která je patrná právě v dílech uvedených básníků.⁵⁷ Již jsme zmínili Frauenloba a jeho slavný Lejch o Panně Marii.⁵⁸ Stejně tak ale epik Ulrich von Etzenbach věnoval ve Wilhelmovi von Wenden pasáž Panně Marii. A obdivné verše k matce Ježíše Krista najdeme rovněž u *Tristana* od Heinricha z Freibergu.⁵⁹

55 VÁCLAV II., *Píseň II*, v. 11–20, in: Moravo, Čechy, radujte se!, s. 188, překlad S. Stavovské.

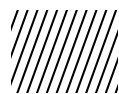
56 VÁCLAV II., *Píseň III*, v. 14–22, in: Moravo, Čechy, radujte se!, s. 190–191, překlad S. Stavovské.; k textovému rozboru *Moravo, Čechy radujte se!*, s. 173.

57 K provázání obliby Mariánského kultu se službou dáme srov. W. IWANČZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, s. 172–175, kde i další literatura.

58 Ch. MÁŘZ, *Frauenlobs Marienleich*, zvláště s. 53–60.

59 *Moravo, Čechy radujte se!*, s. 178.

2. Turnaje

K nejvýraznějším projevům středověké dvorské-rytířské kultury patřily vedle literatury turnajové hry. Přestože se v pramenech dochovalo jméno údajného „vynálezce“ turnaje – jistého Geoffreyho de Preully, byla geneze turnajového klání složitější a v mnohém zůstává nejasná.⁶⁰ Turnaj navazoval na bojové/válečné hry, které známe již ze staršího období. Dějepisec Nithard zachytil před polovinou 9. století výcvik karolinského vojska: „Aby se cvičili, často pořádali hry, které měly následující průběh: lidé se scházeli na místě, vhodném pro podívanou, a zatímco se okolo shlukoval dav, nejprve na obou stranách zápolily vyrovnané síly Sasů, Gaskoňců, Austrasijců a Bretonců; bojovníci se řítili jedni na druhé tryskem. Nato obrátili koně a chráněni štíty, předstírali, že utíkají před pronásledovateli ke svým druhům. Ale potom se znovu obrátili a zkoušeli pronásledovat ty, před kterými prchali; nakonec oba králové s veškerou mládeží s hlasitým pokřikem pobídlí koně a potřásaje kopími, dotírali tu na jedny, tu na druhé, a všichni před nimi utíkali. A byla to podívaná, pozoruhodná pro důstojnost a kázeň, které tu panovaly. Přes velký houf a různorodost lidí si nikdo nikomu netroufl uštědřit ránu nebo adresovat urážku.“⁶¹

Forma zápasu, která dala „turnaji“ jméno a jejíž rozkvět sledujeme v severních oblastech Francie od počátku 12. století, však nebyla pouze hrou. Jednalo se o skutečný boj, jenž sice podléhal určitým pravidlům, průběhem a možnými fatálními následky se však od reálné bitvy příliš nelišil. Pro takový způsob zápasení se prosadil nový název – *torneamentum*. Podobně jako v jiných případech termín nebyl užíván jednoznačně.

60 J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 342; M. KEEN, *Chivalry*, s. 83; D. CROUCH, *Tournament*, s. 2nn.

61 „Ludos etiam hoc ordine saepe causa exercitii frequentabant. Conveniebant autem quocumque congruum spectaculo videbatur, et subsistente hinc inde omni multitudine, primum pari numero Saxonorum, Wasconorum, Austrasiarum, Brittonorum, ex utraque parte, veluti invicem adversari sibi vellent, alter in alterum veloci cursu ruebat; hinc pars terga versa protecti umbonibus, ad socios insectantes evadere se velle simulabant; at versa vice, iterum illos quos fugiebant, persequi studebant; donec novissime utriusque reges cum omni iuventute ingenti clamore, equis emissis, hastilia crispantes exiliunt, et nunc his, nunc illis terga dantibus, insistent. Eratque res digna pro tanta nobilitate necnon et moderatione spectaculo; non enim quispiam in tanta multitudine ac diversitate generis, uti saepe inter paucissimos et notos contingere solet, alicui aut laesionis aut vituperii quippiam inferre audebat“, *Nithardi historiarum libri III.*, MGH SS II, Georg Heinrich Pertz (edd.), s. 667, překlad podle nevydané české edice Nithardova díla, kterou připravila Lenka Blechová.

Mohl odkazovat na jeden konkrétní způsob střetnutí, stejně jako být chápán obecně a označovat jakoukoliv formu zápolení, pod níž se mohly skrývat podoby klání jako *justa* či *bohordicum*. Středověcí autoři navíc pro označení turnaje používali různé pojmy, jako např. *tyrocinium/tirocinium* nebo *nundina*.⁶² *Torneamentum* – turnaj v užším slova smyslu – je prvně doložen v severofrancouzských oblastech a byl v sousedních zemích také opisován jako „boj po francouzském způsobu“.⁶³ Vedle tradice starších bojových her se na jeho vzniku zřejmě podílel rozvoj zbroje i techniky boje s kopím. Důvod ke spojení počátků turnaje s francouzskými oblastmi se hledá rovněž v tradici „božích mírů“, které sice omezily otevřené válečné střety, neměly však vliv na existující soutěživost, napětí i konflikty v řadách nobility. Turnaj „po francouzsku“ tak mohl z části tvořit i vedlejší efekt mírového hnutí, který umožnil nejen bojovou průpravu napodobením reálného boje, ale také vyřizování osobních sporů bez porušování mírových pravidel.⁶⁴ Takový turnaj byl hromadným zápasem, jehož se účastnili nejen bojovníci na koních, ale rovněž pěší doprovod.⁶⁵ Organizace turnaje spočívala v určení místa konání a vymezení turnajového pole, v jehož rámci byly vytyčeny bezpečné zóny, kde mohli účastníci odpočívat či nalézt úkryt. Další průběh zápolení se však již nelišil od běžné bitvy včetně raněných a mrtvých.

Jak mohl v extrémních případech vypadat, naznačuje popis turnaje, který se roku 1175 odehrál mezi hrabětem Balduinem Henegavským a rytíři ze Champagne. Hrabě očekával soupeře po celý den na dohodnutém místě v blízkosti hradu Braine, jenž se stal základnou protivníků. S příchodem večera opustila Balduina část rytířů. Hrabě rovněž odeslal pryč pěší bojovníky a když se sám vydal směrem k nedalekému městu Soissons, které bylo základnou jeho výpravy, vyrazili náhle z Braine soupeři. Hrabě se zbylými rytíři „*odolával mnoha mužům, a teprve když povolal zpět své pěšáky, obrátil s pomocí jejich odvahy protivníky na útek údolními a vinicemi, a sám na ně mocně udeřil. Mnoho jeho protivníků a jejich pěšáků bylo zabito*

62 Původ latinského slova je spatřován ve starofrancouzském výrazu *turner*, jehož význam „kroužit“/ „vířit“ odkazuje k charakteristickému pohybu rytířů uprostřed bitvy, D. CROUCH, *Tournament*, s. 3, 10, 111nn.; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 111, 344–347, 357–365; srov. též Jana FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Lucemburkové a turnaje*, Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 420–421.

63 J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 343–344.

64 Srov. D. CROUCH, *Tournament*, s. 5–8; M. KEEN, *Chivalry*, s. 85–86.

65 Problematické jsou počty zúčastněných, neboť kroniky nás pravidelně informují nejen o stovkách, ale rovněž o tisících, či dokonce několika desítkách tisíc účastníků. Přestože udávaná čísla budou zřejmě nadsazená, nedá se vyloučit, že v případě některých velkých turnajových klání mohl počet účastníků dosáhnout až několika tisíc, srov. D. CROUCH, *Tournament*, s. 76nn.

před Braine, mnoho dalších bylo utopeno, někteří byli zajati.“⁶⁶ Rozdíl mezi turnajem a válečným tažením tak mohl být v některých případech minimální. Teprve v dalším průběhu vývoje turnajového klání docházelo k pracování bezpečnosti účastníků za pomoci rozhodčích či nasazením tupých zbraní. Jejich využití je však doloženo teprve na počátku 13. století. Přes tato opatření zůstával i nadále „francouzský“ turnaj zábavou, u níž byla úmrtí účastníků spíše pravidlem, než výjimkou.⁶⁷

Ze severofrancouzských oblastí se turnaj rozšířil nejprve do Anglie, kde je pořádání doloženo od počátku 12. století. Pomaleji naopak získával oblibu v jižní Francii, kde se doklady množí až po polovině téhož věku. Přibližně do stejné doby spadá rozvoj turnaje i v německých zemích. Přestože se rostoucí obliba turnaje mezi německou nobilitou předpokládá až po polovině 12. století, prameny zdejší proveniencce se zmiňují o bojových hrách již v předcházející době. Tyto zprávy však nejsou považované za odkazy na turnaj „po francouzském způsobu“, nýbrž za svědectví o jiné formě klání – burdování (*bohordicum*, *buhurt*).⁶⁸ Podobně jako „francouzský“ turnaj bylo burdování hromadným zápolením, na rozdíl od něj se však jednalo spíše o formu zábavné soutěže. Burdování mělo řadu podob, od

66 „Comes autem Hanoniensis cum comite Clarimontis et cum paucis armatis, multis resistebat et revocatis clientibus suis peditibus per illorum vires adversarios per valles et vineas in fugam convertit, eosque gravius expugnavit. De quibus adversariis in introitu ville Braine et de illorum peditibus quamplures interfecti, multique aquis submersi, quidam vero capti fuerunt“, Gisleberti *Chronicon Hanoniense*, s. 110–111, citát s. 111.

67 D. CROUCH, *Tournament*, s. 89nn.; M. KEEN, *Chivalry*, s. 85–87; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 356; R. W. KAEUPER, *Chivalry and Violence*, s. 164; zejména dohody týkající se „bezpečné zóny“ však zřejmě nemusely být v některých případech naplněny, pokud se vůbec uskutečnily, jak by naznačovala citovaná historika Gisleberta z Monsu, který o žádném podobném opatření nehovoří.

68 J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 111, 342–347, 357–360; D. CROUCH, *Tournament*, s. 8–11; obraz receptce „francouzského“ turnaje v říši, který vytvořil zejména J. Bumke, však nemusí být zcela přesný. Některé popisy klání, jež známe z německých pramenů, se nijak neliší od obrazu prezentovaného francouzskými letopisci, čehož si je autor sice vědom, přesto nepovažuje za pravděpodobné, že by se mohl turnaj v říši prosadit již před polovinou 12. století, J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 344–346. Je otázkou, zda se autorovo přesvědčení o rozvoji turnaje v německém prostředí následně nepromítá do interpretace jednotlivých zpráv, což lze přiblížit zejména na příkladu zprávy Oty z Freisingu k roku 1147. Mladý Fridrich Barbarossa se po získání rytířského pásu (*militiae cingulum*) rozhodl osvědčit dovednosti nabyté při rytířských hrách (*ludis militariibus*) skutečnými bojovými činy (*seria tyrocinandi negotia*). Vytáhl tedy proti jistému hraběti, jehož muži se shromáždili v plné zbroji (*armatos*) před hradbami jako při rytířských hrách (*tyrocinium*, *nundinas*). Fridrich však prý protivníky napadl způsobem, jakoby nešlo o zábavu (*iocando*), nýbrž o skutečnost (*rem seriam*), *Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris*, MGH SS rer. Germ. in usum scholarum separatim editi XLVI, Georg Waitz – Bernhard de Simson (edd.), Hannoverae – Lipsae 1912, I/26, s. 43. Ačkoliv Bumke interpretuje Otův záznam jako doklad *buhurtu* (J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 359), daleko spíše vypovídá kronikářův popis o znalosti (či spíše střetu) obou způsobů turnajového klání. Hrabě očekával „hru“, Fridrich však chtěl prokázat zkušenosti získané právě při „hrách“ v reálném zápase. Nešlo o skutečnou bitvu, stejně jako se nejednalo o pouhý hraný *buhurt*. Fridrichovo počínání má nejbliže právě k turnaji „na francouzský způsob“.

simulovaného boje s ostrými zbraněmi i maketami až k pouhému jezdeckému cvičení. Přestože je kupř. doložen způsob zápasu, kdy se jezdci navzájem vyhazovali ze sedel pomocí štítů, nešlo v případě *buhurtu* o natolik realistický střet jako u turnaje. Burdování, oblíbené zejména v německých oblastech, bylo více „divadelním“ představením a je obecně považované za starší formu klání než „francouzský“ turnaj. O jeho případné podobě si lze dobře udělat představu za pomoci pasáže z Nithardovy kroniky uvedené v úvodu.⁶⁹

Zatímco oba zmiňované způsoby zápasu se vyznačovaly hromadnou účastí, staly se součástí turnajové zábavy rovněž souboje dvojic – *justa* (*joute* franc., *tjost* něm.). Zápas dvojic sice provázely rovněž turnaje 12. století, v pramenech jim však nebyla věnovaná větší pozornost a představovaly tak zřejmě pouze vedlejší prvek klání. Teprve v prvních desetiletích 13. století se ze souboje dvou rytířů stává samostatný fenomén, který byl podle jednoho z anglických současníků již ve dvacátých letech 13. století na ostrově oblíbenější než samotný turnaj.⁷⁰ V německých zemích najdeme výmluvný doklad o stejné oblíbě nové rytířské zábavy ve skladbě *Frauendienst* z pera Ulricha von Liechtenstein z roku 1255. Autor vyobrazil svou údajnou cestu z Benátek na hranice Čech, kterou vykonal převlečený za Venuši. Během výpravy Ulrich absolvoval ve jménu milované dámy souboj s každým, kdo měl zájem bojovat. Pokud se protivníkovi podařilo Ulricha zasáhnout (zlomit o něj své kopí/dřevce), odměnil Ulrich soupeře zlatým prstenem. V případě prohry se rival musel poklonit do čtyř světových stran na znamení úcty k dámě.⁷¹ Ulrichovo dílo je nejen svědectvím o podobě takového klání, ale také o oblíbě, která ze souboje dvojic učinila novou náplň turnajových her 13. století.⁷² S popularitou klání dvojic souvisela další podoba turnajové hry, která se rovněž začíná rozvíjet v průběhu 13. století a je již přímo ovlivněna dvorskou epikou – kulatý stůl (*tabula rotunda*). Jak název napovídá, byly tyto zápasy inspirované artušovskou látkou. Účastníci

69 J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 357–360; D. CROUCH, *Tournament*, s. 113–115. Obdobný obraz jako Nithardovo líčení nabízí také popis turnaje, který se odehrál při konání Mohučského sněmu roku 1184. Turnaje „beze zbraní“ (*sine armis*) se mělo zúčastnit 20 tisíc rytířů, kteří „se bavili nošením štítů, kopí i zástav a závoděním na koních, bez toho, že by si uštěďovali údery“ (*in scutis etenim gerendis et hastis et baneris et cursu equorum absque ictibus delectabantur milites*), *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 143.

70 D. CROUCH, *Tournament*, s. 116; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 360–362.

71 ULRICH VON LIECHTENSTEIN, *Frauendienst*, Franz Viktor Spechtler (ed.), Göppingen 1987; *Moravo, Čechy, radujte se!*, s. 11; D. CROUCH, *Tournament*, s. 116.

72 J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 365; souboj dvojic měl blízko k formě bojového cvičení/soutěže známé pod pojmem *quintana*, které se objevuje v pramenech 12.–13. století. Je možné, že právě tento druh hry byl předobrazem klání dvojice bojovníků. *Quintana* zahrnovala různé druhy praktických cvičení, k oblíbeným patřila zejména snaha zasáhnout ve cvalu kopím štít umístěný na figuríně či jiné konstrukci, srov. D. CROUCH, *Tournament*, s. 111–113.

přijímali jména literárních postav z okruhu Artušova dvora a klání probíhalo především formou duelů. Užívaly se zřejmě tupé zbraně, což naznačuje zmínka Matthewa Parise o smrtelné nehodě při pořádání kulatého stolu (*mensa rotunda*) roku 1252 v Paříži. Kronikář poznamenal, že hrot kopí jednoho z účastníků „*nebyl otupen tak, jak by měl být*“, a zasáhl soupeřovo hrdlo. Přestože první doklad o kulatém stolu se vztahuje k roku 1223, konkrétně na Kypr, byla tato podoba turnaje praktikovaná již ve čtyřicátých letech 13. století nejen v Anglii a Francii, ale také ve střední Evropě.⁷³

Ačkoliv nelze na vývoj turnaje nahlížet čistě jako na proces, který by směřoval od násilné k méně hrubým formám zábavy (tomu odporuje zejména starší tradice *buhurtu* i existence jeho různých forem paralelně s „francouzským“ turnajem) lze ve vývoji turnaje postihnout určitý posun směrem k formalizaci až teatrálnosti. S tím souvisela také jeho větší organizovanost a potažmo bezpečnost. Turnaj se z hromadných manévřů bojovníků napodobujících v určité míře reálný boj stával zápasem jednotlivců. Původní spontánnost postupně omezovala pravidla a také vědomá snaha napodobit ideální románové hrdiny. Klání totiž přinášela účastníkům možnost prokazovat rytířské schopnosti ve stylu literárních *aventures*.⁷⁴ Pro méně majetné se turnaj navíc stával nejen prestižní záležitostí, ale nabízel příležitost k majetkovému i sociálnímu vzestupu. Jako příklad slouží příběh anglického rytíře Williama Marshala, který spolu s dalším rytířem uzavřel dohodu o společné účasti na turnajích a dělení zisku. Během měsíce se jim prý na turnajích podařilo zajmout více než sto protivníků, od nich získali výkupné.⁷⁵ Na smrtelném loži měl Marshal dokonce vzpomínat, že za život zajal na pět set rytířů, které připravil o koně, zbraně i zbroj.⁷⁶ I přes pravděpodobnou nadsazenost uvedených údajů, nelze pochybovat, že možnost žádat na poraženém a zajatém protivníkovi výkupné, představovala pro aktéry soubojů výraznou motivaci k účasti.⁷⁷ Pro vítěze byly určeny rovněž ceny, často zmiňovanými odměnami byla především zvířata – lovečtí ptáci, psi, a dokonce i medvědi.⁷⁸

Vedle okamžitého hmotného zisku však mohly prokázané schopnosti zajistit pozornost některého z významných pánů, který rytíře přijal

73 „... lanceam, cujus mucro, prout deberet, non fuerat hebetatus“, *Matthaei Parisiensis Chronica majora*, *Rerum Britannicarum medii aevi scriptores* LVII/5, Henry Richards Luard (ed.), London 1880, s. 318; srov. J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 362–364; D. CROUCH, *Tournament*, s. 117nn.

74 Srov. M. KEEN, *Chivalry*, s. 86–87, 92; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 362–364.

75 M. KEEN, *Chivalry*, s. 89.

76 J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 371.

77 Tohoto jevu si všímali rovněž kritikové turnajových klání, srov. M. KEEN, *Chivalry*, s. 88–89.

78 D. CROUCH, *Tournament*, s. 35nn.

do služby. Příklad poskytuje opět William Marshal, jemuž obratnost při turnajích zajistila přízeň anglických panovníků. O jeho služby se navíc ucházela také flanderská hrabata a vévodové ze Champagne.⁷⁹ Kromě prokázání bojových kvalit, případně nabytí hmotného zisku, nabízel účast na turnaji ještě další zisky v podobně sociální prestiže. Účastníci měli před shromážděnými diváky (zejména před dámami) i svými soupeři možnost prokázat vlastnosti, které patřily k obrazu ideálního rytíře.⁸⁰ S tím souvisela rovněž role, která při turnajovém klání připadala ženskému publiku. Urozené dámy nezůstaly omezeny pouze na pasivní divačky, ale předávaly ceny pro vítěze, stávaly se patronkami klání či mohly přímo vystupovat coby hrdinky artušovských příběhů. Přítomnost dam působila na chování účastníků, kteří se po dobu turnajového klání přizpůsobovali svým vzorům z idealizovaného literárního světa. Když trubadúr Jacques Bretel popisoval turnaj odehrávající se roku 1285 v Chauvency, zachytil nejen heroické zápasy a zranění, ale rovněž křik heroldů, zpěvy o lásce, hry a tance provázející hodování, pantomimická představení i náhodně vyslechnutý galantní rozhovor mezi rytířem a dámou. Turnaj se ve 13. století měnil v dvorskou slavnost, která si sice uchovala prvky bojového výcviku a s ním spojeného rizika, daleko více však rozvíjela způsoby chování a komunikace typické pro stránky epických děl.⁸¹

Přestože se přemyslovští panovníci měli možnost setkat s některou ze zmíněných forem turnajového klání při cestách za hranice Čech, jsou první doklady o turnaji spojené s domácím prostředím až ve 13. století.⁸² Na starší tradici bojových her upozorňuje pasáž *I. staroslověnské legendy*, která hovoří o hře na koních, s níž se měl kníže Václav a jeho družina bavit při návštěvě bratra ve (Staré) Boleslavi. Snad si za touto zmínkou můžeme představit určitou formu burdování.⁸³ Opět pouze z legendy máme dochovanou zprávu o duelu. Kristián hovoří o souboji mezi Václavem a kouřimským knížetem, který měl ukončit válečné střetnutí.⁸⁴ Pro období

79 M. KEEN, *Chivalry*, s. 89; D. CROUCH, *Tournament*, s. 19nn.

80 Srov. J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 368–369; řada významných příznivců turnajového klání ve Francii 12. století byla současně mecenáši dvorské literatury, pořádání turnajů se vyvinulo v obdobný mecenát, který umožnil pořadateli prezentovat se v roli hostitele, dát na odív své bohatství i vlastní povědomí o ideálu rytířství, M. KEEN, *Chivalry*, s. 91–94.

81 M. KEEN, *Chivalry*, s. 91–94 a odkaz na Bretelovu skladbu s. 93–94; srov. též D. CROUCH, *Tournament*, s. 19nn; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 365–369.

82 Kníže Bedřich měl roku 1183 v Mohuči možnost přihlížet (případně se i sám zúčastnit) okázalého *buhurtu*, jehož se účastnil sám císař. K Bedřichově účasti i turnaji *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 142–143.

83 *I. staroslověnská legenda*, s. 17 (Vostokovská redakce); s. 25 (Minejní redakce); o znalosti bojových her ostatně svědčí rovněž Kosmova poznámka o „vojenské hře“ (*ludentes militari*), ke které přirovnává skákání na koni, jež provozovali přes sputaného Jaromíra opilí Vršovci, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/34, s. 62.

84 *Kristiánova legenda*, s. 100–102.

10.–12. století se však jedná o jediné zmínky, které lze zasadit do kontextu s naznačeným vývojem turnajového klání. Všechny další informace se týkají až 13. století. První zprávy o turnajích se vztahují k době vlády Václava I. a obvykle jsou kladeny do třicátých let tohoto století. Text *Druhých pokračovatelů Kosmových* říká, že „za jeho časů byla v Čechách vynalezena hra v turnaje“.⁸⁵ Tento údaj doplňuje mladší vyprávění *Dalimilovy kroniky*, která uvádí, že v době vlády otce Přemysla Otakara II. přinesl do Čech rytířské klání Ojří z Freibergu: „Král pozvav Ojře hrdiny sstúpi jemu k dědině Bielíny. Ojře klanie do Čech přinese a tiem chudobu v zemi vnese. Od té doby jechu sě na turnaje jezdit a neužitečné ztráty činiti. Jechu sě dětiných rúch a krovón na koně krájeti, aby se dali v rozličném rúše viděti.“⁸⁶ Zprávy *Pokračovatelů* i *Dalimila* se týkají hlavně královského dvora, ale prameny uvádějí, že i domácí urozená elita se již v této době účastnila turnajových her.⁸⁷ Siegfried Sirotek se roku 1227 utkal se zmiňovaným pěvcem Ulrichem von Lichtenstein ve Valticích.⁸⁸ Roku 1240 básník přijel znovu, tentokrát do Moravského Krumlova, kam jej pozval Siegfriedův bratr Kadolt Sirotek, když předtím zajel za Ulrichem k Vídní. Tam se zmíněný poeta vydával za krále Artuše provázeného rytíři kulatého stolu.⁸⁹ Stejný básník představil Kadolta ve skladbě *Frauendienst* jako příkladného rytíře.⁹⁰ Účast šlechticů na turnajových akcích potvrzuje rovněž tzv. *Laávská formulářová sbírka*, která zachycuje léta 1251–1276. Nacházíme v ní informace dokládající kontakty a dojednávání účasti na turnajích na pomezí hranic s Rakouskem. Kadolta jeden z listů vyzývá, aby přijel na turnaj v St. Pölten, nebo v Eggenburgu. Další z formulářových kusů ukazuje, že jistý Ch. de Prazešlaus upomíná opět Kadolta, aby vrátil zapůjčené bojové koně. Konečně list z rozmezí let 1262–1264 oznamuje, že na jeden z turnajů v Rakousích se chystal s Kadoltem i Milota ze Znojma.⁹¹ K ohlasu bojeschopnosti do-

85 „Sub eius etiam temporibus adinventus est in Bohemia ludus tornamentorum“, *Příběhy krále Václava I.*, s. 303.

86 *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*, Jiří Daňhelka – Zdeněk Kristen (edd.), Praha 1958, s. 141.

87 J. MACEK, *Das Turnier*, s. 371–389; IDEM, *Česká středověká šlechta*, s. 114.

88 HEINRICH VON FREIBERG, *Parzival*, s. 502, doslov.

89 *Moravo, Čechy radujte se!*, s. 11; k básníkovi *Ich – Ulrich von Liechtenstein. Litteratur und Politik im Mittelalter*, Franz Viktor Spechler – Barbara Maier (edd.), Klagenfurt 1999; Urschula Peters, „*Frauendienst*“ *Untersuchungen zu Ulrich von Liechtenstein und zum Wirklichkeitsgehalt der Minnedichtung*, Göppingen 1971.

90 Např. *Mit disen scharn wir schone hie zesamme stapften, nu hořet, wie her Kadolt Weise zwei ros gewan für war reht als ein biderbe man: in die malie rant er für, wer da diu ros gegen in verlür, die nenne ich iu hie zehant, siwaren da beide wol bachant*, ULRICH VON LICHTENSTEIN, *Frauendienst*, s. 333, strofa 1590.

91 *Die „Laauer Briefsammlung“ eine Quelle zur inneren Geschichte Österreichs unter Otto-kar II. Přemysl*, Max Weltin (ed.), Wien – Köln – Graz 1975, č. 17, 18, 29, 56, 57, 60, 65; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curie regis*, s. 299.

máci nobility mezi rytíři v zahraničí přispívá zpráva z kroniky vídeňského měšťana Enikela, která mezi jinými muži vyzdvihuje ctnosti rytíře Smila I. z Lichtenburka (1243–1269).

*On k sobě počítal
na sto mužů a víc,
jež čekali na rytíře ve ctnosti,
což on konal plně a v radosti.
Tam přišel z Lichtenburka, pan Smil,
jenž na oři velkém téměř jako loď
chtěl účastnit se v boji.
On zahalen baldachýnem
z něhož krásnější nemohl být viděn
a jeho vafrnok takový
jaký sám on byl rytířem.
Štít, přilba i znak
To vše s rytířským zdobením
a z jeho šatu by také na padesát koní mělo odění.⁹²*

Již v polovině 13. století tedy rytířské ideály spojené s turnajovým kláním patřily k sebe prezentaci domácí nobility. Ve druhé polovině 13. století pak najdeme turnajové hry jako nedílnou součást dvorských slavností a zábavy. Turnaje provázejí různé slavnostní okamžiky – svatby, diplomatická jednání, přijetí, udělování lén, přijímání holdů či korunovace, jako trvalá

92 „er hêt ouch an sîner zal
hunder bitter über al,
die warten uf den bitter guot;
des was er vrô und wol genuot.
dô kom von Liuhtenburc, her Zmiel,
der reit ein ros als ein kiel
grôz, michel unde wît;
der wolt ouch an den strîr.
er fuort ein deck von baldakîn,
daz niht schoener moht gest
der wâfenroc was alsam,
als er dem bitter wol gezam.
schilt, helm und zimic
was gar mit ritterlîcher zier
er fuort ouch fünfzig ros verdacht“,

JANSEN ENIKEL, *Weltchronik, Fürstenbuch*, MGH Deutsche Chroniken, Philip Strauch (ed.), Hannoverae 1900, verše k českým šlechticům, v. 3027–3189, ke Smilovi v. 3115–3129, (2. vyd. 1990); k ohlasu českých rytířů při turnaji můžeme přidat také mladší zprávu ze *Zbraslavské kroniky*, jež se vztahuje k roku 1310, kdy se během oslav sňatku Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny ve Špýru konaly rytířské souboje. Kdykoliv se na kolbišti podle kronikáře Petra Žitavského objevil český zástupce, provolával dav *Ecce Bohemus! Ecce Bohemus!*, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 152.

složka festivit. Roku 1264 uspořádal král Přemysl Otakar II. v době sňatku neteře Kunhuty Braniborské a Bély Uherského ml. *ludos militares*. Další podobné klání je doloženo roku 1278 a opět provázelo svatbu, nyní však v Jihlavě. Konkrétně se jednalo o dětský sňatek Václava II. a Gutou Habsburskou a Anežky Přemyslovny (starší sestra Václava II.) s Rudolfem ml. Habsburským. Kronikář Otakar Štýrský jej popisuje jako střetnutí „*ein grözer buhurt; ein tjostieren tröz*“.⁹³ Zdůrazňuje tedy také *tjost*, oblíbené klání dvojic.

Turnaj nechyběl ani při korunovaci Václava II. a Guty roku 1297 v Praze. Petr Žitavský popisuje: „*Se štítý na plecích páni se srážejí v rytířských klání, jinde zas v jinošských hrách se jinoši vzájemně druží, lámou se kopí už v letu: dej bedlivý pozor, kdo je tu, sice to klání tě bolestně zraní*“.⁹⁴ Zprávu o turnaji zachytíme také k roku 1303, na Letnice, kdy se konal v Žitavě, jak vypráví Kronika Jana z Gubenu.⁹⁵ Na Letnice se ovšem pořádala na Pražském hradě korunovace Elišky Rejčky. Zda turnaj slavnosti přímo předcházela, nevíme.⁹⁶ Vedle *buhurtu* a *tjostu*, jež zmiňuje Otakar Štýrský, nechyběla ani *tabula rotunda*. O jejím uspořádání vypráví *Zbraslavská kronika* až pro dobu Jana Lucemburského k roku 1319, kdy ji uspořádal v *oboře u Prahy*.⁹⁷ Janův kulatý stůl ale zjevně nebyl první, který se zde odehrál, a domácí prostředí znalo hru bezpochyby již dříve. Můžeme tak soudit podle toho, že rozsáhlý výklad o *tabula rotunda* najdeme v románu *Tristan* od Heinricha z Freiberku.⁹⁸ Freiberkovo dílo vzniklo v devadesátých letech 13. století na žádost šlechtyce Rajmunda z Lichtenburka. Posluchačům líčí nejen podobu kulatého stolu, ale také smysl Artušova dvora a rytířské *áventiure*.⁹⁹

93 Otokars *Österreichische Reimchronik*, v. 17915–17926.

94 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 35–36.

95 IBIDEM, s. 76–77; podrobně srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curie regis*, s. 263–264.

96 D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curie regis*, s. 263–264.

97 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 252; o *tabula* od doby Jana Lucemburského Jana FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Lucemburkové a turnaje*, s. 444. V německých zemích dosáhla oblíbenosti kulatého stolu a turnajových her ve 13. století již také mezi měšťany. Magdeburská kroniky z 2. poloviny 13. století vypráví, že tamní obyvatelé uspořádali na svátek Svatého Ducha roku 1280 právě takovou turnajovou slavnost. Pozvání přijali kupci z okolí a odměnou se stala půvabná kurtizána, zvaná Vila. Oblíbenost kulatých stolů v městském německém prostředí pokračovala i v mladším období, kdy vznikly dokonce tzv. artušovské dvory. Nejstarší svědectví podává Artushof z roku 1350 v Kdaňsku, Stephan SELZER, *Artushöfe im Ostseeraum. Ritterlich-höfische Kultur in den Städten des Preussenlandes im 14. und 15. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1996, s. 66.

98 D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curie regis*, s. 299.

99 IBIDEM, s. 300–301.

Kulatý stůl je tabule,
která je pozoruhodně důmyslně
vyvedena a má též velký rozměr
a je do kulata obehnána
a uzpůsobena spravedlivě v jednu radu
a je tak široká,
a rozlehlá dokonce
že plných sto pět rytířů pojme.
Světla ohně ji osvětlují
a k tabuli vyzývají
statečné i odvážné.
tabule hlavu ani konec nemá
ani tu a ani tam
žádný roh, ani zastavení,
hrdinové pospolu s rytíři vše činí
a svou statečnost tak násobí,
a tak rytířství povznesli,
protože oni sedají k jedné tabuli
a všichni sedí srdečně pospolu
v jednom společenství všech stejně.¹⁰⁰

Podrobnější informace o turnajovém klání ze stejné doby najdeme rovněž ve zmiňované básni o rytířské jízdě Jana z Michalovic opět z pera Heinricha z Freibergu, přičemž v obou textech neunikne básníkova pozoruhodná znalost rytířské literatury.¹⁰¹ Vedle hlavní dějové linie, oslavy vítězného dobrodružství hlavního hrdiny, si můžeme učinit dobrou představu o turnajové výzbroji této doby a slovní zásobě s tím spojené:

100 „... tavelrunde ein tavil ist – die ist úz spēhes sinnes list – genumen und hât ouch grôze recht – und ist alumme schîbelecht – geformet rechte alsam ein rat – und ist sô breit, daz volle stat – wit und gerûme dar an – wol fünfhundert ritter hân – der eiteslîcher si ein helt – und zu den tavelen erwelt – menlîch und genende. die tavel houbt noch ende – hât nicht weder hie noch dort – nindert ecke noch kein ort – die helde mit den ritters tât – ir manheit sô gewirdet hât – und ritterlîch erworben hân – daz sie gesitzen dar an – die sitzen alle hêrlîch – in einer hêrschaft alle glich“, HEINRICH VON FREIBERG, *Tristan*, v. 1329–1348; srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curie regis*, s. 301.

101 Pokračující oblibu turnajů v českém prostředí dokládá i pozdně středověká alegorická báseň *Nová rada*, připisovaná Smilu Flaškovi z Pardubic. V textu totiž kůň radí králi: „... měj se vždy rád vesele: tanec, turnej, časté klání, szuova krásné panny, panie, ať se tiem tvé srdce kojí, když se sjeďú páni tvoji připraviviec se bohatě“, SMIL FLAŠKA Z PARDUBIC, *Nová rada*, Jiří Daňhelka (ed.), Praha 1950, s. 41–43; barvitě a srovnávací postřehy očitého svědka turnajových klání najdeme též v časově mladším cestovním deníku pana Lva z Rožmitálu, VÁCLAV ŠÁŠEK Z BÍŘKOVA, *Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa*, Bohumil Mathesius (překlad), Praha 1974, s. 26–27.

*na koberec se tento ušlechtilý mladík
posadil se smělou myslí;
tam byl rytířský hrdina
oblékán do svých nákolenic.
Jeho smělá rytířská mysl
si nepřipouštěla žádný smutek,
radost srdce
se zračila v jeho očích.*

[...]

*Hedvábný zářící spalníř pod brni
mu tam skvostně připravili
a přes něj mu krásně oblékli
stříbrnou brni,
mistrně zhotovené dílo
z drobných ozdůbek.
Pak ho začal svírat
náprsní plát
mistrovsky tepaný;*

[...]

*z červené látky byl poslán
vafnrok [Janu z Michalovic]
na něž vynaložila mnoho výdajů
svou bělostnou rukou;
do něho byl vzácný hrdina
oblečený po rytířském způsobu.*

Stejně vystrojen byl rytířův kůň. Také jemu náležel kopíř (zahalující příkryvka), často stejný jako vafnrok rytířův. Navíc ještě pokrytý jeho erbem a znaky:

*I hrdinův oř byl připraven
jak si jeho srdce přálo
kropíř i lankerin,
[...]
stejně jako vafnrok,
mistrovsky zdobený
bohatě podšitý hermelínem.*

V dalších verších se dočteme, že zlatem bylo zdobené sedlo i uzda a helm vyrobený z lesklé oceli nesl na vrcholku zlacený věnec a zlacená supí pé-

ra.¹⁰² Díky stejnému literárnímu dílu si můžeme učinit představu o průběhu turnaje a způsobu boje, který Jan z Michalovic absolvoval:

Zavířily bubny
ustoupilo se hrdinům.
Koně velmi bojovně
potřásali hlavami.
Hrdinové si chvályhodně
pozdvihli štítů před hrud'.
Po rytířském klání
dychtila srdce jich obou.
Když páni dřevce
do rukou uchopili,
koně se začali
chlubně vzpínat,
ve skoku na kolbišti.
Hrdinové nepřátelsky začali
potřásat hlavami
[...]
a proti sobě se vyřtili
hrdinové s tak nepřátelskou myslí,
že půdu
bylo vidět třást se od jejich koní
srazili se s velkým nárazem
v rytířské cti
[...]
Čech sbodl Francouze ze sedla
silně hrdinskou rukou
takže mu tento výtečný rytíř
přiznal vítězství.¹⁰³

Na závěr turnajového klání dostal úspěšný rytíř Jan z Michalovic od francouzského krále odměnu v podobě sta liber, koně a klenotů.¹⁰⁴ Ve výčtu zpráv najdeme zachycení turnaje přemyslovské doby i ve staročeské Alexandreidě:

102 HEINRICH VON FREIBERG, *Rytířská jízda Jana z Michalovic*, v. 64–119, překlad Marie Ryantová.

103 IBIDEM, v. 220–251.

104 „... daz im der kunic gad zú der stun, der grôzen turneis hundert phur und ein urs michel unde starc, daz schatzet man an hundert ma und ander kleinôt ungezelt“, IBIDEM, v. 295–301; a srov. též D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curie regis*, s. 297.

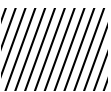
[...]
již dobrodružnie dle chvály
silně se potykovali
přetvrděho kopie ranú,
kdežto mnohý s obú stranú
jelikž rozuměti mohu
zboden dřel sedlo ostrohú.
To rytířské kratochvílé
postá dosti dlúhé chvíle,
až sám král ludem pokynu;
takž ta chvíle byvši, minu.¹⁰⁵

Konečně turnaj nechybí ani ve výše zmiňovaném eposu *Wilhelm von Wenden*, který vznikl přímo pro královský dvůr:

tam konal se skvělý turnaj,
květy provázen byl
a koně s turnajníky zval,
na zelenou trávu by každá vykročil.
Smělá byla jejich zápolení,
kdy žádný bolest druhému nečinil
a oni v krátké chvíli započali více,
se jako význační přátelé nazývat
by tento den prožili právě tak.¹⁰⁶

105 Staročeská *Alexandreida*, v. 172–181.

106 „... dô huop sich stolzer bûhurt
dâ wurden durch der bluomen vurt
diu ros mit huerte gewet,
daz drüene gras getret
stolz was ir bûhurdieren,
ir keiner tet dem anderen wê
sie begunden kurzwillen mê
swaz wirdic fröude heizen mac,
dâmit vertriben sie den tac“,
ULRICH VON ETZENBACH, *Wilhelm von Wenden*, v. 1735–1744.

3. Rytíř a jeho ctnosti

Otázka středověkého rytířství je spojena s vývojem terminologie, s náplní latinského výrazu *miles* a jeho ekvivalentů v národních jazycích – *chevalier*, *ritter*, *rytier* (rytíř). Přes regionální odlišnosti a četné sémantické významy, kdy není možné vymezit užívání termínu pouze v jedné (konkrétní) podobě, lze sledovat obsahový vývoj. Zatímco v klasické latině označoval *miles* povšechně bojovníka, v průběhu raného středověku byl užíván také jako synonymum vazala a ve vztahu k vojenské sféře pro označení bojovníka na koni. Současně však získával další obsah, který již v 11. století odkazoval na vlastnosti spojené s válečnictvím a ctí. Termín začal vyjadřovat rovněž schopnosti jednotlivce a nabýval podoby označení určité sociální skupiny, kterou můžeme nazvat *rytíři*. Částečně v 10. a 11. století, výrazněji pak od počátku následujícího věku, se rozvíjely idealizované představy o náplni termínu, do něž byly projektovány křesťanské etické hodnoty. Od poloviny 12. století pak i soubor znaků svázaných s dvorskou kulturou – *curialitas*. Zdokonalující se obraz rytíře souvisel se změnami v sociální skladbě společnosti. Zatímco v 11. století patřili mezi rytíře korunovaní panovníci, urození vazalové nebo i neurození, v následující době směřoval vývoj k omezení pouze na urozené a k diferenciaci i v rámci jejich skupiny.¹⁰⁷

Již zmiňovaný opat Filip Harvengt z valonského kláštera Bonne-Esperance připomínal Filipovi Flanderskému a Jindřichovi ze Champagne, že četba pohanských i křesťanských autorů přispěje k jejich váženosti, objasní, jak vést válku, vytříbí způsoby a celkově rozvine jejich ctnosti.¹⁰⁸

107 Naznačený sémantický vývoj ve Francii a Anglii předcházeli podobné tendence v německých oblastech, srov. J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 64–69; Gerd ALTHOFF, *Nunc fiant Christi milites, qui dudum extiterunt raptores. Zur Entstehung von Rittertum und Ritterethos*, Saeculum 32, 1981, s. 317–333, zejména s. 321–326; David CROUCH, *The Image of Aristocracy in Britain 1000–1300*, London – New York 1992, s. 91–115; J. FLECKENSTEIN, *Vom Rittertum*, s. 13–31, se vztahem k českému prostředí Josef MACEK, *Rytíř*, in: IDEM, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, s. 50–67. Jinak se termín *miles* rozvíjel v rámci křesťanské nauky, kde spojení *miles Christi* představovalo zástupný termín pro apoštoly, světce i mnichy, tedy všechny, kteří bojovali duchovními zbraněmi proti zlu, Adolf HARNACK, *Militia Christi. Die christliche Religion und der Soldatenstand in den ersten drei Jahrhunderte*, Tübingen 1905, především s. 1–46; srov. též G. ALTHOFF, *Nunc fiant Christi milites*, s. 326; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 399, k propojení církevního pojetí *miles Christi* se světským rytířstvím viz níže.

108 Srov. výše kap. *Děti a jejich výchova*.

Opat tak stručně nastínil ideál rytířství vrcholného středověku. Rytíř neměl být pouze neohroženým bojovníkem, ale měl oplývat ještě dalšími ctnostmi, umět se chovat správným způsobem a v neposlední řadě dosáhnout době odpovídající vzdělanosti. Ideál rytíře vrcholného středověku byl však až výsledkem vývoje, který propojil antické předlohy s názorovým světem evropských etnik v době rozpadu Západořímské říše a křesťanskými hodnotami. Za základ ideálu můžeme považovat ctnosti spojované s postavou válečníka, o jejichž podobě si lze udělat představu ze záznamu římského historika Tacita, který se týká germánských bojovníků: „*Když jdou do bitvy, je pro vůdce ostudou nechat se překonat v odvaze a stejně tak je ostudou pro družiníky nevyrovnat se odvahou svému vůdci. Je potupou a hanbou po celý zbytek života, pokud přežijí svého vůdce a vrátí se z bitevního pole. Bránit jej, ochraňovat, přispět svými činy k jeho proslulosti, to je vrcholem oddanosti. Náčelník bojuje za vítězství, družiníci bojují za náčelníka.*“¹⁰⁹ Odvaha, bojová zdatnost a věrnost, překračující až hranice sebeobětování, představovaly ideální vlastnosti kmenového válečníka stejně jako vrcholně středověkého rytíře.¹¹⁰ Již v 10. století je však patrná snaha o propojení církevního ideálu „rytíře Kristova“ (*miles Christi*) s postavou urozeného laika. Zatímco tradiční křesťanské pojetí přisuzovalo „Kristovu rytíři“ pouze duchovní výzbroj, opat Odo z Cluny považoval v „životě“ hraběte Geralda z Aurillacu, sepsaného před polovinou 10. století, za oprávněné užít zbraň na sebeobranu, k ochraně bezmocných (chudých, sirotků a vdov) i k všeobecnému prospěchu. Nejednalo se zcela o novou koncepci, neboť tyto požadavky patřily k ideálnímu obrazu korunovaného panovníka. Nové bylo jejich přenesení na příslušníky světské aristokracie.¹¹¹

Myšlenka propojení křesťanského étosu s postavou světského bojovníka byla v 10. a 11. století rozvíjena především ve Francii v rámci hnutí tzv. Božích mírů. Její největší rozmach přinesl konec 11. století a počátky křížových výprav. Papež Urban II., stejně jako později Bernard z Clairvaux, rozvinuli obraz *militum Christi* v protikladu k obyčejným válečníkům/násilníkům, kteří se měli z chamtivosti a zpučnosti věnovat pouze vzájemnému pobíjení a loupení (Urban hovořil o *raptori*, Bernard k vyjádření protikladu užíval dvojici pojmů *militia* – *malitia*). Ideální rytíř přelomu

109 „*Cum ventum in aciem, turpe principii virtute vinci, turpe comitatu virtutem principis non adaequare. Iam vero infame in omnem vitam ac probrosum superstitem principii suo ex acie recessisse. Illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriae eius adsignare praecipuum sacramentum est. Principes pro victoria pugnant, comites pro principe*“, *Germania sive de origine et situ Germanorum*, Manfred Fuhrmann (ed.), Stuttgart 1972, cap. XIV.

110 Srov. R. W. KAEUPER, *Chivalry and Violence*, s. 135–188.

111 *Sancti Odonis abbatis Cluniacensis de vita Geraldi Aureliacensis comitis libri quatuor*, PL 133, s. 646–647, 692, srov. G. ALTHOFF, *Nunc fiant Christi milites*, s. 326–332; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 399–403.

11.–12. století měl (vedle již zmíněných „archaických“ ctností) aktivně vystupovat na obranu církve, víry a křesťanstva, zdržet se přepadů a loupení, chovat se pokorně a prokazovat milosrdenství, chránit vdovy, sirotky i další bezmocné a celkově konat ve jménu dobra.¹¹² Ve 12. století se ideál světského rytířství dále rozšířil o soubor znaků, které jsme vymezili v první kapitole jako *curialitas*.¹¹³ Dokonalý rytíř zůstával statečným a věrným bojovníkem, který své schopnosti a umění prokazoval vyhledáváním „dobrodružství“ (*aventure*) v bitvách nebo na turnajích, kde respektoval a hájil křesťanské morální hodnoty. K ideálu patřilo rovněž odpovídající dvorné chování ve společnosti, od správných způsobů stolování až ke galantnímu vztahu k dámě. Ideální rytíř vynikal tělesnou krásou, nákladným obléčením, péčí o zevnějšek, uměl hrát šachy, na hudební nástroje či skládat básně.¹¹⁴

K vývoji ideálu vrcholně středověkého rytíře patřil také ideál panovníka nebo obecně vládce, tedy toho, kdo byl první mezi rytíři. Rovněž v obrazu panovnických ctností se spojily antické a předkřesťanské „archaické“ prvky s učením církve. Uvedený Tacitův citát dobře postihuje část z požadavků kladených na germánské náčelníky/vůdce, kteří měli stát vždy v čele, jít příkladem a být v tomto smyslu první mezi družiníky. Také pro ně platil požadavek věrnosti, jež však nepřikazovala položit život za své

112 Srov. G. ALTHOFF, *Nunc fiant Christi milites*, s. 326–333; J. FLECKENSTEIN, *Vom Rittertum*, s. 5–6, 45–46, 65–68; M. KEEN, *Chivalry*, s. 44–63; R. W. KAEUPER, *Chivalry and Violence*, s. 63–88; k hnutí Božích mírů Hartmut HOFFMANN, *Gottesfriede und Treuga Dei*, Schriften der MGH 20, Stuttgart 1964.

113 Přestože je rozkvět ideálu „dvorného“ rytíře spojen zejména s frankofonními oblastmi a rozvojem dvorské literatury, objevují se odkazy na shodné ctnosti již v předcházející době v prostředí ottonského dvora. Jednotlivé příklady doložené *curialitas* 10.–12. století shrnul C. S. JAEGER, *Die Entstehung höfischer Kultur*, s. 284nn.; IDEM, *The Envy of Angels*, zejména s. 36–52, 76–117, 199nn.; především v knize *Die Entstehung höfischer Kultur* sledoval Jaeger obraz ideálního „dvořana“, navazující na antické předlohy, který se v 10. století rozvinul na ottonském dvoře v postavě „dvorského biskupa“ (*episcopus curialis, der höfische Bischof*). Pro „dvorského biskupa“ byly typické vlastnosti, jako vzdělanost, vznešenost, vybrané chování, uhlazená řeč či věrnost panovníkovi a nechyběla mu ani tělesná krása. V Jaegerově pojetí se ideální podoba „dvorského biskupa“ přeměnila v rukou učených kleriků ve formu „vzdělávacího programu“ (*Erziehungsprogramm*), jenž měl působit na hrubé laiky a který byl recipován i dále šířen autory dvorské epiky 12. a 13. století. Přestože právě závěry o vědomém šíření kurtoazních „civilizačních trendů“ duchovenstvem za pomoci dvorské epiky vyvolaly polemickou reakci (W. HAUG, *Gibt es einen Zusammenhang*, s. 57–75), zůstává stěžejní, že Jaeger prokázal existenci souboru těchto ctností na německém panovnickém dvoře již od ottonské éry. Ctností, které nepřežívaly pouze v abstraktní podobě v myslí nebo v díle učenců, ale byly rovněž vědomě propagovány a naplňovány, což vyzdvihl rovněž citovaný W. Haug: „... deutlich wird, daß es sich dabei nicht etwa um die bloße Tradition rhetorischer Materialien im Sinne topischer Versatzstücke handelt, sondern daß der in Frage stehende Tugendkatalog – von einem ‚System‘ kann man selbstverständlich nicht sprechen – an den Höfen seit ottonischer Zeit propagiert und gelebt worden ist“, IBIDEM, s. 58–59; k tomu též J. FLECKENSTEIN, *Vom Rittertum*, s. 91–114.

114 J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 416–430.

přivržence, nýbrž zajistit jim odpovídající hmotné zabezpečení.¹¹⁵ U středověkých autorit jako byl např. Tomáš Akvinský, nebo jeho žák Aegidius Romanus, nacházíme v knížecích zrcadlech, že pomazaný král musel vládnout dobře, tedy v souladu s božími zákony.¹¹⁶ K tomu, aby král takovým způsobem vládl, potřeboval naplnit tzv. kardinální ctnosti. Podle staršího Polycratice Jana ze Salisburie z 12. století k nim patřila moudrost (*providentia, prudentia*), spravedlnost (*iustitia*), statečnost (*fortitudo*) a umírněnost (*temperantia*).¹¹⁷ Tomáš Akvinský přidal ve 13. století v souladu s *Písmem svatým* a křesťanskou morálkou víru, naději a péči/lásku (*fides, spes, caritas*), přičemž nejvýše stála *caritas*. Teprve naplňováním těchto ctností v souladu s božími příkázáními, vytvářel panovník podmínky pro vlastní dobrou vládu nad lidmi, na něž má pohlížet jako na své údy.¹¹⁸ Způsob vlády definoval Akvinský v knížecím zrcadle jako nastolení dobrého života poddaným, k čemuž patřilo jeho uchování a zlepšování. Dále určil, jak má král postupovat, aby se dobrý život udržel. To měli zajistit nástupci, kteří se obměňují, čímž bude zajištěna soudržnost všehomíra. Král měl rovněž zákony a nařízeními, tresty i odměnami odvrátit podané od zločinů, což ukazuje na příkladu Boha, který dal lidem zákon. Konečně má král zajistit poddaným bezpečnost před nepřáteli.¹¹⁹

Původ panovníckých a potažmo rytířských ctností, jež precizoval Akvinský, má vývojovou kontinuitu u starších antických vzdělanců. Autor cituje na několika místech Aristotela, který se jimi zabýval a navazoval hlavně na Platonovu *Ústavu*, přestože toto dílo námi sledovaná doba neznala. Platón vymezil ctnosti nezbytné pro dobrou vládu do této

115 Vedle výše uvedeného citátu, jsou tyto požadavky jasně formulovány v dalších dvou záznamech: „... knížata vykonávají více vlastním příkladem než rozkazy. Pokud jsou energická, pokud se dokáží zviditelnit, pokud při boji vždy stojí v čele, pak se těší všeobecnému obdivu“ (*duces exemplo potius quam imperio, si prompti, si conspicui, si ante aciem agant, admiratione praesunt.*), *Germania sive de origine et situ Germanorum*, cap. VII; k povinnosti zabezpečit družinu: „Družiníci očekávají vůdcovu štedrost, válečné koně a krvavé, vítězné oštěpy. Jejich jedinou mzdou jsou hostiny a zábavy, které jsou přes svoji neuhlazenost bohatě vystrojeny“ (*exigunt enim principis sui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque frameam; nam epulae et quamquam incompti, largi tamen apparatus pro stipendio cedunt.*), *IBIDEM*, cap. XIV.

116 Srov. podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K pojetí dobré vlády*, s. 82–97.

117 K tématu Odon LOTTIN, *La théorie des vertus cardinales de 1230 a 1250*, in: *Etudes d'histoire litteraire et doctrinale du Moyen Age II*, Bibliotheque Tomiste XIV, Melanges Madonnet (ed.), Paris 1930, s. 233–259; dále srov. Jakub RAZIM, *Jindřich Korutanský jako český král ve světle dobových svědectví*, Rigorózní práce obhájená na FF UK v Praze 2007, s. 81.

118 „*Nunc autem manet fides spes caritas tria haec maior autem his est caritas*“, První list Korintským 13, 13; srov. S. SOUSEDÍK, *O království ke králi kyperskému*, s. 53.

119 Dobrým životem byl život v pospolitosti a také pokud ho zajišťují ctné skutky (správné chování), a dostatek hmotných statků. To, co by mohlo ohrozit trvání dobra, shrnul Akvinský ve třech věcech. Totiž, když je dobro pouze dočasného trvání, nebo když jsou lidé liknaví a sami se dopouštějí křivd a ruší mír ostatních. Třetí nebezpečí hrozí z vnějšku, kdy může dojít k napadení nepřátelskými vojsky, S. SOUSEDÍK, *O království ke králi kyperskému*, s. 59–60.

podoby: moudrost (*sapientia*), statečnost (*fortitudo*), uměřenost (*temperantia*) a spravedlnost (*iustitia*).¹²⁰ Aristoteles rozvíjel ctnosti následně jak v *Politice*, tak *Etice* a k těmto čtyřem zahrnul ještě rozumnost (*prudentia*), ctnost praktického rozumu. Zvláště v *Etice* nastínil obsáhlý výklad, kde rozlišuje ctnosti od špatností; podrobně sleduje a popisuje statečnost a zbabělost, uměřenost a nevázanost, štedrost a lakomství, velkorysost a malichernost a další.¹²¹ Akvinský Aristotelovu *Politiku* (a také *Etiku* a *Fyziku*) v *De regno* opakovaně cituje.¹²² Samu látku přenesl do středověku Klement Alexandrijský, jenž spojil soubor ctností s křesťanskou etikou obsaženou v 8. kapitole deuterokanonické *Knihy moudrosti*, a také sv. Ambrož, který okomentoval Ciceronův spis *De officiis ministrorum*. Ideální středověký a panovník spojoval vše uvedené a naplňoval *bonum commune*. K tomu patřily nejen zmiňované ctnosti, ale především vláda v souladu s božími zákony, jako spravedlivá (dobrá) vláda. *Rex iustus* zajišťoval mír a ochranu „poddaných“, s čímž souviselo rovněž přísné trestání zločinců či naopak odměňování zásluh. K panovníkovým povinnostem se řadila rovněž ochrana vdov, sirotek, stejně jako církve. Uvedené ctnosti a zejména jejich veřejná prezentace formou štedrosti navíc dávala vyniknout „lesku“ a majestátu osoby panovníka i ovládané říše.¹²³

Obraz ideálu v domácích pramenech stěžejním způsobem ovlivnila svatováclavská hagiografie, která již v 10. století spojila obraz „rytíře Kristova“ s postavou urozeného laika – knížete Václava.¹²⁴ Přestože legendy vyzdvihují především mnišské rysy Václavovy osobnosti, je svatý kníže zároveň vybaven obdobnými atributy, které připsal Odo z Cluny o několik desetiletí dříve Geraldovi z Aurillacu a které tvořily ideál křesťanského rytíře i panovníka. Václav byl věrný, moudrý, v řeči pravdivý a spravedlivý soudce, ochraňoval vdovy i sirotky, měl soucit s trpícími a prokazoval úctu du-

¹²⁰ Platón, *Ústava IV*, Praha 1996, s. 126–138, 434c–444a.; srov. Robert ANTONÍN, *Ideál panovnické moci v narativních pramenech českého středověku*, Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 421. Kontinuita požadovaných ctností nejlépe vyniká při srovnání knížecích zrcadel dochovaných od karolinské doby, srov. zejména H. H. ANTON, *Fürstenspiegel*, passim; IDEM, *Fürstenspiegel und Herrscherethos in der Karolingerzeit*, Bonn 1968; oslavný obraz Karla Velikého v soudobé poezii zhodnotil nověji Fidel RÄDLE, *Tugenden, Verdienste, Ordnungen. Zum Herrscherlob in der karolingischen Dichtung*, in: Am Vorabend der Kaiserkrönung. Das Epos „Karolus Magnus et Leo papa“ und der Papstbesuch in Paderborn 799, Peter Godman – Jörg Jarnut – Peter Johaneck (edd.), Berlin 2002, s. 9–18

¹²¹ ARISTOTELES, *Etika Nikomachova*, Praha 1996, (kniha II. až VI.)

¹²² S. SOUSEDÍK, *Texty k studiu dějin středověké filosofie*, s. 25; z hlediska domácího prostředí takové dílo neznáme, nicméně evidentní tendence ke „knížecímu zrcadlu“ nese *Vita Caroli a Morality císaře a krále Karla IV Život císaře Karla IV.*, s. 346–347; *Karel IV. Literární dílo*, passim.

¹²³ *Geschichte der politischen Ideen. Von der Antike bis zur Gegenwart*, Frankfurt am Main 2002, s. 176–177; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K pojetí dobré vlády*, s. 82–97.

¹²⁴ Přímo jako *miles Christi* vystupuje Václav např. in *Kristiánova legenda*, s. 98.

chovním. Neváhal však také přísně trestat provinilce. Aktivně vystupoval proti pohanství a podporoval církev. K církvi byl rovněž štědrý, stejně jako ke svému vojsku, které vybavoval nejlepšími oděvy i zbraněmi. Václavovi nechyběla ani urostlá postava a „sličnost“. V neposlední řadě byl kníže také odvážný a nevyhýbal se boji. Již autor *Crescente fide* zdůraznil, že vycházel z bitev vítězně. Nejpůsobivější obraz v tomto ohledu vykreslil Kristián při popisu Václavova souboje s kouřimským knížetem, který měl rozhodnout a ukončit válečný konflikt.¹²⁵ Bez ohledu na zvýrazněné mnišské rysy Václavovy postavy, je kníže zobrazen nejen jako ctitel křesťanských hodnot, ale naplňuje také požadavky na světské „vůdce“: je štědrý, zabezpečuje své družiníky, nevyhýbá se bitvám, stojí v čele svých bojovníků. Již v počátcích domácí literární tradice se tedy setkáváme s obrazem ideálu křesťanského rytíře-panovníka, který odpovídá představě vytvořené pro pomazané krále, a jenž se ve vztahu k světské aristokracii rozvíjí v celoevropském měřítku až o století později. Schéma křesťanského rytíře přejali domácí kronikáři, kteří s jeho pomocí vytvářeli idealizovaný obraz přemyslovských knížat. Přemyslovcům byly v různé míře připisovány vlastnosti, jimiž se vyznačoval již svatý kníže – půvabný zevnějšek, statečnost, ochrana vdov, sirotků i církve, štedrost atd.¹²⁶ Ideál křesťanského rytíře byl tedy v domácím prostředí známý a využíván. Otázkou zůstává, zda je možné v pramenech do počátku 13. století postihnout rovněž prvky ideálu dvorského rytíře.

Spolu s termínem *curialitas* má ve vztahu k popisu dvorských ctností zásadní význam rovněž spojení *elegantia morum*. Sousedilo pouze k etické rovině chování – *mravům*, ale především k rovině estetické – *způsobům*. *Kultivované chování* zahrnovalo vizuální stránku projevu: elegantní, vybrané vystupování, důraz na pěkný zevnějšek, zdvořilost v řeči i odpovídající gestikulaci, nevyučovalo však ani vnitřní morální kvality spojené s křesťanskými hodnotami. *Elegantia morum* v ideálním případě sjednocovala *způsoby* a *mravy*, vyjadřovala schopnost sebeovládání se, potlačení nemístného chování a prokazování respektu i ohledů vůči ostatním. Výraz tak shrnoval soubor vlastností, které se staly, přinejmenším v ideální podobě, žádoucí pro každého „dvořana“.¹²⁷

125 Srov. I. staroslověnská legenda, s. 15–16 (Vostokovská redakce), s. 22 (Minejní redakce); *Utrpení svatého Václava (Crescente fide)*, s. 183–184; *Gumpoldův Život Václava knížete českého*, s. 149–156 (*Passio sancti Vencelslai martyris*, 78–84); *Kristiánova legenda*, s. 54–56, 58–61, 100–102; k obrazu knížete Václava v legendách srov. D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 378–388.

126 Srov. např. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, Boleslav II.: I/32, s. 57; Břetislav I.: I/40, s. 73, II/1, s. 82, II/13, s. 103; Svytihněv II.: II/14, s. 103, II/17, s. 109; Břetislav II.: III/1, s. 160–161; Vladislav I.: III/58, s. 236; Soběslav I.: III/60, s. 238 a *Kanovník vyšehradský*, s. 232; Svytihněv (syn Bořivoje II.): *Mnich sázavský*, s. 263–264.

127 C. S. JAEGER, *Die Entstehung höfischer Kultur*, s. 59–66, s. 188–199, 284nn. V tomto ohledu je dokonce možné hovořit o zástupnosti termínu *elegantia morum* s výrazem *curialitas*, IBIDEM, s. 239.

V domácích pramenech se spojení *elegantia morum* objevuje prvně v kronice *Mnicha sázavského*. Již prameny předcházející doby sice hovoří o *mores* ve spojení jako *honestas morum*, *boni mores*, *nobilitas morum*, vzhledem k útržkovitosti záznamů však nelze přesně určit, jakou náplň autoři termínům přikládali.¹²⁸ Právě tato spojení jsou navíc i v zahraničních pramenech běžně užívána spíše ve významu odkazujícím k obecným etickým (křesťanským) kvalitám.¹²⁹ *Mnich sázavský* využil termín *elegantia morum* ve dvou případech, oba se však vztahují k opatům Sázavského kláštera. První se týká nástupu opata Silvestra, jenž byl „*omnium virtutum disciplina et morum elegantia decenter insignitus*“, druhý pak opata Regnarda, který byl „*dilectionis et affabilitatis gratia preditus, humilitatis et mansuetudinis virtute constantissimus, omni morum elegantia melioribus per omnia comparandus*“. Do třetice doplníme charakteristiku sázavského opata Dětharda: „*Homo egregius, vultu decens, sollers ingenio, animo gravis, moribus gratus, sermone cultissimus, ad loquendum parcus, infestus viciis, tranquillissimus adeo, ut nec vultum ex gaudio nec ex merore mutaverit.*“¹³⁰ Opat Děthard byl mimo jiné znamenitým mužem (*egregius*) důstojného zevnějšku (*vultu decens*), příjemný svými způsoby (*moribus gratus*) a kultivovaný v řeči (*sermone cultissimus*). Rovněž *elegantia morum* Silvestra a Regnarda tak zřejmě nepředstavovala „pouhé“ mravní hodnoty, ale můžeme ji skutečně chápat v „estetické“ rovině jako odkaz na *kultivované chování*. Velmi podobně se ostatně vyjádřil také Jarloch o opatovi Gotšalkovi, jehož chválil za to, že v jeho chůzi, zjevu, vystupování i tváři nebylo nic, co by nebylo povznášející.¹³¹ Uvedené záznamy nelze přeceňovat, zejména z toho důvodu, že nemají v této době odpovídající protějšek v popisu ctností domácích laiků. S rozšířením představy dokonalého dvorského rytíře lze v domácím prostředí počítat s největší pravděpodobností až v průběhu 13. století, zejména v souvislosti s příchodem dvorské literatury. *Elegantia morum* v díle sázavského benediktina však dokládá, že v domácích církevních kruzích druhé poloviny 12. století existovalo povědomí o společenském ideálu,

128 Srov. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/3, s. 9; I/IV, s. 11; I/22, s. 42; I/21, s. 42; I/32, s. 57; I/25, s. 47; I/30, s. 55; I/31, s. 56; I/30, s. 55; III/7, s. 167; III/49, s. 221; *Kanovník vyšehradský*, s. 221, 234; *Letopis Vincencia*, s. 410, 420, 458.

129 C. S. JAEGER, *Die Entstehung höfischer Kultur*, s. 62, 189; určitou výjimku představuje Kosmova chvála synů Břetislava I.: „... *corpore insignes et supereminentes, ceu Hematie montes, sapientia singulares, probitate nulli comparabiles, moribus acceptabiles, in delinquentes placabiles, in universa virtutum honestate laudabiles*“, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/1, s. 82, kde můžeme *moribus acceptabiles* vnímat jako „příjemné chování/vystupování“, k formulaci konkrétnějších závěrů však chybí podrobnější informace.

130 *Mnich sázavský*, s. 252, 267, 269.

131 „... *suum exteriorem gessit uno modo et ipso decentissimo, ita ut nemo in eo reperiret quod reprehendere posset; immo quid non edificans in eius incessu, aspectu, habitu, vultu*“, *Letopis Jarlocha*, s. 496.

který nezahrnoval pouze morální hodnoty, chvályhodné či příkladné činy a půvabný zjev, ale také celkové chování a z něho vycházející dojem.¹³²

Obrátíme-li pozornost ke zmínkám o knížecích družinících a předácích, nalezneme již mezi Kosmovými „bájnými vyprávěními“ záznam, který v podstatě parafrázuje Tacitovy představy o povinnostech germánských bojovníků. Příběh o Tyrovi, který zastupuje bázlivého panovníka a podstoupí na jeho místě smrt, je absolutním vyjádřením věrnosti a odvahy.¹³³ Ve stejném myšlenkovém schématu se pohybuje také projev předáka Budivoje. Ten měl ke knížeti Svatoplukovi, který se marně snažil dobýt Pražský hrad, pronést známý výrok: „... *ještě jsme nebojovali do krve, ještě jsme neučinili ze svých hlav most, po kterém se přichází na knížecí stolec, avšak jistě jej též učiníme, jestliže nás osud donutí učiniti jej*“.¹³⁴ Ne jinak vyznívá také mladší Jarlochova poznámka k roku 1196, kdy přívrženci Přemysla Otakara I. vytáhli ku Praze, odhodláni „*bud' zemřít, nebo získat sobě chléb a svému pánu knížectví*“.¹³⁵ Teprve Vincencius se ve vztahu k Sezemovi, komorníkovi královny Judity, zmiňuje také o jiných hodnotách, než byly ctnosti spojené s postavou věrného válečníka. Podle kronikáře měl být Sezema „*urozeným mužem, počestného života i mravů*“.¹³⁶ Ačkoliv to není explicitně řečeno, můžeme předpokládat, že Vincenciova poznámka dokládá, že se v průběhu 12. století ideál křesťanského rytíře rozšířil rovněž na české velmože. Přičemž tento trend se plně rozvíjí ve 13. století, obohacený navíc již o prvky ideálu rytíře-dvořana.

Vedle uvedené zmínky v pojednání o turnaji, jež se vztahuje ke Smilovi z Lichtenburka v Enikelově kronice, najdeme vyjádření o chrabrých a správných rytířích hojně v literárních památkách 13. věku. Jsou to často dedikace jednotlivých eposů, kde je náležitě oslaven zadavatel díla. Např. Heinrich z Freiberku, který sepsal *Tristana* na žádost Rajmunda z Lichtenburka, jej charakterizuje těmito verši:

*On v ctnostech koná
by povznesl je výše
dobré mravy, štědrost se skromností
jeho mužné srdce spojuje
chrabrost, věrnost a laskavost
on je též i ochránce*

132 Jedná se tedy v podstatě o identické pojetí ideálu, které se podle Jaegera již na otonském dvoře pojilo s postavou ideálního „dvorského biskupa“.

133 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/12, s. 26–28.

134 *IBIDEM*, III/19, s. 183.

135 *Letopis Jarlocha*, s. 514.

136 „... *virum nobilem, vita et moribus honestum*“, *Letopis Vincencia*, s. 458.

rytíř smělý a dvorný
a je Lichtenburk
po Lichtenburku jmenován
a Rajmund je nazýván.
Vždy čistota v jeho srdci leží
on je ze všech nečistých
nejsprávnější a ryzí je
jako všechny jeho skutky
a tomu já, Jindřich z Freiberku
připisuji tohoto Tristana
jak nejlépe jen mohu.¹³⁷

Také v oslavné básni stejného autora na rytířskou jízdu Jana z Michalovic, jež se odehrála někdy v devadesátých letech 13. století, najdeme opět (i přes literární zpracování látky) formální požadavky na správné chování rytíře. Zde konkrétně při turnaji, v průběhu příprav, zápasu a výsledku, kdy je stále zdůrazňována dvornost, statečnost a spravedlivý boj:

*Když mu sláva a kořist
byly přiznány bez námitek,
tu projevil své šlechtické způsoby:
poslal koně pánům zase zpátky.
Helm, jak toho vyžaduje dobré vychování, si pak
ten odvážný hrdina odepjal.*¹³⁸

Z uvedeného je zřejmé, že při turnaji Jan z Michalovic prokázal a naplnil ctností tím, že projevil dobré (ideální) způsoby, když vrátil poraženému sokovi koně. Za statečné, důstojné a dvorné chování mu věnovaly obdiv a slova díky rovněž přihlížející dámy:

*Všechno, co slušelo se dámám,
aby poctily udatného rytíře,
to mu také prokazovaly:*

137 „... daz er mit tugentlicher tât, vil hôer wirde erworben hâtzucht, mâze mit bescheidenheit; sin ellenthaftez herze treit, manheit, triuwe und er ist ouch unde schode, ein ritter vrech und ga kurtou, und ist ein Liuchtenburgonis. von Liuchtebergburc ist er genant. und ist genennet er Reimmunt, jâ reine in sînes herzen grunt, ist er âne allez kunterfeit, der rechten reinen reinkeit, gar sîner tât und sîner werc, dem ich heinrich von Vribec, voltiche disen Tristan, als ich allerbeste kan“, HEINRICH VON FREIBERG, *Tristan*, s. 2-3; překlad podle Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curie regis*, s. 288.

138 „... dô erzeiget er sîn adel: die ros den herren sante er wider. den helm gezogenlichen sider, der tûre degen abe bant“, HEINRICH VON FREIBERG, *Rytířská jízda Jana z Michalovic*, v. 272-277.

pánovi kvůli jeho důstojenství
rudá ústa říkala
láskyplné poděkování.¹³⁹

Ke zdůraznění dokonalého rytířství Jana z Michalovic užívá autor rovněž přirovnání Michalovice k hrdinným rytířům krále Artuše, konkrétně k Parzivalovi, Iweinovi, Erekovi, a dokonce i panovníkovi Alexandru Velikém.¹⁴⁰

Narativní a literární prameny 13. století se ve stejném pojetí – spojení křesťanského vládce a rytíře – vyjadřují i v případě hodnocení panovníků přemyslovského dvora. O králi Přemyslu Otakarovi II. najdeme v textu *Pokračovatelů Kosmových*: „Kdožpak by se nedivil takovému nádhernému knížeti, který již v lůně matky své byl zván králem zlatým, jenž máje zlato a stříbro i moudrost z nebe danou.“¹⁴¹ Stejného panovníka hodnotí z počátku 14. století *Zbraslavská kronika*: „Od doby své mladosti konal mužné činy a všude zdobil ušlechtilost královské mysli velkolepostí statečných skutků. Ten totiž touže moudře spravovati své království [...] dal sepsati zákony.“¹⁴² Panovníka popisují jako statečného, ušlechtilého a tedy dobrého vládce, jenž konal dobré skutky pro dobro království. Sepsáním zákonů zajistil správnou vládu a dobrý život. To vše mohl učinit proto, že byl obdařen ctnostmi (naplňoval je) a jednal v jejich souladu. Již v první kapitole stejného díla je Přemysl Otakar II. označen coby neúnavný šířitel rytířství.¹⁴³ Obdobně Přemysla vystihl i mladší autor, kronikář František Pražský: „Přemysl mocný a udatný, jenž si z dob svého mládí vedl mužně a všude zdobil ušlechtilost královské mysli velkolepostí statečných činů. A ten v touze spravovati moudře království dal sepsati zákony, svůj lid osvětil pravidly spravedlnosti [...] a rozkázal synům svého panstva cvičiti se v rytířství, jako by měli porážet nepřátele a konat jiné vojenské činy [...] laskavě odpouštěl těm, kteří uznávali své viny a nebyl hluchým posluchačem vdov a sirotků.“¹⁴⁴

139 „... swaz ouch den vrouwen gezam, zu Arden dem bitter güt, daz erzeiget wol er müt: dem herren durch sîn werdikeit ûz rôten menden wart geseit mennenlicher habedanc“, IBIDEM, v. 286–291.

140 IBIDEM, s. 11.

141 „Quis autem non possit mirari de tam magnifico principe, qui ab utero matris suae vocatus est rex aureus, qui auro et argento nec non sibi desuper data sapientia“, *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, s. 320; překlad podle *Pokračovatelé Kosmovi*, Marie Bláhová – Zdeněk Fiala (edd.), Praha 1974, s. 132.

142 „... ab adolescencie sue tempore viriliter egit et generositatem mentis regie operum magnificencia undique decoravit. Ipse siquidem regnum sibi commissum sapienter gubernare cupiens, reipublice instaurator sedulus, leges condidit et gentis Bohemice“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 9.

143 „... milicie secularis instaurator strenuus“, IBIDEM, s. 8.

144 *Kronika Františka Pražského*, in: *Kroniky doby Karlovy*, s. 61–62; *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 14.

Asi nejvýrazněji je v pramenech jako ideální panovník a rytíř vykreslený syn Přemysla Otakara II., Václav II. Jeho kladné hodnocení obsahuje *Zbraslavská kronika*, která jím oslavila zakladatele svého kláštera.¹⁴⁵ Přestože se jedná o nadsazené hodnocení fundátora, jsou uvedena slova o Václavu II. příkladným popisem rytíře a zbožného, ideálního panovníka – navíc plně v souladu s Tomášem Akvinským. První kronikář Ota Durynský označil Václava II. takto: „... zkrátka předmětem obdivu osob vznešených, útěchou ponížených a vytouženým oddechem všech utlačovaných. Byl rozvážný v radách, mocný v pomocích a spolehlivý v jakýchkoliv svěřených tajemstvích, dále horlivým šířitelem služby Boží, neúnavným obnovovatelem světského rytířství a neméně oddaným otcem a ochráncem všech osob duchovních; hned mnichem byl, hned rytířem, hned poskytoval všem knížatům poučení o vládě a žádnému žadateli naprosto neodepřel laskavost královské dobroty.“¹⁴⁶ Jeho pokračovatel Petr Žitavský následně upřesnil: „Tedy tento král miloval mír, chránil spravedlnost, soud po všechem čas konal. Nazývali ho přemnozí králem moudrým, dobrým, mírným a knížetem pokoje.“¹⁴⁷

Ačkoliv se v uvedených příkladech jedná o idealizaci, nelze nepostřehnout normativní postižení toho, jaké byly nároky na středověkého vládce. Aktuální forma dobových požadavků zde vystupuje zcela zřetelně. V dílech kronikářů nebo epiků se tady jednoznačně a přirozeně odrážela reflexe každodenní i literární reality. Zdánlivá topoi v písemných památkách obsahovala aktuální požadavky doby – zde konkrétně, jak se měl ideální vladař a rytíř chovat.¹⁴⁸ Opakovaným prepisováním a doplňováním známých pasáží starších autorů se tyto dobové *alias* normativní požadavky trvale precizovaly a rozvíjely.

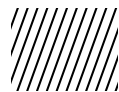
¹⁴⁵ Srov. D. DVORÁČKOVÁ-MALÁ, *K pojetí dobré vlády*, s. 82–97.

¹⁴⁶ „Hic denique fuit personarum sublimium admiracio, humilium consolacio, oppressorumque quorumlibet affectata respiracio. Erat eciam prudens in consiliis, potens in auxiliis et fidelis quibuslibet in commissis; porro divini cultus fuit promotor sedulus, milicie secularis instaurator strenuus et nichilominus cunctorum religiosorum pater et patronus devotus; nunc monachus, nunc miles erat, nunc dogma regendi cunctis principibus tribuit, et regie benignitatis clemenciam omni petenti penitus non negavit“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 8.

¹⁴⁷ „Iste itaque rex pacem dilexit, iusticiam custodiivit, iudicium in omni tempore fecit“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 81.

¹⁴⁸ Srov. tématu Otakar SLANAŘ, *K otázce topiky ve středověké rytířské a dvorské epice*, *Dvory a rezidence ve středověku I*, MHB 10, Supplementum 1, Praha 2006, s. 273–286.

4. Rytíř a láska

„Láska“ procházela rytířskými ctnostmi jak ve smyslu křesťanské *caritas*, tak lásky k ženě. Druhý zmíněný jev, spojený výrazně s dvorským prostředím, nalezneme zejména v epické a lyrické literatuře. Význam, který je tématice lásky v dvorské-rytířské kultuře přisuzován, podtrhuje sousloví, jež historiografie užívá při popisu milostného vztahu rytíře a dámy – „dvorská láska“. Spojení však není pojmem středověkých pramenů, ale termínem medievalistiky 19. století. Středověké prameny nehovoří o „dvorské lásce“, nýbrž o (*bone*) *amore – fin’amor, amour fine, minne*, tedy ne o lásce definované prostředím, ale náplní – intenzitou a ušlechtilostí.¹⁴⁹ Taková láska nemusela nutně odpovídat společenským normám, neboť jako *fine amor* byla např. označena rovněž láska Tristana a Isoldy.¹⁵⁰

Termín „dvorská láska“ (*amour courtois*) uvedl do literatury na konci 19. století francouzský historik Gaston Paris ve studii o Lancelotovi Chrétiens de Troyes. Paris charakterizoval dvorskou lásku jako utajovaný vztah mezi rytířem a dámou, založený zejména na stálé nejistotě i podřízení milence, který měl vyvolené dámě prokazovat svou oddanost a dodržovat určitý způsob chování i pravidel.¹⁵¹ Značný vliv na další chápání dvorské lásky měla rovněž práce C. S. Lewise. Podle autora se koncept dvorské lásky vyvinul v jihofrancouzské Provence, kde básníci v 11. století začali popisovat specifický druh „romantické“ lásky, v jejímž centru stál nesezdaný pár: urozená vdaná dáma a rytíř, který se ucházel o její přízeň. Dvorská láska pro autora sestávala ze čtyř základních znaků: pokory/poslušnosti, zdvořilosti/dvornosti, mimomanželského vztahu a „zbožného“ prožívání lásky.¹⁵² Soudobá

149 J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 503–505; Roger BOASE, *The Origin and Meaning of Courtly Love*, Manchester 1977, s. 1–2; Sarah KEY, *Courts, clerks and courtly love*, in: *The Cambridge Companion to Medieval Romance*, Roberta L. Krueger (ed.), Cambridge – New York 2000, s. 84–87; srov. též D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvorská kultura*, s. 35–38.

150 Beroul, *Tristan und Isolde*, Ulrich Mölk (ed.), *Klassische Texte des Romanischen Mittelalters in zweisprachigen Ausgaben*, München 1962, v. 2720; srov. S. KEY, *Courts, clerks and courtly love*, s. 85.

151 Gaston PARIS, *Études sur les romans de la table ronde. Lancelot du Lac*, 2. Le conte de la Charrette 12, 1883, s. 459–534; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 504; W. PARAVICINI, *Die ritterlich-höfische Kultur*, s. 10–11; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvorská kultura*, s. 35nn.

152 „... the four marks of Humility, Courtesy, Adultery and Religion of Love“, Clive Staples LEWIS, *The Allegory of Love. A Study in Medieval Tradition*, Oxford 1936, s. 4nn., citace s. 12; autor si byl vědomý rozporů, které v sobě spojení těchto znaků skrývá, což výstižně vyjádřil

historie termínu „dvorská láska“ vyvolala u některých autorů pochybnosti o celém konceptu, který byl dokonce odsouzen jako ahistorická překážka k pochopení středověkých textů. V současné historiografii se však udrželo pojetí navazující na oba zmiňované autory. Parisův a Lewisův koncept platí potud, pokud budeme dvorskou lásku vnímat především jako součást literatury a příběhů, která se jen reflexivně promítala do reálného života.¹⁵³

Středověcí autoři navazovali především na Ovidia a jeho pojednání o lásce – *Ars amatoria* a *Remedia amoris*, sepsaná již v prvním století před Kristem. Přejímali a rozvíjeli Ovidiovy motivy lásky jako horečky, sladké bolesti, milované osoby jako léku, či naopak nepřítele, jenž musí být přemožen atp.¹⁵⁴ Literární tvorba 12. století však vnesla do tematiky „lásky“ nový motiv, kterým se stalo veřejné vyjádření citového, obdivného vztahu k ženě, jež v raně středověkých pramenech chybí.¹⁵⁵ Neznamená to, že by „láska“ do této doby nepředstavovala námět literárních děl, nebo neměla význam v mezilidských vztazích zachycených ve středověkých pramenech. Problém spočívá v náplni termínu. V pramenech se *amor* (a její slovesné obměny jako *dilectio* či *caritas*) vyskytovala rovněž jako synonymum výrazu, který zahrnoval širší spektrum vztahů – *amicitia*. *Amor, dilectio, caritas, amicitia* – všechny tyto pojmy se recipročně užívaly při popisu politických dohod, spojenectví, uzavření příměří stejně jako pro charakteristiku vroucího přátelství a samozřejmě lásky (včetně její tělesné podoby) mezi mužem a ženou v dnešním slova smyslu. Není však možné říci, že by některý z těchto termínů sám o sobě vypovídal o míře a intenzitě emocí,

v dopise otci: „*The actual book is going to be about medieval love poetry and the medieval idea of love which is very paradoxical business indeed when you go into it: for on the one hand it is extremely super-sensual and refined and on the other it is an absolute point of honour that the lady should be some one else's wife*“, citát podle C. S. Lewis: *Life, Works, and Legacy*, vol. 4: *Scholar, Teacher, & Public Intellectual*, Bruce L. Edward (ed.), Westport 2007, s. 123.

¹⁵³ S kritikou konceptu „dvorské lásky“ vystoupil především Durant Waite ROBERTSON, Jr., *The Concept of Courtly Love as an Impediment to the Understanding of Medieval Texts*, in: *The Meaning of Courtly Love*, Francis X. Newman (ed.), New York 1968, s. 1–18; podobně John F. BENTON, *Clio and Venus: An Historical View of Medieval Love*, in: *IBIDEM*, s. 19, 31. Kritiku Lewisova přístupu a názory novější literatury se pokusila shrnout Conor McCarthy v úvodu knihy *Love, Sex and Marriage in the Middle Ages. A Sourcebook*, Conor McCarthy (ed.), New York 2004, s. 4–6. K převládajícímu názoru literatury srov. J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 503–505; S. KEY, *Courts, clerks and courtly love*, s. 84–85; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvorská kultura*, s. 35–36.

¹⁵⁴ Srov. OVIDIUS, *O lásce a milování*, Zdeněk Mertlík – Dana Svobodová (překlad), Praha 1990; OVIDIUS, *Jak léčit lásku*, Ivan Bureš (překlad), Praha 1924; k tématu rovněž C. S. JAEGER, *Ennobling Love. In Search of a Lost Sensibility*, Philadelphia 1999, s. 79–81; S. KEY, *Courts, clerks and courtly love*, s. 87–88; *Andreas aulae regiae capellanus, De amore Libri tres*, Fritz Peter Knapp (ed.), Berlin – New York 2006, s. 608–611; o vymezení jednotlivých „diskursů“ lásky, které jsou postžitelné ve středověkých pramenech, se pokusil W. HAUG, *Die höfische Liebe*, s. 15nn.

¹⁵⁵ Peter DINZELBACHER, *Über die Entdeckung der Liebe im Hochmittelalter*, *Saeculum* 32, 1981, s. 185–208; IDEM, *Liebe im Frühmittelalter. Zur Kritik der Kontinuitätstheorie*, in: *Konzepte der Liebe im Mittelalter*, Wolfgang Haubrichs (ed.), Göttingen 1990, s. 12–38; C. S. JAEGER, *Ennobling Love*, s. 82–106; IDEM, *Envy of Angels*, s. 312–317.

kteřá se v konkrétním popisovaném vztahu ukrývala. Jinak řečeno, že by bylo možné pojmy jako „přátelství“ a „láska“ v dnes platné významové podobě jednoznačně vztáhnout ke zmiňovaným výrazům.¹⁵⁶

Peter Dinzelbacher došel k závěru, že pokud prameny raného středověku hovoří o „lásce“ k ženě, jedná se především o vyjádření chťice (*sexuelle Begierde*).¹⁵⁷ Do přelomu 11.–12. století se popisy silně emotivně laděného přátelství, či „lásky“ v romantické/platonické podobě, omezovaly na vztah mezi muži. Vyjádření emotivního/vroucího přátelství – „lásky“ – založené na projevech „intimity“, jako objímání, políbení, držení za ruku, užívání společné lžice či dokonce spaní v jedné posteli, bylo součástí politické kultury doložené především v západoevropských oblastech. Zřejmě nejnámějším příkladem je popis setkání Richarda Lví srdce s francouzským králem Filipem II. v Paříži roku 1184. Kronikář Roger z Howden líčí vzájemný vztah obou mužů jako „prudkou lásku“ (*vehemens amor*). Oba měli každý den jíst u stejného stolu z jedné lžice, a dokonce ani na loži se od sebe neoddělili.¹⁵⁸

Stejný motiv zná a rozvíjí rovněž Petr Žitavský při popisu dohody mezi Ludvíkem Bavorem a Fridrichem Sličným z roku 1325. Podle kronikáře měli vyřešit spor o římskou korunu nečekanou úmluvou, že nadále budou vládnout společně. Jak Petr poznamenal, „až dodnes tyto dva vladaři, kteří se nazývají králi, jedí, pijí, spí spolu a v slovech mírumilovných jsou zajedno“.¹⁵⁹ Zmíněné chování nelze poměřovat dnešními měřítky sexuální orientace, nejedná se ovšem ani o pouhé literární topoi. V symbolické rovině odkazovala tato gesta k ideálu přátelství a byla využívána jako ceremoniální doplněk politických i dalších veřejných aktů (uzavírání mírových smluv, skládání lenních slibů nebo čistě k vyjádření přátelského poměru atd.).¹⁶⁰

156 Klaus VAN EICKELS, *Vom inszenierten Konsens zum systematisierten Konflikt. Die englisch-französischen Beziehungen und ihre Wahrnehmung an der Wende vom Hoch- zum Spätmittelalter*, Stuttgart 2002, s. 23–26; IDEM, „Tender Comrades“. *Gesten männlicher Freundschaft und die Sprache der Liebe im Mittelalter*, *Invertito – Jahrbuch für die Geschichte der Homosexualitäten* 6, 2004, s. 22–23; srov. též J. F. BENTON, *Clio and Venus*, s. 29–30; k množství různých vztahů, které mohly být označovány jako *amicitia* srov. Gerd ALTHOFF, *Verwandte, Freunde und Getreue. Zum politischen Stellenwert der Gruppenbindungen im früheren Mittelalter*, Darmstadt 1990.

157 P. DINZELBACHER, *Liebe im Frühmittelalter*, s. 15nn.

158 Podrobně s rozбором jednotlivých doložených příkladů K. VAN EICKELS, *Vom inszenierten Konsens*, především s. 341–348, 368–393, zpráva Rogera z Howden s. 343nn.

159 „*Simul usque hodie hii duo principes, qui se nominant reges, comedunt, bibunt et simul dormiunt et in verbis pacificis unum sunt*“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 274; srov. K. VAN EICKELS, *Vom inszenierten Konsens zum systematisierten Konflikt*, s. 372–374.

160 Není zde prostor věnovat se rozsáhlé a v literatuře diskutované problematice vycházející ze současné dichotomie mezi heterosexuální a homosexuální, která není na středověké prameny a prostředí aplikovatelná. Středověcí i novověcí autoři běžně užívali náměty důvěrného přátelství mezi muži i „homosociálních“/„homoerotických“ motivů, aniž by odkazovali ke konceptu současné homosexuality. Pro naše účely postačí konstatování, že středověké prameny popisovaly vztahy mezi muži pomocí stejné terminologické výbavy (včetně přirovnání k manželství či popisu „intimních“ gest) jako v případě muže a ženy, aniž by se jednalo

„Láska“ v této podobě byla totiž považována za společenský princip, což výstižně zachytil Smaragd, opat kláštera St. Mihiel poblíž Verdunu, v dedikaci spisu *Via regia* Karlovi Velikému: „... *objeti, která nám sladce poskytly Vaše královské paže, jsou zachycena v naší paměti, Vaše polibky podobné kapkám medu jsou vytesány do našeho srdce, Vaše slova – majestátná, plynoucí jako med, sladká a laskavá – chováme v nehlubších zákoutích naší mysli. Šťastní jsou ti, kdo s Vámi žijí každý den, šťastní ti, kdo s Vámi často pobývají, kvůli Vaší ušlechtilé a krásné přítomnosti přinášející štěstí všem, povznášející a velebící všechny, rozdávající všem dary, náklonnost a lásku. Povzbuzení k činu touto královskou a sladkou láskou [...] jsme sepsali tuto malou knížku.*“ Karlova „láska“, ale také „láska“ ke Karlovi ve Smaragdově podání inspirovala, povznášela i sjednocovala karolinský dvůr.¹⁶¹

„Láska“ popsaná Smaragdem byla zdrojem společenských hodnot i modelem mezilidských vztahů a svojí podstatou se nelišila od „lásky“, kterou chápeme jako dvorskou.¹⁶² Základní rozdíl se však skrývá v postavení ženy, které nyní připadla centrální role v diskursu „lásky“. Žena v idealizovaném zobrazení dvorské literatury již nebyla pouze objektem touhy, ale *paní* zcela v duchu „feudální“ hierarchie. Milovat znamenalo sloužit, a právě služba lásce/ženě povznášela život jednotlivce i společnosti následováním ctností jako byla statečnost, štědrost, upřímnost, spravedlnost, pokora, trpělivost či moudrost. Ctnosti musely být rovněž náležitě prezentovány, dvorská láska usměrňovala způsoby chování, mluvy, gestikulace i péče o zevnějšek.¹⁶³

o podezření nebo obvinění ze sodomie. Přehledně problematiku, s přesahem až do 20. století, sledoval a shrnul K. VAN EICKELS, *Vom inszenierten Konsens*, především s. 23–29, 261–281, 341–393; IDEM, „*Tender Comrades*“, *passim*; dále srov. *Love, Sex and Marriage in the Middle Ages*, s. 8–10, 12–13; C. S. JAEGER, *Ennobling Love*, s. 11nn.; IDEM, *Envy of Angels*, s. 310–322; J. A. SCHULTZ, *Courtly Love*, s. 51–62; P. DINZELBACHER, *Liebe im Frühmittelalter*, s. 26–27; nejednalo se zdaleka pouze o evropský fenomén. Ke stejnému závěru došel při rozboru dvorské poezie vyjadřující přátelství, „lásku“ mezi urozenými muži v Japonsku období Heian (794–1185) P. G. SCHALOW, *A Poetics of Courtly Male Friendship in Heian Japan*, zejména s. 83–87.

161 „... *amplexus, quos nobis dulciter regalis ulna porrexit, in mentis archano depinximus, oscula melliflua in cordis tabulis fortiter sculpsimus, verba vestra, utpote regia melliflua dulcia et suavia, velut thesaurum in mentis tenemus archano. Felices dicimus illos, qui vobiscum cotidie vivunt, felices, qui iugiter vobis – cum morantur: vestra enim forma patiens et ornata omnes laetificat, omnes exultat et glorificat, omnibus munera dilectionem et amorem ministrat. Hoc nos regio dulcis que amore permoti et regali munere excitati hunc parvi parvulum libellum digessimus, quem divinis testimoniis multipliciter confirmavimus*“, Smaragdus abbas S. Michaelis (Carolo?) regi opus, cui inscribitur *Via regia, dedicat*, *Epistolae Karolini aevi II*, MGH *Epistolae IV/2*, Ernst Dümmler (ed.), Berlin 1895, s. 533; k tomu C. S. JAEGER, *Ennobling Love*, s. 40–41; „přátelství“ i „láska“ k panovníkovi představovaly v oslavných básních věnovaných Karlovi Velikému běžný motiv, srov. F. RÄDLE, *Tugenden, Verdienste, Ordnungen*, s. 16–17.

162 Pro charakteristiku dvorské lásky srov. J. A. SCHULTZ, *Courtly Love*, zejména s. 145nn.; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 522–529; S. KEY, *Courts, clerks and courtly love*, s. 86.

163 Podrobně J. A. SCHULTZ, *Courtly Love*, s. 101nn. a J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 507–513, 522–529; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvorská kultura doby přemyslovské*, s. 35–38.

S takto prezentovaným ideálním obrazem obsahu a působení dvorské lásky souvisí rovněž otázka naplnění vztahu mezi dámou a jejím obdivovatelem. Jistý Andreas, kaplan na dvoře francouzského krále Ludvíka VII., sepsal v osmdesátých letech 12. století spis *De amore*, v němž rozlišoval dvě formy lásky. Nejvýše stála „čistá láska“ (*amor purus*), která měla spojit srdce obou milenců, dovolit jim spočinout v objetí, nikdy však nepřekročila hranici sexuálního styku. Tato láska je stálým zdrojem ctností. Naopak „tělesná láska“ (*amor mixtus*) končí podle Andrese s naplněním milostného aktu.¹⁶⁴ Andreasově spisu se přikládal význam právě při popisu dvorské lásky, jejíž ideální obraz byl spatřován v jeho vymezení *amor purus*. Tento předpoklad však není oprávněný.¹⁶⁵ Přestože Andreas stavěl na nejvyšší stupeň čistou, nenaplněnou lásku, její tělesnou podobu neoduzoval, jak ostatně naznačuje již samo pokračování textu: „Což neříkám proto, že by bylo mým záměrem tělesnou lásku zavrhnout [...]. Neboť také tělesná láska je skutečná láska, která je chvályhodná, a je nazývána původcem všeho dobra, ačkoliv od ní hrozí vážná nebezpečí. Proto nazývám jak čistou, tak tělesnou lásku dobrou, ale akt čisté lásky se mi zamlouvá více.“¹⁶⁶ Z pohledu královského kaplana přinášely obě podoby lásky dobro, přestože ta tělesná měla svá rizika. Není proto klíčové sledovat, zda se zamilovanému podařilo získat vyhlédnutou dámu, či nikoliv. Společnost si byla vědoma jak ideálu (*amor purus*), tak dalších forem lásky i možných fatálních dopadů její tělesné podoby (vztah Tristana a Isoldy, nebo Guinevere a Lancelota). Stěžejní význam fenoménu „dvorské lásky“ spočíval ve skutečnosti, že poskytl ženě možnost stát se objektem veřejně vyjadřovaného zájmu i obdivu a zaujmout tak místo, které do této doby náleželo především mužům.¹⁶⁷

164 „*Et purus quidem amor est, qui omnimoda dilectionis affectione duorum amantium corda coniungit. Hic autem in mentis contemplatione cordisque consistit affectu; procedit autem usque ad oris osculum lacertique amplexum et verecundum amantis nuda contactum, extremo praetermisso solatio [...]. Amor iste tantae dignoscitur esse virtutis, quod ex eo totius probitatis origo descendit, [...]. Mixtus vero amor dicitur ille, qui omni carnis delectationi suum praestat effectum et in extremo Veneris opere terminatu*“, Andreas, *aulae regiae capellanus, De amore Libri tres*, s. 282–284.

165 Kritické námitky shrnul J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 505–507, 513–514, který dospěl k závěru, že Andreasovo dílo nelze považovat za jakousi příručku (*Handbuch*) dvorské lásky a ve vztahu k této problematice má jen omezenou výpovědní hodnotu. Rozsáhlou diskuzi nad dílem *De amore* shrnul a zhodnotil F. P. Knapp ve svém doslovu k edici Andreas, *aulae regiae capellanus, De amore Libri tres*, zejména s. 603nn.

166 „*Hoc autem dico non quasi mixtum amorem damnare intendens sed ostendere cupiens, quis ex illis alteri sit praefendus. Nam et mixtus amor verus est amor atque laudandus et cunctorum esse dicitur origo bonorum, quamvis ex eo imminant pericula graviora. Ergo tam purus quam mixtus amor mihi probatus existit, sed puri amoris actuum magis placet exactio*“, IBIDEM, zejména s. 284–286.

167 Srov. C. S. JAEGER, *Ennobling Love*, především s. 105–106; IDEM, *Envy of Angels*, s. 311–317. Podle S. SHAHAR, *The Fourth Estate*, s. 162–163, přinesla dvorská literatura určitou feminizaci „feudální“ společnosti (*partial feminization of feudal civilization*), žena však v rámci literatury přesto zaujímalá pouze roli objektu, přestože oslavovaného. Navíc se obdiv týkal

Dvorská láska vnesla do vztahu muže a ženy prvky veřejně prokazované náklonnosti, která zahrnovala nejen boj ve jménu vyvolené, přijímání zástav či darů, skládání básní, ale také galantní rozhovory, tanec a hry. Přestože se ideál dvorské lásky cizeloval na stránkách literatury, stával se současně, stejně jako symbolicky vyjadřovaný ideál přátelství mezi muži, součástí dvorského ceremonálu a tím i života a chování dvorské společnosti.¹⁶⁸

Již prolog Kosmovy kroniky věnovaný mistru Gervasiovi naznačuje, že situace v domácích pramenech se s ohledem na terminologii „lásky“ od evropských poměrů nelišila. Děkan oslovuje Gervasia jako „nejmilejšího bratra“ (*frater karissime*), který má, pokud Kosmu „miluje jako svého přítele“ (*si me tuum amicum diligis*), opravit případné nedostatky kronikářovy práce.¹⁶⁹ Spojení mezi „láskou“ a „přátelstvím“ zachytil rovněž *Mnich sázavský*. Po bitvě u Chlumce a uznání Soběslava nároku na trůn měl Lothar III. českému knížeti připomenout, aby jemu i říši zachovával „lásku“ a „přátelství“ (*dilectionis et amicitiae*).¹⁷⁰ Podle *Kanovníka Vyšehradského* se Soběslav s Lotharem stali „nejvěrnějšími přáteli“ (*intimi amici*) a kníže z „lásky“ (*dilectione*) ke králi oblehl Norimberk.¹⁷¹ Rovněž při popisu vztahu Václava II. s tchánem Rudolfem I. Habsburským hovořil kronikář Ota Zbraslavský o „lásce“ i „přátelství“.¹⁷² Obdobně zaznamenávají prameny „přátelství“ mezi Přemyslovci a zahraničními panovníky¹⁷³, mezi příslušníky přemyslovského rodu¹⁷⁴, mezi panovníky a biskupy i opaty¹⁷⁵ či mezi panovníkem a urozenými.¹⁷⁶

pouze žen z vyšších vrstev společnosti a ani zde dvorská literatura nezměnila nic na jejich podřízeném právním i faktickém postavení.

168 Srov. Erich KLEINSCHMIDT, *Minnesang als höfisches Zeremonialhandeln*, AfK 58/1, 1976, s. 35–76; přehledně rovněž J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 522–529, 558–582.

169 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, Ad Gervasium magistrum prefacio, s. 3.

170 „... mutuae dilectionis et amicitiae vinculum nobis et toti regno“, *Mnich sázavský*, s. 257.

171 *Kanovník vyšehradský*, s. 205.

172 Srov. *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 35–36, 45. Rovněž v dopise, kterým zpravoval pražský dvůr o smrti syna, hovořil uherský král Karel I. Janovi Lucemburském jako o „bratrovi a nejmilovanějším příteli“ (*fratri et amico predilecto*), *IBIDEM* s. 293. Výstižně vztah mezi „láskou“ a „přátelstvím“ shrnul také autor *Příběhů krále Přemysla*, který poznamenal, že pražský děkan Vít „objímal“ svou „láskou“ (*dilectione*) příbuzné i přátele, *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, s. 323.

173 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/9, s. 169; III/12, s. 172; III/41, s. 213; III/42, s. 215; *Letopis Vincencia*, s. 456–457; *Letopis Jarlocha*, s. 465, 516; *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, s. 329; *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 34.

174 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/19, s. 184.

175 *IBIDEM*, I/23, s. 44; *Letopis Vincencia*, s. 414; *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 93.

176 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/48, s. 155; *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 30, 134.

Odhlédneme-li od vztahu k Bohu (Kristu), svatým i víře¹⁷⁷, či obecně od „lásky“ k lidem, míru a „vlasti“¹⁷⁸, byla to především vazba mezi „přá-
teli“, bratry, otcem/matkou a synem/dcerou, k panovníkovi nebo jiné vý-
znamné osobě, kterou vyplňovala vzájemná „láska“. Kníže Jaromír vybízel
Břetislava, aby předáky „miloval“ (*diligas*) jako bratry.¹⁷⁹ Jaromír-Gebhard
měl staršího bratra Spytihněva „milovat“ (*amore coluit*) jako otce.¹⁸⁰ Mezi
biskupovými věrnými byl později muž, jehož Jaromír-Gebhard „miloval“
(*diligebat*) více než jiné.¹⁸¹ Soběslava I. „milovali“ (*diligebant*) všichni Češi
prvního i druhého řádu¹⁸², a sám kníže „miloval“ nejen zmiňovaného Lo-
thara, ale rovněž biskupa Menharta.¹⁸³ Václav II. miloval svého stejno-
jmenného syna.¹⁸⁴ Větší pozornost však *Zbraslavská kronika* věnuje „lásce“
krále k duchovním a především opatům vybraných klášterů.¹⁸⁵ Zejména
pak Konrádovi Zbraslavskému, jemuž měl Václav II. z „nejhlubší lásky“
(*ex intimo amore*) sdělovat své činy i tajemství, jak je zvykem „milujících“

177 Jako *amor/amare* in *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/18, s. 37; I/21, s. 41; I/21, s. 42; I/23, s. 45; I/26, s. 47; III/1, s. 161; *Mnich sázavský*, s. 241, 242, 257, 258; *Letopisy hra-
dištsko-opatovické*, s. 397; *Letopis Vincencia*, s. 417, s. 453; *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*,
s. 67, 69–70; jako *caritas* např. in *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/30, s. 54; *Mnich
sázavský*, s. 244, 259, 263; *Vypravování o zlych letech po smrti krále Přemysla Otakara II.*, s. 360;
jako *diligentia/diligere* in *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/22, s. 43; II/23, s. 116; *Mnich
sázavský*, s. 243, 247, 253, 258, 264; *Letopis Jarlocha*, s. 503; *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*,
s. 9.

178 Jako *amor/amare*, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/49, s. 222; *Petra Žitavského
Kronika zbraslavská*, s. 81; jako *caritas* *Mnich sázavský*, s. 242, 243, 246; *Vypravování o zlych le-
tech po smrti krále Přemysla Otakara II.*, s. 337; *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 169; *Petra
Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 180; jako *diligentia* in *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*,
I/22, s. 43. „Láska“ ke světu *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/38, s. 71, obdobně *Petra
Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 269; a láska k „vlasti“ *Kanovník vyšehradský*, s. 232; *Petra
Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 124, 142; autor *Příběhů krále Václava I.* hovoří o tom, že král
„miloval“ samotou: „... *solitariam vitam amare*“, s. 303; Kosmas užívá oslovení čtenáře kro-
niky (případně přímo některého z mužů zmíněných v prologu) obratem „Vaši lásce“ (*vestrae
caritatis*), srov. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/19, s. 38; III/11, s. 171; III/60, s. 239;
obdobně *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 4.

179 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/42, s. 79; sám Kosmas podléhal „otcovské lásce“
(*dilectione vestre paternitatis*) probošta Šebíře, *IBIDEM*, *Prologus ad Severum prepositum*, s. 1; pro
papeže byl biskup Vojtěch „nejsladším“ (*dulcissime*) synem a „nejmilovanějším“ (*amantissime*)
bratrem, *IBIDEM*, I/30, s. 54; svatovítský děkan činí rovněž narážky na bratrskou „lásku“
(*dilectio*) mezi Vratislavem II., Konrádem Brněnským a Otou Olomouckým, *IBIDEM*, II/24,
s. 117; II/43, s. 148.

180 *IBIDEM*, II/18, s. 110.

181 *IBIDEM*, II/33, s. 130.

182 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/58, s. 234.

183 „... *intimo diligebat affectu*“, *Kanovník vyšehradský*, s. 220; obdobným způsobem „miloval“
(*diligebat*) Vratislav II. opata Božetěcha či Vladislav II. biskupa Zdíka, *Mnich sázavský*, s. 249;
Letopis Vincencia, s. 417.

184 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 83; o mateřské/otcovské, obecně rodičovské či
bratrské lásce hovoří kronika rovněž na dalších místech, např. *IBIDEM*, s. 15, 145–146, 155,
157, 156, 183, 186, 227.

185 *IBIDEM*, s. 37, 68, 70–72, 86, 91, 96, 106, 111.

(*moris est amancium*).¹⁸⁶ A také Václav dbal na to, aby si zajistil „lásku“ (*amorem*) urozených království.¹⁸⁷ „Láska“ provázela též vztahy v klášterní komunitě. Sázavský opat Silvestr i jeho následovník Reginhard měli ve svém úřadu více dosáhnout „láskou“ (*amore*) než strachem.¹⁸⁸ „Láskou“ (*amore*) bylo konečně možné vzplanout také k penězům¹⁸⁹ a rovněž rabování představovalo „lásku“ (*amor*) Čechů.¹⁹⁰

Je zřejmé, že latinská terminologie je také v domácích pramenech zástupná a uvedené termíny by bylo možné používat recipročně. Přestože jsme u překladů využívali pouze substantiv „přátelství“, „láska“ a slovesa „milovat“, je současně zjevné, že by mohly být nahrazeny jinými ekvivalenty. Zmíněné vztahy lze nazývat „přátelstvím“ nebo nahrazovat pojmy „láska“/„milovat“ termíny jako „úcta“, „respekt“, „vážnost“, „náklonnost“, „mít kladný vztah“, „mít v oblibě/rád“ a dalšími synonymy, aniž bychom se však více přiblížili charakteristice náplně a intenzity daného poměru. Výjimku představuje láska k penězům a kořisti, kterou lze výstižně popsat jako „chtíč“.

Vztahem k ženám se domácí narativní prameny zabývají výjimečně. Jsou to především Kosmas a *Zbraslavská kronika*, kteří hovoří o lásce k ženě. Motiv „lásky“ (*amoris*) na jednu noc užil svatovítský děkan v úvodu kroniky, když pranýřoval údajnou promiskuitu slovanských předků.¹⁹¹ Nejznámějšími milostnými příběhy *Kroniky Čechů* jsou líčení Oldřichova setkání s Boženou a Břetislavova únosu Jitky. V Oldřichovi měl pohled na Boženu roznítit „plameny lásky“ (*ignes amoris*). O charakteru této „lásky“ ovšem vypovídá následující popis krás Boženina těla a Kosmova lakonická poznámka, že pro ni dal kníže poslat a vzal si ji k sobě, aniž by rozvázal manželství.¹⁹² Identicky vyznívá líčení Břetislavova vztahu k Jitce. Mladý knězic „vzplanul ohněm Venušíným“ (*igne succensa Veneris*) nad pověstí o krásné, ušlechtilé a urozené dívce. Přestože byl jeho přístup k „lásce“ (*aditus ad amorem*) ztížen Jitčíným pobytem v klášteře, mladý rek neváhal

186 IBIDEM, s. 68.

187 IBIDEM, s. 38; rovněž ukončení rozporů s rakouským vévodou komentoval kronikář slovy, že nadále chtěl Václav vévodu chránit jako svého „milého“ (*dilectum*), IBIDEM, s. 59.

188 *Mnich sázavský*, s. 259, 269, připomínána je rovněž „láska“ opata k mnišské komunitě i řeholi IBIDEM, 243, 246, 259; *Letopis Žďárský větší*, s. 527, 541.

189 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/32, s. 202; *Letopis Vincencia*, s. 421.

190 Doslovně *Letopis Vincencia*, s. 455. O „lásce“ (*amore*) k lupu/kořisti hovoří rovněž *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 29, 66; „milovat“ bylo možné také určitě místo, jak dokazují zmínky *Petra Žitavského* vztahující se ke Zbraslavi, IBIDEM, s. 47, 48, 78, 93.

191 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/3, s. 8.

192 „... rusticanam, hanc, quam prediximus, feminam ad puteum lavantem pannos vidit et intuitus eam a vertice usque ad talos hausit pectore ignes amoris non modicos. Erat enim corporis eius habitudo insignis, nive candidior, mollior cigno, nitidior ebore antiquo, pulchrior saphiro. Hanc continuo mittens dux tulit in sua nec tamen antiqua solvit cubia, quia tunc temporis, prout cuique placuit, binas vel ternas coniuges habere licuit“, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/35, s. 65.

a vyvolené se zmocnil doslova jako „vlk kradoucí pěknou ovečku“ (*sicut lupus [...] nitidam rapiat agnam*).¹⁹³ Úloha žen v obou příbězích se omezuje na roli lákové kořisti, jíž hrdinové nemohou odolat a jednoduše si ji přivlastní. Tento obraz dokresluje Kosmovo líčení „vzplanutí“ krále Jindřicha V. „láskou“ k penězům (*succensus amore denominati census*)¹⁹⁴, které se užitými výrazovými prostředky i smyslem nijak neodlišuje od „vzplanutí“ Oldřicha i jeho syna „láskou“ k Boženě a Jitce. Díkce Kosmovy kroniky plně odpovídá Dinzelbacherovým závěrům. Rovněž „láska“ k ženám popisovaná svatovítským děkanem není nic jiného než vyjádřením chůtice. Stejně jako „láska“ k penězům či kořisti je vedena jedinou touhou – vlastnit a užívat.

Jedná se samozřejmě o podobu a význam, jaký „láska“ zaujímá v textu kroniky. Uvedená interpretace neznamená, že by v každodenním životě v Čechách raného a vrcholného středověku neexistovaly nebo nehrály roli city či láska mezi mužem a ženou. O opaku svědčí sama Kosmova emotivní vzpomínka na manželku Božetěchu i mladší text *Zbraslavské kroniky*. Kronika se vztahu mezi mužem a ženou blíže dotýká zejména v případě Závěše z Falkenštejna.¹⁹⁵ Otovo líčení Závěšova poměru s Kunhutou však pouze podtrhuje negativní obraz, kterým kronikář šlechtice obdařil. Závěš se měl snažit získat náklonnost ovdovělé královny čistě ze zjištěných důvodů a její lásku prý vzbudil dokonce s pomocí magie.¹⁹⁶ Kronika věnovala pozornost rovněž lásce Václava II. a Guty Habsburské. Zatímco Otova poznámka, že se Václav při naplnění dohodnutého manželství těšil z lásky (*amore*) své choti, má erotický podtext.¹⁹⁷ Jiným způsobem vyznívají slova Petra Žitavského uvedená v souvislosti se smrtí a pohřbem královny. Václav nechal Gutu uložit na Pražském hradě po boku otce. Plánoval však ostatky obou přenést na Zbraslav, neboť si prý přál mít ty, které miloval jako sebe (*quos sicut se ipsum dilexerat*), v blízkosti i po smrti.¹⁹⁸ Obdobně hovořil Ota Zbraslavský o Markétě Babenberské, kterou označil za „milovanou manželku“ (*dilecte coniugis*) Přemysla Otakara II.¹⁹⁹ V porovnání s Kosmou dochází v textu *Zbraslavské kroniky* k posunu a láska Václava ke Gutě i Přemysla k Markétě je zobrazena jako skutečné citové pouto. Přesto se oba prameny neliší v malé míře pozornosti, kterou „lásce“ muže k ženě vě-

193 IBIDEM, I/40, s. 73–75.

194 IBIDEM, III/32, s. 202.

195 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/43, s. 217.

196 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 23.

197 IBIDEM, s. 25, což jen podtrhuje pokračování textu, v němž Ota hovoří o tom, že se dívka králi zalíbila, když vstoupila do lože, IBIDEM, s. 26.

198 IBIDEM, s. 79; v souvislosti s manželstvím Václava a Guty kronikář zmiňuje údajnou radu Rudolfa Habsburského zeti, že si získá oblibu, když se spokojí pouze s objetím jedné ženy, IBIDEM, s. 36.

199 IBIDEM, s. 11.

nují, a zejména v marginálním významu, jež přisuzují této „lásce“ jakožto společenskému principu ovlivňujícímu chod světa.²⁰⁰

„Láska“ k Bohu/Kristu povznášela ducha a byla zdrojem dalších ctností, stejně jako vedla panovníky na křížové výpravy.²⁰¹ Ne jinak ovšem působily, alespoň na stránkách domácí narativní historiografie, „láska“/„přátelství“ mezi muži. „Láska“ Silvestra k bratrům vyvolávala „lásku“ mnichů k opatovi a „láska“ tak v podstatě ovládala a spravovala celou komunitu.²⁰² „Láska“ předáků byla jedním z předpokladů, které zajistily Soběslavovi I. pražský stolec.²⁰³ Viděli jsme, že Lothar nabádal Soběslava, aby nezapomněl na vzájemné „přátelství“/„lásku“, a kníže skutečně oblehl Norimberk z „lásky“ ke králi. Konrád Brněnský naopak zapomněl na vzájemnou bratrskou „lásku“ k Vratislavovi II. a podporoval nárok synů Oty Olomouckého na otcovské dědictví, což se stalo příčinou králova válečného tažení na Moravu.²⁰⁴ „Přátelství“ Vladislava II. mělo Barbarosovi bránit, aby vyslyšel prosby Oldřicha a podpořil nárok synů Soběslava I. na vládu v Čechách. Teprve, když český král způsobil císaři újmu (*iniuriam*) odstou-

200 Což jen dokresluje skutečnost, že další domácí prameny 12.–13. století „lásku“ či obecně vztah k ženě netematizují, respektive vůbec nezmiňují. O „lásce“ k ženě sice hovoří Kosmas také v souvislosti s tzv. Břetislavovými „Hnězdenskými statuty“. Jedno z ustanovení zní: „*Si vero mulier proclamaverit pari vice non amari, sed inclementer a viro suo affligi et profligari, detur inter eos iudicium Dei et, qui inventus fuerit reus, solvat penas rei*“, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/4, s. 86; přestože Kosmas použil sloveso „*amari*“, termínu nelze přikládat „citový“ obsah, který by se svým významem blížil výrazu „milovat“. Jádro ustanovení mluví proti tomu, aby manželé „hrubě trápili“ (*inclementer [...] affligi et profligari*) své ženy. Nařízení nemá ženy zabezpečit před nedostatkem manželských citů či náklonnosti, ale chránit je před tím, co bychom dnes označili za „domácí násilí“. Výraz *amari* by zde bylo vhodné chápat a překládat v kontextu celého ustanovení: „*Kdyby žena prohlásila, že se k ní manžel nechová s úctou (s respektem; či obecněji odpovídajícím způsobem), ale hrubě ji trápí*“; prameny popisují rovněž „lásku“ žen k mužům, např. *Kanovník vyšehradský*, s. 225, hovoří o ženě z Běstvíny, která svému muži zachovávala „věrnost a lásku“ (*mulier quaedam a virginitate sua per plures annos cum marito suo vixerat, fidei ei et dilectionem, prout decet, observans*); o zármutku dívek, které milovaly své muže odcházející na výpravu proti Milánu „něžnou láskou“ (*domicellarum, quae uiros suos tenero diligebant amore*), hovoří *Letopis Vincencia*, s. 428; zatímco Vincenciovu zmínku můžeme v tomto případě skutečně interpretovat jako výraz lásky naplněné citovým vztahem k milované osobě, u *Kanovníka vyšehradského* není situace natolik jasná. Přestože to není vyloučeno, je pravděpodobné, že spojení „*fidei et dilectionem*“, zde nepředstavuje faktický odkaz na věrnost a lásku. Kronikář mohl pouze za použití vznosných slov vyjadřovat běžný dobový pohled na postavení ženy v manželství, kde se očekávala především oddanost a poslušnost, srov. S. SHAHAR, *The Fourth Estate*, s. 89–90.

201 Např. *Letopis Vincencia*, s. 417; vhodným příkladem je Kosmova charakteristika Boleslava II. Kronikář nejprve připomíná jeho horoucí lásku ke Kristu, aby vzápětí vylíčil panovníkovy ctnosti od pevné víry, přes ochranu vdov, sirotek a slabých až k podpoře duchovních a zakládání kostelů, *IBIDEM*, I/21–22, s. 42; obdobnou funkci plnila rovněž láska/úcta Václava II. k Panně Marii, také ona byla zdrojem hodnot i činů (král světici z lásky „daroval“ Zbraslavský klášter), *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, zejména s. 69–70.

202 Srov. *Mnich sázavský*, s. 242, 243, 246, 259. Jedná se o identické myšlenkové schéma, jaké jsme viděli výše v případě opata Smaragda.

203 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III/58, s. 234–236.

204 *IBIDEM*, II/43, s. 148.

pením a dosazením syna Bedřicha, začal Fridrich hledat cestu k satisfakci svojí i Oldřichově.²⁰⁵ Kvůli „lásce“, kterou Václav II. choval k opatovi Heidenreichovi, se rozhodl Sedleci podřídit připravovanou (zbraslavskou) fundaci.²⁰⁶ Při smíru s rakouským vévodou Albrechtem měl král slíbit, že jej bude nadále chránit jako svého „milého“ (*dilectum*).²⁰⁷ „Lásce“/„přátelství“ mezi muži se dostávalo rovněž veřejného – performativního vyjádření. Výstižným příkladem je vztah mezi Soběslavem I. a Lotharem III. Soběslavův lenní slib u Chlumce byl uzavřen obligátním polibkem, o něco později se stal Lothar kmotrem knížecího syna, oba se scházeli v soukromí a císař nechal Soběslava na shromáždění říšských knížat zaujmout nejváženější místo po své pravici.²⁰⁸ Petr Žitavský popisuje nejen zmiňovaný vztah mezi Ludvíkem Bavorem a Fridrichem Sličným, ale připomíná také, že se na závěr schůzky v Chebu Václav II. a Rudolf Habsburský objali na důkaz „lásky“ (*pro amori indicio*).²⁰⁹ Z pohledu domácích kronikářů tedy patřila k „přátelství“/„lásce“ nejen vzájemná pomoc a podpora, ale také demonstrativní vyjádření tohoto vztahu pomocí fyzických i dalších „gest“, jako byly soukromé rozhovory, kmotrovství či jinak prokazovaná úcta. Přestože prameny v souvislosti s domácím prostředím nenabízejí popis ve své výmluvnosti srovnatelný s líčením Rogera z Howden, výpovědní hodnota se neliší. Role ve veřejné sféře náležela „lásce“/„přátelství“ mezi muži, jejich vzájemné „emoce“ byly zdrojem společenských hodnot a činů. Naopak láska k ženě neměla s veřejným děním nic společného, představovala soukromou záležitost a narativní prameny jí věnují v podstatě pouze okrajovou pozornost.²¹⁰

Z hlediska dvorské rytířské literatury naopak vystupuje fenomén lásky k ženě jako primární prvek, a to plně v kontextu dvorské služby rytíře milované dáme. Služebný motiv lásky a závazné chování v jejich projevech jsou jedněmi z hlavních motivů literárních rytířských dobrodružství, tzv. *aventures*. Hrdina se v jejich průběhu téměř vždy setkával s dámou, jež vstoupila do jeho srdce, a on usiloval získat přízeň vyvolené.

205 *Letopis Jarlocha*, s. 465.

206 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 37.

207 IBIDEM, s. 59; rovněž mohučský arcibiskup Petr z Aspeltu miloval (*dilexit*) hraběte Jindřicha Lucemburského, a proto podle zbraslavského kronikáře podporoval jeho snahy o říšský trůn, IBIDEM, s. 186.

208 Políbení *invicem osculis* zmiňuje *Mnich sázavský*, s. 257; další zmiňované příklady *Kanovník vyšehradský*, s. 205, 214, 223. S ohledem na poslední zmiňovaný příklad není důležité, zda se událost skutečně odehrála líčeným způsobem, nebo *Kanovník vyšehradský* svůj popis pouze záměrně nadsadil, aby ještě více vyzdvihl svého oblíbence. Významná je obecná výpovědní hodnota zápisu ve vztahu k demonstrativním, symbolickým projevům „přátelství“, k čemuž podrobněji Jan ZELENKA, *Vazal nebo přítel? K rituálu homagia ve vztahu mezi českým knížetem Soběslavem I. a císařem Lotharem III.*, in: Mediewista wobec źródła – teoria i praktyka, Józef Dobosz – Jakub Kujawiński – Marzena Matla-Kozłowski (edd.), Poznań 2009, s. 61–71.

209 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 36.

210 Srov. C. S. JAEGER, *Envy of Angels*, s. 312.

Epické příběhy o lásce lze orientačně rozdělit do dvou částí.²¹¹ Předně se jednalo o lásku, jež vrcholila manželstvím jako v Chretienových eposech *Erek a Enide*, *Iwein a Cligés*. Např. v Erekovi a Enide se hlavní hrdina Erek ožení a věnuje se manželství i své milované ženě, ale díky tomu zanedbává rytířské povinnosti. V důsledku toho ztrácí čest a musí ji novou dobrodružnou cestou znovu získat. Nakonec je jeho snaha opětovně uznána na dvoře krále Artuše. Erek v závěru prokázal, že je schopen jako ideální rytíř naplňovat lásku v manželství a zároveň pěstovat rytířské ctnosti. Odlišnou formu lásky prezentuje Chrétienův *Lancelot, rytíř na popravčí káře*. Zde je klíčový motiv nemanželská láska Lancelota a Guinevery, choti krále Artuše. Naplnění mimomanželského vztahu mezi oběma se stává příčinou narušení řádu a existence ideálního světa krále Artuše. V konečném důsledku to vede k jeho rozpadu. Obdobné téma nemanželského vztahu nabízel opakovaně zpracováváný příběh o Tristanovi, který vznikl také v českém prostředí. A právě v tomto díle vypráví autor (Heinrich z Freibergu) o Tristanově tajné náklonnosti k Isoldě Plavovlasé, manželce svého strýce, krále Marka. Sám se však oženil s Isoldou Běloroukou, dcerou vévody z Arundelu. Se svou láskou se ale stýkal, a když byli vyzrazeni, následovalo zajetí a odsouzení k smrti. Přestože oba uprchli a vrátili se do svých manželství, po čase se opět setkávají. Příběh vrcholí smrtí obou hrdinů. Opět je obraz cizoložství vylíčen jako popření společenských norem a nemanželský vztah i zde vedl k utrpení na jednotlivých stranách.

V obdobných dvou rovinách můžeme sledovat milostnou tematiku rovněž v lyrické tvorbě básní, kde jsou názorným příkladem milostné písně připisované králi Václavovi II. První dvě písně sledují rozpor mezi láskou duševní a tělesnou k vyvolené dámě, přičemž vítězí ctnost a platonické vyznání.²¹² Zde se prezentuje *amor purus*. Třetí píseň nese námět svítánička a přebásněno je zde naopak naplnění lásky tělesné (*amor mixtus*).²¹³

Obě zmiňované formy lásky nestaví do popředí ženu jako objekt, jenž si bylo možné kdykoliv přivlastnit, ale jako obdivovaný „klenot“, jemuž bylo hodno sloužit. Láska k ženě se v tomto pojetí stala stejným společenským principem a hodnotou, jakou „láska/přátelství“ symbolizovaly ve starších pramenech ve vztahu mezi muži. Rozdíl mezi Kosmovým pojetím „lásky“ k ženě a diskursem rozvíjeným v rámci „dvorské lásky“ lze přiblížit

211 V rámci epické tvorby je za dílo, které bylo nejvíce ovlivněno Ovidiovými schémata, považován *Roman d'Eneas*, jenž spolu s příběhem Tristana a Isoldy zároveň tvoří dvě krajní polohy zobrazení lásky v románové literatuře. Zatímco látka *Roman d'Eneas* je pokládána za model ušlechtilé lásky nadřazené rozkoši a vrcholící v manželství, vztah Tristana a Isoldy představuje jeho protiklad – obraz cizoložství a popření společenských norem. S. KEY, *Courts, clerks and courtly love*, s. 88–91, 92–93; Ch. BASWELL, *Marvels of translation*, s. 32; 39–40.

212 Moravo, *Čechy, radujte se!*, s. 170.

213 D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curie regis*, s. 304–306.

i ve srovnání s dalšími díly. Básnická skladba *Frauendienst* Ulricha von Liechtenstein, sepsaná asi roku 1255, má podobu autobiografie. Ulrich se v mužném věku vyznává z jinošské lásky k vdané urozené paní, jejíž pozornost se snažil získat rytířskými skutky. Bez ohledu na výsledek Ulrich prokazoval činy oddanosti až devotnosti, vyrazil na rytířskou jízdu, během níž bojoval ve jménu vyvolené, a byl dokonce ochoten useknout si vlastní prst pro dobro milované paní.²¹⁴ Stejně pojetí lásky obsahují díla autorů, kteří byli ve styku s dvorem přemyslovských králů. Podle Reimara von Zweter učila láska rytířským způsobům (*ritterlich gebären*) a muž, jehož lásku dáma opětovala, byl šťastnější než císař.²¹⁵ Motiv rytířské lásky nechybí ani ve *Vilémovi Oranžském* Ulricha von Türlin. Byla to právě láska k Arabele, manželce jeho věznitele Tybalda, jež usnadnila hlavnímu hrdinovi překonat osmiletý pobyt v zajetí.²¹⁶ Rovněž Alexandr Ulricha von Etzenbach se vyznává z lásky ke Candacis a chce být jejím rytířem (*er wolt Candacis ritter sin*) vždy připraveným prokazovat naprostou oddanost.²¹⁷ Podobně také Heinrich z Freibergu odůvodnil rytířskou jízdu Jana z Mičalovic poznámkou, že jej za dobrodružstvím vyhnala „paní Láska“.²¹⁸

Láska k ženě kultivuje chování, nutí k sebekontrolě až k podřízenosti, podněcuje k prokazování ctnosti i konání rytířských činů a dobrodružství. Obdobně jako v případě zahraničních pramenů, není ani v domácím prostředí zobrazení tohoto druhu „zušlechťující“ lásky novinkou 13. století. Viděli jsme, že v podstatě identickou funkci plnily na stránkách narativní historiografie „láska“/„přátelství“ mezi muži. Teprve epická a lyrická tvorba spjatá s přemyslovským dvorem 13. století však rozvinula tematiku lásky k ženě a učinila z ní významnou společenskou hodnotu ovlivňující zásadním způsobem chování jednotlivců i fungování světa. Opět je však třeba připomenout, že „dvorská láska“ zůstala primárně literárním diskursem, který zachytíme v reálném životě pouze skrze vnější symboliku (gesta, znaky). Zda a jak výrazný vliv měla na chování a názory mužů vůči ženám v běžném životě, nelze na základě dochovaných pramenů zodpovědět, neboť hodnotíme problematiku, o níž se dozvídáme pouze prostřednictvím dobové „krásné“ literatury. Nelze však zcela vyloučit, že podobně jako předcítání o ctnostech rytířů mohla mít i informace o projevech lásky a úcty k dámě edukativní dopad na mužské publikum.

214 ULRICH VON LIECHTENSTEIN, *Frauendienst*, v. 437–469.

215 Srov. *Die Gedichte Reimars von Zweter*, č. 31, s. 426; č. 39, s. 430

216 ULRICH VON DEM TÜRRLIN, *Willehalm*, s. 79; srov. H. J. BEHR, *Die Literatur*, s. 137.

217 Srov. ULRICH VON ETZENBACH, *Alexandr*, v. 14544–14546; „... so bin ich immer dir bereit triuwen mit ganzer staetikeit“, *IBIDEM*, v. 17277–17278, s. 460.

218 HEINRICH VON FREIBERG, *Rytířská jízda*, s. 41.

5. Ideál a realita rytířství

V předcházejících kapitolách jsme se věnovali zobrazení ideálu, ať již na stránkách dvorské literatury, nebo v jiných písemných pramenech. Narativní materiál, ani dvorská epika však nepopisovaly jen prostý ideál rytíře či rytířství. Narativní texty líčí osudy dobrých i špatných vládců a rovněž eposy nechávají záměrně vyniknout společenská dilemata stejně jako problematičnost konání jednotlivých hrdinů. Právě střety obtížně slučitelných podob různých ideálů se stávaly katalyzátorem jejich dobrodružství. Nejlépe postižitelný je tento rozpor mezi požadavky kladenými na rytíře/bojovníka a imperativem lásky.

Zamilovaný Ereke se ve zmiňovaném Chrétienově eposu oddává společnosti manželky Enide a vystavuje se tím veřejnému posměchu, neboť se vzdal boje i rytířských činů. Pouze nebezpečná výprava do lesa plného zbojníků a bezectných rytířů, při níž Ereke opětovně prokáže rytířské kvality, jej zbaví hanby.²¹⁹ Cizoložství, jež je výsledkem vzájemných citů Tristana a Isoldy, není pouze popřením závazků vůči strýci/pánovi a manželovi, ale také zjevnou kontradikcí „romantické“ nenaplněné lásky. Platonická láska v sobě nesla pozitivní duchovní sílu, jež vyvolává snahu po dosažení dokonalosti, aby se milenecký ukázal hodným objektu vlastní touhy. Milenecký poměr Tristana a Isoldy, přestože zapříčiněný požitím kouzelného lektvaru, vede oba hrdiny k opakovanému prolamování společenských hodnot a následně k smrti.²²⁰ Rovněž Lancelot hnaný city ke Guinevěře se vědomě vystavil hanbě spojené s chováním nehodným rytíře, když se nechal kvůli dostižení unesené královny svézt trpaslíkem na vozíku, na němž byli ulicemi převáženi zločinci. A opět i tento příběh staví do popředí problematiku tělesně naplněné lásky rytíře a vdané královny.²²¹ V případě Parzifala se dokonce samo rozhodnutí vydat se na cestu rytířství stává hří-

219 Na příkladu děl Chrétiena de Troyes analyzoval střety společenských hodnot J. J. DUGGAN, *The Romances*, s. 93nn, k Erekevi, s. 103–107.

220 L. HARF-LANCNER, *Chrétien's Literary Background*, s. 29–30, 39; srov. též W. HAUG, *Gibt es einen Zusammenhang*, s. 62–63.

221 J. J. DUGGAN, *The Romances*, s. 112–115; srov. též Matilda Tomaryn BRUCKNER, *Chrétien de Troyes*, in: *The Cambridge Companion to Medieval French Literature*, Simon Gaunt – Sarah Kay (edd.), Cambridge – New York 2008, s. 85–87.

chem, neboť hrdina nerespektoval přání vlastní matky, která jej od cesty na Artušův dvůr odrazovala a v důsledku jeho odchodu zemřela žalem.²²²

Dvorská literatura tak na jednu stranu před posluchači rozvíjela ideální hodnoty, na stranu druhou však sama poukazovala na problémy koexistence jejich různých forem. S tím souvisí otázka oboustranného vztahu mezi literární imaginací a reálným prostředím na dvorech mecenášů i jeho vlivu na autory. Za příklad mohou sloužit okolnosti vzniku eposu *Lancelot Chrétiena de Troyes*, jehož sepsoval podle zadání Marie ze Champagne. Ve stejné době se na dvoře flanderského hraběte Filipa odehrály události, které připomínají jádro románového příběhu. Hrabě byl upozorněn na nevěru manželky Isabely a skutečně se mu podařilo přistihnout ji s jedním z vazalů. Zatímco rytíře čekala potupná smrt, Isabela zůstala do konce života v domácím vězení. V *Lancelotovi* však zůstala otázka cizoložství obou hlavních hrdinů nevyřešena, i bez zjevného odsouzení.²²³ V odborné literatuře je diskutována otázka nedokončení eposu (případně možnosti, že jméno Godefroye de Lagny uvedené v epilogu je pouze Chrétienovou smyšlenkou), které zřejmě naznačuje Chrétienův odmítavý postoj k tématu a podobě zadání. V každém případě zmiňované události ze dvora hrabat z Champagne a Flander nabízí pohled do světa, v němž urozená patronka „*mohla, jak se zdá, objednat epické dílo, které vykreslovalo cizoložství frázemi mystické adorace přibližně ve stejnou dobu, kdy sousední feudál nechal ponižujícím způsobem popraviti svého soka v lásce*“.²²⁴ Dvorská literatura tak prezentovala posluchačům i čtenářům společenské ideály, zobrazovala však také konflikty, které z interakce ideálů či jejich narušování vyplývaly, a v neposlední řadě mohla odrážet privátní fantazie a představy, které neměly s vlastními ideály dvorské-rytířské kultury nic společného.²²⁵

V této souvislosti se v historiografii hovoří o rozporu mezi ideálem a realitou každodenního života středověké společnosti.²²⁶ Informace z jiných pramenů, než jsou epická díla, lyrická tvorba či teoretická naučení, skutečně často zpochybňují většinu z obrazu ideálního světa dvorské-rytířské kultury, v jehož centru stála postava dvorného a statečného rytíře. Namísto ctitelů křesťanské morálky se setkáváme s rytíři, kteří běžně holdují alkoholu a sahají k násilnostem i loupení. Jejich způsoby mají daleko ke kultivovanosti v duchu *curialitas* a obyvatelé míst, na nichž dvůr pobývá,

222 J. J. DUGGAN, *The Romances*, s. 122–125.

223 IBIDEM, s. 50–51; 112–115.

224 „*Yet a married female patron can, apparently, commission a romance that paints adultery in terms of mystical adoration at roughly the same time as a neighboring aristocrat is basely executing an adulterous rival*“, srov. S. KEY, *Courts, clerks and courtly love*, s. 81–84, citát s. 83.

225 Srov. IBIDEM, s. 83; W. HAUG, *Gibt es einen Zusammenhang*, s. 62–64.

226 Srov. např. J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 430.

bývají často vystaveni urážkám i fyzickému násilí.²²⁷ Ve stejné době, kdy se na stránkách epiky, v písních trubadúrů a minnesangrů rozvíjí kult dvorské lásky a obdivu k ženě, vznikala rovněž díla, která měla zcela misogynní charakter a téma dvorské lásky parodovala.²²⁸ Rozporuplný dojem vychází rovněž z vlastního obsahu dvorské epiky, v níž nechyběly více či méně skryté narážky na sexuální násilí, zneužívání a pohrdlivý nebo přezíravý vztah k ženám.²²⁹ O reálných poměrech kupř. v manželství dostatečně vypovídá zpráva Gisleberta z Monsu týkající se sňatku henegavského hraběte Balduina VI. uzavřeného roku 1186. Kronikář se pochvalně pozastavil nad tím, že se hrabě vzdal všech žen a spokojil se pouze s manželkou, což prý bylo u mužů výjimečné.²³⁰

Na první pohled příkrý rozpor mezi „ideálem“ a „realitou“ však zřejmě vychází především z přístupu k dané problematice. Pokud ideály dvorské rytířské kultury sledujeme pouze jako etické hodnoty k následování, nastíněný obraz skutečně opravňuje k striktnímu oddělení zobrazovaného ideálu a reálného chování příslušníků dvorské společnosti. Na základě takového pohledu je pak srozumitelné, proč někteří autoři považovali např. fenomén dvorské lásky za ahistorickou smyšlenku historiografie konce 19. století. *Curialitas* však nebyla pouze mravní normou, ale zahrnovala také „estetické“ projevy vyjadřované způsobem chování. Celý problém lze přiblížit na následujících příkladech. Několikrát jsme v textu vzpomínali anglického rytíře Williama Marshala. Jeho životopisec líčí průběh večerní zábavy, která provázela turnaj, kde se shromážděná společnost rytířů a dam bavila tancem, zpěvem a sám William přispěl k pobavení pří-

227 R. W. KAEUPER, *Chivalry and Violence*, s. 161–188; J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 430–432; C. Warren HOLLISTER, *Courtly Culture and Courtly Style in the Anglo-Norman World*, Albion 20/1, s. 7–8.

228 Zřejmě nejnámějším žánrem parodujícím motivy dvorské epiky jsou tzv. *fabliaux* pocházející z francouzského prostředí, srov. Sarah Melhado WHITE, *Sexual Language and Human Conflict in Old French Fabliaux*, *Comparative Studies in Society and History* 24/2, 1982, s. 185–210; *Comic provocations: exposing the corpus of old French fabliaux*, Holly A. Crocker (ed.), New York 2006; S. GAUNT, *Romances and other genres*, s. 54–55; obecně ke středověké misogynii R. H. BLOCH, *Medieval Misogyny and the Invention of Western Romantic Love*, *passim*, s ohledem na domácí prostředí Božena KOPIČKOVÁ, *Žena v evropském středověku v zajetí své doby*, in: Eva Nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století, Milena Lenderová a kol., Praha 2002, s. 13–44.

229 Srov. Raymond CORMIER, *Brutality and Violence in Medieval French Romance and Its Consequences*, in: *Violence in Medieval Courtly Literature*, Albrecht Classen (ed.), New York – London 2004, s. 65–79; Roberta L. KRUEGER, *Questions of gender in Old French courtly romance*, in: *The Cambridge Companion to Medieval Romance*, Roberta L. Krueger (ed.), Cambridge – New York 2000, zejména s. 143–144; Simon GAUNT, *Gender and genre in medieval French literature*, Cambridge 1995, s. 113–121; R. W. KAEUPER, *Chivalry and Violence*, s. 209–230.

230 „... spretis omnibus aliis mulieribus, ipsamsolam cepit amare amore ferventi, quod in aliquo homine raro invenitur ut soli tantum intendat mulieri et ea sola contentus sit“, *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 172.

tomných písní. Jiného pěvce, který následně vystoupil s oslavnou skladbou na jeho počest, obdaroval koněm. Stejný William Marshal však při jiné příležitosti sebral peníze knězi, který byl na útěku s dámou z dobré rodiny, s níž měl poměr. Hotovost využil k uspořádání oslavy pro své rytířské přítele, kteří mu navíc vyčítali, že páru nevzal také koně.²³¹ Podobně vyznívá vyprávění kronikáře Salimbena z Parmy o markraběti Obbizovi d'Este. Markrabě přišel na turnaji o oko, když bojoval o lásku přítomné dívky. Obbizo ale nebyl příkladným rytířem. Jak kronikář dále rozvedl, vyprávělo se, že markrabě znásilňoval manželky a dcery urozených i plebejců, a dokonce byl podezříván z pohlavního styku s vlastní sestrou.²³² Kdyby zápisy pocházely z několika různých pramenů, mohlo by se jednat o příklady protikladu ideálu a reality. Jde však o záznamy stejných autorů, přičemž Marshalův životopisec koncipoval své dílo jako oslavu Williamova rytířství.²³³ Marshalovy vybrané způsoby, jež prokazoval na slavnosti, nebyly o nic méně skutečné než hrubé chování vůči knězi a jeho dámě. Rovněž Obbizo dobýval vyvolenou na turnaji rytířským způsobem, zatímco v jiných případech se choval značně svévolně. Oba muži přizpůsobovali své chování různému prostředí a okolnostem, aniž bychom mohli hovořit o jednoznačném rozlišení mezi ideálem a realitou. Výstižné je proto v tomto ohledu hovořit, podobně jako J. Bumke v souvislosti s dvorskou láskou, o jiném „*stupni reality*“.²³⁴ Chovat se dvorně znamenalo náležet do okruhu dvorské společnosti, kde byla tato podoba chování považována za žádoucí. Příležitostně se v tomto ohledu vyjádřil před polovinou 11. století opat Siegfried z Gorze v dopise opatovi Poppovi ze Stabla. V závěru listu si Siegfried stěžuje na novou módu, která přišla do říše z Francie, k níž patřilo oholení vousu a šaty kratšího střihu. A co bylo pro opata nejvíce bolestivé: právě lidé, kteří nové způsoby přejímali, byli u panovníka a dalších knížat ve větší přízni, než ti, jež jim nepodléhali.²³⁵

231 Citace příběhů uvádějí J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 368 a R. W. KAEUPER, *Chivalry and Violence*, s. 195.

232 J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 570.

233 K Marshalovu životopisu, který vznikl nedlouho po jeho smrti, R. W. KAEUPER, *Chivalry and Violence*, s. 280–284.

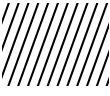
234 „*Die Wirklichkeit der höfischen Liebe ist nicht in der Echtheit der Gefühle des einzelnen Sängers zu finden. Um dem Charakter der Liebe als einer gesellschaftlichen Veranstaltung gerecht zu werden, muß man eine andere Ebene der Wirklichkeit aufsuchen: die der höfischen Geselligkeit. Die Liebe hatte ihren Platz unter den Unterhaltungsformen der adligen Gesellschaft*“, J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 571.

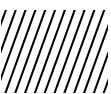
235 Dopis otiskl Wilhelm GIESEBRECHT, *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, Bd. 2, Braunschweig 1875⁴, s. 702–707, zmiňovaná pasáž s. 706–707; srov. J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 108. Napodobování určitého způsobu chování, které přináší zisk, náleží k obecným principům „vzdělávání“, což příležitostně vyjádřil H. WENZEL, *Sehen und Hören*, s. 29: „*Das Kind, nicht anders aber auch noch der erwachsene, imitiert besonders Handlungen, die bereits Erfolg hatten, und zwar besonders bei Personen, die Autorität besitzen und Autorität ausüben.*“

Oblékat se podle nejnovější módy, stejně jako dávat najevo kultivované způsoby, přinášelo obdiv dalších členů dvorské společnosti, zisk v podobě společenského kapitálu, případně přízně výše postaveného patrona, či dokonce konkrétního hmotného statku. Více, než jako soubor morálních hodnot, vystupuje *curialitas* do popředí ve vyjádření nadřazeného sociálního postavení urozených, která vyvyšovala (i odlišovala) rytíře a ostatní dvořany.²³⁶ Významu „dvorných způsobů“ jako způsobu (sebe)identifikace nobility odpovídá také kritika, která v novověku cílila právě na vnější, „povrchní“ projevy chování, jež byly typické pro „jeviště“ dvora. Dvorné způsoby měly sice podle kritiků příjemně působit na smysly, odrážely však pouze vnější atributy chování, ne skutečné „ctnosti“. Ale rovněž kritikům bylo zároveň zřejmé, že právě toto distingované chování bylo způsobem jak vědomě vyjádřit příslušnost k aristokratické vrstvě společnosti.²³⁷ *Curialitas* náležela ke světu a módě dvorského prostředí a pojetí dvojí reality se zde jeví jako výstižné, přičemž kritické nebo parodické názory objevující se v písemných pramenech exkluzivitu dvorského prostředí jako uzavřené společnosti potvrzují. Nic na tom nemění ani fakt, že postupně docházelo k recipování módních trendů také do měšťanské společnosti.

236 Výstižně R. W. KAEUPER, *Chivalry and Violence*, s. 208: „*Chivalric largesse, mythology, and refined manners certainly purveyed social power. They created an image of knights as naturally superior to all other laymen and on a par with the clerics; pious and appropriately violent, they are splendidly refined in life and love.*“ V podstatě identickým způsobem vyznívají slova H. Wenzela, která se opět vztahují k dvorské výchově: „*Aristokratischer Rang muß sichtbar sein und deshalb in die adligen Körper eingearbeitet werden*“, H. WENZEL, *Hören und Sehen*, s. 35. Neznamená to, že by *curialitas* byla pouhá forma bez hlubšího obsahu, její vliv na etické hodnoty a citění konkrétních jednotlivců je však velmi těžko postižitelný a měřitelný. O vlivu na chování, citění a „afekty“ lze v lepším případě uvažovat pouze v delší časové perspektivě jako N. ELIAS, *O procesu civilizace I*, zejména s. 244nn.; k tomu srov. R. W. KAEUPER, *Chivalry and Violence*, s. 205. V případě etických hodnot se navíc dotýkáme otázek, na něž nám prameny jen těžko poskytnou uspokojivé odpovědi. Mravní hodnoty, stejně jako například city, jsou vnitřní záležitostí každého jednotlivce. Jejich osvojení, následování či projevy jsou odvislé nejen od osobnostních předpokladů, ale mohou se navíc lišit také v závislosti na životní etapě či situaci, v níž se jedinec právě nachází.

237 Srov. N. ELIAS, *O procesu civilizace I*, s. 71–91.

Dvůr přemyslovských knížat a králů

Vývoj a složení přemyslovského dvora jsme sledovali převážně za pomoci doložených jmen jednotlivých osob a názvů úřadů zachycených v narativní historiografii a v listinném materiálu. Množství jednotlivých zmínek stouvalo od poloviny 12. století, kdy se výrazněji začala rozvíjet činnost panovnické kanceláře, a tento trend pokračoval po celé následující období. Nejedná se pouze o listinný materiál, ale od druhé poloviny 13. věku rovněž o formulářové sbírky, jež dokládají rozkvět celé kancelářské agendy.

Pro sledovanou dobu zůstávala výrazně problematická variabilita latinského názvosloví. Termíny (názvy úřadů i různé posty, nebo slova se vztahem ke dvorskému prostředí, např. *curia*, *curtis*, *palatium*, *familia* atd.) nabízejí širší možnosti výkladu, jehož překlad a interpretace záleží zejména na kontextu, v jakém autor pramene užívá výraz ve svém díle nebo v jednotlivých částech (kapitole, odstavci, strofě apod.). V případě bližšího vymezení úřadu pak také na upřesňujících přívlastcích a na osobě jeho držitele. Právě posledně jmenované kritérium zřejmě hrálo důležitou roli v případě diplomatického materiálu. Z pohledu iniciátora sepsání listiny, jeho současníků i vlastního diktátora nebo písaře měla jména doplněná případně o povšechný název zastávané hodnosti dostatečnou výpovědní hodnotu, která se nemusela dále zpřesňovat. Patrně z tohoto důvodu nebylo pravidlem vždy udávat u jednotlivých osob zastávané *officium*, případně určit pozici v hierarchii daného úřadu. Z hlediska výzkumu, jenž se opírá pouze o takové informace, se naopak jedná o obtížně překonávaný jev. Je třeba zohledňovat všechny dochované zmínky písemného materiálu a sledovat postupný terminologický vývoj, ustalování *promiscue* užívaných názvů i sémantická pole jednotlivých pojmů. Všechny doložené terminologické problémy jednoznačně upozorňují, že význam jednotlivých pojmů je třeba nejprve hledat v konkrétním prameni, a spíše než s jediným možným výkladem musíme alespoň teoreticky počítat s variabilitou každého doloženého výskytu.

S přemyslovskou „domácností“/dvorem se prvně setkáváme v legendách 10. století. Hagiografie zobrazuje knížete Václava obklopeného vojenskou družinou, služebným personálem, jemuž nechyběla hierarchická struktura, i světskými a duchovními důvěrníky. Zázemí vládnoucího

knížete však navazovalo na starší kořeny, jež bezpochyby vycházely z původního služebného zabezpečení přemyslovského „domu“. Mocenský rozmach rodu v prvních desetiletích 10. století pouze rozhodl o tom, že se právě přemyslovská „domácnost“ stane jádrem panovnického dvora. Do čtyřicátých let 12. století se dochovalo jen několik zmínek o konkrétních úřadech a sloužících. Kristián zmiňuje kleriky, kuchaře, komorníky i dispensátora Podivena, mladší Kosmas vrchního lovcího, mistra nad kuchaři a pekaři, vychovatele, komorníky, vilika, mečníka a kaplany. Teprve *Kanovník vyšehradský* jednoznačně vymezil základní okruhy správy středověkého dvora – komoru, *mensu* a stáj – k nimž o něco málo mladší listina doplnila ještě „číši“. Prestiž zmíněných hodností, kterou neznámý kronikář postavil na roveň držbě kastelánií v Litoměřicích a Žatci, dokazuje, že se nejednalo pouze o import ze zahraničního prostředí, ale o výsledek dlouhodobějšího procesu. Před polovinou 12. století měl přemyslovský dvůr za sebou více jak dvě století vývoje, který provázel rovněž zisk královské koruny knížetem Vratislavem II. Právě prvnímu českému králi zřejmě Kosmas věnoval *hymnus* určený ke zpěvu „*ad mensam*“ – při hostině navazující na slavnostní korunovaci panovníka. Když Vratislavův syn Břetislav II. slavil roku 1099 vánoční svátky v Žatci, odehrála se oslava za reprezentativní přítomnosti českých velmožů, s jejichž souhlasem vykonával polský kněz Boleslav úlohu mečníka. Oba zmiňované obřadní prvky odpovídají dobovému ceremoniálu císařského dvora, jehož byli Přemyslovci nejen svědky, ale také se na něm aktivně podíleli. Lze očekávat, že v prostředí, kde se uplatnil chvalozpěv provázející krále u slavnostní tabule i čestná role mečníka, nechyběly dvorské hodnosti, vycházející ze samé funkční podstaty dvora a mající významné místo i v rámci zmíněných obřadních zvyklostí.

Základní okruhy dvorské správy – komora, stáj, *mensa* a „číše“ – fungovaly na přemyslovském dvoře již v průběhu 11. století tak, jak jsou v pramenech zachyceny v polovině následujícího věku. Zisk královské hodnosti Vratislavem II. současně nepochybně podnítil také rychlejší recepci ceremoniálních zvyklostí inspirovaných chováním říšských panovníků a jejich dvora, jež se týkaly veřejné prezentace královského titulu. V konečném důsledku nejen při korunovacích, ale i jiných dvorských festivitách. Právě přejímání zahraničních předloh lze vystihnout prostřednictvím výše nastíněného obrazu dvora jako jisté školy, která přítomným zprostředkovala způsoby chování vnímané jako ideální sebeprezentace urozených. Viděli jsme, že přemyslovští panovníci byli svědky ceremoniální služby při císařských hostinách a sami ji rovněž vykonávali. Měli možnost sledovat spory o přednost, a také se jich aktivně účastnili. Právě vystupování Vladislava I. v roli číšníka Jindřicha V. i Bedřichova snaha vykonávat v Mohuči funkci mečníka Fridricha Barbarossy mají v tomto ohledu značnou

výpovědní hodnotu. Prameny neumožňují do všech podrobností postihnout, jakou měrou byly způsoby typické pro císařský dvůr uplatňovány v domácím prostředí. Pokud však vyjdeme ze závěru H. Wenzela, že dvorská výchova probíhala především na základě napodobování společenských vzorů, které potvrzovaly příslušnost k privilegované vrstvě, pak zmíněné příklady dokládají, že si přemyslovští panovníci doby knížecí byli dobře vědomi významu, kterým byly tyto ceremoniální zvyklosti naplněny, i prestiže, jež přinášely.²³⁸

Obraz světské části dvora, který se ustálil v pramenech před polovinou 12. století, vytvářel základ dvorské struktury po zbytek vlády přemyslovské dynastie. Jednalo se především o nejvýše postavené úřady – komorníka, maršálka, stolníka, číšníka i nejvyššího lovčího, přičemž tato skladba se nadále rozšiřovala a členila. V průběhu 12. věku nabyl na významu úřad sudího (*iudex curie, iudex terre*), ve 13. století rovněž podkomořího a purkrabího Pražského hradu. K oficiím dvora se v samém závěru přemyslovské epochy přiřadil také hofmistr. Dynamicky probíhal vývoj v rámci hierarchie a náplně jednotlivých hodností, kde lze obecně předpokládat nárůst počtu podřízeného personálu, prohlubující se diferenciací, specializací i některé změny v působnosti, související rovněž s rozšiřujícím se rozsahem přemyslovského panství. Nejvýraznějším příkladem jsou posuny v činnosti úřadu nejvyššího komorníka a podkomořího, či např. dočasná členění královské kanceláře na základě územní agendy (české, moravské, rakouské, krakovské). Ve stejné době se ustavuje zemský soud, kde vedle nejvyššího komorníka působil nejvyšší sudí a agendu evidoval zemský písař.

Přestože se především v průběhu druhé poloviny 13. století některé hodnosti profilují více jako „zemské“ oproti úřadům spíše s „dvorským“ dosahem, není současně možné do konce vlády přemyslovské dynastie hovořit o jednoznačném oddělení. Celkově je možné při sledování „strukturalně-funkční“ roviny přemyslovského dvora od poloviny 12. do počátku 14. století shledat zjevnou kontinuitu celého období bez výraznějších zlomových momentů. Tento závěr platí rovněž pro prostředí královské kanceláře, která sice od počátku 13. věku zaznamenala nárůst v počtu členů i listinné produkce a později zmiňované rozlišení podle spravované agendy. Její organizační struktura (notáři, protonotář, kancléř) se ale výrazně ne-

238 „Die gesellschaftliche Überlieferung begegnet dem höfischen juvenis primar an seinem erfahrbaren Gegenüber, sie ist weder als inneres Wissen in der Vorratskammer der Memoria abgespeichert, noch als externalisiertes Wissen faßbar, nachzupruften in Schriften und Buchern. Im direkten Lernvorgang der personalen Spiegelung vollzieht sich die höfische Selbstdeutung jedoch nicht eigentlich als individualisierende Selbstabgrenzung, sondern als Nachahmung von kollektiven Statusmustern, als Aneignung von Wissensbeständen, die die Zugehörigkeit zu einer privilegierten Sozialgruppe ausmachen und sichern“, H. WENZEL, *Hören und Sehen*, s. 27–28.

měníla. Přes práci školících písařských center u vyšehradské a svatovítské kapituly i předpokládanou existenci královského archivu zůstala trvalá nejednotná praxe v užívání terminologie (jména, predikáty, úřady) ve svědečných řadách. Výraznější snaha po ustálení názvosloví úřadů a důslednější užívání jmen i přídomků nobility je patrná až se sklonkem 13. století. Vedle vzdělavců z kanceláře se na dvoře zároveň pohybovali duchovní různého zařazení. Blízké místo panovníkovi i členům přemyslovské rodiny zaujímal předně kaplani a ve 13. století doložení zpovědníci. Starali se nejen o spásu duše i těla, ale často působili také jako rádci, lékaři, nebo nabízeli znalosti astrologie, práva či jiných disciplín. Jako rádci významně působili rovněž členové různých řádů, ať už se jednalo o benediktiny, premonstráty či cisterciáky aj. Podíl na dvorském životě nesli nedílně domácí biskupové, někdy rovněž ve velmi úzké spolupráci s panovníky. Vedle nich to byli často i proboštové vyšehradské kapituly, kteří od 13. století působili rovněž jako kancléři. Většina kleriků pak poskytovala knížatům i králům služby v oblasti diplomacie, jako poslové nebo vyjednavací, a to nejčastěji u papežské kurie nebo na říšském dvoře.

Součástí přemyslovského dvora tvořila početná družina kněžen a později královen. Tyto služebníky zachytila již hagiografická tvorba u kněžny Ludmily. Jednotliví držitelé úřadů, shodní s hodnostáři panovníka, jsou v pramenech zmiňováni od 12. století. Nejvíce zpráv čítají komorníci, kteří zjevně vedli správu majetku jednotlivých manželek přemyslovských vládců. Přestože je i ze zlomkovitých zpráv patrné, že panovnice disponovaly vymezenými hmotnými statky, vesnicemi, dvorci a později i městy aj., z nichž vyplácely své služebníky, nelze se domnívat, že by jejich dvůr byl zcela samostatný a nepodléhal vlivu manžela. Naopak je třeba tuto družinu vnímat jako integrální součást prostředí panovnického dvora. Zvláštní hodnostáři, sloužící a dívky v okolí kněžny nebo královny tak vedle zajištění materiálního zázemí měli podíl na rozvíjejícím se dvorském *milieu* a jeho reprezentativnosti.

Pro autory pramenů od nejstarších legend až po oba zbraslavské opaty představoval pomyslné centrum dvora panovník a jeho rodina. Jejich každodenní život zabezpečovali služebníci, kteří se starali o zázemí a základní potřeby, pečovali o duši i tělo a v neposlední řadě zajišťovali také zábavu. Spolu s nimi obklopovali panovníka duchovní a světší hodnostáři podílející se na správě dvora a ovládaného teritoria. Společně vytvářeli obraz všedního dne, který přiměl již soudobé pozorovatele vnímat právě tento okruh osob jako „běžný“/„každodenní“ dvůr, jehož jádrem byla panovnickova „domácnost“. Při oslavách svátků a dalších významných okamžiků se „každodenní“ dvůr rozrůstal o příchozí domácí i zahraniční hosty a z pohledu současníků nabýval podoby „většího“/„úplného“ dvora.

Život panovnického dvora úzce souvisel s místem jeho pobytu. Přestože Přemyslovci užívali řadu rozmanitých sídelních lokalit (dvorce, hradiště, hrady, měšťanské domy), hlavní rezidencí zůstal Pražský hrad. Na konci 10. století byl hradištní areál chráněn dřevohlinitým valem s kamennou plentou. Jeho dominanty tvořily tři kamenné sakrální objekty a převážně dřevěný knížecí palác. Během následujících století se proměnil v reprezentativní hradní okrsek s románským opevněním členěným třemi vstupními věžemi, kamenným dvojpodlažním palácem s kaplí a přistavěnými křídly, který obklopoval rozsáhlý komplex církevních staveb a institucí. Jednou z klíčových otázek dvorského bádání je život uvnitř hradebních zdí. Sledujeme-li jednotlivé aspekty všedního dne, pak se např. skladba doložených potravin i nápojů, a tedy zřejmě i jídelníčku, po celé přemyslovské období v podstatě nemění. Obdobně také u ošacení či zachované hmotné výbavy spočívají rozdíly spíše v doplňcích a detailech. Služebníci pečující o pohodlí a potřeby panovníků i panovnic a jejich nejbližších vystupují z pramenů v případě sv. Ludmily a sv. Václava stejně jako o tři století později u královského jmenovce Václava II. a jeho manželky Guty. Totožný obraz po celé sledované období nabízí rovněž svět dětských her, a ačkoliv výchovu v průběhu 13. století obohatily prvky dvorské-rytířské kultury, zůstala jádrem chlapecké výchovy bojová a fyzická průprava, u dívek pak zejména ruční práce a základy vzdělání. Přestavby Pražského hradu navyšovaly reprezentativnost rezidenčního sídla a měly dopad na komfort jeho obyvatel. Přesto lze z kusých zpráv pramenů současně soudit, že na rozdíl od vývoje hradního komplexu zůstával každodenní život výrazně statictější a s postupem doby se lišil spíše v jednotlivostech.

Do proudu všedních dní vstupovaly svátky a slavnosti. Jejich průběh vykazoval již od nejstarších doložených popisů podobnou schematizaci vycházející z duchovní a světské složky oslav. Jádrem slavnostního dění se staly mše a navazující hostina, které doplňovaly další dílčí zvyklosti. K oslavám náleželo ceremoniální vystupování dvorských hodnostářů, nechyběli tance, zpěv ani baviči a významné momenty umocňovala přítomnost lidu, jenž vítal panovníky při slavnostních vjezdech, stejně jako tvořil kulisu knížecího nastolení a v ulicích Prahy slavil rovněž královské korunovace. V průběhu 13. století obohatila oslavy turnajová klání, rytířská pasování, předčítání literárních děl a další prvky dvorské-rytířské kultury. Rozsahem, honosností a celospolečenským významem vynikaly nad ostatními festiviti královské korunovace. Zřejmě nejokázalejšími slavnostmi přemyslovského věku se staly korunovace Přemysla Otakara II. a především jeho syna Václava II., které si vyžádaly dokonce stavbu zvláštních areálů určených ke světským oslavám.

Třinácté století představovalo do značné míry vyvrcholení předcházejícího vývoje. Zisk dědičné královské koruny však nepřinesl zásadní zlom, nýbrž plynulé navázání na předcházející období. Královský dvůr zůstával v jádru dvorem „knížecím“, neměnil schéma ani instituce, ale naopak na nich stavěl, doplňoval a modifikoval stávající formu pod vlivem nových kulturních podnětů, nárůstu bohatství a územního rozsahu. Prvními doloženými známkami pronikání dvorské-rytířské kultury jsou zmínky o turnajích a působení básníků v období od třicátých let 13. století. Není jistě náhodou, že doklady o turnajích i návštěvách Ulricha von Lichtenstein v Čechách, či přítomnosti Reimara von Zweter u pražského dvora spadají v podstatě do stejného období, vlády Václava I. Viděli jsme, jak výrazně byla propojena literární tvorba s vlastními projevy nové rytířské kultury. V téže době docházelo bezpochyby také k rozkvětu ideálu dvorného rytíře. Nepřímým svědectvím jsou opět již sama turnajová klání a pobyty básníků. Výmluvným dokladem je pak chvála, které se dostalo o něco později Smilovi z Lichtenburka v *Enikelově kronice*, i další rozvoj epické a lyrické tvorby. Rovněž tradice, která spojovala „vynález“ turnaje s vládou Václava I., je potvrzením, že prvotní rozmach dvorské-rytířské kultury v domácím prostředí spadá do období vlády tohoto panovníka, případně snad již jeho otce Přemysla Otakara I. Následující desetiletí přinesla rozkvět rytířských idejí, který je nejlépe patrný ze stoupajícího počtu doložených literátů, dochovaných literárních skladeb i prvních dokladů děl vznikajících mimo okruh panovnického dvora. Vrchol dvorské-rytířské kultury pak představuje doba Václava II., jehož vlastní milostné písně jsou nejvýraznějším svědectvím o stupni recepcce a rozvoje dvorské kultury sklonku přemyslovské epochy.

Summary

THE COURT OF THE DUKES AND KINGS OF THE PŘEMYSLID PERIOD

The development and composition of the Přemyslid court can be observed predominantly by means of the documented names of the individual persons and the titles of the offices captured in the narrative historiography and documentary material. The number of individual mentions rises from the middle of the twelfth century when the activity of the sovereign chancellery began to develop more significantly, and this trend continued for all of the next century, not only in charter material but from the second half of the thirteenth century also in collections of forms, which prove the boom of the chancellery agenda.

For the entire period being considered, the variability of the Latin nomenclature remains significantly problematic. The terms (titles of offices as well as various posts, or the words associated with the court milieu, e.g. *curia*, *curtis*, *palatium*, *familia* etc.) offer wider possibilities for explanation and their translation and interpretation depend particularly on the context in which the author of the sources uses the expression in his work or in its individual parts (chapters, paragraphs, stanza and so on), in the case of a closer designation of the office then also on the specifying attributes and the person of the holder of the rank or title. Precisely the last-mentioned criterion seems to have played an important role with diplomatic material. From the point of view of the initiator of a document, his contemporaries as well as the actual dictator or scribe, the names, sometimes complemented by a general title of the rank held, had a sufficient testimonial value that did not have to be further specified. Apparently for this reason, it was not typical always to state with individual persons the occupied *officium* or to specify their position in the hierarchy of the given office (e.g. the high chamberlain is predominantly labelled only as *camerarius*, only in a few cases as *summus camerarius*, which holds true essentially for all of the offices captured). In terms of historical research, which relies only on such information, it is on the other hand a phenomenon that is difficult to overcome. It is necessary to take into account all of the preserved mentions of the written material and moni-

tor the gradual terminological development, the stabilisation of the titles used indiscriminately and the semantic fields of the individual expressions. All of the documented terminological problems clearly indicate that the meaning of the individual phrases must first be sought in the specific source and that rather than with a single possible interpretation we must at least theoretically count on the variability of each proven appearance.

We first encounter the Přemyslid 'household'/court in the legends of the second half of the tenth century. The hagiography depicts Duke Wenceslas surrounded by a military retinue, servant staff, which did not lack a hierarchical structure, as well as secular and religious confidants, but the environment of the duke built on earlier roots, which undoubtedly proceeded from the original service assurance of the Přemyslid 'house'. The boom of the dynasty's power in the first decades of the tenth century only decided that precisely the Přemyslid 'household' would become the future sovereign court. Until the 1140s, only a few mentions of specific offices and those serving in them have been preserved. *Christianus' Legend* (end of the tenth century) mentions clerics, cooks, valets and a dispenser Podiven. The later *Chronica Boemorum* by the chronicler Cosmas (beginning of the twelfth century) captured a supreme huntsman, master of the cooks and bakers, tutors, valets, *vilicus* (superintendent of the *villa rustica*), *ensifer* (sword-bearer) and chaplains. It was first the so-called *Canon of Vyšehrad* (1140s) that clearly defined the basic circles of the administration of the medieval court – chamber, *mensa* and stable, to which a somewhat later charter added also a 'cup'. The prestige of the mentioned ranks, which the unknown chronicler placed on the level of the holding of important castellanries in Litoměřice and Žatec, proves that it was not only a recent import from the foreign milieu but the result of a longer-term process. Before the middle of the twelfth century, the Přemyslid court had experienced more than two centuries of development, which was also accompanied by the acquisition of the royal crown by Duke Vratislav II in 1085. It was precisely the first king of Bohemia that Cosmas apparently devoted his *hymnus* intended for singing *ad mensam* – at the feast connected to the ceremonial coronation of the sovereign. When Vratislav's son Břetislav II celebrated the Christmas holidays in Žatec in 1099, the celebration took place in the representative presence of the Bohemian lords, with whose permission the Polish duke Bolesław performed the role of sword-bearer. Both of the ceremonial elements mentioned correspond to the period ceremonial of the imperial court, to which the Přemyslids were not only witnesses but in which they also actively participated. It can be expected that in a milieu where a hymn for the king at the ceremonial table and the honorary role of a sword-bearer were applied, the

court ranks arising from the same functional substance of the court and having a significant place also within the mentioned ceremonial customs would not be lacking.

The basic areas of the court administration – chamber, stable, *mensa* and ‘cup’ – seem to have functioned at the Přemyslid court already in the course of the eleventh century in the way they are captured in the sources in the middle of the next century. The acquisition of the royal title by Vratislav II undoubtedly simultaneously stimulated also the quicker reception of the ceremonial customs inspired by the behaviour of the imperial sovereigns and their court which concerned the public presentation of the royal title in a final result not only at coronations but also at other court festivities. Precisely the adoption of the ceremonial models can be captured through the depiction of the court as a certain school which mediated to those present the manners of behaviour perceived as the ideal self-representation of the noble. The Přemyslid sovereigns were witnesses to the ceremonial service at the imperial feasts and also performed it; they had the opportunity to observe the disputes over primacy as well as actively participate in them. Duke Vladislav I performed the service of the *pincerna* (butler) for Emperor Henry IV in 1114 and Duke Bedřich argued with the other dukes present at the Mainz Diet in 1184 over whom had the right to hold the function of sword-bearer to Frederick Barbarossa. The sources do not make it possible to capture in all the details to what degree the customs typical for the imperial court were implemented in the domestic milieu. If however we proceed from the conclusion of H. Wenzel that the court education took place primarily on the basis of the imitation of the social models, which confirmed appurtenance to the privileged class, then the mentioned examples prove that the Přemyslid sovereigns of the eleventh and twelfth centuries were well aware of the significance through which these ceremonial customs were implemented and the prestige they brought.¹

The picture of the secular part of the court which stabilized in the sources before the middle of the twelfth century created the base of the court structure for the remainder of the reign of the Přemyslid dynasty. The highest-placed offices included chamberlain, marshal, *dapifer* (seneschal), butler and master of the hunt, with the composition being further expanded and subdivided. In the course of the twelfth century, the office of court judge (*iudex curie, iudex terre*) gained in importance, in the thirteenth century joined also by vice-chamberlain and burgrave of Prague Castle. The *officia* of the court at the very end of the Přemyslid epoch in-

1 H. WENZEL, *Hören und Sehen*, pp. 27–28.

cluded the Hofmeister or *praefectus curiae*. The development was dynamic within the hierarchy and the content of the individual ranks, where it is generally possible to expect the growth of the number of subordinate personnel, deepening differentiation, specialisation as well as some changes in the scope of authority, connected also with the expanding size of the Přemyslid domain. The most significant example are the shifts in the activity of the office of the high chamberlain and vice-chamberlain (*subcamerarius*) or for instance the provisional division of the royal chancellery on the basis of the territorial agendas (Bohemian, Moravian, Austrian, Cracow). In the thirteenth century, the land court also stabilised, where beside the high chamberlain there served also a supreme judge and the agenda was recorded by the land scribe.

Although some ranks primarily in the course of the second half of the thirteenth century defined themselves more as 'land' as against offices rather with a 'courtly' scope, it is not simultaneously possible to speak of a clear distinction until the end of the reign of the Přemyslid dynasty. On the whole, it is possible when monitoring the 'structural-functional' level of the Přemyslid court from the middle of the twelfth century to the beginning of the fourteenth century to find a manifest continuity of the entire period without more distinctive turning points. This conclusion also holds true for the milieu of the royal chancellery, which in spite of recording a growth in the number of members and the documentary production and the later-mentioned distinction according to the administered agenda from the beginning of the thirteenth century did not significantly change its basic organisational structure (notaries, protonotary, chancellor). Despite the work of the schooling scribal centres at the Vyšehrad and St Vitus chapters as well as the likely existence of a royal archive, the usage of terminology (names, nobiliary place-name designations, offices) remained constantly disunited in the witness subscriptions. A more distinct attempt for the stabilisation of the nomenclature of the offices and a more thorough usage of the names and predicates of the place-name designations is not evident until the end of the thirteenth century. Besides the scholars from the chancellery, clergy of various classifications also were present at the court. A place close to the sovereign and the members of the Přemyslid family were assumed by particularly chaplains and in the thirteenth century documented confessors. They cared not only for the salvation of the spirit and body but often also served as counsellors, physicians, or offered their knowledge of astrology, law or other disciplines. Important counsellors came from among the members of various orders as well, whether they were Benedictines, Premonstratensians or Cistercians etc. An integral share in the court life was borne by the domestic bishops, sometimes

also in very close cooperation with the sovereigns, followed by the provosts of the Vyšehrad chapter, who were chancellors as well from the thirteenth century. The majority of the clergy provided the dukes and kings services in the area of diplomacy, as emissaries or negotiators, namely most often at the papal curia or at the imperial court.

A component of the Přemyslid court was comprised of the large retinue of the duchesses and later queens. These servants were captured already in the course of tenth century by the hagiographic production with Duchess Ludmila. The individual dignitaries, like the *officiales* of the sovereign, are mentioned in the sources from the twelfth century. The highest number of reports are related to the chamberlains, who evidently managed the administration of the property of the individual wives of the Přemyslid rulers. Although it is clear even from the fragmentary reports that the female sovereigns had defined material estates, villages, *curtes* and later towns etc. at their disposal, paying their servants from them, it cannot be believed that their court would have been entirely independent and would not have been subject to the influence of the husband. On the contrary, it is necessary to perceive this retinue as an integral component of the milieu of the sovereign court. Besides the provision of the material facilities, the separate dignitaries, servants and girls around the duchess or queen hence had a share in the developing court *milieu* and its *grandeur*.

For the authors of the sources from the earliest legends from the tenth century until the Zbraslav Chronicle (*Chronicon Aulae Regiae*; beginning of the fourteenth century), the notional centre of the court was the sovereign and his family. Their everyday life was ensured by servants, who took care of the facilities and basic needs, cared for the spirit as well as the body and last but not least assured also entertainment. Along with them, the sovereign was surrounded by religious and secular dignitaries involved in the administration of the court and controlled territory. They jointly created the picture of the everyday life, which encouraged already the contemporary observers to perceive precisely this circle of persons as the 'common'/'everyday' court, whose core was the sovereign's 'household'. In the celebrations of the feast days and other important occasions, the 'everyday' court grew by the arriving domestic and foreign guests and from the perspective of the contemporaries took on the form of the 'larger'/'complete' court. The life of the sovereign's court was closely tied with the place of his residence. Although the Přemyslids used a number of diverse residential locations (*curtes*, strongholds, castles, burgher houses), the main residence remained Prague Castle. At the end of the tenth century, the stronghold complex was protected by a wood-and-clay bulwark with a stone screen. Its dominant features were three stone sacral build-

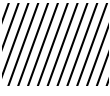
ings and the predominantly wooden ducal palace. Over the following centuries, Prague Castle transformed into a grandiose castle district with Romanesque defences divided by three entry towers, a stone two-storey palace with a chapel and subsequently built wings, which surrounded the extensive complex of ecclesiastical buildings and institutions. One of the key questions of research is life within the rampart walls. If we monitor the individual aspects of everyday life, then for instance the structure of the documented foodstuffs and beverages and thus clearly also the diet for the entire Přemyslid period essentially does not change. Similarly also with clothing or the preserved material furnishings, the differences lie rather in the accessories and details. The servants caring for the comfort and needs of the sovereigns and their wives as well as their closest appear in the sources of the tenth century around St Ludmila and St Wenceslas in the same way as three centuries later with the royal namesake Wenceslas II and his wife Judith of Habsburg. An identical depiction for the entire period in question is offered also by the world of children's games, and although education in the course of the thirteenth century was enriched by elements of the courtly-knightly culture, the core of a boy's training remained martial and physical preparation while with girls it was particularly handicrafts and the basics of education. The reconstructions of Prague Castle increased the grandeur of the residential seat and had an impact on the convenience of its population. Nevertheless, it can at the same time be judged from the incomplete sources that unlike the development of the castle complex the everyday life was significantly more static and over time differed rather in individual items.

The course of everyday life was entered by feast days and celebrations. Already from the earliest documented descriptions, their course exhibited a similar schematisation proceeding from the religious and secular components of celebrations. The core of the ceremonial events became the mass and following feast, which were complemented by further component customs. The celebrations included ceremonial appearances of the court dignitaries; dancing, singing and entertainers were not lacking; the significant moments were enhanced by the presence of the people, who welcomed the sovereigns at ceremonial entries, just like it formed the coulisse of the ducal enthronement and in the streets of Prague celebrated also the royal coronation. In the course of the thirteenth century, the celebrations were enriched by jousting tournaments, accolades, readings of literary works and other elements of courtly-chivalric culture. With their size, ostentation and society-wide significance, they stood out above the other festivities of the royal coronation. The most lavish gala of the Přemyslid age seems to have been the coronations of Přemysl Otakar II

(1261) and primarily of his son Wenceslas II (1297), which even called for the construction of special complexes intended for the secular celebrations.

To a considerable degree, the thirteenth century was the culmination of the previous development. The acquisition of the royal crown however did not bring a fundamental turning point but a smooth continuation of the earlier periods. The royal court remained in its essence the 'ducal' court, retaining its scheme and institutions, even complementing and modifying the existing form under the influence of new cultural stimuli, the growing wealth and territorial size. The first documented signs of the penetration of the new courtly-chivalric culture are the mentions of jousts and the activity of poets in the period after the 1230s. It is certainly not an accident that the evidence of the jousting as well as the visits of Ulrich von Lichtenstein in Bohemia or the presence of Reinmar von Zweter at the Prague court fall essentially in the same period, the reign of Wenceslas I (1230–1253). Like in other areas of Europe, the blossoming of chivalric culture was significantly connected with a boom of literary production also in the domestic milieu. At the same time, also the ideal of the chivalrous knight undoubtedly expanded. Indirect evidence includes already the jousting tournaments and the residences of poets themselves. Telling proof is then the praise which Smil of Lichtenburk received a little later in *Enikel's Chronicle* (after 1272) as well as the development of epic and lyrical production. Also the tradition that connected the 'invention' of jousting with the reign of Wenceslas I confirms that the initial boom of courtly-chivalric culture in the domestic milieu falls in the period of the reign of this sovereign, perhaps already his father Přemysl Otakar I (1197–1230). The following decades brought the blossoming of chivalric ideals, which is most evident from the increasing number of documented men of letters, preserved literary compositions as well as the first evidence of works being created outside of the circle of the sovereign's court. The peak of courtly-chivalric culture is then the period of Wenceslas II (1283–1305). The love songs which the king composed himself are the most significant proof of the level of the reception and development of courtly culture at the end of the Přemyslid epoch.

Seznam vyobrazení

VYOBRAZENÍ NA PŘEDNÍ PŘEDSÁDCE

Iniciála D s postavou knížete Václava; Kodex vyšehradský, NK Praha, XIV.A.13, fol. 68r; © Národní knihovna ČR.

VYOBRAZENÍ NA ZADNÍ PŘEDSÁDCE

Václav II. a jeho dvůr v písňovém rukopisu zvaném Codex Manesse; Cod. Pal. germ. 848 (Codex Manesse), fol. 10r, König Wenzel; © Universitätsbibliothek Heidelberg.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Vyobrazení panovníků a panovnic v Jihlavském rukopisu Zbraslavské kroniky z roku 1393; MZA v Brně, SOkA Jihlava, Archiv města Jihlava odd. Ústřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), inv. č. 692, fol. 6r; © SOkA Jihlava.

Porod a postřižiny znázorněné ve Velislavově bibli; NK Praha, Biblia picta Velislai, XXIII.C.124, fol. 41r; © Národní knihovna ČR.

Hostina krále podle Velislavovy bible; NK Praha, Biblia picta Velislai, XXIII.C.124, fol. 99r (výřez); © Národní knihovna ČR.

Stolování znázorněné ve Velislavově Bibli; NK Praha, Biblia picta Velislai, XXIII.C.124, fol. 18v (výřez); © Národní knihovna ČR.

Markrabě Ota Braniborský, zv. Se šípem, v písňovém rukopisu zvaném Codex Manesse; Cod. Pal. germ. 848 (Codex Manesse), fol. 13r, Markgraf Otto von Brandenburg; © Universitätsbibliothek Heidelberg.

Turnajová scéna a přihlížející dámy zvaném Codex Manesse; Cod. Pal. germ. 848 (Codex Manesse), fol. 52r; © Universitätsbibliothek Heidelberg.

Frauenlob – Jindřich z Míšně zvaném Codex Manesse; Cod. Pal. germ. 848 (Codex Manesse), fol. 399r; © Universitätsbibliothek Heidelberg.

Sňatek knížete Oldřicha a Boženy z latinského fragmentu Kroniky tak řečeného Dalimila; Kronika tak řečeného Dalimila, fragment latinského překladu, NK Praha, XII.E.17, 10r; © Národní knihovna ČR.

Scéna z latinského fragmentu Kroniky tak řečeného Dalimila – cestování; Kronika tak řečeného Dalimila, fragment latinského překladu, NK Praha, XII.E.17, fol. 3v (výřez); © Národní knihovna ČR.

Vyobrazení stanů z latinského fragmentu Kroniky tak řečeného Dalimila;
Kronika tak řečeného Dalimila, fragment latinského překladu, NK
Praha, XII.E.17, fol. 5r, 11v (výřez); © Národní knihovna ČR.

Seznam zkratek

AH	Archaeologia Historica
AfD	Archiv für Diplomatik
AfK	Archiv für Kulturgeschichte
AÖG	Archiv für österreichische Geschichte
AR	Archeologické rozhledy
AUC	Acta universitatis Carolinae
BDLG	Blätter für deutsche Landesgeschichte
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CDM	Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae
CMP	Colloquia mediaevalia Pragensia
ČČH	Český časopis historický
ČMM	Časopis Matice moravské
ČSČH	Československý časopis historický
ČSPS	Časopis Společnosti přátel starožitností
DA	Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters
DP	Documenta Pragensia
FD	Folia Diplomatica
FHB	Folia Historica Bohemica
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
HG	Historická geografie
KH	Kwartalnik Historyczny
LexMA	Lexikon des Mittelalters
LF	Listy filologické
MHB	Mediaevalia Historica Bohemica
MGH	Monumenta Germaniae Historica
MGH SS	MGH Scriptorum
MGH SS rer. Germ.	MGH Scriptorum rerum Germanicarum
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
MPH	Monumenta Poloniae Historica
PA	Památky archeologické
PAM	Památky archeologické a místopisné
PL	Patrologia Latina
PSH	Pražský sborník historický

RBM	Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
SAP	Sborník archivních prací
SH	Sborník historický
SPFFBU	Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity
VKČSN	Věstník Královské české společnosti nauk
ZHF	Zeitschrift für Historische Forschung
ZVGMS	Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens

Soupis pramenů a literatury

PRAMENY

- I. staroslověnská legenda o sv. Václavu*, in: Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile, Josef Vajs (ed.), Praha 1929, s. 14–20 (Vostokovská redakce), s. 20–28 (Minejní redakce).
- Alexandreida. Památky staré literatury české*, Václav Vážný (ed.), Praha 1964.
- Andreas aulae regiae capellanus, De amore Libri tres*, Fritz Peter Knapp (ed.), Berlin – New York 2006.
- Annales Colmarienses maiores*, MGH Scriptorum XVII, Philipp Jaffé (ed.), Hannoverae 1861, s. 202–232.
- Annales Magdeburgenses*, MGH Scriptorum XVI, Georg Waitz (ed.), Hannoverae 1859, s. 105–196.
- Annales Stederburgenses*, MGH Scriptorum XVI, Georg Heinrich Pertz (ed.), Hannoverae 1859, s. 197–231.
- Archivum Coronae regni Bohemiae I*, Václav Hrubý (ed.), Praha 1935.
- Archivum Coronae regni Bohemiae II*, Václav Hrubý (ed.), Praha 1928.
- Archiv pražské metropolitní kapituly I, Katalog listin a listů z doby předhusitské /-1419/*, Jaroslav Eršil – Jiří Pražák (edd.), Praha 1958.
- Arnoldi Chronica Slavorum*, MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum XIV, Johann Martin Lappenberg (ed.), Hannoverae 1868.
- Capitularia regum Francorum II*, Alfred Boretius – Victor Krause (edd.), Hannoverae 1897.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*, Gustav Friedrich (ed.), Pragae 1904–1907.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II*, Gustav Friedrich (ed.), Pragae 1912.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/1*, Gustav Friedrich (ed.), Pragae 1942.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/2*, Gustav Friedrich – Zdeněk Kristen (edd.), Pragae 1942.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/3*, Additamenta, Gustav Friedrich – Zdeněk Kristen – Jan Bistrický (edd.), Olomucii 2000.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/1*, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Pragae 1962.

- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/1*, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praeae 1974.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/2*, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praeae 1981.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/3*, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praeae 1982.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/4*, – Sáša Dušková – Václav Vašků (edd.), Praeae 1983.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VI/1*, Zbyněk Sviták – Helena Krmíčková – Jarmila Krejčíková (edd.) ve spolupráci s Janou Nechutovou, Praeae 2007.
- Codex diplomaticus Moraviae IV a V*, Antonín Boček (ed.), Olomucii 1845.
- Codex diplomaticus Silesiae V*, Wilhelm Wattenbach (ed.), Breslau 1862.
- Codex iuris Bohemici I*, Hermenegild Jireček (ed.), Praeae 1867.
- Codex iuris municipalis I*, Jaromír Čelakovský (ed.), Praeae 1886.
- Conradi III. et filii eius Heinrici Diplomata*, MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae IX, Friedrich Hausmann (ed.), Wien – Köln – Graz 1969.
- Constitutio de expeditione Romana*, MGH Constitutiones et acta publica imperatorum et regum I, Ludwig Weiland (ed.), Hannoverae 1893.
- Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, MGH Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series II, Bertold Bretholz (ed.), Berlin 1923.
- Continuatio Vindobonensis*, MGH Scriptorum IX, Wilhelm Wattenbach (ed.), Hannoverae 1851, s. 698–722.
- Cronica Sancti Petri Erfordensis moderna*, MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum XLII, Oswald Holder-Egger (ed.), Hannoverae 1899, s. 117–369.
- Das St. Pauler Formular. Briefe und Urkunden aus der Zeit König Wenzels II.*, Joseph Loserth (ed.), Prag 1896.
- Dialogus de Scaccario. The Course of the Exchequer and Constitutio Domus Regis. The Establishment of the Royal Household*, Charles Johnson (ed.), Oxford 1983.
- Die gute Frau. Gedicht des dreizehnten Jahrhunderts*, in: Zeitschrift für deutsches Altertum 2, Emil Sommer (ed.), 1842, s. 385–481.
- Die „Laaer Briefsammlung“. eine Quelle zur inneren Geschichte Österreichs unter Ottokar II. Přemysl*, Max Weltin (ed.), Wein – Köln – Graz 1975.
- Die Urkunden Heinrichs des Löwen, Herzogs von Sachsen und Bayern*, MGH Laienfürsten und Dynastenerkunden I, Karl Jordan (ed.), Leipzig 1941.
- Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik*, MGH Staatsschriften des späteren Mittelalters, Sabine Krüger (ed.), Stuttgart 1973.

- Ekkehardi Chronicon universale*, MGH SS VI, Georg Waitz (ed.), Hannoverae 1844, s. 33–231.
- Epistolae Karolini aevi II*, MGH Epistolae IV/2, Ernst Dümmler (ed.), Berlin 1895.
- Formulář Tobiáše z Bechyně*, Jan Bedřich Novák (ed.), Praha 1903.
- Formulářová sbírka Zdeňka z Třebíče*, Národní knihovna Praha, sbírka rukopisů, sg. I E 48.
- Fontes rerum Bohemicarum I*, Josef Emler (ed.), Praha 1873.
- Fontes rerum Bohemicarum II*, Josef Emler (ed.), Praha 1874.
- Fontes rerum Bohemicarum IV*, Josef Emler (ed.), Praha 1884.
- FRIEDRICH VON HAUSEN, *Lieder*, Stuttgart 1984.
- Fundatio ecclesiae Hildensemensis*, MGH Scriptorum XXX/2, Alois Hofmeister (ed.), Leipzig 1934, s. 939–946.
- Galli Anonymi cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*, MPH Nova Series II, Karol Maleczyński (ed.), Kraków 1952.
- Germania sive de origine et situ Germanorum*, Manfred Fuhrmann (ed.), Stuttgart 1972.
- GEOFFREY Z MONMOUTHU, *Dějiny britských králů*, Praha 2010.
- Gisleberti Chronicon Hanoniense*, MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi XXIX, Arndt Wilhelm (ed.), Hannoverae 1869.
- Gilbert of Mons. Chronicle of Hainaut*, Laura Napran (trans.), Woodbridge 2005.
- Gumpoldův Život Václava, knížete českého*, FRB I, Josef Emler (ed.), Praha 1873.
- HEINRICH VON FREIBERG, *Tristan*, in: Heinrich von Freiberg (Dichtungen). Mit Einleitungen über Stil, Sprache, Metrik, Quellen und die Persönlichkeit des Dichters, Alois Bernt (ed.), Hildesheim – New York 1978.
- HEINRICH VON FREIBERG, *Rytířská jízda Jana z Michalovic*, Marie Ryanová (překlad), Praha 2005.
- Henrici IV. Diplomata*, MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae VI/2, Dietrich von Gladiss (ed.), Hannover 1952.
- Henrici IV. Diplomata*, MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae VI/3, Alfred Gawlik (ed.), Hannover 1978.
- Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum*, MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum Scholarum separatim editi XXXII, Post Iohannem M. Lappenberg recognovit Bernhardus Schmeidler, Hannoverae 1937.
- HILDBERTUS CENOMANENSIS, *Vita sancti Hugonis abbatis Cluniacensis*, PL 159.

- Hincmarus De ordine palatii (editio altera)*, MGH Fontes Iuris Germanici Antiqui in usum scholarum separatim editi III, Thomas Gross – Rudolf Schieffer (edd.), Hannoverae 1980.
- Chonicon Francisci Pragensis*, FRB Series Nova I, Jana Zachová (ed.), Praha 2000.
- Jan z Michalovic*, Arnošt Kraus (ed.), Praha 1888.
- JANSEN ENIKEL, Weltchronik, Fürstenbuch*, MGH Deutsche Chroniken III, Philip Strauch (ed.), Hannoverae 1900.
- Kanovník vyšehradský*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874.
- Karel IV. Literární dílo*, Praha 2000.
- Kristiánova legenda*, Jaroslav Ludvíkovský (ed.), Praha 1978.
- Kronika zbraslavská*, Jan V. Novák (překlad) – Václav Novotný (úvod), Praha 1905.
- Kronika zbraslavská*, František Heřmanský (překlad), Praha 1950.
- Lamberti Ardensis historia comitum Ghisnensium*, MGH Scriptorum XXIV, Johannes Heller (ed.), Hannoverae 1879, s. 550–642.
- Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874.
- Letopisové Jindřicha Heimburského*, FRB III, Josef Emler (ed.), Praha 1882.
- Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874.
- Listy kláštera Zbraslavského*, Ferdinand Tadra (ed.), Praha 1904.
- Lotharii III. Diplomata nec non Richenza imperatricis Placita*, MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae VIII, Emil von Ottenthal – Hans Hirsch (edd.), Berlin 1928.
- Matthaei Parisiensis Chronica majora, Rerum Britannicarum medii aevi scriptores LVII/5*, Henry Richards Luard (ed.), London 1880.
- Monumenta Welforum antiqua*, MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum XLIII, Ludwig Weiland (ed.), Hannoverae 1869.
- Moravské a slezské listiny lichtenštejnského archivu ve Vaduzu I, (1173–1380)*, Jan Bistřický – František Spurný – Ludvík Václavek – Metoděj Zemek (edd.), Brno 1991.
- Necrologium Bohemicum Saeculi XII.*, Monumenta historica Boemiae III, Gelasius Dobner (ed.), Pragae 1774.
- Nithardi historiarum libri IIII.*, MGH Scriptorum II, Georg Heinrich Pertz (ed.), Hannoverae 1829, s. 649–672.
- Nově nalezený zlomek Formuláře Tobiáše z Bechyně*, Eduard Šebesta (ed.), Praha 1905.
- Ottokars Österreichische Reimchronik*, MGH Deutsche Chroniken V/1, 2, Joseph Seemüller (ed.), Hannoverae, 1890–1893.

- Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris*, MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi XLVI, Georg Waitz – Bernhard de Simson (edd.), Hannoverae – Lipsae 1912.
- Petri Alfonsi Disciplina clericalis*, Friedrich Wilhelm Valentin Schmidt (ed.), Berlin 1829.
- Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884.
- Petrus Alfonsi, Disciplina clericalis*, Eberhard Hermes (ed.), Paul Rogan Quarrie (trans.), Berkeley – Los Angeles 1977.
- Pokračovatelé Kosmovi*, Marie Bláhová – Zdeněk Fiala (edd.), Praha 1974.
- Přibíka z Radenína řečeného Pulkava Kronika česká*, FRB V, Jaroslav Goll (ed.), Praha 1893.
- Quellen zur deutschen Verfassungs-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte bis 1250*, Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters XXXII, Weinrich Lorenz (ed.), Darmstadt 1977.
- Relatio Ibrahim Ibn Jakub de itinere Slavico, quae traditur apud Al-Bakri*, Monumenta Poloniae Historica Nova Series I, Tadeusz Kowalski (ed.), Kraków 1946.
- Regesta diplomatica nec non epistolaris regni Bohemiae et Moraviae II, III, IV*, Josef Emler (ed.), Praha 1882–1890.
- Regesta Imperii VI/1. Die Regesten des Kaiserreichs unter Rudolf, Adolf, Albrecht, Heinrich VII. 1273–1313. Vierte Abteilung Heinrich VII. 1288/1308–1313. Erste Lieferung 1288/1308 – August 1309*, Kurt-Ulrich Jäschke – Peter Thorau (edd.), Wien – Weimar – Köln 2006.
- Regesten der Margrafen von Brandenburg aus askanischem Hause*, Hermann Krabbo – Georg. Winter (edd.), Lfg. I–XII, 1910–1955.
- Sächsische Weltchronik, Eberhards Reimchronik von Gandersheim. Braunschweigische Reimchronik. Chronik des Stiftes S. Simon und Judas zu Goslar. Holsteinische Reimchronik*, MGH Deutsche Chroniken II, Ludwig Weiland (ed.), Hannoverae 1877, s. 280–633.
- Sancti Odonis abbatis Cluniacensis de vita Geraldi Aureliacensis comitis libri quatuor*, PL 133.
- Schwabenspiegel Kurzform I*, MGH Fontes iuris Germanici antiqui, Nova Series IV/1–2, Karl August Eckhardt (ed.), Hannoverae 1974.
- SMIL FLAŠKA Z PARDUBIC, Nová rada*, Jiří Daňhelka (ed.), Praha 1950.
- Sigebotonis Vita Paulinae*, MGH Scriptorum XXX/2, I. R. Dieterich (ed.), Leipzig 1934, s. 909–938.
- Staročeská kronika tak řečeného Dalimila /1–2/*. (Vydání textu a veškerého textového materiálu), Jiří Daňhelka – Bohuslav Havránek – Naděžda Kvítková (edd.), Praha 1988.
- Staroslověnské legendy českého původu*, Marie Bláhová – Václav Konzal (edd.), Praha 1976.

- THOMASIN VON ZERCLAERE, *Der Welsche Gast*, Friedrich Wilhelm von Kreis (ed.), Göppingen 1984.
- THOMASIN VON ZERCLAERE, *Der Welsche Gast*, Auswahl, Eva Willms (ed.), Berlin – New York 2004.
- Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon, MGH Scriptorum rerum Germanicarum, Nova Series IX, Robert Holtzmann (ed.), Berlin 1935.
- ULRICH VON ETZENBACH, *Alexander*, Wendelin Toscher (ed.), Tübingen 1888.
- ULRICH VON ETZENBACH, *Wilhelm von Wenden*, Hans Friedrich von Rosenfeld (Hg.), Berlin 1957.
- ULRICH VON LIECHTENSTEIN, *Frauendienst*, Franz Viktor Spechtler (ed.), Göppingen 1987.
- Utrpení sv. Václava mučedníka (*Crescente fide*), FRB I, Josef Emler (ed.), Praha 1873.
- Účty hradu Karlštejna z let 1423–1434, Josef Pelikán (ed.), Praha 1948.
- VÁCLAV ŠAŠEK Z BÍŘKOVA, *Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa*, Bohumil Mathesius (překlad), Praha 1974.
- Vita Wernheri episcopi Merseburgensis, MGH Scriptorum XII, Roger Wilmans (ed.), Hannoverae 1855, s. 244–248.
- WALTER MAP, *De nugis curialium, Courtiers' Trifles*, Montague Rhodes James – Christopher Brooke – Roger Aubrey Baskerville Mynors (edd.), Oxford 1983.
- Život blahoslaveného hroznaty, FRB I, Josef Emler (ed.), Praha 1873.
- Život císaře Karla IV., FRB III, Josef Emler (ed.), Praha 1882, s. 346–347.

LITERATURA

- Der ägyptische Hof des Neuen Reiches. Seine Gesellschaft und Kultur im Spannungsfeld zwischen Innen- und Außenpolitik*, Rolf Gundlach – Andrea Klug (edd.), Wiesbaden 2006.
- Der Achämenidenhof. The Achaemenid Court*, Bruno Jacobs (ed.), Wiesbaden 2010.
- Daud ALI, *Courtly Culture and Political Life in Early Medieval India*, New Delhi 2006.
- Alltag bei Hofe*, Residenzenforschung 6, Werner Paravicini (ed.), Sigmaringen 1997.
- Gerd ALTHOFF, *Nunc fiant Christi milites, qui dudum extiterunt raptores. Zur Entstehung von Rittertum und Ritterethos*, Saeculum 32, 1981, s. 317–333.
- Gerd ALTHOFF, *Verwandte, Freunde und Getreue. Zum politischen Stellenwert der Gruppenbindungen im früheren Mittelalter*, Darmstadt 1990.

- Antika a česká literatura*, kol. autorů, Praha 1978.
- Hans Hubert ANTON, *Fürstenspiegel und Herrscherethos in der Karolingenzeit*, Bonn 1968.
- Hans Hubert ANTON, *Fürstenspiegel des frühen und hohen Mittelalter*, Darmstadt 2006.
- Robert ANTONÍN, *Ideál panovnické moci v narativních pramenech českého středověku*, Dvory a rezidence ve středověku II., Skladba a struktura dvorské společnosti, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 401–417.
- Robert ANTONÍN, *Hnězdenská korunovace krále Václava II.*, ČMM 123, 2004, s. 337–365.
- Klaus ARNOLD, *Kind und Gesellschaft in Mittelalter und Renaissance. Beiträge und Texte zur Geschichte der Kindheit*, München 1980.
- Arthurian Studies XLIII: Companion to Chrétien de Troyes*, Norris J. Lacy – Joan Tasker Grimbirt (edd.), Cambridge 2005.
- Tomáš BALETKA, *Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411)*, SAP 46/2, Praha 1996, s. 259–536.
- Marek Kazimierz BARAŃSKI, *Dynastia Piastów w Polsce*, Warszawa 2006.
- Christopher BASWELL, *Marvels of translation and crises of transition in the romances of Antiquity*, in: *The Cambridge Companion to Medieval Romance*, Roberta L. Krueger (ed.), Cambridge – New York 2000, s. 29–38.
- Hans-Joachim BEHR, *Literatur als Machtlegitimation. Studien zur Funktion der deutschsprachigen Dichtung am böhmischen Königshof im 13. Jahrhundert*, München 1989.
- Matthias BECHER, *Karl der Grosse*, München 2007⁵.
- John F. BENTON, *Clio and Venus: An Historical View of Medieval Love*, in: *The Meaning of Courtly Love*, Francis X. Newman (ed.), New York 1968, s. 19–42.
- Magdalena BERANOVÁ, *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku*, Praha 2005.
- Marie BLÁHOVÁ, *Terminologie sídlišť ve vyprávěcích pramenech 1. čtvrtiny 12. století*, ČSČH 26, 1978, s. 249–278.
- Marie BLÁHOVÁ, *Evropská sídliště v latinských pramenech období raného feudalismu. Terminologický rozbor*, AUC Phil. et hist., Monografia C, 1983.
- Marie BLÁHOVÁ, *Staročeská Kronika tak řečeného Dalimila (3) v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota*, Praha 1995.
- R. Howard BLOCH, *Medieval Misogyny and the Invention of Western Romantic Love*, Chicago – London 1991.
- Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české IV.a*, Praha – Litomyšl 2003.

- Ambroży BOGUCKI, *Komornik a podkomorzy w Polsce piastowskiej*, in: *Společnřtvo Polski řredniowiecznej III*, Stefan K. Kuczyński (ed.), Warszawa 1985, s. 107–113.
- Helmut de BOOR, *Die hřfische Literatur: Vorbereitung, Blüte, Ausklang 1170–1250*, bearb. von Ursula Hennig, München 1991¹¹.
- Tomáš BOROVSKÝ, *Adventus regis v řivotě řředověkého města*, in: *Od knížat ke králům*. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, uspořádali Eva Doleřalová a Robert řimůnek ve spolupřáci s Danou Dvořáčkovou-Malou a Alešem Pořízkou, Praha 2007, s. 338–348.
- Karl BOSL, *Die Reichsministerialität der Salier und Staufer. Ein Beitrag zur Geschichte des hochmittelalterlichen deutschen Volkes, Staates und Reiches I-II*, Schriften der MGH 10, Stuttgart 1950–1951.
- Karl BOSL, *Das ius ministerialium. Dienstrecht und Lehnrecht im deutschen Mittelalter*, in: *Studien zum mittelalterlichen Lehenswesen, Vorträge und Forschungen 5*, Theodor Mayer (ed.), Lindau – Konstanz 1960, s. 51–94.
- Karl BOSL, *Die „familia“ als Grundstruktur der mittelalterlichen Gesellschaft*, *Zeitschrift für Bayrische Landesgeschichte* 38, 1975, s. 403–424.
- Milena BRAVERMANOVÁ, *Pohřební oděv Rudolfa I. Habsburského, českého krále, zv. Kaše. Exkurs do módy začátku 14. století*, in: *řivot v archeologii řředověku*, Praha 1997, s. 67–84.
- Milena BRAVERMANOVÁ, *Textil nejstarších Přemyslovců*, in: *České země v raném řředověku*, Peter Sommer (ed.), Praha 2006, s. 193–213.
- Milena BRAVERMANOVÁ, *Do čeho se mohla kněžna Emma oblékat. Oděň žen z nejvyšší společenské řřidy v raném řředověku*, in: *Emma regina – Civitas Melnik*, Praha 2008, s. 107–120.
- Milena BRAVERMANOVÁ – Vendulka OTAVSKÁ, *Románská tkanina z královské hrobky na Pražském hradě*, *AH 25*, 2000, s. 405–428.
- Milena BRAVERMANOVÁ – Vendulka OTAVSKÁ. a kol., *Nové poznatky o nejstarších textiliích z hrobu sv. Ludmily*, *AH 26*, 2001, s. 447–486.
- Milena BRAVERMANOVÁ, – Vendulka OTAVSKÁ, *Pohřební střevec pravděpodobně biskupa řebíře*, *AH 28*, 2003, s. 471–491.
- Milena BRAVERMANOVÁ, *Pochází korunovační meč zv. svatováclavský z pokladu po Přemyslovcích?*, in: *Od knížat ke králům*. Sborník k 60. narozeninám Josefa Žemličky, uspořádali Eva Doleřalová – Robert řimůnek ve spolupřáci s Danou Dvořáčkovou-Malou a Alešem Pořízkou, Praha 2007, s. 105–123.
- Milena BRAVERMANOVÁ, *Mitra z hrobu „ctihodného Bernharda, biskupa pražského“*, *MHB 13/1*, 2010, s. 7–45.
- Matilda Tomaryn BRUCKNER, *The shape of romance in medieval France*, in: *The Cambridge Companion to Medieval Romance*, Roberta L. Krueger (ed.), Cambridge – New York 2000, s. 13–28.

- Matylda Tomaryn BRUCKNER, *La Chevalier de la Charrette: That Obscure Object of Desire, Lancelot*, in: *Arthurian Studies XLIII: Companion to Chrétien de Troyes*, Norris J. Lacy – Joan Tasker Grimbert (edd.), Cambridge 2005, s. 137–155.
- Matilda Tomaryn BRUCKNER, *Chrétien de Troyes*, in: *The Cambridge Companion to Medieval French Literature*, Simon Gaunt – Sarah Kay (edd.), Cambridge – New York 2008, s. 79–94.
- Otto BRUNNER, *Das „ganze Haus“ und die alteuropäische „Ökonomik“*, in: Otto Brunner, *Neue Wege der Sozialgeschichte, Vorträge und Aufsätze*, Göttingen 1956.
- Bogdan W. BRZUSTOWICZ, *Turniej rycerski w Królestwie polskim w późnym średniowieczu i renesansie na tle europejskim*, Warszawa 2003.
- Joachim BUMKE, *Höfische Kultur. Versuch einer kritischen Bestandsaufnahme*, Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 114, 1992, s. 414–492.
- Joachim BUMKE, *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, München 1997⁸.
- Keith BUSBY, *Narrative genres*, in: *The Cambridge Companion to Medieval French Literature*, Simon Gaunt – Sarah Kay (edd.), Cambridge – New York 2008, s. 139–152.
- Reinhardt BUTZ – Lars-Arne DANNENBERG, *Überlegungen zu Theoriebildungen des Hofes*, in: *Hof und Theorie. Annäherungen an ein historisches Phänomen*, Reinhardt Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (edd.), Köln 2004, s. 1–41.
- Byzantine Court Culture from 895–1204*, Henry Maguire (ed.), Washington 1994.
- The Cambridge Companion to Medieval Romance*, Roberta L. Krueger (ed.), Cambridge – New York 2000.
- The Cambridge Companion to Medieval French Literature*, Simon Gaunt – Sarah Kay (edd.), Cambridge – New York 2008.
- Michael T. CLANCHY, *From Memory to Written Record. England 1066–1307*, Oxford 1993².
- Comic provocations: exposing the corpus of old French fabliaux*, Holly A. Crocker (ed.), New York 2006.
- Coronations. Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, János Mihály Bak (ed.), Berkeley – Los Angeles – Oxford 1990.
- Charles COULSON, *Castles in medieval society: fortresses in England, France, and Ireland in the central Middle Ages*, Oxford 2003.
- The Court and Court Society in Ancient Monarchies*, Antony J. S. Spawforth (ed.), Cambridge 2007.

- The court as a stage. England and the low countries in the later middle ages*, Steven Gunn (ed.), Woodbridge 2006.
- Court culture in the early Middle Ages: the proceedings of the First Alcuin Conference*, Catherine Cubitt (ed.), New York 2003.
- Court cultures in the Muslim world: seventh to nineteenth centuries*, Albrecht Fuess – Jan-Peter Hartung (edd.), New York 2010.
- Courtly Literature and Clerical Culture*, Christoph Huber – Henrike Lähne-
mann (edd.), Tübingen 2002.
- David CROUCH, *The Image of Aristocracy in Britain 1000–1300*, London –
New York 1992.
- David CROUCH, *Tournament*, New York 2005.
- C. S. Lewis: *Life, Works, and Legacy*, vol. 4: *Scholar, Teacher, & Public Intel-
lectual*, Bruce L. Edward (ed.), Westport 2007.
- Curialitas. Studien zu Grundfragen der höfisch-ritterlichen Kultur*, Josef Flec-
kenstein (ed.), Göttingen 1990.
- Jaroslav ČECHURA, *Nejstarší český urbář (Urbář kláštera ve Vyšším Brodě
z konce 70. let 13. století)*, *Právně historické studie* 27, 1986, s. 5–26.
- Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský v Čechách*, Praha 1881.
- Václav ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika a další studie ze staré české litera-
tury*, Praha 1999².
- Lars DEILE, *Feste – eine Definition*, in: *Das Fest. Beiträge zu seiner Theorie
und Systematik*, Michael Maurer (ed.), Böhlau 2004, s. 1–18.
- Dílo Františka Palackého I*, František Charvát (ed.), Praha 1941.
- Peter DINZELBACHER, *Über die Entdeckung der Liebe im Hochmittelalter*,
Saeculum 32, 1981, s. 185–208.
- Peter DINZELBACHER, *Liebe im Frühmittelalter. Zur Kritik der Kontinui-
tätstheorie*, in: *Konzepte der Liebe im Mittelalter*, Wolfgang Haubrichs
(ed.), Göttingen 1990, s. 12–38.
- Edmund DLUGOPOLSKI, *Wladislaw Lokietek*, Katowice 1982.
- Jiří DOLEŽAL, *Nová centra přemyslovských Čech a Moravy ve 13. století*, in:
Přemyslovci. Budování státu, Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef
Žemlička ve spolupráci s Pavlínou Maškovou a Robertem Novotným
(edd.), Praha 2009.
- Michal DRAGON, *Den všední, den sváteční a politika*, *MHB* 4, 1995,
s. 47–67.
- Peter DRONKE, *The Medieval Lyric*, Cambridge 1996³.
- Gisela DROSSBACH, *Der Hof zwischen Ideal und Wirklichkeit in der Ycono-
mica Konrads von Megenberg*, in: *Höfe und Hofordnungen 1200–1600*,
Residenzenforschung 10, Holger Kruse – Werner Paravicini (edd.),
Göttingen 1999, s. 23–35.

- Joseph J. DUGGAN, *The Romances of Chrétien de Troyes*, New Haven – London 2001.
- Sáša DUŠKOVÁ, *Kdo byl notář Jindřich?*, SPFFBU C 9, 1960, s. 59–74.
- Sáša DUŠKOVÁ, *Zvláštní případy konfirmačních listin Václava II.*, Rozpravy ČSAV 69, sešit 9, 1959, s. 83–109.
- Sáša DUŠKOVÁ, *Formulář Tobiáše z Bechyně ve světle listin pražských biskupů*, SPFFBU C 14, 1965, s. 53–74.
- Dvory a rezidence ve středověku*, MHB 10, Supplementum 1, Dana Dvořáčková-Malá (ed.), Praha 2006.
- Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, MHB 11, Supplementum 2, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008.
- Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech*, MHB 12, Supplementum 3, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2009.
- Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Biskup Bernard z Kamence, zakladatel, rádce, kancléř a diplomat*, *Dvory a rezidence ve středověku*, MHB 10, Supplementum 1, Praha 2006, s. 107–121.
- Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Petr z Aspeltu mezi Přemyslovci a Lucemburky*, in: *Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám profesorky Lenky Bobkové, Jana Konvičny – Jan Zdichynec* (edd.), Praha 2006, s. 27–35.
- Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Familiares regis, Duchovenstvo na dvoře Václava II.*, in: *Od knížat ke králům. Sborník k šedesátým narozeninám profesora Josefa Žemličky, uspořádali Eva Doležalová a Robert Šimůnek ve spolupráci s Danou Dvořáčkovou-Malou a Alešem Pořízkou*, Praha 2007, s. 165–176.
- Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Panovnický dvůr ve středověku. Struktura, prostor a reprezentace*, *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 11–37.
- Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K modelu panovnického dvora jako sociálního systému*, ČČH 109, 2009, s. 309–335.
- Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvorská kultura přemyslovského období. Nástin problematiky a možnosti výzkumu*, MHB 12/1, 2009, s. 9–43.
- Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Splendor curiae regis. Život a kultura na dvoře posledních Přemyslovců*, disertační práce obhájená na Ústavu českých dějin FF UK, Praha 2010.
- Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, České Budějovice 2011.

- Margreth EGIGI, *Höfische Liebe: Entwürfe der Sangspruchdichtung. Literarische Verfahrensweisen von Reinmar von Zweter bis Frauenlob*, Heidelberg 2002.
- Egyptian Royal Residences*, Rolf Gundlach – John H. Tylor (edd.), Wiesbaden 2009.
- Einhard. Studien zu Leben und Werk*, Hermann Schefers (ed.), Darmstadt 1997.
- Norbert ELIAS, *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie*, Frankfurt am Main 2002.
- Norbert ELIAS, *O procesu civilizace 1–2*, Praha 2006–2007.
- Erziehung und Bildung bei Hofe*, Residenzenforschung 13, Werner Paravicini – Jörg Wettlaufer (edd.), Stuttgart 2002.
- Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, Residenzenforschung 17, Jan Hirschiegel – Werner Paravicini (edd.), Ostfildern 2004.
- Jana FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, *Lucemburkové a turnaje, Dvory a rezidence ve středověku. Skladba a kultura dvorské společnosti*, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 419–451.
- Ondřej FELCMAN – Radek FUKALA a kol., *Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*, Praha 2008.
- Zdeněk FIALA, *Panovnické listiny, kancelář a zemský soud za Přemysla II.*, SAPI, 1951, s. 167–294.
- Zdeněk FIALA, *K počátkům listin v Čechách*, SH 1, 1953, s. 27–45.
- Zdeněk FIALA, *Komorník a podkomoří. Pojednání o počátcích a vzájemném poměru obou do konce 13. století*, SH 2, 1954, s. 57–82.
- Zdeněk FIALA, *K otázce funkce našich listin do konce 12. stol.*, SPPFFBU C 7, 1960, s. 5–29.
- Zdeněk FIALA, *O pražském názvosloví a jeho významu ve vyprávěcích a diplomatických pramenech 12.–13. století až do založení Starého Města pražského*, in: *Z českých dějin. Sborník prací in memoriam V. Husy*, Praha 1966, s. 35–62.
- Zdeněk FIALA, *Přemyslovské Čechy*, Praha 1975.
- Josef FLECKENSTEIN, *Hofkapelle der deutschen Königen, I. Grundlegung, Die karolinische Hofkapelle, II. Die Hofkapelle im Rahmen der ottonische-sachsische Reichskirche*, Schiften der MGH 16/1–2, Stuttgart 1959, 1966.
- Josef FLECKENSTEIN, *Die Struktur des Hofes Karls des Großen im Spiegel von Hinkmars De ordine palatii*, Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins 83, 1976, s. 5–22.
- Josef FLECKENSTEIN, *Vom Rittertum im Mittelalter*, Goldbach 1997.

- Josef FLECKENSTEIN (Unter Mitwirkung mit Thomas Zotz), *Rittertum und ritterliche Welt*, Berlin 2002.
- Das Frauenzimmer. Die Frau bei Hofe im Spätmittelalter und früher Neuzeit, Residenzenforschung 11, Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (edd.), Stuttgart 2000.
- Johannes FRIED, *Königsgedanken Heinrichs des Löwen*, AfK 55, 1973, s. 312–351.
- Jan FROLÍK, *Pražský hrad v raném středověku*, in: Přemyslovci. Budování státu, Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička ve spolupráci s Pavlínou Maškovou a Robertem Novotným (edd.), Praha 2009, s. 126–128.
- Jan FROLÍK – Marie BLÁHOVÁ – Naďa PROFANTOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české I*, Praha 1999.
- Jan FROLÍK – Zdeněk SMETÁNKA, *Archeologie na Pražském hradě*, Praha – Litomyšl 1997.
- Jan FROLÍK – Jana MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – Eliška RŮŽIČKOVÁ – Antonín ZEMAN, *Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Výpověď archeologických pramenů*, Praha 2000.
- Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa*, Hans Patze – Werner Paravicini (edd.), Sigmaringen 1991.
- Peter GANZ, *Friedrich Barbarossa: Hof und Kultur*, in: Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers, Alfred Haverkamp (ed.), Sigmaringen 1992, s. 623–650.
- Simon GAUNT, *Gender and genre in medieval French literature*, Cambridge 1995.
- Simon GAUNT, *Romance and other genres*, in: The Cambridge Companion to Medieval Romance, Roberta L. Krueger (ed.), Cambridge – New York 2000, s. 45–59.
- Geschichte der politischen Ideen von der Antike bis zur Gegenwart*, Frankfurt am Main 2003.
- Geschichte des privaten Lebens 2. Vom Feudalzeitalter zur Renaissance*, Georges Duby – Phillipe Ariès (edd.), Frankfurt am Main 1994.
- Wilhelm GIESEBRECHT, *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, Bd. 2, Braunschweig 1875⁴.
- Alexander GIEYSZTOR, *Wojewoda*, Słownik starożytności słowiańskich VI, Wrocław 1980, s. 486–487.
- Alexander GIEYSZTOR, *Urząd wojewodziński we wczesnych państwach słowiańskich IX–XI w.*, Archeologia Polski 16, 1971, s. 317–325.
- Hans-Werner GOETZ, *Leben im Mittelalter: vom 7. bis 13. Jahrhundert*, München 2002⁷.

- P. J. P. GOLDBERG – Felicity RIDDY – Mike TYLER, *Introduction: After Ariès*, in: *Youth in the Middle Ages*, P. J. P. Goldberg – Felicity Riddy (edd.), Woodbridge 2004, s. 1–7.
- Rita Costa GOMES, *The Making of a Court Society. Kings and Nobles in Late Medieval Portugal*, Cambridge 2003.
- Dennis Howard GREEN, *The Beginnings of Medieval Romance: Fact and fiction, 1150–1220*, Cambridge – New York 2002.
- Joan Tasker GRIMBERT, *Cligès and the Chansons: A Slave to Love*, in: *Arthurian Studies XLIII: Companion to Chrétien de Troyes*, Norris J. Lacy – Joan Tasker Grimbert (edd.), Cambridge 2005, s. 120–136.
- Roman GRODECKI – Jan Dąbrowski – Stanisław Zachorowski, *Dzieje Polski Średniowiecznej 1*, Kraków 1995.
- Aron J. GUREVIČ, *Kategorie středověké kultury*, Praha 1978.
- Otto HAENDLE, *Die Dienstmannen Heinrichs des Löwen. Ein Beitrag zur Frage der Ministerialität*, Stuttgart 1930.
- Elli HANKE-HAJEK – Martha WIEDEN – Heinz ZATSCHEK, *Böhmische Hofkapelle bis 1306*, *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte* 5, 1941, s. 25–81, s. 113–168.
- Laurence HARF-LANCNER, *Chrétien's Literary Background*, in: *Arthurian Studies XLIII: Companion to Chrétien de Troyes*, Norris J. Lacy – Joan Tasker Grimbert (edd.), Cambridge 2005, s. 26–42.
- Adolf HARNACK, *Militia Christi. Die christliche Religion und der Soldatenstand in den ersten drei Jahrhunderte*, Tübingen 1905.
- Clauss-Peter HASSE, *Die welfischen Hofämter und die welfische Ministerialität in Sachsen. Studien zur Sozialgeschichte des 12. und 13. Jahrhunderts*, Husum 1995.
- Walter HAUG, *Gibt es einen Zusammenhang zwischen dem klerikalen Konzept der Curialitas und dem höfischen Weltenwurf des vulgärsprachlichen Romans?*, in: *Courtly Literature and Clerical Culture*, Christoph Huber – Henrike Lähnemann (edd.), Tübingen 2002, s. 57–75.
- Walter HAUG, *Die Wahrheit der Fiktion. Studien zur weltlichen und geistlichen Literatur des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Tübingen 2003.
- Walter HAUG, *Die höfische Liebe im Horizont der erotischen Diskurse des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Berlin 2004.
- Dalibor HAVEL, *Listinné písmo v kanceláři Václava II (1283–1305) a Václava III. (1305–1306), I. Přehled písarských individualit*, SPPFFBU C 47, 2000, s. 71–130.
- Dalibor HAVEL, *Listinné písmo v kanceláři Václava II. (1283–1305) a Václava III. (1305–1306), II. Typologie písma*, SPPFFBU C 48, 2001, s. 37–65.
- Dalibor HAVEL, *Listinné písmo v českých zemích na přelomu 13. a 14. století*, Brno 2008.

- Roman HECK, *Z problematiky ideologicznej Kroniki Zbraslavskiej*, in: *Studia z dziejów kultury i ideologii ofiarowane E. Maleczynskiej w 50 rocznicę pracy dydaktycznej i naukowej*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968, s. 125–141.
- Heinrich der Löwe. *Herrschaft und Repräsentation*, Johannes Fried – Otto Gerhard Oexle (edd.), Ostfildern 2003.
- Thordis HENNINGS, *Französische Heldenepik im deutschen Sprachraum. Die Rezeption der Chansons de Geste im 12. und 13. Jahrhundert. Überblick und Fallstudien*, Heidelberg 2008.
- Leonie V. HICKS, *Magnificent entrances and undignified exits: chronicling the symbolism of castle space in Normandy*, *Journal of Medieval History* 35, 2009, s. 52–69.
- Christian HILLEN, *Curia regis. Untersuchungen zur Hofstruktur Heinrichs (VII.) 1220–1235 nach den Zeugen seiner Urkunden*, Frankfurt am Main 1999.
- Jan HIRSCHBIEGEL, *Hof als soziales System. Der Beitrag der Systemtheorie nach Niklas Luhmann für eine Theorie des Hofes*, in: *Hof und Theorie. Annäherung an ein historisches Phänomen*, Reinhardt Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (edd.), Köln – Weimar – Wien 2004, s. 43–54.
- Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 4, Joachim Ritter† – Karlfried Gründer, Basel 1976.
- Ivan HLAVÁČEK, *Nový zlomek formuláře Tobiáše z Bechyně*, *ČSČH* 6, 1958, s. 541–561.
- Ivan HLAVÁČEK, *Studie k diplomacie Václava IV. 4. Itinerář krále Václava IV. (1361–1419)*, *ČSČH* 10, 1962, s. 64–94.
- Ivan HLAVÁČEK, *Studie k diplomacie Václava IV. 7. Dvě formulářové sbírky s Václavovými písemnostmi*, *SAP* 13, 1963, s. 145–168.
- Ivan HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen König Wenzel (IV.) 1376–1419. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplomatie*, *Schriften der MGH*, Bd. 23, Stuttgart 1970.
- Ivan HLAVÁČEK, *Die Itinerare der böhmischen Herrscher bis zum Jahre 1253 aus verwaltungsgeschichtlicher Sicht*, *FD* 1, 1971, s. 113–127.
- Ivan HLAVÁČEK, *Kronika zbraslavská, listiny, diplomatika*, *AUC*, Phil. et hist. 2, *Studia historica* XXI, Praha 1981, s. 125–142.
- Ivan HLAVÁČEK, *K organizaci státního správního systému Václava IV. Dvě studie o jeho itineráři a radě*, Praha 1991.
- Ivan HLAVÁČEK, *Brünn als Residenz der Markgrafen der luxemburgischen Sekundogenitur*, in: *Fürstliche Residenzen in spätmittelalterlichen Europa, Vorträge und Forschungen* 36, Sigmaringen 1991, s. 361–420.

- Ivan HLAVÁČEK, *Überlegungen zum Kapellanat am Luxemburgischen Hof unter Johann von Luxemburg, Karl IV. und Wenzel*, in: *Alltag bei Hofe, Residenzenforschung* 5, Werner Paravicini (ed.), Sigmaringen 1995, s. 83–111.
- Ivan HLAVÁČEK, *Verwaltungsgeschichtliche Bemerkungen zum Itinerar Johans von Luxemburg*, Johann der Blinde, Graf von Luxemburg, König von Böhmen, Michel Pauly (ed.), Luxemburg 1997, s. 121–134.
- Ivan HLAVÁČEK, *Johann von Luxemburg und die böhmischen Städte: Bemerkungen zu Johans Itinerar*, in: *King John of Luxembourg (1296–1346) and the Art of his Era*, 1996, Klára Benešová (ed.), Praha 1998, s. 19–27.
- Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské. Stručný přehled vývoje a literatury pro dobu do roku 1346*, in: *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, *Opera historica* 7, Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL, (edd.), České Budějovice 1999, s. 29–70.
- Ivan HLAVÁČEK, *Die Rolle der böhmisch-mährischen Städte, Burgen und Klöster im Itinerar der Luxemburger (1311–1419)*, in: *Viatori per urbes castraque*. Festschrift für Hewig Ebner, Helmut Bräuer – Gerhard Jaritz – Käthe Sonnleitner (edd.), Graz 2003, s. 277–291.
- Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách. Několik úvah a podnětů*, in: *Korunní země v dějinách českého státu III. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia konaného ve dnech 26.–31. března 2006 v Clam-Gallasově paláci v Praze*, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 91–111.
- Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *(Arci)biskupský dvůr v Praze do doby husitské*, DP 3, 1991, s. 341–360.
- Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum ve středověké Praze*, PSH 27, 1994, s. 5–23.
- Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích*, Praha 2005.
- František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009².
- Hartmut HOFFMANN, *Gottesfriede und Treuga Dei*, Schriften der MGH 20, Stuttgart 1964.
- Hofkultur in Frankreich und Europa im Spätmittelalter. La culture de cour en France et en Europe à la fin du Moyen-Age*, Christian Freigang (ed.), Berlin 2005.
- Höfische Feste im Spätmittelalter*, Gerhard Fouquet – Harm von Seggern – Gabriel Zeilinger (edd.), Kiel 2003.

- Höfische Repräsentation. Das Zeremoniell und die Zeichen*, Hedda Ragotzky – Horst Wenzel (edd.), Tübingen 1990.
- C. Warren HOLLISTER, *Courtly Culture and Courtly Style in the Anglo-Norman World*, *Albion* 20/1, 1988, s. 1–17.
- Richard HORNA, *K dějinám moravských úředníků I. Dvorní úředníci moravští do r. 1411*, Praha 1922.
- Sylvia HUOT, *The manuscript context of medieval romance*, in: *The Cambridge Companion to Medieval Romance*, Roberta L. Krueger (ed.), Cambridge – New York 2000, s. 60–77.
- Jana HYNKOVÁ, *Heidenreich Sedlecký*, in: *Sborník 900 let cisterciáckého řádu*, Kateřina Charvátová (ed.), Praha 1998, s. 99–155.
- Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Václav II. Král český a polský*, Praha 2007.
- Ich – Ulrich von Liechtenstein. Litteratur und Politik im Mittelalter*, Franz Viktor Spechler – Barbara Maier (edd.), Klagenfurt 1999.
- Innenräume in der Literatur des deutschen Mittelalters*, Burkhard Hasenbrink (ed.), Tübingen 2008.
- Investitur- und Krönungsrituale. Herrschaftseinsetzungen im kulturellen Vergleich*, Marion Steinicke – Stefan Weinfurter (edd.), Köln 2005.
- Wojciech IWAŃCZAK, *Pasowanie rycerskie na ziemiach czeskich – ceremonia symboliczna i instrument polityki*, *Kwartalnik Historyczny* 2, 1984, s. 255–277.
- Wojciech IWAŃCZAK, *Dwór jako centrum kultury w czechach luksemburskich*, *MHB* 1, 1991, s. 145–181.
- Wojciech IWAŃCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, Praha 2001.
- Wojciech IWAŃCZAK, *Höfische Kultur und ritterliche Lebensformen in Polen vor dem Hintergrund der europäischen Entwicklung*, in: *Das Reich und Polen. Parallelen, Interaktionen und Formen der Akkulturation im hohen und späten Mittelalter*, *Vorträge und Forschungen* 59, Thomas Wünsch (ed.), Stuttgart 2003, s. 277–300.
- C. Stephen JAEGER, *The Origins of Courtliness. Civilizing Trends and the Formation of Courtly Ideals 939–1250*, Philadelphia 1985.
- C. Stephen JAEGER, *The Envy of Angels. Cathedral Schools and Social Ideals in Medieval Europe, 950–1200*, Philadelphia 1994.
- C. Stephen JAEGER, *Ennobling Love. In Search of a Lost Sensibility*, Philadelphia 1999.
- C. Stephen JAEGER, *Die Entstehung höfischer Kultur. Vom höfischen Bischof zum höfischen Ritter*, Berlin 2001.
- Jagd und höfische Kultur im Mittelalter*, Werner Rösener (ed.), Göttingen 1997.

- Edward JAMES, *Childhood and Youth in the Early Middle Ages*, in: *Youth in the Middle Ages*, P. J. P. Goldberg – Felicity Riddy (edd.), Woodbridge 2004, s. 11–23.
- Libor JAN, *Herman z Hohenlohe, rádce a vyslanec českého krále Václava II.*, SPFFBU C 43, 1996, s. 17–35.
- Libor JAN, *Moravský podkomoří v době Václava II.*, ČČH 95, 1997, s. 315–348.
- Libor JAN, *Hodnostáři rytířských duchovních řádů na dvorech posledních Přemyslovců*, in: *Česko-rakouské vztahy ve 13. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 26.–27. září 1996 ve Znojmě*, Praha 1998, s. 134–148.
- Libor JAN, *In ordine Cruciferorum Christo militavit. K osudům Ješka, syna Záviše z Falkenštejna a královny Kunhuty*, ČČH 98, 2000, s. 453–475.
- Libor JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000.
- Libor JAN, *Nezdařený pokus Václava II. o přenesení mělnické kapituly ke královské kapli Všech svatých*, SPFFBU C 50, 2003, s. 65–74.
- Libor JAN, *Počátky turnajů v českých zemích a jejich rozkvět v době Václava II.*, *Listy filologické* 128, 2005, s. 1–20.
- Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Praha 2006.
- Libor JAN, *Budování monarchie českých Přemyslovců. Postřehy a úvahy*, in: *Martin Wihoda – Lukáš Reitinger a kolektiv, Proměna středověchodní Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely*, Brno 2010, s. 116–136.
- Bela JANOWSKA, *Wychowanie dziewcząt w sredniowiecznej Polsce*, in: *Nauczenie w dawnych wiekach*, Wojciech Iwańczak – Krzysztof Bracha (edd.), Kielce 1997, s. 199–204.
- Hubert JEČNÝ – Dana STEHLÍKOVÁ – Martin TRYM, *Nové prameny k dějinám cisterciáckého klášterního kostela na Zbraslavi*, *Umění* 34, 1986, s. 385–409.
- Hermenegild JIREČEK, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě II. Od počátku XI. do konce XII. století*, Praha 1864.
- Karl JORDAN, *Heinrich der Löwe. Eine Biographie*, München 1979.
- Tomasz JUREK, *Rotacja elity dworskiej na Śląsku w XII–XIV w.*, in: *Genealogia, Władza i społeczeństwo w Polsce średniowiecznej*, Andrzej Radziwiński – Jan Wroniszewski (edd.), Toruń 1999, s. 7–27.
- Richard W. KAEUPER, *Chivalry and Violence in Medieval Europe*, New York 1999.
- Ernst Hartwig KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, Princeton 1954.
- Ryszard KAPUŚCIŃSKI, *Na dvoře krále králů*, Praha 1980.

- František KAVKA, *Die Hofgelehrten*, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, Ferdinand SEIBT (ed.), München 1978, s. 249–253.
- František KAVKA, *Am Hofe Karls IV.*, Leipzig 1989.
- Sarah KAY, *Courts, clerks and courtly love*, in: The Cambridge Companion to Medieval Romance, Roberta L. Krueger (ed.), Cambridge – New York 2000, s. 81–96.
- Sarah KAY, *Courtly Contradictions. The Emergence of the Literary Object in the Twelfth Century*, Stanford 2001.
- Maurice KEEN, *Chivalry*, New Haven – London 1984.
- Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998.
- Hagen KELLER, *Zwischen regionaler Begrenzung und universalem Horizont. Deutschland und Imperium der Salier und Staufer 1024–1250*, Frankfurt am Main – Berlin 1986.
- Erich KLEINSCHMIDT, *Minnesang als höfisches Zeremonialhandeln*, AfK 58/1, 1976, s. 35–76.
- Antonín KOLÁŘ, *Kosmovy vztahy k antice*, Sborník filosofické fakulty university Komenského v Bratislavě 3, 1924, s. 21–99.
- Heinrich KOLLER, *Die Residenz im Mittelalter*, Jahrbuch für Geschichte der oberdeutschen Reichsstädte 12/13, 1966/67, s. 9–39.
- Jana KONVIČNÁ, *Dynastické počátky opavských Přemyslovců a jejich vazba na politiku českých králů*, *Paginae historiae* 4, 1996, s. 5–38.
- Božena KOPIČKOVÁ, *Žena v evropském středověku v zasetí své doby*, in: Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století, Milena Lenderová a kol., Praha 2002, s. 13–44.
- Kosmova Kronika česká*, Karel Hrdina (ed.), Praha 1950.
- Královský sňatek, Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský 1310*, kol. autorů, Praha 2010.
- Královský Vyšehrad I–III*, Bořivoj Nechvátal – Jiří Huber (edd.), Praha 1992, 2001, 2007.
- Barbara KZEMIEŇSKA – ANEŽKA MERHAUTOVÁ – Dušan TŘEŠTÍK, *Moravští Přemyslovcí ve znojenské rotundě*, Praha 2000.
- Petr KUBÍN, *Šedem přemyslovských kultů*, Praha 2011.
- František KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997.
- Janusz KURTYKA, *Hofämter, Landesämter, Staatsämter und ihre Hierarchien in Polen im mitteleuropäischen Vergleich (11.–15. Jh.)*, in: Das Reich und Polen. Parallelen, Interaktionen und Formen der Akkulturation im hohen und späten Mittelalter, Vorträge und Vorschungen 59, Thomas Wunsch (ed.), Stuttgart 2003, s. 129–213.
- Jiří KUTHAN, *Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý, král zakladatel a mecenáš*, Vimperk 1993.

- Jiří KUTHAN, *Splendor et Gloria Regni Bohemiae. Umělecké dílo jako projev vladařské reprezentace a symbol státní identity*, Praha 2008.
- Christian LACKNER, *Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzöge (1365–1406)*, Wien 2002.
- Norris J. LACY, *The Arthurian Legend Before Chrétien de Troyes*, in: *The Cambridge Companion to Medieval French Literature*, Simon Gaunt – Sarah Kay (edd.), s. 43–51.
- Gaillard Thomas LAPSLEY, *The County Palatine of Durham: A Study in Constitutional History*, New York – London 1924².
- Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum I, A–C*, kolektiv autorů, Praha 2003.
- Irmgard LATZKE, *Hofamt, Erzamt und Erbamt im mittelalterlichen deutschen Reich*, Frankfurt am Main 1970.
- Johannes LAUDAGE, *Rittertum und höfische Kultur der Stauferzeit eine Einführung*, in: *Rittertum und höfische Kultur der Stauferzeit*, Johannes Laudage – Yvonne Leiverkus (ed.), Köln 2006, s. 11–35.
- Jan LEHÁR, *Česká středověká lyrika*, Praha 1990.
- Clive Staples LEWIS, *The Allegory of Love. A Study in Medieval Tradition*, Oxford 1936.
- Robert LIDDIARD, *Castles in context: power, symbolism and landscape, 1066 to 1500*, Macclesfield 2005.
- Ursula LIEBERITZ-GRÜN, *Das andere Mittelalter. Erzählte Geschichte und Geschichtserkenntnis um 1300. Studien zu Ottokar von Steinmark, Jans Einikel, Seifried Helblig*, München 1984.
- Michael LINDNER, *Fest und Herrschaft unter Kaiser Friedrich Barbarossa*, in: *Kaiser Friedrich Barbarossa. Landesausbau-Aspekte seiner Politik-Wirkung*, Evamaria Engel – Bernhard Töpfer (edd.), Weimar 1994, s. 151–170.
- Julius LIPPERT, *Social-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I*, Prag – Wien – Leipzig 1896.
- Maja LOEHR, *Der Steirische Reimchronist: her Otacher ouz der Geul*, Mitteilungen des Instituts für Geschichtsforschung 51, 1937, s. 89–130.
- Love, Sex and Marriage in the Middle Ages. A Sourcebook*, Conor McCarthy (ed.), New York 2004.
- Joseph LOSERTH, *Fragmente eines Formelbuches Wenzels II. von Böhmen*, AÖG 57, 1878, s. 320–333.
- Martina LÖW, *Raumsoziologie*, Frankfurt am Main 2001.
- Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, *Anonymní zrcadlo knížecí přičítané Karlu IV.*, Studie o rukopisech 14, 1975, s. 125–148.
- Niklas LUHMANN, *Interaktion, Organisation, Gesellschaft*, Soziologische Aufklärung 2, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1975, s. 9–21.

- Niklas LUHMANN, *Sociální systémy. Nárys obecné teorie*, Brno 2006.
- Luxus und Integration. Materielle Hofkultur Westeuropas vom 12. bis zum 18. Jahrhundert*, Werner Paravicini (ed.), München 2010.
- Josef MACEK, *Dvůr. Historicko-sémantická analýza*, rukopis nepublikované studie uložené v Archeologickém ústavu AV ČR, pod č. j. 8262/79, s. 1–26.
- Josef MACEK, *Die Hofkultur Karls IV.*, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, Ferdinand SEIBT (ed.), München 1978, s. 237–241.
- Josef MACEK, *Das Turnier im mittelalterlichen Böhmen*, in: Das ritterliche Turnier im Mittelalter. Beiträge zu einer vergleichenden Formen- und Verhaltensgeschichte des Ritterstums, Josef Fleckenstein (ed.), Göttingen 1985, s. 371–389.
- Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích I*, Praha 1992.
- Jacek MACIEJEWSKI, *Kościół wobec monarchii i korony królewskiej w Polsce średniowiecznej*, in: Martin Wihoda, Lukáš Reitinger a kolektiv, *Proměny středověčného Evropy raného a vrcholného středověku. Moenské souvislosti a paralely*, Brno 2010, s. 214–237.
- Deméter MALATÁK, *Korunovace přemyslovských králů*, in: Stát, státnost a rituály přemyslovského věku, Martin Wihoda ve spolupráci s Demétem Malatákem, Brno 2006, s. 47–66.
- Dana MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, MHB 9, Praha 2003, s. 97–163.
- Dana MALÁ-DVOŘÁČKOVÁ, *Braniboři v Čechách a zjetí Václava II. Česko-braniborské vztahy ve 13. století*, in: Korunní země v dějinách českého státu II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–16. století, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2005, s. 129–158.
- Michael MAURER, *Prolegomena zu einer Theorie des Festes*, in: Das Fest. Beiträge zu seiner Theorie und Systematik, Michael Maurer (ed.), Böhlau 2004, s. 19–54.
- Karel MARÁZ, *K hodnostářům a úředníkům uherského (1301–1304), českého a polského (1305–1306) krále Václava III.*, *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura středověké společnosti*, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 103–114.
- Karel MARÁZ, *Václav III. (1289–1306). Poslední Přemyslovec na českém trůně*, České Budějovice 2007.
- Christoph MÄRZ, *Frauenlobs Marienleich. Untersuchungen zur spätmittelalterlichen Monodie*, Erlangen 1987.
- Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Jan Frederik Niermeyer (ed.), Leiden 1976.

- Rosamod McKITTERIK, *The Carolingians and written word*, Cambridge 1989.
- Rosamod McKITTERIK, *Charlemagne. The Formation of European Identity*, New York 2008.
- Volker MERTENS, *Der Artusroman*, Stuttgart 2007.
- Christian MEYER, *Ritendiskussionen am Hof der nördlichen Song-Dynastie (1034-1093). Zwischen Ritengelehrsamkeit, Machtkampf und intellektuellen Bewegungen*, Monumenta Serica Monograph Series 58, Sankt Augustin – Nettetal 2008.
- Renáta MODRÁKOVÁ, *Odras dvorského prostředí v klášteře benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě ve 13.-14. století*, Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a struktura dvorské společnosti, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 459-474.
- Peter von MOOS, „Öffentlich“ und „Privat“ im Mittelalter, Heidelberg 2004.
- Irena MORAVCOVÁ, *Dvůr královny Markéty Babenberské mezi lety 1246-1266*, Dvory a rezidence ve středověku, MHB 10, Supplementum 1, Praha 2006, s. 21-42.
- Moravo, Čechy, radujte se! Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců, kol. autorů, Praha 1998.
- Peter MORAW, *Die Hoffeste Kaiser Friedrich Barbarossas von 1184 und 1188*, in: *Das Fest. Eine Kulturgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart*, Uwe Schultz (ed.), München 1988, s. 70-83.
- Peter MORAW, *Was war eine Residenz im deutschen Spätmittelalter*, Zeitschrift für historische Forschung 18, 1991, s. 461-468.
- Martin MUSÍLEK, *Odras dvorské kultury v městském prostředí ve 13. a 14. století*, Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a struktura dvorské společnosti, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 475-506.
- Jan-Dirk MÜLLER, *Höfische Kompromisse. Acht Kapitel zur höfischen Epik*, Tübingen 2007.
- Milada NEDVĚDOVÁ a kol, *Dvorný a zdvořilý*, Naše řeč 62, 1979, s. 190-199.
- Martin NEJEDLÝ, *Fortuny kolo vrtkavé*, Praha 2003.
- Martin NEJEDLÝ, *Středověký mýtus o meluzíně a rodová pověst Lucemburků*, Praha 2007.
- Richard NĚMEC, *K pojmu rezidence: Formální atributy jako kritérium definice sídel Karla IV. Lauf - Milín - Ojvín*, Dvory a rezidence ve středověku, MHB 10, Supplementum 1, Praha 2006, s. 191-236.
- Martin NODL, *Dětství v předmoderní době*, Souvislosti 4, 1996, s. 31-38.

- Martin NODL, *Středověká prosopografie jako metodická inovace*, in: VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové 10.–12. září 1999), Jiří Pešek (ed.), Praha 2000, s. 146–149.
- Martin NODL, *Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku*, *Dějiny a současnost* 1, 2006, s. 30–33.
- Václav NOVOTNÝ, *Zur böhmischen Quellenkunde I. Der erste Fortsetzer des Kosmas*, VKČSN 1908, č. VII, s. 1–114.
- Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/2. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034–1197)*, Praha 1913.
- Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928.
- Robert NOVOTNÝ, *Ráj milců? Nižší šlechta na dvoře Václava IV.*, *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a struktura dvorské společnosti*, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 215–229.
- Robert NOVOTNÝ, *Spory o přednost ve středověku a na počátku raného novověku*, in: *Rituály smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku*, Martin Nodl – Martin Wihoda (edd.), Brno 2008, s. 185–202.
- Rostislav NOVÝ, *Přemyslovský stát 11. a 12. století*, Praha 1972.
- Peter NUSSER, *Deutsche Literatur im Mittelalter. Lebensformen, Wertvorstellungen und literarische Entwicklungen*, Stuttgart 1992.
- Věra OLIVOVÁ, *Lidé a hry*, Praha 1979.
- Nicholas ORME, *The Culture of Children in medieval England*, *Past & Present* 148, 1995, s. 48–88.
- František PALACKÝ, *Přehled saučasných neyvyššich důstognjků a auřednjků zemských i dworských we králowstvj českém od negstaršjch časů dony-něgška*, Praha 1832.
- František PALACKÝ, *Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě*, I. a II., Praha 1876–1877².
- Werner PARAVICINI, *Die ritterlich-höfische Kultur im Mittelalter*, *Enzyklopädie deutscher Geschichte* 32, München 1994.
- Werner PARAVICINI, *Europäische Hofordnung als Gattung und Quelle*, in: *Höfe und Hofordnungen 1200–1600*, *Residenzenforschung* 10, Holger Kruse – Werner Paravicini (edd.), Sigmaringen 1999, s. 1–20.
- Jeremy PATERSON, *Friends in high places: the creation of the court of the Roman emperor*, in: *The Court and Court Society in Ancient Monarchies*, Antony J. S. Spawforth (ed.), Cambridge 2007, s. 121–156.
- Hans PATZE, *Die Entstehung der Landesherrschaft in Thuringen I*, Köln – Graz 1962.
- Hans PATZE, *Die Bildung der landesherrlichen Residenzen im Reich während des 14. Jahrhunderts*, in: *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert*.

- Entwicklung und Funktionen, Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 2, Wilhelm Rausch (ed.), Linz 1972, s. 1–54.
- Hans PATZE – Gerhard STREICH, *Die landesherrlichen Residenzen im spätmittelalterlichen Deutschen Reich*, Blätter für deutsche Landesgeschichte 118, 1982, s. 205–220.
- Otto PETERKA, *Rechtsgeschichte der böhmischen Länder in ihren Grundzügen dargestellt I. Geschichte des öffentlichen Rechtes und die Rechtsquellen in vorhussitischer Zeit*, Reichenberg 1933.
- Urschula PETERS, „Frauendienst“ *Untersuchungen zu Ulrich von Liechtenstein und zum Wirklichkeitsgehalt der Minnedichtung*, Göppingen 1971.
- Miroslav PLAČEK – Peter FUTÁK, *Páni z Kunštátu. Rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu*, Praha 2006.
- Alheydis PLASSMANN, *Die Struktur des Hofes unter Friedrich I. Barbarossa nach den deutschen Zeugen seiner Urkunden*, Hannover 1998.
- Miloslav POJSL – Ivan ŘEHOLKA – Ludmila SULITKOVÁ, *Panovnická kancelář posledních Přemyslovců Václava II. a Václava III.*, SAP 24, 1974, s. 261–365.
- Jindřich POKORNÝ, *Němečtí básníci na dvoře Přemyslovců*, Střední Evropa 46/4, 1995, s. 66–82.
- Wilhelm PÖTTER, *Die Ministerialität der Erzbischöfe von Köln vom Ende des 11. bis zum Ausgang des 13. Jahrhunderts*, Düsseldorf 1967.
- Ann Marie RASMUSSEN, *Medieval German romance*, in: *The Cambridge Companion to Medieval Romance*, Roberta L. Krueger (ed.), Cambridge – New York 2000, s. 183–202.
- Krzysztof RATJCZAK, *Edukacja kobiet w kręgu dynastii piastowskiej w średniowieczu*, Poznań 2005.
- Raum und Konflikt: zur symbolischen Konstituierung gesellschaftlicher Ordnung in Mittelalter und Früher Neuzeit*, Symbolische Kommunikation und gesellschaftliche Wertesysteme 5, Christoph Dartmann – Marian Füssel – Stefanie Rüter (edd.), Münster 2004.
- Ulrich REULING, *Zur Entwicklung der Wahlformen bei den hochmittelalterlichen Königserhebungen im Reich*, in: *Wahlen und Wählen im Mittelalter*, Reinhard Schneider – Harald Zimmermann (edd.), Sigmaringen 1990, s. 227–270.
- Hans-Jürgen RIECKENBERG, *Leben und Stand des Minnesängers Friedrich von Hausen*, AfK 43, 1961, s. 163–176
- Rittertum und höfische Kultur der Stauferzeit*, Johannes Laudage – Yvonne Leiverkus (edd.), Köln 2006.

- Durant Waite ROBERTSON, Jr., *The Concept of Courtly Love as an Impediment to the Understanding of Medieval Texts*, in: *The Meaning of Courtly Love*, Francis X. Newman (ed.), New York 1968, s. 1–18.
- Werner RÖSENER, *Hofämter an mittelalterlichen Fürstenhöfen*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 45, 1989.
- Werner RÖSENER, *Der mittelalterliche Fürstenhof. Vorbilder, Hofmodelle und Herrschaftspraxis*, in: *Mittelalterliche Fürstenhöfe und ihre Erinnerungskulturen*, Carola Fey – Steffen Krieb – Werner Rösener (ed.), Göttingen 2007, s. 21–41.
- Stanislaw RUSSOCKI, *Protoparlamentaryzm Czech do początku XV wieku*, Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego 71, Warszawa 1973.
- Václav RŮŽEK, *Česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberka*, SAP 38, 1988, s. 37–311.
- Pavína RYCHTEROVÁ, *Žena a manželství v díle Tomáše ze Štítného*, MHB 6, 1999, s. 95–109.
- Pavína RYCHTEROVÁ, *Rituály, rity a ceremonie, Teorie rituálu a jejich reflexe v mediévistickém bádání*, in: *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku*, uspořádal Martin Wihoda ve spolupráci s Deméterem Malatákem, Brno 2006, s. 11–23.
- Sexuality in the Middle Ages and Early Modern Times*, Albrecht Classen (ed.), Berlin – New York 2008.
- Shulamith SHAHAR, *Kindheit im Mittelalter*, München 1991.
- Shulamith SHAHAR, *The Fourth Estate. A history of women in the Middle Ages*, New York 2003².
- Stephan SELZER, *Artushöfe im Ostseeraum. Ritterlich-höfische Kultur in den Städten des Preussenlandes im 14. und 15. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1996.
- Stephan SELZER – Ulf Christian EWERT, *Ordnungsformen des Hofes. Einleitung*, in: *Mitteilungen der Residenzen-Kommission, Sonderheft 2, Ordnungsformen des Hofes, Ergebnisse eines Forschungskolloquiums der Studienstiftung des deutschen Volkes*, Ulf Christian Ewert – Stephan Selzer (edd.), Kiel 1997, s. 7–19.
- Paul Gordon SCHALOW, *A Poetics of Courtly Male Friendship in Heian Japan*, Honolulu 2007.
- Ludwig SCHONACH, *Die fahrende Sänger und Spielleute Tirols 1250–1360*, Forschungen und Mitteilungen zur Geschichte Tirols und Voralbergs 8, 1911, s. 1–8, s. 119–126.
- Sybille SCHRÖDER, *Macht und Gabe: materielle Kultur am Hof Heinrichs II. von England*, Husum 2004.
- Alwin SCHULTZ, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger I–II*, Leipzig 1889².

- James A. SCHULTZ, *The Knowledge of Childhood in the German Middle Ages 1100-1350*, Philadelphia 1995.
- James A. SCHULTZ, *Courtly Love, the Love of Courtliness and the History of Sexuality*, Chicago – London 2006.
- Hans Karl SCHULZE, *Adelsherrschaft und Landesherrschaft. Studien zur Verfassungs- und Besitzgeschichte der Altmark, des ostsächsischen Raumes und des hannoverschen Wendlandes im hohen Mittelalters*, Köln – Graz 1963.
- Günter SCHWEIKLE, *Minnesang*, Stuttgart 1995².
- Tadeusz SILNICKI – Karol GOLAB, *Arcibiskup Jakub Świnka a jeho epoka*, Warszawa 1956.
- Otakar SLANAŘ, *K otázce topiky ve středověké rytířské a dvorské epice*, Dvory a rezidence ve středověku, MHB 10, Suplementum 1, Praha 2006, s. 273–286.
- Zdeněk SMETÁNKA, *Archeologie dětství*, in: Zdeněk Smetánka, *Archeologické etudy*, Praha 2003, s. 78–84.
- Miloslav SOVADINA, *Dvůr Václava I.*, SAP 45, 1995, s. 3–40.
- Jiří SPĚVÁČEK, *Das Itinerar Karls IV. als Markgrafen von Mähren*, *Historická geografie* 5, 1970, s. 105–140.
- Karl-Heinz SPIESS, *Rangdenken und Rangstreit im Mittelalter*, in: Zeremoniell und Raum, *Residenzenforschung* 9, Werner Paravicini (ed.), Sigmaringen 1997, s. 39–61.
- Józef SPORS, *Ze studiów nad urzędami w Polsce XI i XII w. (wojewoda, komornik, podkomorzy)*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 44, 1992, s. 25–53.
- Karel STEJSKAL, *Umění na dvoře Karla IV.*, Praha 1978.
- Marilyn STOKSTAD, *Medieval Castles*, Westport – London 2005.
- Jezy STRZELCZYK, *Mieszko Pierwszy*, Poznań 1999².
- Michal SVATOŠ, *Tendence Štýrské rýmované kroniky Otachera ouz der Geul a české rýmované kroniky tzv. Dalimila*, diplomová práce obhájená na FF UK, Praha 1979.
- Michal SVATOŠ, *Přemysl Otakar II. ve světle Štýrské rýmované kroniky Otachera ouz der Geul a české rýmované kroniky tzv. Dalimila*, FHB 1, Praha 1979, s. 245–252.
- Jindřich ŠEBÁNEK, *Moderní padělky v moravském diplomatáři Bočkově do roku 1306*, ČMM 60, 1936, s. 27–84, 455–499.
- Jindřich ŠEBÁNEK, *K otázce břevnovských fals*, SPFFBU II/2–4, 1953, s. 261–285.
- Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Česká listina doby přemyslovské*, SPFFBU C 11, 1964, s. 114–130.

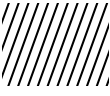
- Robert ŠIMŮNEK, *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418–1472*, Praha 2005.
- František ŠMAHEL, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2008.
- Markéta ŠPŮROVÁ, *Svědkové na listinách Václava I. a jeho bratra markraběte Přemysla (třicátá léta 13. století)*, MHB 9, Praha 2003, s. 57–95.
- Markéta ŠPŮROVÁ, *Identifikace svědků na listinách královské rodiny v době Václava I. a jejich vztah k panovníckému dvoru*, Dvory a rezidence ve středověku, MHB 10, Supplementum 1, Praha 2006, s. 9–19.
- Jiří ŠUBRT, *Civilizační teorie Norberta Eliase*, Praha 1996.
- Josef ŠUSTA, *Záviš z Falkenštejna*, ČČH 1, Praha, 1895, s. 69–75, s. 246–259, s. 287–298, s. 384–392.
- Josef ŠUSTA, *Skládal Václav II. básně milostné*, ČČH 21, 1915, s. 217–246.
- Josef ŠUSTA, *Václav II. a koruna polská*, ČČH 21, 1915, s. 313–346.
- Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin, I. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví, II., Počátky Lucemburské*, Praha 1919, 1926.
- Josef ŠUSTA, *České dějiny II/1*, Praha 1935.
- James Westfall THOMPSON, *The Literacy of the Laity in the Middle Ages*, New York 19602.
- Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy I*, Praha 18922.
- The Troubadours*, Simon Gaunt – Sarah Key (edd.), Cambridge – New York 1999.
- Troubador Poems From the South of France*, William D. Padden – Frances Freeman Paden (edd.), Woodbridge 2007.
- Pavel TRNKA, *Složení dvora krále Vladislava Jagellonského v letech 1471–1490*, MHB 13/1, 2010, s. 111–145.
- Dušan TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*, Praha 2001.
- Dušan TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů (7.–10. Století). Tři studie ke „starým pověstem českým“*, Praha 2003.
- Dušan TŘEŠTÍK – Josef ŽEMLIČKA, *O modelech vývoje přemyslovského státu*, ČČH 105, 2007, s. 122–164.
- František VACEK, *Sociální dějiny české doby starší*, Praha 1905.
- Josef VÁLKA, *Homo festivans*, in: Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku, Opera Historica 8, Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), České Budějovice 2000, s. 5–19.
- Klaus VAN EICKELS, *Vom inszenierten Konsens zum systematisierten Konflikt. Die englisch-französischen Beziehungen und ihre Wahrnehmung an der Wende vom Hoch- zum Spätmittelalter*, Stuttgart 2002.
- Klaus VAN EICKELS, „Tender Comrades“. *Gesten männlicher Freundschaft und die Sprache der Liebe im Mittelalter*, Invertito – Jahrbuch für die Geschichte der Homosexualitäten 6, 2004, s. 9–48.

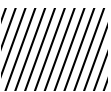
- Václav VANĚČEK, *Komorník a podkomoří, Příspěvek k dějinám českých úředníků*, Sborník prací z dějin práva československého I, Praha 1930, s. 60–64.
- Malcolm VALE, *The Princely Court. Medieval Courts and Culture in North-West Europe 1270–1380*, New York 2001.
- Vratislav VANÍČEK, *Rody pražských a nejvyšších českých komorníků 12. a 13. století. (K utváření vztahu mezi šlechtou a monarchií v Čechách*, in: Genealogia. Studia nad wspólnotami krewniaczymi i terytorialnymi w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym, Jacek Hertel – Jan Wroniszewski (edd.), Toruń 1987, s. 113–127.
- Vratislav VANÍČEK, *Záviš z Falkenštejna a česká šlechta*, AUNC, Historia 24, Nauki Humanistyczno-Spoleczne 204, 1990, s. 185–205.
- Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny zemí koruny české III*, Praha 2002.
- Vratislav VANÍČEK, *Soběslav I. Přemyslovci v kontextu evropských dějin v letech 1092–1140*, Praha – Litomyšl 2007.
- Václav VÁŽNÝ, *Alexandreida. Památky staré literatury české*, Praha 1964.
- Tomáš VELÍMSKÝ, *Hrabišici, páni z Rýzmburka*, Praha 2002.
- Tomáš VELÍMSKÝ, *Paní Bohatěj a její blízcí*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, CMP 9, Martin Nodl – Martin Wihoda (edd.), Praha 2007, s. 53–62.
- Jan VILÍKOVSKÝ, *Několik poznámek ke Kosmovi*, ČČH 34, 1928, s. 349–356.
- Jan VILÍKOVSKÝ, *Staročeská lyrika*, Praha 1940.
- Jakub VÍTOVSKÝ, *Zlatnictví na dvoře Václava II.*, in: Umění 13. století v českých zemích, Praha 1983, s. 469–483.
- Violence in Medieval Courtly Literature*, Albrecht Classen (ed.), New York – London 2004.
- Visualisierungstrategien in mittelalterlichen Bildern und Texten*, Horst Wenzel – C. Stephen Jaeger (edd.), Berlin 2006.
- Hana VLHOVÁ-WÖRNER – Jaromír ČERNÝ, *Hudba na dvoře Karla IV.*, in: Lesk královského majestátu ve středověku, Lenka Bobková – Mlada Holá (edd.), Praha – Litomyšl 2005, s. 291–305.
- Vorträge und Forschungen zur Residenzenfrage*, Residenzenforschung 1, Peter Johanek (ed.), Sigmaringen 1990.
- Miloš VYSTYD, *Die steierische Reimchronik und die Königsaller Chronik. Eine quellenkritische Untersuchung*, MIÖG 34, 1913, s. 226–254.
- Miloš VYSTYD, *Zbislav Zajíc z Třebouně a konec Záviše z Falkenštejna*, ČČH 20, Praha, 1914, s. 165–187.
- Jennifer Clare WARD, *Women in medieval Europe, 1200–1500*, London 2002.

- Stefan WEINFURTER, *Otto III.*, in: Die deutschen Herrscher des Mittelalters, Bern Schneidmüller – Stefan Weinfurter (edd.), München 2003, s. 73–96.
- Horst WENZEL, *Hören und Sehen. Schrift und Bild. Kultur und Gedächtnis im Mittelalter*, München 1995.
- Horst WENZEL, *Höfische Repräsentation. Symbolische Kommunikation und Literatur im Mittelalter*, Darmstadt 2005.
- Abigail WHEATLEY, *The idea of the castle in medieval England*, Woodbridge 2004.
- Sarah Melhado WHITE, *Sexual Language and Human Conflict in Old French Fabliaux*, *Comparative Studies in Society and History* 24/2, 1982, s. 185–210.
- Martin WIHODA, *Mikuláš I. Opavský mezi Přemyslovci a Habsburky*, ČČH 99, 2000, s. 209–230.
- Martin WIHODA, *Zlatá bula sicilská. Podivuhodný příběh ve vrstvách paměti*, Praha 2005.
- Martin WIHODA, *Morava v 10. století*, in: České země v raném středověku, Petr Sommer (ed.), Praha 2006, s. 53–73.
- Martin WIHODA, *Mocran et Mocran jako prostor k zamyšlení*, ČMM 126, 2007, s. 377–410.
- Martin WIHODA, *Vladislav Jindřich*, Brno 2007.
- Martin WIHODA, *Dvory prvních moravských markrabat*, *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a struktura dvorské společnosti*, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 53–80.
- Martin WIHODA, *Obtížné příbuzenství. Konflikty a smiřování přemyslovských knížat*, in: Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku, Brno 2008, s. 71–86.
- Martin WIHODA, *Morava v době knížecí*, Praha 2010.
- Aloys WINTERLING, „Hof“. *Versuch einer idealtypischen Bestimmung anhand der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Geschichte*, in: Hof und Theorie. Annäherungen an ein historisches Phänomen, Reinhardt Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (edd.), Köln 2004, s. 77–90.
- Jan ZELENKA, *Sic sapiens imperator coniuratione rebellium repressit. Fridrich Barbarossa české knížectví v optice procesu s vévodou Jindřichem Lvem*, MHB 11, 2008, s. 39–78.
- Jan ZELENKA, *Vývoj přemyslovského dvora do 12. století*, *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura středověké společnosti*, MHB 11, Supplementum 2, Praha 2008, s. 39–55.

- Jan ZELENKA, *Kosmas, Mnich sázavský, Jarloch a 70. léta 12. století*, in: Michal Mašek – Petr Sommer – Josef Žemlička a kolektiv, *Vladislav II. druhý král z Přemyslova rodu*, Praha 2009, s. 50–68.
- Jan ZELENKA, „... *huius sedis a dextris sit imperatoris*“. *Spory o přednost v hierarchii císařského dvora vrcholného středověku*, *Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční den na středověkých dvorech*, MHB 12, Supplementum 3, Praha 2009, s. 57–71.
- Jan ZELENKA, *Vazal nebo přítel? K rituálu homagia ve vztahu mezi českým knížetem Soběslavem I. a císařem Lotharem III.*, in: *Medievista wobec źródła – teoria i praktyka*, Józef Dobosz – Jakub Kujawiński – Marzena Matla-Kozłowski (edd.), Poznań 2009, s. 61–71.
- Milena ZEMINOVÁ, *Středověká tkanina královského původu*, *Acta UPM XV*, 1980, s. 30–51.
- Milena ZEMINOVÁ, *Textilie*, in: *Od Velké Moravy po dobu gotickou. Dějiny uměleckého řemesla a užitého umění v českých zemích*, Praha 1999.
- Zeremoniell und Raum*, *Residenzenforschung* 6, Werner Paravicini (ed.), Sigmaringen 1997.
- Wolfram ZIEGLER, *König Konrad III. (1138–1152). Hof, Urkunden und Politik*, Köln – Weimar 2008.
- Thomas ZOTZ, *Herrschaftswechsel und Identität des Hofes im 12. und frühen 13. Jahrhundert*, in: *Fürstenhöfe und ihre Außenwelt. Aspekte gesellschaftlicher und kultureller Identität im deutschen Spätmittelalter*, Thomas Zotz (ed.), Würzburg 2004, s. 1–20.
- Václav ŽÁK, *Problém (sídelně)prostorových pojmů v narativních pramenech českého středověku*, in: „*Medievista a prameny – teorie a praxe*“. Sborník z druhého polsko-českého fóra doktorandů konaného v Hnězdně 26.–28. 9. 2007, Poznań 2009, s. 127–135.
- Zdeněk ŽALUD, *Královští komorníci, dveřníci a vrátní v lucemburských Čechách (s výhledem do 15. století)*, *Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech*, MHB 12, Supplementum 3, Praha 2009, s. 461–473.
- Josef ŽEMLIČKA, „*Duces Boemanorum*“ a vznik přemyslovské monarchie, *ČSČH* 37, 1989, s. 697–721.
- Josef ŽEMLIČKA, *Vyšehrad 1130: soud, nebo inscenace? (K „nekosmovskému“ pojetí českých dějin)*, in: *Husitství-reformace-renaissance*. Sborník k 60. narozeninám F. Šmahela, I, Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (edd.), Praha 1994, s. 47–68.
- Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002.

- Josef ŽEMLIČKA, *Přemyslovští „emigranti“ a říšská politika. K diplomacii Sálců a Štaufů ve střední Evropě*, AUC – Philosophica et Historica 1, Praha 2003, s. 513–524.
- Josef ŽEMLIČKA, „Král jak ubohý hříšník svých poklesků litoval v pláči“, *Václav II., Zbraslav a Svatý Ludvík*, in: *Verba in imaginibus*. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám, Martin Nodl – Petr Sommer (edd.) ve spolupráci s Evou Doležalovou, Praha 2004, s. 192–210.
- Josef ŽEMLIČKA, *Přemyslovci. Jak žili, vládli, umírali*, Praha 2005.
- Josef ŽEMLIČKA, *Mocran et Mocran. Třetí basilejská listina Fridricha II. v kontextu Zlaté buly sicilské*, ČČH 104, 2006, s. 733–781.
- Josef ŽEMLIČKA, *Mocren, Mogkran, Muckern. Kde hledat říšský majetek Mocran et Mocran?*, ČČH 105, 2007, s. 305–348.
- Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, Praha 2007².
- Josef ŽEMLIČKA, *Kasteláni, vilikové a beneficia v netransformované transformaci*, ČČH 106, 2008, s. 109–136.

Rejstřík

U frekventovaných jmen jsme k jednotlivým osobám přiřadili pro přehlednost a lepší odlišení rok jejich prvního doložení v pramenech či alespoň jméno panovníka, za nějž působili.

- Absolon z Bzence, královnin kaplan 121
Adalhard, rádce Karla Velikého 17, 24
Adelbertus, kaplan 46
Adelheida Uherská 187
Adléta Míšeňská 139, 158
Adléta Uherská 139
Adolf z Biliny, kaplan 108
Aegidius Romanus 143, 147, 148, 159, 160, 225
Agnes, abatyše od sv. Jiří 86
Agnes, dcera Jindřicha IV. 66
Albert, kaplan (1283, event. 1284) 107
Albert, kaplan, plebán na Bezdězi 108
Albert, královnin kaplan 120
Albert, podčeší 79
Albert, podnotář zemského soudu 98
Albert, stolník 101
Albert Behaim, papežský zmocněnec 93
Albert ze Slivna, podkomoří, dvorský sudí 76, 77, 78, 80, 91
Albrecht I. Habsburský 117, 159, 170, 243
Albrecht ze Žeberka, maršálek 102, 117
Aldik, syn Dalibora, soudce 92
Alexandr, kancléř 46, 47, 60
Alexius, kaplan 82, 108
Alvik, kaplan 45
Alžběta, královnina schovanka 123
Alžběta Duryňská, sv. 144
Alžběta Uherská 140, 143
Ambrož, sv. 226
Andrastus, královnin kaplan 120
Andreas, kaplan franc. krále 237
Anežka Česká, sv. 93, 144, 161, 162
Anežka Přemyslovna, abatyše u Sv. Jiří 143
Anežka Přemyslovna, rakouská vévodkyně 217
Anežka z Kuenringu 140
Anna Česká (Lehnická) 161, 162
Anna Přemyslovna (dcera Václava II.) 118
Anselm, kaplan 45
Anselm, notář 83
Ansfrid z Löwen, utrechtský biskup 190
Apardo z Černé Hory, podkomoří 97
Aristoteles 147, 148, 160, 225, 226
Arnold, bamberský biskup 111
Arnold, kancléř (1187) 45
Arnold, kaplan (1219), pražský děkan 81, 116
Arnold, kaplan (1256), probošt od Sv. Floriána 107
Arnold, notář (1248) 83
Arnold, notář, protonotář (konec 50. let) 109
Arnold, kancléř (1226), vysehradský probošt 84
Arnold z Guines 149, 160
Arnold z Lübecku 58, 68, 69
Balduin V. Henegavský 149, 157, 182, 189, 210
Balduin VI. Henegavský 248
Bartholomeus Angelicus 147
Bartoloměj, kancléř 47
Bartoloměj, kaplan 82, 106, 126
Bartoloměj z Kunovic, královnin kaplan 121
Bavor, podsudí 98
Bavor I. ze Strakonice, číšník, nejvyšší komorník 79, 91, 95, 117
Bavor II. ze Strakonice, maršálek 101, 102, 117
Beatrix Burgundská, císařovna 161
Beatrix z Bourbourgu 160
Bedřich I. 42, 45, 140, 143, 158, 161, 186, 243, 253
Bedřich, kaplan (1228) 82
Bedřich, královnin maršálek (1234) 120
Bedřich, královnin notář (1247) 120
Béla IV. Uherský 140, 166
Béla ml. Uherský 155, 166, 217
Beneda, velmož 50
Benedikt, kaplan, notář, kancléř 81, 82, 84
Beneš, královnin sudí (1269) 122
Beneš, maršálek (1237) 78
Beneš, podkomoří, komorník (1256) 96

- Beneš Krabice z Weitmile, kronikář 32, 113, 162
- Beneš z Vartenberka, nejvyšší komorník 95, 97, 99
- Benešovici 110, 117
- Bernard, lékař 106
- Bernard I., vévoda saský 72
- Bernard Korutanský 84
- Bernard z Clairvaux, sv. 223
- Bernard z Kamence, míšeňský probošt a biskup 111, 117
- Berngero de Meldinge, podkomoří 97
- Bernward, hildesheimský biskup 148, 149
- Béroutl 196, 197
- Bertold, spížník 105
- Bertold z Budějovic, královnin kaplan (?) 121
- Blanka z Valois 142
- Bohuslav, kaplan (1187) 45
- Bohuslav, kaplan (1235) 82
- Bohuslav, komorník (1169) 41
- Bohuslav, královnin maršálek (1269) 122
- Bohuslav, královnin protonotář (1291) 123
- Bohuslav, syn Slavkův, podkomoří (1211), komorník (1224) 75, 76, 77, 78, 90, 91, 92, 93
- Bohuslav ze Smečna, nejvyšší sudí (1285) 98
- Bohuta, číšník 79
- Bohuta, královnin podmaršálek a maršálek 122
- Boleslav I. 38, 131, 140, 143, 182
- Boleslav II. 26, 72, 156
- Boleslav II. Holý 155, 156
- Boleslav II. Mazovský 161
- Boleslav II. Smělý, polský kníže a král 139
- Boleslav III. 135
- Boleslav III. Křivoústý, polský kníže 53, 165, 253
- Boreš II. z Rýzmburka, komorník, maršálek 76, 78, 79, 90, 91, 92, 95, 200
- Bořivoj II. 55, 66, 166, 168
- Božej, velmož 55
- Božena, kněžna 138, 141, 240–241
- Božena Česká (dcera Václava I.) 144, 155
- Božetěcha, žena kronikáře Kosmy 241
- Bruno ze Schauenberka, olomoucký biskup 110, 129, 166
- Břetislav, syn Břetislava II. 40
- Břetislav I. 138, 144, 158, 167, 168, 239, 240
- Břetislav II. 30, 39, 40, 48, 51, 55, 60, 72, 134, 135, 157, 165, 168, 172, 253
- Budislav, číšník 41, 44
- Budislav, syn Jaroslavův (z rodu Buziců) 93, 94
- Budíš, kaplan, hradištský opat 108
- Budivoj, sudí 80
- Budivoj, velmož 229
- Burchard z Magdeburku, podkomoří 97, 134
- Bušek z Velhartic 136
- Cesarius z Arles, biskup 148
- Cetěch, královnin komorník 120
- Cicero 226
- Crh, stolník 79
- Čtibor, komorník (1165) 41
- Čtibor, sudí (dvora) (1218) 80
- Čtibor, sudí (zemský) (1244) 80
- Cunchlinus, podkomoří 97
- Cunzone, královnin komorník 122
- Čáslav, královnin stolník 122
- Časta, syn Vojslavův, komorník, maršálek 41
- Častolov, maršálek (1222) 78
- Častolov, syn Smilův, (nejvyšší) lovcí (1226) 80, 92
- Čáč, číšník (1253) 98
- Čáč, dvorský sudí (1175) 44
- Čáč, nejvyšší sudí (1256) 98
- Čeněk z Ojvína, strážce královských lesů / lovcí (?) 105
- Černín, komorník 75, 91
- Dalibor, podkomoří (1235) 77, 78
- Dalibor, dvorský sudí (1216) 80, 86, 92
- Daniel Milík, kaplan 46
- Daniel, biskup 47
- Děpolt, kněžic 140
- Děthart, sázavský opat 228
- Dětmar, pražský biskup 26
- Dětmar z Merseburku, kronikář 135, 167, 168, 190
- Dětřich, kaplan (1275) 107
- Dětřich, komorník (1261) 95
- Dětřich, opat z Valdsas 110
- Dětřich, podkomoří (1288) 97
- Dětřich Spatzmanus, podkomoří (1271) 97
- Diviš, maršálek (1224) 78
- Diviš, podčeší (1185) 44
- Diviš, podkomoří (1187) 42
- Diviš, stolník (1207) 79
- Diviš, vicekancléř (1240), kancléř (1248) 85, 109
- Diviš, vychovatel (1267) 105, 154
- Diviš (ze Všechrom), stolník (1260) 100
- Dluhomil, číšník (1175), maršálek (1177) 43, 44, 61, 63
- Dobeš z Bechyně, maršálek 102
- Dobromil, komorník (1229) 85
- Dobromil, královnin komorník (1240) 120
- Dobřemil, kaplan 82
- Dobřeta, kejklíč 45
- Domaslav (ze Škvorce), královnin stolník a číšník (1262) 121–122
- Domaslav, nejvyšší komorník (1277) 95
- Doubravka (dcera Boleslava I.) 140
- Drahomíra, kněžna 70, 134, 139

- Drahoň, kaplan 45
 Drslavici 91
 Držislav, maršálek (1228) 85
 Držislav, nejvyšší sudí (1268) 98
 Dynepr, syn Přibyslavův, královnin služeb-
 ník 122
 Eberhard, kaplan 107
 Eilhart z Obergu 197-198
 Einhard 145, 149-150, 160
 Eleonora Akvitánská 195, 196
 Eliška, chůva 105
 Eliška Přemyslovna (dcera Václava II.) 162
 Eliška Rejčka / Richenza 123, 141, 170, 216
 Engelbert, admontský opat 159
 Engelšalk, kaplan (1186) 45
 Engelšalk, písař, notář (1212) 83
 Enikel, kronikář 216, 229, 257
 Eppo, kaplan, kancléř (pražský probošt)
 82, 84
 Erkenbert, podstolí 43
 Filip, kaplan 107
 Filip I. Flanderský 149, 152, 196, 222, 247
 Filip II. August, francouzský král 235
 Filip IV. Sličný, francouzský král 147, 159
 Filip Harvengt, opat z Bonne-Esperance
 152, 162, 222
 Filip Sponheimský (Salcburský), kancléř,
 vyšehradský probošt, salcburský
 arcibiskup 84, 117
 Florian, kaplan (1174) 45
 Florian, notář, kancléř (1169) 46, 47, 62, 63
 František Pražský, kronikář 104, 121, 134,
 140-141
 Fridrich, královnin notář 123
 Fridrich I. Bádenský (Rakouský) 155
 Fridrich I. Barbarossa 140, 161, 188, 189,
 198, 243-244, 253
 Fridrich I. Habsburský (zv. Sličný) 235, 243
 Fridrich I. Míšeňský (zv. Čacký) 161, 170
 Fridrich II. Štaufský (Sicilský), císař 25, 161,
 190, 202
 Friedrich von Hausen 198
 Gaudencius, kaplan 106, 107
 Gaultier Castillionský 200
 Geoffrey de Preully 209
 Geoffrey z Monmouthu, kronikář 195
 Gerald z Walesu 148
 Gerald z Aurillacu, sv. 223, 226
 Gerhard z Obřan, královnin rytíř 122
 Gertruda Babenberská (dcera Leopolda
 III. Rakouského) 140, 143, 186
 Gertruda Babenberská (dcera Jindřicha
 Rakouského) 155
 Gervasius, kancléř (1156) 46, 47, 60, 63
 Gervasius, pražský kanovník 238
 Gislebert z Monsu, kronikář 61, 157-158,
 182, 186, 189, 248
 Godefroy de Lagny 196, 247
 Gotfried, kaplan (1302) 108
 Gotfried, kaplan, písař (1262), královnin
 protonotář (1269) 107, 122
 Gothrad, kaplan 107
 Gotšalk, notář 109, 121
 Gotšalk, želivský opat 228
 Gottfried ze Štrasburku 198
 Guta Habsburská 123, 124, 141-142, 144,
 153, 161, 169, 170, 171, 200, 217,
 241, 256
 Hartman Habsburský 161
 Hartman von Aue 197
 Havel, komorník (1261) 95
 Havel z Lemberka, podčeší, číšník (1265) 99
 Hedvika, sv. 144
 Heidenreich, sedlecký opat 110, 243
 Heinrich Klausner 206
 Heinrich von Meissen (zv. Frauenlob) 205
 Heinrich von Veldeke 197
 Heinrich z Freibergu 34, 198, 201, 208, 217,
 218, 229, 244, 245
 Helbirk Babenberská 166
 Helicha, kněžna 119
 Helmold z Bosau, kronikář 188
 Herbord, notář 83
 Heřman, kaplan, pražský biskup 40, 60
 Heřman, králův zpovědník (1287) 109
 Heřman, litoměřický probošt, notář (1219),
 kaplan (1241) 82, 83
 Heřman (Markvartic), maršálek (1175),
 komorník (1177) 42, 43, 61, 63
 Heřman, podkomoří, komorník (1260) 96
 Heřman z Liznic, královnin kaplan (1245)
 121
 Hilarius, kaplan 82, 121
 Hinkmar z Remeše 17, 24, 25, 29, 50, 57, 58,
 150, 151, 162
 Hirzo, mistr kuchyně (1241) 81, 105
 Hirzo, královnin stolník, číšník (1262) 100,
 121-122
 Hoico, saský hrabě 149
 Holas, královnin podkomoří (1218) 119
 Holas, podčeší (1222) 79
 Holaz, kněžnin komorník (1189) 119
 Hovora, lovcí 56
 Hrabše (I.), knížecí rádce 55
 Hrabše (II.) komorník 42, 61, 63, 75, 91
 Hrabišici 91, 92, 93
 z Hradce 200, 201
 Hrděbor, stolník 79
 Hroznata, číšník (1180) 44
 Hroznata, komorník (1183) 42
 Hroznata, podkomoří (1222) 77
 Hroznata, správce (1184) 44, 59
 Hroznata z Hůzic, pražský purkrabí (1289)
 104

- Hugo, kaplan (1268) 107
Hugo, královnin komorník (1240) 120
Hugo z Cluny, sv. 149, 150
Hunei, vychovatel 81, 154
Hynek (Jindřich) z Lichtenburka, maršálek (1265) 101
Hynek z Dubé, nejvyšší komorník (1291), pražský purkrabí (1303) 94, 104, 115, 117
Hynek z Dubé, stolník (1276) 100, 101
Hypolit, pražský arcijáhen, kancléř (1232) 84
Hypolitus, kaplan (1229) 82
Ch. de Prazeslaus 215
Chotěbor, maršálek 43
Chrétien de Troyes 196, 197, 233, 244, 246, 247
Ibrahim ibn Jakub 135
Ivan, kaplan 82
Jacques Bretel 214
Jakub, kaplan 108
Jan, kaplan (kanovník litoměřický) (1236) 82
Jan, královnin kaplan (1226, 1239) 120
Jan, královnin podčeší (1269) 122
Jan, lékař 106
Jan, maršálek (1233) 78
Jan, notář (1232) 83
Jan, kaplan (1268) protonotář moravské agendy král. kanceláře (probošt ze Sadské) (1285) 107, 110
Jan I., olomoucký biskup 58
Jan I. z Michalovic, číšník (1289) 100, 201, 218–220, 230–231
Jan II. Braniborský 156
Jan III. Braniborský (zv. Pražský) 155–156
Jan III. z Dražic, pražský biskup 166
Jan Lucemburský 112, 114–115, 217
Jan Přemyslovec, kancléř 109, 115, 134, 141
Jan Vestfálský, písař kuchyně 105
Jan Volek 141
Jan z Gubenu, kronikář 217
Jan z Ostrova, kaplan (1299) 108
Jan ze Salisburie 151, 224
Jarloch, kronikář 41, 46, 140, 228, 229
Jaromír, kníže 26–27, 56, 136, 156, 167–168, 171, 185, 239
Jaromír-Gebhard, pražský biskup 54, 58, 187, 239
Jaroslav, syn Jaroslavův (z rodu Buziců), podstolí, stolník (1232) 79, 91, 96
Jaroslav ze Šternberka, číšník (1284) 99
Jaroš, pražský purkrabí (1253) 103
Jaroš, sklepník (1207) 81
Jaroš (Jaroš ze Slivna), číšník (1239), stolník (1249) 79, 80, 91, 92
Jeroným, královnin kaplan 121
Jindřich, kaplan, probošt v Doubravníku (1275) 107
Jindřich, krejčí (1240) 81, 135
Jindřich, kaplan, lékař (1286) 106, 108, 137
Jindřich, maršálek Jindřicha Lva 68
Jindřich, notář (1184) 46
Jindřich, notář, plebán v Garsu (1271) 109
Jindřich, podmaršálek (1185) 43
Jindřich, *spismagister* (1246) 121
Jindřich, stolník (1222) 79
Jindřich, syn Vítka z Prčice, maršálek (1217) 78, 91
Jindřich I., anglický král 150
Jindřich I. Bradatý, slezský kníže 144
Jindřich I. ze Champagne 152, 222
Jindřich II., anglický král 67, 149, 182, 195, 196
Jindřich II., císař 160, 167
Jindřich II. Bavorský (zv. Svárlivý) 27, 72, 156
Jindřich II. Pobožný 109
Jindřich III. Bavorský, vévoda korutanský 72
Jindřich IV. Probus 155
Jindřich IV., císař 62, 66, 72
Jindřich V., císař 53, 241, 253
Jindřich V. Tlustý (Lehnický), slezský kníže 156
Jindřich VI., císař 157
Jindřich VII. Štaufský, sicilský král 161
Jindřich Korutanský 118, 206
Jindřich Lev, vévoda saský a bavorský 56, 58, 67–68, 149, 188, 198, 199
Jindřich z Grojče 158
Jindřich z Lichtenburka viz Hynek z Lichtenburka
Jindřich z Rožmberka, nejvyšší komorník 96
Jindřich z Vrba, vratislavský biskup 170
Jiřík, maršálek (1147) 41, 43, 58
Jiřík, stolník (1194) 43
Jitka ze Schweinfurtu 144, 240
Johann Gaullensis 157
Johannes Philagathos 149
Judita Durynská 119, 143, 186, 229
Kadolt Sirotek 215
Karel IV. 19, 22, 136, 142, 159, 184, 206
Karel Veliký 17, 24, 50, 132, 145, 149, 150, 160, 236
Karlovi 64
Kelín 204
Klement Alexandrijský 226
Kochan, stolník 43
Kojata, kejklíč 45
Kojata (II.), syn Všeborův, palatin 27, 39, 53–55
Kojata, (III.) podkomoří (1185) 42
Kojata (IV.), podstolí (1222) 79, 91
Kojše ze Slavětína, královnin kaplan (?) 120–121

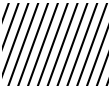
- Konrád, číšník (1184) 44
 Konrád, královnin komorník (1265) 122
 Konrád, královnin notář (1234) 120
 Konrád, královnin služebník (1289) 123
 Konrád, lékař (1243) 85
 Konrád, mistr kuchyně (1265) 105
 Konrád, nejvyšší sudí (1265) 98
 Konrád, podstolí (1277) 100
 Konrád, stolník 41, 43
 Konrád, zbraslavský opat 111, 141, 173, 239
 Konrád, zlatník 173
 Konrád I., vévoda švábský 72
 Konrád I. Brněnský 30, 39, 55, 139, 158, 242
 Konrád II. Ota 119, 157-158
 Konrád II. Znojenský 140
 Konrád III., římský král
 Konrád z Megenberku 18, 28-29, 30, 31-32, 137, 143, 145, 146-147, 160
 Konstancie Uherská 76, 119, 120-121, 139
 Kosmas, kronikář 22, 26-27, 30, 38, 39, 40, 48, 49, 50, 51-56, 57, 58, 59, 60, 66, 69, 130-131, 134, 13, 136, 139, 141, 142, 153, 154, 156, 157, 165, 166, 167-168, 170, 172, 173, 182, 185, 187, 228, 238, 240, 241, 244, 253
 Kristián, vyšehradský probošt, kancléř (1202) 84
 Kristián, kaplan (1268) 107
 Kuneš, holič 81
 Kunhuta Braniborská 134, 144, 155, 166, 186, 189, 217
 Kunhuta Haličská 31, 100, 103, 108, 117, 121-122, 138, 140-141, 142, 166, 169, 171, 173, 186, 241
 Kunhuta Lucemburská, sv. 160
 Kunhuta Přemyslovna (Mazovská) 144, 161
 Kunhuta Štaufská 119, 120, 121, 144, 158, 161
 Kuno (z Kunštátu), purkrabí na Hradci u Opavy 122-123
 Kuno, kaplan, děkan vyšehradské kapituly (1268) 107
 Kuno, lékař (1243) 85
 Lamberta z Lukova, královnin kaplan (?) 121
 Lanc, kaplan 26, 39-40, 54
 Laurentin, kaplan 45-46
 Leopold, kaplan 107
 Leopold II. Rakouský 66, 166
 Leopold III. Rakouský 66
 Leopold IV. Rakouský 66
 Leopold VI. Rakouský 161
 Leopold z Horsendorfu, královnin komorník 121
 Letar, stolník (1183), komorník (1187) 42, 43
 Lichtenburkové 117
 z Lipé 114
 Lothar III., císař 62, 182, 238, 239, 242, 243
 Ludmila, kněžna 38, 70, 134, 139, 154, 162, 172, 255, 256
 Ludmila z Říše 123
 Ludvík IV. Bavor 235, 243
 Ludvík IV. Durynský 144
 Ludvíka VII., francouzský král 237
 Lupus, podsudí 98
 Manuel I. Komnenos 46, 48, 119, 161
 Marie (dcera Soběslava I.) 66
 Marie Srbská 140
 Marie ze Champagne 196, 247
 Markéta Babenberská 121, 138, 139, 140, 171, 186, 241
 Markvard, sklep mistr 105
 Markvart z Ivančic, královnin kaplan (1239) 121
 Markvart, kaplan (pražský kanovník) (1236) 82
 Markvart, komorník (1159) 41
 Markvart, mečník (1240) 81, 92
 Markvart, podkomoří, komorník (1253) 96
 Markvartici 92, 117
 Martin, číšník (1207) 79
 Martin, kaplan, břevnovský opat (1256) 107, 113
 Martin, králův zpovědník (1286) 109
 Martin, (pod)kancléř (1158), notář (1163) 46, 47, 60, 62
 Matouš, mistr lovců (1184) 44
 Matouš, stolník (1187) 43
 Matthew Paris, kronikář 213
 Matyáš, kuchař 81
 Matylda Anglická (dcera Jindřicha I.) 182
 Matylda Anglická (dcera Jindřicha II.) 67
 Matylda Toskánská 161
 Meissner 204
 Měšek I., polský kníže 140
 Michal, královnin kaplan 120
 Mikuláš Opavský 138, 141, 154
 Mikuláš, kaplan (1258) 106, 107
 Mikuláš, kaplan (1265) 107
 Mikuláš, sudí (1240) 80
 Milota ze Znojma 215
 Miroslav, kaplan (chotěšovský probošt) 108
 Miroslav, velmož 40, 43, 49
 Mlada Přemyslovna, abatýše u Sv. Jiří 143, 162, 182
 Mstidruh, královnin komorník (1266) 122
 Mstidruh, pražský purkrabí (1277) 104
 Mutina, číšník (1183) 44
 Mutina, velmož 55
 Nemoj, komorník 41
 Nětka, kojná 81, 105, 147
 Ninek, královnin maršálek 120

- Nithard, kronikář 198, 209, 212
 Odo z Bayeux 53
 Odo z Cluny, sv. 223, 226
 Odolen, kaplan 45
 Ojř (z Lomnice), nejvyšší komorník 95
 Ojř z Friedberku 93-94, 215
 Oldřich (syn Soběslava I.) 242-243
 Oldřich (Zajíc), číšník (1256) 99
 Oldřich, kníže 27, 130, 135, 138, 141, 156, 158, 167, 172, 240, 241
 Oldřich, notář (1213) 83
 Oldřich, podstolí (1232) 79
 Oldřich, pražský purkrabí (1265) 104
 Oldřich, správce „rakouské“ agendy král. kanceláře (P. O. II.) 110
 Oldřich z Drnholce 117
 Oldřich z Jindřichova Hradce, podkomoří (1263) 97
 Oldřich z Paběnic, král. rádce, pražský kanovník a scholastik 111
 Oldřich z Řičan, hofmistr (1305) 102
 Ondřej ze Všechrom, stolník (1253), nejvyšší komorník (1261) 95, 100, 101, 111, 117
 Ondřej, kancléř, pražský biskup (1211) 84
 Ondřej, kaplan (1284) 108
 Oneš, komorník (1180) 61
 Oneš, podčeší, číšník, podčeší královny (1261, 1268), nejvyšší sudí (1279) 99
 Obizzo d'Este 249
 Ordericus Vitalis, kronikář 53
 Ota, kaplan (1187)
 Ota, královnin podstolí (1269) 122
 Ota I., císař 190
 Ota I. Olomoucký (mistr nad kuchaři a pekaři) 39, 242
 Ota II. Olomoucký 140
 Ota III., císař 72, 133, 148, 149
 Ota III. Braniborský 144
 Ota IV. Braniborský (zv. Se šípem) 158
 Ota V. Braniborský (zv. Dlouhý) 97, 103, 156, 158
 Ota VI. Braniborský 144
 Ota Duryňský, kronikář (zbraslavský opat) 56, 102, 103, 136, 232, 238, 241
 Otakar Štýrský, kronikář 22, 134, 141, 153, 170, 172, 217
 Oto, královnin mistr kuchař (1269) 122
 Otto, kaplan (boleslavský kanovník) (1236) 82
 Ovidius 234
 Pavel, kaplan 82
 Pavlík, syn Markvartův, vychovatel 39, 154
 Petr, kaplan (1187) 45
 Petr, kaplan (1235) 82
 Petr, kaplan (1262), protonotář, kancléř (1266) 107, 109, 117, 134
 Petr, královnin notář (1240) 120
 Petr, syn Podivý, kaplan (2. pol. 11. st.) 40
 Petr Alfons 150, 151
 Petr Angeli, kancléř 109, 110
 Petr z Aspeltu, lékař, kancléř (mohučský arcibiskup) 106, 109, 110, 115, 116, 117, 137, 206
 Petr Žitavský, kronikář (zbraslavský opat) 30-31, 32, 106, 156, 183, 216, 232, 235, 241, 243
 Pitrolf, podkomoří, komorník 77, 78, 90, 96
 Platón 225
 Podiva, kaplan 45
 Podiven, správce 29, 38, 71, 135-136, 253 z Polné 117
 Pomněn, (nejvyšší) sudí 80
 Poppo I. ze Stabla, opat 249
 Preda, dvorský sudí 44
 Prikos, syn Přibyslavův, královnin služebník 122
 Protiva z Borovska, královnin komorník (1278) 122-123
 Protiva, číšník (1268) 99
 Protiva, maršálek (1180) 43
 Protiven, velmož 55
 Předvoj z Neporadic, královnin kaplan (1235, 1239) 121
 Předvoj, správce (1219) 81
 Přemysl Otakar I. 75, 79, 81, 85, 91, 116, 119, 139, 142, 158, 169, 229
 Přemysl Otakar II. 22, 23, 77, 79, 81, 85, 91, 95, 96, 98-99, 100, 103-106, 108-110, 113, 114, 116, 117-118, 121, 122, 134, 138, 139, 141, 144, 154-155, 156, 158, 161, 166, 169, 171, 180, 183-184, 186, 189, 200, 203, 204, 215, 217, 231, 232, 241, 256
 Přibík Pulkava z Radenína, kronikář 140
 Přibyslav, kaplan (bilinský arcijáhen) (1235) 82
 Přibyslav, mečník (1183) 44
 Přisnobar, kaplan, písař královské kanceláře, notář 107, 109
 Purkart z Janovic, maršálek, hofmistr 101, 102, 117
 Radoslav, mistr lovcích (1227) 81
 Radoslav, zemský písař / notář (pražský kanovník) (1290) 98
 Radosta, kaplan 45
 Rajmund z Lichtenburka, strážce královských lesů / lovcí (?), podkomoří (1306) 97, 104, 201, 217, 229
 Rapota, kaplan (1187), notář, kancléř (1207) 45, 46, 82, 84
 Rapota, pražský purkrabí (1279) 104
 Rapota V. Bavorský 53-54
 Ratibor, dvorský sudí (1192, 1198) 44, 80

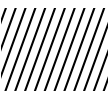
- Regnard, sázavský opat 228
Reinhard, královnin sudí 119
Reimar von Zweter 202, 245, 257
Remboto, notář 83
Richard I. (zv. Lví srdce), anglický král 235
Rivin, stolník 43
Robert Wace 195
Robert, kaplan (1198), olomoucký biskup 81
Roger z Howden, kronikář 235, 243
Ronovci 117
Rudlin, královnin služebník 123
Rudolf, stolník 79, 90
Rudolf I. (zv. Kaše) 118, 133
Rudolf I. Habsburský, římský král 111, 161, 171, 206, 238, 243
Rudolf II. Habsburský (Švábský) 217
Řehoř z Tours 148
Řehoř, kaplan (1236) 82
Řehoř, kaplan, kustod olom. kostela (1254) 106
Řehoř, královnin podkomoří (1266), komorník (1273) 122
Salimbene z Parmy, kronikář 249
Scamponoy/Champonois, královnin komorník 120
Setěch, polský palatin 54, 55
Severin, kaplan 107
Sezema, číšník (1187) 44
Sezema, královnin komorník (1164) 48, 119, 229
Sezema z Červené Hory, nejvyšší sudí (1287) 98
Sezema z Krašova, stolník (1283) 100
Siegfried z Gorze, opat 249
Siegfried Sirotek 215
Sifrid, *chlebarius* 121
Siger, kaplan 82
Silvestr, sázavský opat 228, 240, 242
Simon, královnin kaplan 120
Sláva, kaplan 45
Slavek, komorník 75, 76, 86, 91, 92, 93
Slavibor, stolník 43
Slavník, podstolí 85
Slavník, velmož 138
Smaragd, opat ze St. Mihiel 236
Smil, syn Boženův, žatecký kastelán 54
Smil I. z Lichtenburka 215, 229, 257
Soběslav, podstolí, stolník 79, 90
Soběslav I. 40, 45, 49, 57, 64, 66, 140, 158, 168, 182, 187, 238–239, 242–243
Soběslav II. 45, 49, 143, 158, 171
Spytihněv II. 30, 39, 130, 239
Staněk, kaplan 45
Sulislav ze Zásmuk, mistr kuchyně (1285) 105
Sulislav/Zdislav, podkomoří (1218) 76
Svatava Polská 139, 140, 168
Svatopluk, kníže 53, 54–55, 229
Svatopluk, syn Vladislava II. 41
Šebíř, pražský biskup 25, 26, 130
Šimon, lékař 85
Špicata, lovcí 104
Štědroň, královnin kaplan 121
Štěpán, číšník (1177) 44
Štěpán, kaplan (1185) 45
Štěpán, královnin a králův kaplan (plebán na Lysé) (1305) 108, 123, 124
Štěpán, královnin sudí (1234) 119
Štěpán I., anglický král 148
ze Šternberka 117
Tacitus 223, 224, 229
Tannhäuser 198, 204
Tas z Vízmburka, podkomoří 97
Thidag, pražský biskup 25, 26, 167
Thimo, kaplan (kanovník vyšehradský) 82
Thomas d'Angleterre 196, 198
Thomasin von Zerclaere 18
Tobiáš z Bechyně, pražský biskup 110, 117, 134
Tobiáš, kaplan, mělnický probošt (1268) 107
Tobiáš, kaplan (pražský kanovník) (1262) 107
Tomáš Akvinský 159, 225, 232
Tomáš Becket 149, 150–151, 182
Tomáš Štítný ze Štítného 132, 143
Tomáš, kaplan 82
Ulrich von Eetzenbach 34, 142, 200, 208, 212, 245, 257
Ulrich von Liechtenstein 212, 215, 245
Ulrich von Türlin 199, 245
Ulrich von Türrheim 198
Urban II., papež 223
Vacek, kaplan (1187) 45
Vacek, palatin 39, 51, 54–55
Václav, sv., kníže 29–30, 38, 49, 50, 59, 70, 71, 131, 133, 135, 136, 138, 140, 154, 156, 157, 165, 172, 195, 214, 226–227, 252, 256
Václav I. 20, 77–78, 79, 81, 85, 88, 90–91, 93–94, 105, 109, 111, 119, 131, 135, 137, 139, 144, 147, 158, 161, 169, 174, 202, 203, 215, 257
Václav II. 20, 21, 23, 30–31, 95–97, 98, 99, 100, 102–104, 105, 106, 107, 109–110, 111, 112, 113, 114, 115–117, 123, 131, 133, 134, 136, 137, 139, 141, 142, 144, 147, 153, 155, 156, 158, 161, 169, 170–171, 172, 173, 182–183, 184, 188, 200–201, 204, 206–207, 217, 232, 238, 239–240, 241, 243, 244, 256, 257
Václav III., 20, 21, 96, 97, 98, 100, 102, 104–105, 109, 110, 111, 123, 136, 158, 159, 162, 184

- Václav, kaplan (1291) 108
 Václav, písař 98
 Valentin, kaplan, pražský biskup 140
 z Vartenberka 114, 115, 117
 Vata, podkomoří 77
 Vecel, číšník 44
 Vecl, kaplan (olomoucký biskup) 40
 Velena, královnina schovanka 123
 Velislav, notář, zemský písař (1279) 98, 109
 Vergilius 197
 Viktor, podkomoří 77
 Vilém, lékař, kaplan (1243) 82, 85
 Vilém, notář (1236) 82, 83
 Vilém, notář (1257) 109
 Vilém IX. Akvitánský 196
 Vilém Dobyvatel 53
 Vincenc z Beauvais 147
 Vincencius, kronikář 45, 46, 47, 58, 119,
 155, 188–190, 229
 Viola Těšínská 123, 162
 Vipert, notář 83
 Viprecht z Grojče 25, 30, 40, 53, 60
 Vít Želibořic, komorník 39, 50, 136
 Vítek, podkomoří (1195) 43
 Vítek, stolník (1169) 43
 Vítek II. Starší 77, 91
 Vítek z Krumlova, podkomoří (1284),
 maršálek (1288) 97, 102
 Vítek z Prčice 78, 91
 Vítek I. z Příběnic, komorník (1243) 76,
 91
 Vítkovci 91, 117
 Vitlo, kaplan 107
 Vladislav I. 39, 55, 72, 140, 154, 253
 Vladislav I. Heřman, polský kníže 54
 Vladislav II. 41, 43, 45, 46, 48, 58, 66, 74,
 119, 139, 140, 143, 155, 161, 169, 186,
 188, 242
 Vladislav Jindřich, biskup, kníže 46
 Vladislav Slezský, kancléř 109
 Vlastibor, královnin maršálek 122
 Vlček, podkomoří 42
 Vnata, lovcí 104
 Vojslav, kaplan (1255) 106
 Vojslav, královnin stolník (1207) 119
 Vojslav, maršálek (1160), komorník (1165)
 41, 43, 155
 Vojslav, notář (1212) 83
 Vojtěch, sv. 138
 Vok z Benešova, podkomoří, komorník
 77–78, 91
 Vok z Kravař 117
 Vok z Rožmberka, maršálek 101, 186
 Volkmar, číšník (1272) 99
 Volkmar, královnin komorník (1234) 120,
 121
 Vratislav (syn Přemysla Otakara I.) 139
 Vratislav II. 25, 27, 30, 39–40, 50, 53–55,
 72, 130, 133, 136, 139, 140, 158, 168,
 187, 242, 253
 Všeslav, královnin kaplan 121
 Walter Map 17, 24, 34–35
 Walther von der Vogelweide 198
 Werner, sudí (1268) 98
 Wernhard (Wernher?), královnin notář,
 purkrabí na Hradci u Opavy (?) 122,
 123
 Wernher (Wernhard?), kaplan (1273), praž.
 a olom. kanovník, rektor u Sv. Marie
 v Rouchovanech 107, 108, 123
 William Marshal 148, 213–214, 248–249
 Wolfram von Eschenbach 197, 198, 199
 Zachariáš, královnin zpovědník 108, 122
 Zajícové z Házmburka 114
 Záviš, sudí 80, 86
 Záviš z Falkenštejna 31, 56, 97, 102–103,
 111, 116, 117–118, 123, 136, 201, 241
 Záviš z Nechanic, podkomoří 77, 91
 Zbraslav, podčeší, číšník 79, 85, 90
 Zbyhněv, pražský kanovník 130
 Zbyslav z Třebouně, podkomoří (1289) 97
 Zbyslav, pražský purkrabí (1271) 104
 Zderad, velmož, vilík (1091) 39, 55, 134
 Zdeslav ze Šternberka, číšník (1285), praž-
 ský purkrabí (1289) 99, 104
 Zdi(e)slav, podmaršálek (1262), maršálek
 101–102
 Zdi(e)slav/Sulislav (Kostka) podkomoří
 (1218–1222), komorník (1233) 75,
 76, 86, 91
 Zdislav, číšník (1169) 44
 Zdislav, kaplan (1228, 1235) 82
 Zdislav, komorník (1175) 41
 Zdislav, komorník (1283) 95
 Zdislav, královnin kaplan (1226) 120
 Zdislav, pražský purkrabí (1283) 104
 Zlauko, pražský purkrabí 104
 Zvěst, dvorský sudí 44
 Žir, kaplan 82

Curia ducis, curia regis

Panovnický dvůr za vlády Přemyslovců

Dana Dvořáčková-Malá

Jan Zelenka

PRÁCE HISTORICKÉHO ÚSTAVU AV ČR
OPERA INSTITUTI HISTORICI PRAGAE
Řada A – Monographia
Svazek 35

Nakladatelství Historický ústav Praha 2011
Vědecký redaktor Prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc.
320 stran

ISBN 978-80-7286-182-8

Grafická úprava a sazba Jan Dobeš – Designiq
Obálka Jakub Troják
Na obálce jsou použity výřezy s postavami sv. Václava
(Kodex vyšehradský, NK Praha, XVI.A.13, fol. 68)
a krále Václava II. (Codex Manesse, knihovna Heidelberg, fol. 10r).
Výroba Václav Žák – Casablanca
Tisk Tiskárna Protisk, s. r. o., České Budějovice

Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9
Telefon/fax: +420 286 887 513, E-mail – sekretariát: volesakova@hiu.cas.cz

Knih o panovnickém dvoře přemyslovských knížat a králů nabízí rozsáhlý pohled na život dvorské společnosti, kterému se domácí historiografie zatím komplexně nevěnovala. Zachycuje jak život každodenní, tak slavnostní, rozebírá příchod a rozkvět dvorské-rytířské kultury, včetně poutavých výpovědí literárních památek. To vše v širokém chronologickém záběru od desátého do počátku čtrnáctého století i v kontextu evropského vývoje. Souvisle s tím autoři zachytili řadu kariérních osudů, vývoj jednotlivých úřadů, nebo informace o služebných postech, jejich náplni či významu. Obsáhle se rovněž věnují postavení žen a dětí na dvoře a v dvorské domácnosti. Nechybí ani pojednání o ideálu rytířství, módní turnajové zábavě, fenoménu dvorské lásky či výklad o možnostech a zvycích při cestování dvorské suity.

ISBN 978-80-7286-182-8

